Yazar Hakkında

1951 Manisa doğumlu. 1976'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünden mezun oldu. Öğretmen olarak Erzurum, Karabük, Afyon-Sandıklı, Manisa-Gördes, ve Amasya-Suluova'da görev yaptı. 2005'te emekliye ayrılan Abdulhalim Durma 'Evliyalar Şehri' adıyla bir kitap dizisi hazırlamaya başladı. Elinizdeki kitaptan önce Amasya, Kastamonu, Afyonkarahisar, Isparta, Tokat, Samsun, Sivas, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Manisa, İzmir, Çorum, Muğla, Sinop, Erzurum, Giresun, Ordu, Bayburt, Ağrı, Hakkari, Siirt, Bitlis, Van ve Şanlıurfa'yı yayınlayan yazarın hazırlanmakta olan son kitabı Gaziantep ile ilgili.

Yazarın ayrıca, Din Psikolojisi ve Kişilik isimleriyle ebook formatında iki tercümesi ile Kadı Kızı isimli bir roman çalışması vardır.

Evliyalar Şehri Şanlıurfa

Abdulhalim Durma

ISBN
978-9944-0466-7-2

Dizgi
Abdulhalim Durma

Kapak Tasarımı
Abdulhalim Durma

Baskı Yeri
Erol Ofset Matbaacılık Yayıncılık Ambalaj
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Pazar Mh. Necati Efendi Sk. No.41/A Samsun/Türkiye

1000 Adet basılmıştır
2015

İçindekiler

Urfa ile ilişkilendirilen peygamberlerin sayısı onikiye kadar çıkar. Bu peygamberler Adem, Nuh, İbrahim, Lut, İshak, Yakub, Yusuf, Eyyub, Elyesa, Şuayb, Musa ve İsa peygamberlerdir. Bunların dışında Circis isimli bir peygamberden de söz edilir. Şehrin kurucusu kabul edilen "Ruha" isimli şahsın Hz. Nuh'un dördüncü batından torunu olduğu, dolayısıyla şehrin Nuh tufanından sonra dünyada kurulan ilk şehirlerden biri olduğu bazı tarihi rivayetlere dayandırılmaktadır. Aynı şekilde, Hz. Nuh'un 180 şehir kurduğu ve Edessa'nın bu kentlerin en büyüğü olduğu nakledilir. Günümüzde ise Mekke, Medine, ve Kudüs'ten sonra dördüncü mukaddes şehir olarak kabul edilir.

Urfa ve çevresinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgular, milattan 10 bin sene öncesine kadar tarihlendirilmektedir[1].

Şehir M.S. III. Yüzyıla kadar yıldız ve gezegen kültürünün hakim olduğu dini ve politik bir merkez idi. III. Yüzyılda Hıristiyanlığın ilk merkezlerinden biri olan Urfa daha Hıristiyanlığın ilk devirlerinden itibaren bütün mezhep kavgalarının içinde yer alır[2]. Bu dinin bilinen ilk azizleri arasında sayılan ve Süryani Afrem ya da Mor

---

[1] 1997'de Cumhuriyet İlköğretim Okulu'nun hemen alt tarafında ortaya çıkan bir kesit, şehrin erken Neolitik Dönemden kalma bir höyük üzerine kurulmuş olduğu ve kent tarihini M.Ö. 9. ve 8. bin yıllara dek uzandığı hakkında bir fikir vermektedir.

[2] Evren Yılmaz-Süreyya Eroğlu. Edessa'dan Urfa'ya: Urfa'da Kilise'den Camiye Dönüştürülmüş Yapılar

Afrem adıyla da anılan Ephraem, Nusaybin İranlılarca alınınca (363) Edessa'ya gelmiş, burada keşiş hayatı yaşamış ve 378'de ölmüştür. Roma İmparatoru Iovianus'un 363'de Urfa ve Antakya'da kilise büyükleri ile yaptığı toplantıların ardından Hıristiyanlığı benimsemesi, Roma'da pagan inancın diriltilme çabalarının da sonu olmuştur. İlk kurulan piskoposluklardan biri olan Edessa'da, IV. Yüzyıl sonlarına doğru Ortodokslar çoğunlukta olmalarına rağmen, 408-450 yıllarına gelindiğinde Nasturiliğin egemen olduğu görülür. Arapların fethiyle batıdan kopan Urfa, Hıristiyan dünyasının bölgedeki kalesi olma işlevini kaybeder.

Urfa müftülüğünün bitişiğinde bulunan Circis Peygamber Camiinin yerinde V. Yüzyılda Piskopos Hiba tarafından inşa ettirilen yapı, önceleri "Aziz Sergius Kilisesi" daha sonra "Aziz Şem'un Kilisesi" olarak adlandırılmıştır. Mabet, surların dışında bulunması sebebiyle Edessa'ya yapılan hücumlarda, şehri ele geçiremeyen düşmanların hedefi olur. İranlılar 503 ve 580'de gerçekleştirdikleri kuşatmaların ikisinde de şehri alamayınca kiliseyi yakmışlardır.

1071 yılındaki Selçuklu akınları sırasında kilise yeniden zarar görür. Aziz Sergius-Aziz Şem'un Kilisesi yıkılınca, yerine bugün cami olarak kullanılan Şehit Aziz Circis adına bir kilise inşa edilir. 1971 yılında Circis Peygamber Camii'nde bulunarak Urfa Müzesi'ne getirilen Süryanice yazılı kitabe taşında, Yakubi Patriği Mar İgnatius'un 1558 yılında Urfa'ya gelerek Mar

George (Circis) Kilisesi'nde Baptizmi yeniden canlandırdığı yazılıdır. Buradan kilisenin 1558 yılında mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Zamanla harap olan bu yapının 1844 senesinde temelden itibaren yeniden inşa edildiği, bugün cami mekanının doğu kesiminde yer alan payelerdeki Süryanice ve Arapça kitabelerden anlaşılmaktadır. Cami hariminin doğu kesiminde yer alan payelerin güneyde olanında Süryanice, kuzeyde olanında ise Arapça birer kitabe mevcuttur. Kuzeydeki payede yer alan Arapça kitabede şunlar yazılıdır. "Bu kilise, zamanın sultanlarının sultanı, İslam dininin yardımcısı, Sultan ve Hakan Abdülmecid Han'ın iradesiyle- Allah onun mülkünü sürekli etsin-; himmet sahibi Müşir-i Ekrem Salih Vechi Paşa zamanında- Allah onun dostluğunu devam ettirsin- ve kaymakam dairesinin vekili Bahri Paşa'nın kaymakamlığı zamanında- Allah onun ikbalini arttırsın- ve Çerkez Hüseyin Ağa'nın memuriyetiyle- Allah onun kadrini arttırsın- 1260 yılı Recep ayında (Temmuz 1844) tamamlanmıştır."

1924 yılında Süryanilerin Urfa'dan ayrılmasından sonra uzun süre boş kalan yapının harime giriş kapısı yanındaki mermer kitabede, bu kilisenin 1965 yılında, Çarhoğlu Muhammed tarafından camiye çevrildiği yazılıdır. Üç tarafı revaklı bir avludan girilen yapının kuzey cephesine, camiye çevrildiği sırada üç bölümlü, üzeri çapraz tonozla örtülü bir son cemaat yeri yapılmış, kuzeybatı köşesine ise minare eklenmiştir İlk yapıldığı dönemler önü açık olan son cemaat yeri son

yıllarda alüminyum doğrama ile kapatılmıştır. Yapının güney nef duvarına 1965 yılnda camiye çevrilirken mihrap ve duvar içinden çıkılan balkon şeklinde bir minber eklenmiştir. Mihrap ve minber yöresel taş işçiliğini yansıtması bakımından önemlidir.

457 yılında piskopos Hiba öldüğünde onun yerine geçen Piskopos Nona'nın manastırlar, kuleler ve köprüler yaptırdığı söylenir, ama en önemli anıtı Vaftizci Yahya Kilisesi'dir[3]. Mabet kırmızı mermerden yapılmış 32 sütunuyla ünlüdür. Mar Yeşua 494-507 yılları arasındaki olayları anlattığı Vekayinamesinde kilisenin bir çeşit mahkeme salonu olarak da kullanıldığına işaret etmektedir. "...Vali Alexander her Cuma Aziz Yuhannes Babtist ve Havari Aziz Addai kiliselerinde oturur, haklı davaları hiç bir ücret almadan hallederdi. Ve böylece mazlumlar zalimlere, iftiraya uğrayanlar iftiracılarına karşı cesaret kazandılar ve davalarını Alexander'a getirip hallettirdiler."

Edessalı Mateos'a göre, Haçlı seferleri sırasında halkın ileri gelenleri ne yapacaklarına karar vermek için Aziz Yahya Kilisesi'nde toplanmışlardır. Beşinci yüzyıldan sonra Edessa'yı Hıristiyanlığa kazandırmış olan Addai ve Abgar'ın rölikleri, gömülmüş oldukları süslü kraliyet mezarından alınarak Vaftizci Yahya Kilisesi'ne yerleştirilir. Bu rölikler altınla kaplı gümüş bir tabut içinde mezara konmuştur. Yapı, Zengi döneminde

---

[3] Evren Yılmaz-Süreyya Eroğlu. Edessa'dan Urfa'ya: Urfa'da Kilise'den Camiye Dönüştürülmüş Yapılar

yün deposu olarak kullanılmış, 1183 yılında bir lambadan çıkan ve söndürülemeyen bir yangında yanmıştır.

Selahaddin Eyyûbi Camii Vali Fuat caddesindedir[4]. Daha önce yerinde M.S. 457 yıllarında Piskopos Nona tarafından yaptırılan ve Adalet Sarayı olarak da kullanılan, kırmızı renkteki 32 adet mermer sütunuyla ünlü Babtist St. John kilisesi bulunmaktaydı. Zamanla harap olan bu kilisenin yerine 1851 yılında Roman mimarisi tarzında bugünkü yapının temelden inşa edildiği, kuzey avludaki eyvanda yer alan ve sonradan Urfa Müzesi'ne götürülmüş olan Ermenice kitabenin okunabilen kısımlarından anlaşılmaktadır. Azize Meryem Ana Katedrali ve Ermeni Apostolik Kilisesi olarak tanınan yapı 1920 yılında Ermenilerin Urfa'dan ayrılmasından sonra, 1930'lu yıllarda Sanatlar Ocağı olarak kullanılmış, daha sonra şehre elektrik sağlayan jeneratörlerin çalıştığı elektrik santrali olarak uzun yıllar hizmet vermiş, 1970'li yıllarda yeni elektrik santralinin yapılmasıyla boşaltılmıştır. 1990 yılına kadar boş ve kaderine terk edilmiş bir durumda gelen yapı restore edilerek 1992 yılında Selahaddin Eyyubi Camii adıyla ibadete açılmıştır. Mevlid-i Halil Camiini Onarma ve Güzelleştirme Derneği tarafından restorasyonu yaptırılan yapının pencerelerinin demir korkulukları, halı altı sunta döşemesi, halılar ve elektrik tesisatı yenilenmiş, güneydeki kıble duvarına kesme taştan Urfa taş işçiliğini yansıtan bir mihrap ve minber yapılmıştır. Kapı ve

---

[4] Kültür Envanteri. Şanlıurfa Valiliği

pencere doğramaları yenilenmiş, elektrik tesisatı gizlenmiştir. Yan neflerdeki büyük pencerelerin pahlarında birbirine dolanmış yılan-ejder kabartmaları ilgi çekicidir. Orta apsisin yanlarında yer alan yarım sütunların başlıklarındaki haç taşıyan melek ve kuş figürleri, yapı camiye çevrildiği sırada sıva ile kapatılmıştır.

Yapının en çok batı cephesi değişikliğe uğramıştır. 1910 yılında çekilen resimdeki yapıyla günümüzdeki yapının hayli farklı olduğu görülmektedir. 1926 yılındaki yol yapımı sırasında kilisenin mezarlığı ortadan kaldırılmıştır. Eskiden mezarlık olan yerden günümüzde ana yol geçmektedir.

Eyyûbiler dönemine ait 1191 tarihli Selahaddin-i Eyyûbi Medresesi'nin kitabesi ve bir duvarı günümüze ulaşmıştır.

Fırfırlı Camii Vali Fuat Bey caddesindedir. Halk arasında "Fırfırlı Kilise" olarak anılan yapı, Ermeni Protestan kilisesi olup Oniki Havari Kilisesi olarak da bilinmektedir[5]. Hıristiyanlık açısından büyük önem taşıyan ve Van bölgesindeki Varak Manastırında bulunan "Varak Haçı" 1092 yılında Urfa'ya getirilerek bu kiliseye (Aziz Havariyun Kilisesi) konulmuştur. Yapıya "Fırfırlı" adı, 1900 yılı başlarında üzerinde yer alan rüzgar gülü (fırfır), ya da Caminin taş bezemelerinden ötürü verilmiştir. 1920 yılında Ermenilerin Urfa'dan ayrılmasından sonra bir süre cezaevi olarak kullanılan

---

[5] Kültür Envanteri. Şanlıurfa Valiliği

yapı, 1965 yılında camiye dönüştürülmüştür. Yapı apsise dikey üç nefli bazilikal planlıdır. Halk arasında "Fırfırlı Kilise" olarak anılan yapı muhtemelen 435 yılında Edessa piskoposu olan Hiba'nın, şehrin doğusunda inşa ettirdiği 12 Havari Kilisesi'nin yerine yapılmıştır. Yapının kitabesi olmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Selahaddin Eyyûbi Camisi ile olan üslup benzerliği, her iki yapının yaklaşık olarak aynı tarihlerde yapılmış olabileceğini düşündürtmektedir. Yapı camiye çevrilirken güneydeki pencerelerden biri mihraba dönüştürülmüş, güney duvarındaki yarım taşıyıcı sütunun önüne minber yapılmıştır. Kilisenin mihrabı üzerinde yer alan kitabeden yapının 1956 yılında camiye çevrildiği anlaşılmaktadır. Yapının bütünündeki taş işçiliği dikkat çekicidir. Yapının dikkat çeken yönlerinden birisi de yarım sütunlar ile dış cephelerdeki taş duvarda bulunan bezemelerdir.

İlk inşa tarihi bilinmeyen Kale antik dönemden kalmadır ve bugüne intikal eden kısmı sadece halk arasında 'mancınık' diye bilinen çift sütunudur. Albert Gabriel, XIX. Yüzyılda hazırlanan planların, kale bedenlerinin elli yıl öncesine kadar tamam olduğunu gösterdiğini söyler. Surların daha evvelki tarihlerde harap olmaya başladığını, yapılan tamirlerle ancak kısa süreler sağlam kaldığını seyyahların ifadelerinden anlamak mümkündür. Kale, XVI. Yüzyılın ilk yarısında dizdar unvanlı kale kumandanı ile yardımcısı kethüdanın idaresindedir ve otuz bir müstahfız, yirmi dört azeb, üç topçu ve üç serbölükten oluşan personeli bulunmaktadır.

Urfa surlarla çevrili olup bu surlar, batıda Nemrut dağının bir parçası olacak şekilde şehre hakim konumdaki kaleyi de içine alıyordu. Müslüman Arap akınlarına karşı IX. Yüzyıl başlarında şehir halkı tarafından tahkim edildiği bilinen surların ilk inşa tarihi belli değildir. İç kalede bir meydanda (Beş-Tebara) IX. Abgar 201'deki selin ardından bir saray inşa ettirir. Şehrin ileri gelenleri evlerini Beş-Sahraya denilen yukarı çarşı kısmına taşırlar. Burada Hıristiyanlık dönemiyle ilişkilendirilebilecek büyük bir mezbaha ve kraliyet arşivi bulunmaktadır. Kalenin aşağı kesiminde iki havuz mevcut olup bunlardan büyüğü mukaddes sayılan balıklarıyla şimdiki Birketüibrahim'e tekabül etmektedir. Şehirde ayrıca idare binaları, 497'de yapılmış sütunlu yol, birçok hamam, tiyatro, hastahane ve at meydanı vardır. Şehrin altı kapısı mevcut olup bunlardan Arap hakimiyeti döneminde dördünün adları kaydedilmiştir (Büyükkapı, Seb'a Kapısı, Harran Kapısı, Su Kapısı). Urfa'nın sur, bahçe ve bostanlarının bol olduğunu söyleyen İbn Havkal şehirde 300'den fazla kilise ve manastır bulunduğunu, halkının çoğunun Hıristiyan olduğunu ve Hıristiyan dünyasındaki en büyük ve en sanatkarane kilisenin burada yer aldığını kaydeder[6]. Mes'ûdi ve Makdisi şehirdeki zengin mozaiklerle süslü

---

[6] İbn Havkal, veya Ibn Hawqal, Nusaybin'de doğmuş 943 - 969 yılları arası seyahat etmiş 10. yüzyılın ünlü Arap yazarı, coğrafyacı ve tarihçisidir. 977 yılında Suret el-Arz isminde eserini yazmıştır

piskoposluk kilisesini överler[7]. Araplar ve Türkler Urfa’ya kendi renk ve çizgilerini kazandırmış, Osmanlılar, bunları kendi üslûplarıyla netleştirerek Türk-İslam şehir tipini gösteren bir fiziki yapı oluşturmuştur. Şehri belirleyen bu fiziki unsurların belli başlıları sur, pazar yerleri, idari ve ticari yapılar, ibadethaneler ve hayır kurumlarıdır.

Önemli bir kısmı yıkılmış olan surların Harran Kapısı, Beykapısı’na ait Mahmutoğlu Kulesi ile yer yer duvar ve burç kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Harran Kapısı’nın şehre bakan kuzey cephesindeki Eyyûbi neshiyle yazılmış şerit kitabede, Selahaddin-i Eyyûbi’nin kardeşi Ebûbekir Gāzi b. Eyyûb’un adı geçmektedir[8]. İç

---

[7] el-Mesûdî (896-956), Bağdat doğumlu Arap tarihçi, coğrafyacı ve gezgin. Al-Makdisi, (945-1000) önemli bir ortaçağ Arap coğrafyacısıydı. Ahsan at-Taqasim fi Ma`rifat il-Aqalim (Bölgelere dair Bilgiler için En İyi Rehber) isimli eseri meşhurdur.

[8] Selahaddin Eyyubi’nin kardeşlerinin isimleri Tacülmülk Böri, Seyfülislam Tuğtekin, Melik Adil Ebu Bekir ve Şahinşah'dır. Ebubekir Selâhaddîn Eyyûbî'nin küçük kardeşi olup 1196–1218 döneminde Eyyûbîler Suriye Sultanlığı ve 1200–1218 döneminde Eyyûbîler Mısır Sultanlığı yapmıştır. 1186’da Selahaddin Kardeşi Âdil'i de Urfa ve Harran valisi olarak tayin etti. Bu tayin, Âdil'in kardeşinin 23 Temmuz 1187'de Haçlı Kudüs Krallığı'na karşı Hittin Muharebesi'nde kazandığı büyük zafere; Kudüs Krallığı'nın Filistin'de işgal ettiği büyük arazilerin geri alınmasına, Yafa limanının ele geçirilmesine ve 30 Eylül 1187'de Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs Kuşatması ve

kalenin IX. Yüzyıl başlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Bizanslılar, Haçlı Kontluğu, Selçuklular, Eyyûbiler, Memlükler, Akkoyunlular ve Osmanlılar döneminde çeşitli onarımlar geçiren kalenin kuzey, doğu ve güney cephelerinde bu onarımlara dair kitabeler vardır.

İyad b. Ganm'ın 639 yılında Urfa'yı ele geçirmesi üzerine, yeni kilise ve manastır inşa etmemek, cizye ödemek ve İslamiyet düşmanlarına yardım etmemek şartıyla Urfa halkına eman verilir. Müslüman komutan, Urfa ve Harran'ı sulh ile fethettikten kısa bir süre sonra vefat eder. Onun ölümünden sonra el-Cezire valisi olan Said b. Amir b. Hizyem (640-641)'in Urfa'da Hz. Ömer'e izafeten Ömeriye Camii'ni yaptırmış olduğu nakledilir. Dolayısıyla bu caminin Urfa'da tesis edilen ilk vakıf eser olduğu kabul edilmektedir. Günümüze kadar ulaşan bu caminin minaresi ise Urfa'yı Büyük Selçuklu topraklarına katmayı başaran komutanlardan Bozan tarafından yaptırılmıştır. Son cemaat yerinin doğu duvarında yer alan kitabede 1301 tarihinde Ahmed el-Hac Durmuş Siraceddin oğlu Muhammed Ağa tarafından, 1772 tarihli diğer bir kitabede ise caminin Ali Beyoğlu Firuz Bey tarafından onarıldığı yazılıdır. Son cemaat yerindeki 1911 tarihli iki kitabeden birinde Arapça bir

---

Fethi'ne aktif olarak katılmasına engel olmadı. 1218'de vefat etti.

şiir, diğerinde caminin Hz. Ömer'in ruhuna ithafen Sultan Reşat (1844-1918) devrinde onarım gördüğü yazılıdır.

Halilu'r-Rahman Gölü'nün güney batı köşesinde yer alan Halilu'r-Rahman Camii medrese, mezarlık ve Hz.İbrahim'in ateşe atıldığında düştüğü yer olarak inanılan mekandan oluşan bir külliye halindedir. Halk arasında "Döşeme Camii" veya "Makam Camii" olarak da adlandırılır.

Caminin güney doğu köşesine bitişik kare gövdeli kesme taş minarenin batı ve kuzey cephelerindeki kitabelerde yapının 1211 yılında Meyyafarikin Eyyubilerinden Melik Eşref Muzafferüddin Musa'nın emri ile inşa ettirildiği yazılıdır. Osmanlı döneminde, medrese, mezarlık ve Hz. İbrahim'in ateşe atıldığında düştüğüne inanılan makamdan oluşan bir külliyeye dönüştürülmüştür. Cami, 504 tarihinde (Bizans dönemi) Rahip Urbisyus'un maddi yardımlarıyla monofizitler adına yaptırılan Meryem Ana Kilisesi üzerine inşa edilmiştir. Camiye dönüştürme sırasında kesme taştan kare gövdeli çan kulesi, minare olarak değerlendirilmiştir. Minarenin orta kuşağındaki yatay silmede yer alan iki sıra inci dizisi bordürünün arasına yan ve baş aşağı sıralanmış kabartma palmetler ve şerefedeki sütunların akantüs yapraklı başlıkları Bizans devri süsleme özelliklerini yansıtmaktadır. Minarenin batı ve kuzey cephelerindeki Eyyubi dönemi kitabeleri camiye dönüştürme işlemi sırasında işlenmiştir.

Caminin doğu kapısı üzerindeki Arapça kitabede "Peygamberlerin atası Halilu'r-Rahman'ın makamı olan

bu cami, H.1225/M.1810 tarihinde yaptırılmıştır" yazılıdır. Caminin batısına bitişik İbrahim Peygamber'in ateşe atıldığında düştüğüne inanılan mekanın batıya bakan kapısı üzerindeki 1871 tarihli kitabede Hz. İbrahim'in ateşe atılması ile ilgili ayet-i kerime yazılıdır. Eyyubiler devrinde inşa edilen cami, zamanla harap bir duruma gelince 1810 tarihinde temelden itibaren önemli değişiklikler geçirmiş olmalıdır. Kareye yakın dikdörtgen planlı cami, merkezde dört ayak tarafından taşınan bir kubbe ve bunu dört yandan çevreleyen çapraz tonozlarla örtülüdür. İnşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Sekiz çapraz tonozun ve ortada bir kubbenin oluşturduğu planıyla, merkezi kubbeli özellik taşır. Eyyubi tarzı sivri kemerin içerisinde sade ve süslemesiz mihrap yer alır. Caminin kesme taş minberi 1990'lı yılların başlarında camiyi daralttığı gerekçesiyle kaldırılarak yerine mihrap duvarı önünden ahşap merdivenle çıkılan balkon şeklindeki minber yapılmıştır. Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde bu camiden "İbrahim Halil Tekkesi" olarak bahseder ve şöyle der: *"Tekkenin içinde bir kaynak vardır ki, Nemrud, Hz. İbrahim'i atmak için yaktırdığı ateşin olduğu yerden çıkmıştır. IV. Sultan Murad, Bağdat seferine giderken bu tekkeyi ziyaret edip iki balık yakalatarak kulaklarına birer altın küpe takmıştır."* Evliya Çelebi şöyle devam eder. *"Bir adam yedi gece, yedi gün bu tekkeyi ziyaret etse muradı olur" derler. Saf suyundan içenler Allah'ın emri ile çarpıntı illetinden kurtulurlar. Bunun için Urfa halkında çarpıntı olmayıp sağlam olurlar."* Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği

kaynak, caminin batısına bitişik tromplu kubbeli mekanda bulunan su olup Şanlıurfa halkı burasını *“Ağ Balık”* adıyla ziyaret etmektedir. Eskiden dilek yazılı kağıtlar buradaki suya atılır, Ak Balık’ın bu kağıdı kapıp götürmesi halinde o dileğin gerçekleşeceğine inanılırdı. Evliya Çelebi, İbrahim Halil Tekkesi’nin bir de imaretinin bulunduğundan söz etmektedir. Caminin doğusuna bitişik olarak küçük bir hazire bulunmaktadır. Şahidelerinde Osmanlı şiir ve hat sanatının güzel örnekleri yer alan bu mezarlıkta, Şazeli Şeyhi Ali Dede ve Urfalı din bilgini Buluntu Hoca’nın (Abdurrahman Buluntu Efendi) türbeleri, Urfalı alim ve evliyalardan Miftahizade Abdurrahman Efendi, Miftahizade Hacı Muhammed Efendi, Müderris Muhammed Efendi, Hacı Hafız Mustafa Efendi’nin mezarları ve Osmanlı dönemine ait diğer mezarlar yer almaktadır.

Halilu’r-Rahman Zaviyesi Urfa’da ilk inşa edilen zaviyelerdendir. Rivayetlere göre Eyyubiler döneminde veya daha önceki dönemlerde bina edildiği söylenmektedir. Bu zaviye tarihi süreç içerisinde birçok yönetici tarafından maddi olarak desteklenir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Urfa yöresinin yönetimini üstlendiği yıllarda bu zaviyeye bağışta bulunur. Kanuni Sultan Süleyman da bu zaviye ve yanındaki camiye 1547 yılında ihtiyaçlarından dolayı önemli miktarda vakıfta bulunur. Vakfiyede, Halep vilayetine bağlı Urfa sancağı Bozabad (Bozova) nahiyesine bağlı Kızlar ve Karacivan köylerinin varidatı bu zaviyeye bırakılmıştır.

Zaviyenin ismi sicillerde, *Ceddü'l-Enbiya Halilurrahman 'Aynı (pınar) Zaviyesi* diye geçmektedir. Başka bir rivayete göre, bu tekke Abbasi halifesi Me'mûn (813-833) tarafından inşa ettirilmiştir. Evliya Çelebi, bu tekkenin döneminde faal olduğunu, tekkeyi ziyaret ettiğini ve burada yedi gece misafir olduğunu belirtir. Ayrıca kayıtlardan, zaviyenin tasavvufi ve ilmi irşad faaliyetlerinin Nakşi tarikatı meşayihinin sorumluluğu altında olduğunu ve yapılan irşad masraflarının Kanuni Sultan Süleyman vakfınca karşılandığını öğrenmekteyiz. Urfalı Şair Nabi, hac hatıralarında bu tekkeyi tasvir ederken, tekkenin cennet görünümlü bir mekan olduğunu, tekkenin balkonlarının şehname tasvirli meclis gibi, firûze renkli yaprakları üzere çekilmiş, kubbenin tepesi altın yaldızlı, kubbeleri gökyüzünün en geniş tabakası olan felek-i esirin altına yerleşecek kadar yüksek olduğunu vurgular.

Bu zaviyenin kuruluşundan itibaren hangi dönemde, kimlerin postnişinlik yaptığı konusunda herhangi bir belge mevcût değildir. Nakşi tarikatı halifesi ve dönemin Urfa alimlerinden Hafız Mustafa Efendi'nin (ö. 1908) burada 1894'de postnişinlik görevini üstlendiği ve vefatından önce de bu görevi kendisi gibi Nakşi halifesi olan Muhammed b. Ömer Efendi'ye devrettiği bilinmektedir.

Balıklı Göl adıyla da bilinen Halilu'r-Rahman Gölü'nün batı tarafında, Halilu'r-Rahman Külliyesi'nin bir parçası durumunda olan ve zaviye ismiyle de anılan medrese halen sağlam olup, eyvan kısmı bayanlar

mescidi olarak, diğer bazı odaları da din görevlileri tarafından kullanılmaktadır. Urfa'nın en eski medreselerinden olup, Abbasi Halifesi Me'mun (813-833) tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Halilürrahman Camii minaresinin üzerindeki kitabesinden Halilürrahman Camii'ni ve minaresini restore eden Eyyubiler Devleti'nin Urfa valisi Muzafferuddin Gökböri'nin 1211 yılında buraya bir de medrese ilave ettiği belirtilmektedir. Makam-ı Ceddü'l-Enbiya olarak da tanınan bu medrese Halilürrahman Gölü'nün batı tarafında merdivenlerle çıkılan önleri revaklı odalar, aşağıda güneyde camiye bitişik olarak büyük bir eyvan, bunun karşısında gölün kuzey batı köşesinde, içerisinde suyunu Balıklı Göl'den alan bir havuz bulunan kubbeli ve beşik tonozlu büyük bir odadan meydana gelmiştir. Medresenin bütün birimleri, avlusu konumundaki Halilu'r-Rahman Gölü'ne nazır olup, medresenin bu konumu, ona farklı bir görünüm kazandırmıştır.

Medresedeki kitabeler onarım devrelerine ait olup inşa tarihi hakkında bilgi vermemektedirler. Yukarıya çıkan merdivenin karşısına gelen ve kuzeye bakan oda cephesindeki kitabe 1775 tarihlidir. Gölün kuzey batı köşesindeki büyük odanın kapısı üzerindeki kitabede, medresenin 1871 tarihinde Sultan Abdülaziz Han döneminde Derviş Ali Paşa tarafından tamir ettirildiği yazılıdır. Bu medresenin yerinde daha önce, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde ve Urfa'lı Şair Nabi (1642-1712)'nin Tuhfetü'l-Harameyn adlı eserinde

bahsini ettikleri “İbrahim Halil Tekkesi”nin bulunduğu tahmin edilmektedir. Nabi’nin (1642-1712) gençlik yıllarında Halilu’r-Rahman Medresesi’nde Arapça, Farsça, aruz, beyan ve bedi’ ilimlerini öğrendiği belirtilmektedir. XIX. Yüzyıl Urfa alimlerinden ve müderrislerinden Abbas Vasık Efendi (ö. 1922), Hac Mustafa Hafız (ö.1908) ve Hac Ramazan Hafız (ö.1910) Halilürrahman Medresesi’nde müderris olarak görev yapmışlardır. Kanuni Sultan Süleyman, Hz. İbrahim’e hürmeten Halilürrahman zaviyesine ve Camiine tahsisatlarda bulunmuş, ayrıca Hz. İbrahim’in makamını ziyaret edenlerin, zaviyede misafir olanların ve çevredeki fakirlerin istifade edeceği bir de imaret kurmuştur. 4 Aralık 1541 tarihinde tescili gerçekleşen Kanuni Sultan Süleyman Han b. Sultan Selim Han Vakfı vakfiyesine göre, yukarıda sayılanlara ilaveten zaviye için şeyh; cami için imam, müezzin, ferraş; imaret için aşçı ile daha başka görevliler tayin etmiş, onların alacağı maaşlarını da belirlemiştir. Vakfiyesinin tesciline Kanuni’nin vezirleri şahit olmuşlardır. 1894 tarihli bir i’lama göre, Kanuni Sultan Süleyman, Halilürrahman zaviyesi vakfına şehrin kuzeyinde yer alan Kızlar ve Karacaviran köylerinin zirai gelirlerini vakfetmiştir. Halilürrahman Mahallesi’nde yer alan zaviyenin şeyhi Hacı Hafız Mustafa b. Hasan da, 22 Mart 1895 tarihinde tescil ettirdiği vakfiyesinde, zaviyede mevcut kitaplarını, şahsi eşyalarını ve Halilürrahman mahallesinde bulunan evini Halilürrahman zaviyesine vakfettiğini ifade eder.

Halilürrahman Kütüphanesi Hacı Hafız Mustafa Efendi tarafından kendi kitapları vakfedilerek 1895'te kurulmuştur[9]. Kitap sayısı 250 olan bu kütüphaneden rehin karşılığı ödünç kitap alınabiliyordu.

Şanlıurfa Valiliği ve Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) işbirliği ile gerçekleştirilen "Dergah-Balıklıgöl Çevre Düzenleme Projesi" çerçevesinde 1992-93 yıllarında yapılan restorasyon çalışması sırasında Halilurrahman Medresesi'nin ahşap kapı ve pencere doğramaları yenilenmiş, kubbeli mekanın tavan sıvası onarılıp duvarları raspalanarak ortadaki sekizgen havuzun kenarlarına mermerler konulmuş, aynı odanın önündeki kemerler yıkılarak revakın sütun ve sütun başlıkları yenilenmiş, giriş kapısının yanına ve kuzey doğu köşesine birer çeşme yapılmış, gölün medrese tarafındaki kıyısında bulunan taş parmaklıklar da kaldırılmıştır[10]. Daha önce bir camekanla kapatılmış olan eyvan açıklığı 1997 yılında kesme taşla örülmüştür.

---

[9] Remzi Mızrak. Şanlıurfa'da Tarih boyunca Kurulan Kütüphaneler

[10] 25 Aralık 1990 tarihinde Şanlıurfa Valiliği öncülüğünde kurulan Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı, yapılanmasını 38 üyelik Mütevelli Heyeti ile sağlam temellere dayandıran ŞURKAV'da İlin Valisi Vakfın tabii başkanı; Kültürden sorumlu Vali Yardımcısı vakfın II. Başkanıdır.

Şanlıurfa şehrinde tarihi-turistik öneme sahip olan alanlardan biri de Eyüpnebi Mahallesi sınırları içinde olan ve şehrin üç mahallesine isim veren Hz. Eyyub Peygamber Makamı'dır. Şifalı suyu olduğuna inanılan bir kuyunun ve Hz. Eyyub'un çile çektiğine inanılan mağaranın bulunduğu bu alan, Süryaniler döneminde de kutsal olarak kabul edilmekteydi. Bu inanışın bir sonucu olarak da burada hastane inşa edilmişti.

XII. Yüzyıl

Şehrin islami ve mistik kimliği XII. Yüzyıldan itibaren başlar[11]. Muzafferüdin Gökböri şehirde mevlid törenleri düzenler, vakıflar tesis eder, yetim ve öksüz çocuklara iş ve süt anneleri sağlamakla şehirlinin gönlünü fetheder.

Frankların Bizans'la aralarının açıldığı, Urfa ve Antakya'daki Haçlı hükümdarların birbirinden nefret etmelerinin oluşturduğu uygun bir ortamda Musul ve Halep'te hüküm süren İmadüddin Zengi (1085-1146), Edessa Kontu II. Joscelin (ö.1158)'in şehirden ayrılmasını fırsat bilerek Urfa'ya gelir[12]. Surların önünde yaptığı teslim olma teklifi Süryani ve Ermeni ruhani liderleri tarafından reddedilince surlar mancınıklarla dövülür ve dört hafta kadar süren kuşatmanın ardından Türkler şehre girer (24 Aralık 1144)[13]. Urfa valiliğine Ali Küçük getirilir ve emrine bir garnizonla yedi kumandan verilir. Bu durum 1146 yılına kadar İmadüddin Zengi ile daha sonra diğer hükümdar ve kumandanlarca sürdürülen

---

[11] Abdullah Ekinci. Tarihsel Süreçte Urfa'da Değerler ve Kırılmalar.

[12] ŞANLIURFA. Ahmet Nezihi Turan. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 38

[13] İmadeddin Zengi Eyyub Peygamber Kuyusu'nun şifalı suyu ile yıkanarak romatizma hastalığından kurtulur. Bölgede büyük bir hayır evi yapılması emrini verir ve çevreedeki tarlaları bu hayır evine vakfeder. Ancak kısa süre sonra Zengi'nin vefatı dolayısıyla bu proje gerçekleşmez.

bölgedeki Türk hakimiyetinin tesisinde bir dönüm noktası, fakat aynı zamanda II. Haçlı Seferi'nin de başlıca sebebi olur. Daha sonra şehir ve çevresi bir müddet Eyyûbilerle Musul Atabegleri ve Artuklular arasındaki mücadelelere sahne olur. Ardından Anadolu Selçukluları ile Eyyûbiler hakimiyet için çekişme içine girer.

Hacı Yadigar Camii (Kuttik Cami) Hacı Yadigar Mahallesi Güllüoğlu Sokak'tadır. Küçük olması sebebiyle halk arasında "küçük cami" anlamına gelen "Kuttik Cami" adıyla anılmaktadır. Cami kapısı üzerindeki 1871 tarihli onarım kitabesinde, Nurlu Hacı Yadigar Camii'nin önce 1155, sonra 1514 tarihinde onarıldığı yazılmış ve 1871 onarımının çok sağlam olduğu belirtilmiştir. Bu kitabeden, caminin 1155 tarihinde mevcut ve Urfa'nın en eski camilerinden olduğu anlaşılmaktadır. Enine dikdörtgen planlı cami, mihrap duvarı boyunca eşdeğerde iki çapraz tonozla örtülüdür. İnşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Tonozlar duvar payelerine oturmuştur. Son yıllarda ahşapla kaplanan mihrap, orta eksenden biraz doğuya kaymış durumdadır. Minber, mihrap duvarı içerisinde taş merdiven şeklindedir. Cami avlusunun doğusundaki çapraz tonozlu ve mihraplı oda, son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Burasının caminin kuzey cephesi doğu yarısı önüne sonradan yapıldığı mevcut mimari izlerden anlaşılmaktadır. Kuzey cephenin batı kesimindeki kaş kemerli giriş kapısının doğusunda yer alan yuvarlak kemerli iki pencerenin üzerine ayrıca kaş kemerler

yapılmış ve böylece bu cepheye zengin bir görünüm kazandırılmıştır[14]. İnce sütunlar üzerine oturan, piramit külahlı minber minare, avlu duvarının kuzey batı köşesi üzerindedir.

Ulu Cami, şehir merkezinde Divanyolu Caddesinde yer alır. Yapım tarihi belirlenemeyen ve "Kızıl Kilise" olarak adlandırılan eski bir kilisenin (Ayasofya Katedrali) yerine inşa edilmiştir. Eski yapıya ait avlu duvarları, sütunlar, sütun başlıkları ve çan kulesi halen mevcuttur. Caminin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Bu yüzden kim tarafından ve ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. 1170-1175 yıllarında Zengiler tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Kitabelere göre Ulu Camii, 1684, 1779, 1780 ve 1870 tarihlerinde onarım görmüştür.

Mihraba paralel üç sahından (bölümden) oluşmaktadır. Bunun dışında mihrab önünde bir de kubbe bulunmaktadır. Harim kısmında dört giriş kapısı yer alır. Son cemaat yeri de dahil olmak üzere yapıda, üst örtü olarak, tonoz kullanılmıştır. Urfa Ulu Camii plan olarak, Halep Hükümdarı Nureddin Mahmud Zengi (1118-1174) tarafından tamir ettirilip bugünkü şeklini alan Halep Ulu Camii’ne benzemektedir. Bu sebeple Urfa Ulu Camii'nin

---

[14] Kaş Kemer; ikisinin merkezi kemerin içinde, diğer ikisininki dışında olan dört ayrı daire yayından meydana gelen kemerdir; “dört merkezli kemer” de denir. Kemerin sağ ve sol kollarında, birisi içbükey, diğeri dışbükey olmak üzere ikişer yay bulunur.

de aynı dönemde yaptırıldığı tahmin edilmektedir. İslam fetihlerinden sonra, sütunlarda kullanılan kırmızı mermerler ve kilise ile ilişkisinden dolayı, “Mescid ül-Hamra (Kırmızı Mescid)” olarak isimlendirilmiştir. Payeler üzerine oturan ve her biri çapraz tonozlarla örülü on dört sivri kemerle avluya açılan cemaat yeri Anadolu'da ilk kez Urfa Ulu Camii'nde bulunmaktadır.

Caminin harim kısmında bir kuyu yer alır. Halk arasındaki bir inanışa göre Hz. İsa’nın, Kral Abgar’a, Havarisi Thomas’la gönderdiği ve üzerinde mucizevi portresinin bulunduğu mendil bu kuyuya düşmüştür. Bu sebeple camiinin içindeki kuyunun suyu, şifalı olarak kabul edilir. Diğer bir rivayete göre bu mendil, şehir merkezindeki Eyüp Peygamber kuyusuna düşmüştür[15]. Avlunun kuzey doğu köşesinde yer alan ve camiden epey uzakta bulunan, çevresi yüksekliğine eşit sekizgen çan kulesi günümüzde minare olarak kullanılmaktadır. Minareye, Cumhuriyet döneminde bir saat eklenerek saat kulesine dönüştürülmüştür. Minare, aynı zamanda şehrin ilk ve tek saat kulesi görevini de görmektedir.

Kızıl Kilise’ye ait kalın duvarlarla çevrili cami avlusunun kuzey batı kesimi mezarlıktır. Bu mezarlıkta Haçlılara karşı şehit düşen yedi komutanın mezarı ile Mevlana Halid Bağdadi’nin dokuz yaşında vefat eden küçük oğlu Şahabeddin Ahmed’in türbesi bulunmaktadır. Şahabeddin Ahmed, H.1239/M.1823 yılında vefat etmiş

---

[15] Bu mendilin önce İstanbul’a sonra da İtalya’da bir müzeye götürülmüş olduğu ileri sürülür.

olup, türbesi 1845 yılında Halep Valisi Şeyhzade Osman Nuri Paşa tarafından yaptırılmıştır. Türbe, yakın zamanda ŞURKAV tarafından restore edilmiştir

Hz. İbrahim'in, Mevlid-i Halil Camii avlusunun güneyinde bulunan mağarada doğduğuna inanılmaktadır. Rivayete göre devrin hükümdarı Nemrut, bir rüya görür. Sabah rüyasında gördüklerini müneccimlerine anlatır. Müneccimlerin, "Bu yıl doğacak bir çocuk senin saltanatına son verecektir", demesi üzerine Nemrut, halkına emir salarak o yıl doğacak bütün erkek çocukların öldürülmesini ister. Sarayın putçusu Azer'in hanımı bu mağarada gizlice Hz. İbrahim'i dünyaya getirir. Hz. İbrahim yedi yaşına kadar bu mağarada yaşamıştır. Hz. İbrahim'in doğduğu mağaranın içerisinde bulunan suyun şifalı olduğuna ve birçok hastalığı iyileştirdiğine inanılır. Mevlid-i Halil Camii Hz. İbrahim Peygamber'in doğduğuna inanılan mağaranın batısına bitişiktir. Hazire, Kadiri Halifesi Dede Osman Efendi'nin makamı ile revaklar ve odalardan oluşan bir külliye halindedir. Külliyedeki en eski kitabe mağaranın kapısı üzerindedir. Hat tarzından Eyyubi dönemine ait olan iki satırlık bu kitabenin birinci satırında bu imaretin hangi sultan zamanında yaptırıldığı yazmaktadır. Ancak sultanın adının yazılı olduğu yer ve tarih yeri tamamen kırılmıştır. Alttaki satır ise ölümle ilgili bir hadisi şeriftir. Osmanlı dönemine ait en eski kitabe ise avlunun doğusundaki müezzin odası kapısının odaya bakan kısmı üzerindedir. Bu kitabenin üstteki taşında Besmele, bir ayet-i kerime ve manzum halinde bir dua yazılıdır.

Alttaki taşta ise caminin 1523 tarihinde Muhammed Salih Paşa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Urfa'nın 1517 yılında Osmanlı hakimiyetine girmesinden altı yıl sonra yazılan bu kitabenin Urfa'daki en eski Osmanlı kitabesi olduğu ve Mevlid-i Halil Camii'nin de Urfa'da inşa edilen ilk Osmanlı eseri olduğu anlaşılmaktadır. Bu kitabenin dışındaki bütün kitabeler onarım kitabeleridir.

1951 yılında Urfa eşrafından Şeyh Müslüm Hafız tarafından avluyu çevreleyen revaklar ve avlu kapıları yapıldığında, bu kitabelerin bulunduğu doğu kapısı yıkılmış, kitabeler bu günkü yeri olan müezzin odasına taşınmıştır. Külliyedeki onarım kitabelerinin en eskisi, İbrahim Peygamber'in doğduğu mağaranın giriş kapısı üzerindeki 1808 tarihli kitabedir. Caminin giriş kapısı üzerindeki kitabede caminin 1852 tarihinde Mahmut oğlu Mahmut Ağa tarafından onarıldığı yazılıdır. Avlunun güney doğusundaki iki odadan birinin 1855 tarihinde Ahmet Bican Paşa tarafından, diğerinin 1885 tarihinde Derviş Musa tarafından yaptırıldığı kitabelerinden anlaşılmaktadır.

Selevkoslar döneminde Mevlid-i Halil Camii külliyesinin yerinde bir putperest tapınağı bulunmaktaydı[16]. 150 senelerinde bu tapınağın üzerine

---

[16] Selevkos İmparatorluğu, Makedonya İmparatorluğu parçalandıktan sonra ortaya çıkan dört Helenistik imparatorluktan biridir. Başkentleri önce Seleukia, sonraları ise Antakya'ydı. Doğu Akdeniz'de, Irak'da, İran'da, Türkmenistan'da, Pamir'de ve Hindistan'ın batısında bulunan

ilk Hıristiyan kiliselerinden olan "Hıristiyanlar Kilisesi" inşa edilir. 201 ve 203 yıllarındaki sellerle harap olan bu kilisenin yerine, 313 yılında Piskopos Qora tarafından yeni bir katedral yapılmaya başlanır. Binayı, halefi Sa'ad tamamlar. Piskopos Aitallaha tarafından 327-328 yıllarında doğu tarafına yapılan ekleme ile genişletilir. Katedralin girişi Edessa'daki kiliselerin çoğunda olduğu gibi kuzeydendir. 448'de Piskopos Hiba'nın yerine geçici olarak gelen Piskopos Nona, Qora Katedralinin şapelini yaptırır. Bizans döneminde, Melkit Piskoposu Amazonius, İmparatorun emri ile Qora Katedrali üzerine Ayasofya Kilisesi'ni inşa ettirir. VIII. Yüzyılda yıktırılan bu kilisenin bazı sütun ve sütun başlıkları Emeviler tarafından 744 yılında Harran'a inşa edilen Harran Ulu Camii'nde kullanılır. 1523 yılı tahririnde ise burada bir zaviyenin bulunduğu kayıtlıdır. Bu alana, Osmanlı döneminde (1523) cami, hazire, oda ve revaklardan oluşan günümüzdeki külliye yapılmıştır.

Mihraba dikey dikdörtgen planlı cami, art arda iki beşik tonozla örtülüdür. Tonozlar düzgün kesme taşlardan gayet sanatkarane bir işçilik göstermektedir. Cami mekanının batı duvarında, içinde mihrap nişi yer alan küçük bir itikaf hücresi bulunur. Urfa camilerinde tek örnek olan bu itikaf hücresinin bir benzeri

---

topraklarda (bugün Pakistan) egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Toprakları Roma İmparatorluğu tarafından ele geçirilinceye kadar Doğu Akdeniz'in hâkimiydiler.

Birecik'teki Sadeddin Camii'nde de vardır. Ancak oradaki hücre, cami mekanının güney-doğu köşesinden bir merdivenle inilen, yeraltında kayaya oyulmuş iç içe iki mekandan oluşan mağara şeklindedir. Doğu duvarı içerisinden İbrahim Peygamber'in doğduğu mağaraya bir kapı açılmaktadır. Kesme taştan mihrap nişi sade ve süslemesizdir. Duvar üzerinde balkon şeklindeki minbere, duvar önüne açılmış nişten taş merdivenden çıkılır. Mağara ile cami arasındaki duvar üzerinde çevresi sütunlu minber minare yer almaktadır. Külliyede bu şekilde, biri güneydoğu, diğeri kuzey batı köşede olmak üzere iki minare daha mevcuttur. Bu minareler süs amacıyla yapılmıştır. Kesme taştan silindirik gövdeli tek şerefeli esas minare, avlunun doğu tarafında yer almakta olup 1932 yılında Mancelerden Hacı Ayşe Hanım tarafından yapıcı ustası Abdürrezzak Efendi'ye yaptırılmıştır. Minarenin kitabesi yazıldıktan sonra, Urfa'da yayınlanan bir gazetenin, *"Arapça harflerle yazılmıştır, harf inkilabına aykırıdır"*, şeklindeki yayını üzerine zamanın emniyet müdürünün görevlendirdiği bir polis memuru tarafından keserle kazınarak silinir. Gazetenin bu yayını üzerine Urfa'da ayrıca, Yusuf Paşa Camii avlusunun güney-doğu kapısının kitabesi de silinmiştir. Silinme işleminin başka kitabelere de uygulanmak istenmesi üzerine, halk arasında, bu yazıların devrimle bir ilgisinin olmadığı, bunların birer tarihi belge olduğu, silinmekle de tarihin silineceği konusunda tepkiler baş göstermiş, bunun üzerine emniyet müdürü silme işlemini durdurmak zorunda kalmıştır.

Mevlid-i Halil Camii minare kaidesinin kazınan kitabesinin metnini arşivinde saklayan Dr. Hazım Açanal, 1990'lı yılların başlarında metni Urfalı Hattat Mehmet Ali Caduk'a yazdırmış ve mermer bir levhaya kazıtarak eski yerine astırmıştır[17].

Cami avlusunu çevreleyen revaklar ve avlu kapıları 1951 yılında halkın da yardımlarıyla Hacı Müslüm Hafız tarafından yaptırılır. Çevre ilçe ve köylerden çok sayıda insan Cuma günleri, sadece Cuma namazını bu camide kılmak amacıyla şehre gelmektedir[18]. Mevlid-i Halil Camii cemaate dar gelmeye başlayınca, 1980'li yıllarda avlusunun batısındaki mezarlık biraz güneye, (eski caminin batısına) nakledilmiş, mezarlığın yerine bu günkü büyük cami inşa edilmiştir. Bu büyük mezarlıktan başka cami avlusunun güneyinde küçük bir mezarlık daha bulunmaktadır. Her iki mezarlığa yeni gömü yapılmadığından şiir ve hat sanatı değeri olan çok sayıda şahide günümüze kadar gelebilmiştir. Büyük Mezarlıkta Mevlevi Şeyhi Hasan Dede, Şeyh Abdülfettah Efendi, Rahimiye Medresesi müderrisi Şeyh Muhammed Halid Efendi (1823-1893), Şeyh Mustafa, Sakıb Efendi, Mahmud Kamil Efendi, Hacı Abdullah Efendi, Seyyid

---

[17] Dr.Hazım Açanal Milli Mücadelede görev alan, 1874-1953 yılları arasında yaşamış, Urfa müftüsü olarak görev yapmış, İstiklal madalyası ile taltif edilen Hasan Hüsnü efendinin oğludur. Arap hastalarla Arapça, Kürt kökenli hastalarla Kürtçe konuşur, İngilizce ve Fransızcayı da çok iyi bilirdi.

[18] Mehmet Sait Şahinalp. Şanlıurfa Şehri'nin Kültürel Fonksiyonu

Ahmed Lami Efendi (Sarı Vaiz) (1826-1888), Hacı Halil Efendi, Hacı İbrahim Efendi, Muhammed Salih Efendi, Güllüzade Osman Efendi[19], Mustafa Kamil Efendi, Vakkas Sabri Efendi ve Hacı Muhammed Reşid Hafız Efendi'nin ve Urfa eşrafından çeşitli şahısların mezarları yer almaktadır. Küçük Mezarlıkta Dede Osman Avni, derviş Seyyid Nuri, Seyyid Derviş Halil Hafız Efendi, Dede İbrahim, Derviş Ebubekir, Derviş Seyyid Muhammed Tayyib, Sofi Muhammed, Derviş Muhammed oğlu Abdal Dede, Kalender Çavuş'a, ve kitabesi okunamayan birine ait on mezar bulunmaktadır[20].

---

[19] Aile Türkmen aşireti Sarıoğulları'ndandır. Orta Türkistan'dan, Aral Gölü civarındaki Harezm Bölgesi'nden gelmişlerdir. Aile ilk önce Azerbaycan'a, oradan Erzurum'a, oradan Elazığ'a sonra Derik'e gelmiştir. Daha sonra 1700'lü yıllarda Urfa'ya yerleşirler. Dedesinin ismi Gül Ahmet'tir, bu nedenle kendilerine "Güllüzade" denilmektedir.

[20] Gül Güler. Urfa Dede Avni Haziresindeki Tarihi Mezartaşları

XIII. Yüzyıl

Şeyh Mesud Zaviyesi Şanlıurfa kalesinin güneyinde, halk arasında *"Şıh Maksud"* olarak adlandırılan dağlık alandadır. Zaviyenin batısında, yağmur sularının toplanması için kaya zemine oyulmuş sarnıcın üzerinde 1183 tarihli Arapça kitabeden, Şeyh Mes'ud'un Nişaburlu Said Hengel'in oğlu olduğu ve 1183 tarihinde bu sarnıcı kazdırdığı anlaşılmaktadır. Şeyh Mesud Zaviyesi dört eyvanlı plandadır. Batı cephedeki yarım kubbeli portalden girilen zaviye yapısı, Selçuklu medreseleri planındadır. Ortadaki kare avlu, üst kısmı açık bir kubbe ile örtülüdür. Avlunun ortasında bir havuzun bulunduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Son yıllardaki restorasyonlarda döşeme taşlarının yenilenmesi ile bu izler kaybolmuştur. Orta mekanı dört yönde çevreleyen beşik tonozlu eyvanlarda dört mezhepte eğitim verilmekteydi. Şeyh Mes'ud vefat edince doğu eyvanı altındaki oda mezara gömülmüş, temsili sandukası eyvana konulmuştur. Oda mezarın doğu cephedeki giriş kapısı son yıllarda örülerek iptal edilmiştir. Doğudaki eyvanın güneyine bitişik beşik tonozlu küçük odanın çilehane olduğu tahmin edilmektedir. Diğer üç eyvanın önleri kapı ve pencerelerle örülerek kapalı hale getirilmiştir. Zaviyenin kuzeyindeki eyvanı 1684 yılındaki onarım sırasında batıya doğru uzatılarak yapının simetrisi bozulmuştur. Duvarlardaki izlerden yapının çeşitli dönemlerde esaslı onarımlar geçirdiği

anlaşılmaktadır. Güneydeki eyvan, mescit olarak kullanılmaktadır. Mihrap duvarı boyunca enine dikdörtgen planlı mescidin üzeri doğu-batı yönünde düzgün kesme taşlarla beşik tonozla örtülmüştür. Girişte ortada bir kapı, iki yanında birer pencere yer alır.

Pencerelerin üzerinde birer küçük pencere daha bulunmaktadır. Yuvarlak nişli yüksek mihrabın iki yanındaki pembe mermerden yapılmış köşe sütunları, mihraba görkemli bir görünüş kazandırmıştır. Sütunların başlıkları Türk üçgenleriyle süslü kalker taşından, kaideleri pembe mermerdendir. Mihrap duvarı dışarıdan çıkıntı şeklindedir.

Şeyh Mes'ud Zaviyesi'nin güney batısında, doğu-batı yönünde uzayan kaya yamacının kuzeye bakan cephesinde zaviyenin öğrenci odaları ve kayaya oyulmuş bir de mağara-mescit bulunmaktadır. Mihrap boyunca dikdörtgen planlı olan mescidin mihrabı kayaya oyulmuş, köşelerine kayadan oyma sütunçeler yapılmıştır. Mescidin doğu duvarındaki kemerli nişin buradaki eski bir kaya mezarının arkosoliumu olduğu ve Şeyh Mes'ud döneminde burasının genişletilerek mescide dönüştürüldüğü tahmin edilmektedir[21]. Bu nişin güney yukarısında Selçuklu çiçekli kûfisi ile yazılmış üç satırlık bir yazı bulunmaktadır. Ayrıca bunun aşağısında "Allah" yazısına başlanılmış, ancak çizgi halinde bırakılarak tamamlanmamıştır.

---

[21] Tavanı çoğunlukla resimlerle bezeli kemerli kubbe olan, duvar oyuğundan oluşan mezar

Mescidin düz tavanında, ip asılmasına yarayan kayaya oyulmuş yedi adet delik bulunmaktadır. Nakledilir ki, mescitte sabahlara kadar ders çalışan ya da zikir yapan öğrenciler bu deliklere geçirilen ipleri boyunlarına bağlıyorlar, uykuları gelip boyunları düştüğünde boğulur gibi olduklarından hemen uyanıp çalışmalarına devam ediyorlardı.

Tekkenin, kuruluşundan 1887 tarihine kadar faal olduğu anlaşılmaktadır.

Daha geç dönemlerde, mescidin ön cephesinin taş ocakçıları tarafından tıraşlanarak taş alındığı ve böylece mescidin daraldığı anlaşılmaktadır. Aynı traşlama doğu batı yönünde uzayan kaya yamacına da uygulanmış ve buradaki –bazıları mihraplı- öğrenci hücreleri de tahrip olmuştur.

Sicillerde, zaviyenin evkaf-ı kadimeden olduğu, vakfiye kaydının mevcut olmadığı belirtilmiş, 1886 senesinde zaviye mütevellisi Mustafa b. Hacı Mukim'in vefatı üzerine tevliyet hizmetine kardeşi Osman Efendi getirilmiştir[22]. **Şıh Maksud (Şeyh Mesud)** Türbesi Şıh Maksud Mahallesi, Şıh Maksud tepesi üzerinde yer alır. Türbe, Şıh Maksud'un medrese olarak kullandığı rivayet edilen zaviyenin içerisinde yer almaktadır. Türbenin içerisinde bulunan tabelada şu bilgileri yer alır. "Şeyh Mesud, Hoca Ahmet Yesevi'nin öğrencilerinden olup,

---

[22] Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında görev almış bir Alperen'dir. Türk Devletlerinden Zengiler'in (1144-1182), Eyyubiler'in Urfa'ya hakim oldukları (1182-1234) sırada, Batı Türkistan yakınındaki Nişabur şehrinden öğrencileriyle Urfa'ya gelmiş ve bu zaviyeyi kurmuştur. Dört eyvanlı Selçuklu medreseleri planında inşa edilen zaviyenin her eyvanında, dört İslam mezhebinin biri ile ilgili ilimler tahsil ediliyor, zaviyenin güneybatısındaki mağaralarda öğrencilerin ikameti sağlanıyordu. Zaviyenin 100 m. batısında bulunan sarnıcın yanındaki kaya duvarı üzerinde yer alan Arapça kitabede, sarnıcın H. 579 (M.1183) tarihinde Nişaburlu Said oğlu Mesud tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Zaviyenin de aynı tarihte yapıldığı tahmin edilmektedir. Zaviyenin bodrumunda yer alan ve girişi doğu dış cepheden olan mezar odasında bulunan beş mezardan birinin Şeyh Mesud'a, birinin kız kardeşine, diğer üçünün ise, öğrencilerine ait olduğu söylenilmektedir. Devrinin alim ve mutasavvıflarından biri olan Şeyh Mesud ve zaviyesi ile ilgili anlatılan bir rivayete göre, "Anadolu'yu İslamlaştırmak ve Türkleştirmek üzere Anadolu topraklarına gelen Şeyh Mesud, Urfa'yı çok sever ve buraya bir zaviye yapıp öğrenci yetiştirmeyi ister. Şeyh Mesud zaviyenin inşası ile uğraştığı esnada, yoldan geçen tanımadığı bir askerden çevrede bulunan taşları toplayıp kendisine getirmesini ister. Şeyhin bu isteğini kabul eden asker, kendisinden istenilen taşları toplar ve şeyhe getirir. Askerin bu davranışından çok etkilenen Şeyh Mesud, 'Allah seni Mısır'a sultan yapsın' diye askere dua eder.

Anlatıldığına göre, Şeyh'in duasını kabul eden Allah, söz konusu askeri Mısır'a sultan eder." Aynı konu ile ilgili diğer bir rivayete göre ise, "Şeyh Mesud'un zaviyenin inşası için taş topladığı sırada, yoldan geçen süvari birliğinin komutanının atı, ürker ve bu duruma çok kızan komutan askerlerine Şeyh Mesud'u kırbaçlattırır. Hak etmediği bir cezaya çarptırılmasına dahi kızmayı ya da beddua etmeyi düşünmeyen Şeyh Mesud, süvari birliğinin komutanına 'Allah seni Mısır'a sultan yapsın' diye dua eder ve söz konusu komutanın daha sonra Mısır'a sultan olduğu anlatılır. Daha sonraki bir dönemde şeyhin öldüğünü duyan Mısır sultanı, Urfa'ya gelerek günümüzde mevcut olan türbeyi inşa ettirir.

Zaviyenin girişi, batı tarafta bulunan ahşap bir kapı ile sağlanmaktadır. Dört eyvanlı olarak inşa edilen zaviyenin ortasında üzeri yarım kubbe ile kapatılmış bir avlu bulunmaktadır. Şıh Maksud'a ait olduğuna inanılan mezar, avlunun doğusunda bulunan eyvanın içersinde yer almaktadır. Mezarın bir metre yüksekliğindeki ahşap sandukasının üzeri, yeşil örtüler ile kapatılmıştır. Mezarın bulunduğu eyvan ile avlunun arası, ahşap bir camekan ve demir parmaklıklar ile bölünmüştür. Mezarın bulunduğu eyvanın girişi, kuzey taraftaki ahşap kapı ile sağlanmıştır.

Türbe, genellikle Cuma günü saat 10:00'dan sonra dilek tutma amaçlı veya şifa amaçlı olarak kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir. Evlenmek, çocuk sahibi olmak veya işe girmek isteyen ziyaretçiler, namaz kılıp dilek tuttuktan sonra dileklerinin kabul olması için kendilerine ait bir elbise, elbiseden bir parça, tespih,

düğme, para, kurdele ve başörtüsü gibi eşyaları mezarın üzerine atmakta veya eyvanın önündeki parmaklıklar ile ziyaretin doğusunda ve kuzeydoğusunda bulunan dağdağan ağaçlarına ip veya çaput bağlamaktadır. Bütün bunlardan sonra isteyen ziyaretçiler, dileklerini eyvan ile avlunun arasında bulunan ahşap camekan üzerine yazarak ziyareti tamamlarlar.

Diğer taraftan türbeye nefes darlığı çeken hastalar ile romatizma hastaları şifa amaçlı gitmektedir. Bu hastalar, sırtlarını veya ağrıyan yerlerini içerisinde Şeyh Mesud'un mezarının bulunduğu eyvanın demir korkuluklarına sürer ve akabinde imkan bulurlarsa, mezarın etrafında üç defa dönerek şifa aramaya devam ederler. Daha sonra, şeyhin kabri üzerine bir miktar para atan ziyaretçiler türbeden ayrılırlar.

Dileğinin kabul olduğuna veya hastalığının iyileştiğine inanan ziyaretçiler, daha sonraki bir dönemde tekrar türbeye giderek burada kurban kesip yemek yaparlar. Yapılan yemekleri o anda türbede bulunan diğer insanlarla birlikte yerler.

Yeni Ömeriye Camii Nimetullah Mahallesi, Mısır sokaktadır. Avlunun güney kapısındaki kitabede caminin 1214 senesinde Ahmet oğlu Muhammed tarafından tamir ettirildiği yazılıdır. Bu durumda cami 1214'den önce yaptırılmış olmalıdır. Ancak caminin mimari özellikleri bu kadar eski olduğunu göstermemektedir. Muhtemelen 1214 tarihinde onarılan cami sonraları yıkılarak yerine bu günkü cami yapılmış ve eski kitabesi avlu kapısı lentosu olarak kullanılmıştır. 1539 tahririnde adı geçen "Seyyid

Ömer Mescidi"nin Yeni Ömeriye Camii olması ihtimali vardır. Cami avlusunun kuzey doğu köşesindeki hücrenin güney cephesinde yer alan kitabede, hücrenin 1909 tarihinde yaptırıldığı yazılıdır. Yapıda inşa malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Küçük ölçüde kare mekanlı cami, yanlarda duvarlara, ortada bir payeye oturan tek çapraz tonozla örtülüdür. Beş köşeli ve yuvarlak kemerli taş mihrap sade ve süslemesizdir. Taş minber, mihrap duvarına paralel merdivenle çıkılan balkon şeklindedir.

Bediüzzaman Ahmed Hemedani Türbesi, kendi adı ile anılan ve şehir merkezinde bulunan Bediüzzaman Mezarlığı içerisinde yer alır. Kesme taş malzemeden, doğu batı yönünde dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin doğu yönünde, üzeri düz bir dam ile kapatılmış mescit bölümü, batı yönde ise, içerisinde Ahmed Hemedani'ye ait olduğuna inanılan mezarın bulunduğu ve üzeri kubbe ile kapatılmış oda yer almaktadır. Türbeye giriş, kuzey yönde bulunan bir kapı ile sağlanmıştır. Mezarın ahşap sandukasının üzeri, Ayet-el Kürsi yazılı yeşil bir örtü ile örtülmüştür. Bediüzzaman Ahmed Hemedani'nin 1209 tarihinde vefat ettiği ziyaret kitabesinde belirtilmekle birlikte, bazı kaynaklarda, bu kişinin Urfa'ya ne zaman geldiği konusunda kesin bir kayıt bulunmadığından bahsedilmektedir. Bediüzzaman Ahmed Hemedani'nin, Urfa'nın İslamlaştırıldığı ilk yıllarda Urfa'ya yerleştiğinden ve yöre halkına İslam'ı öğretmeye çalışan bir evliya olduğundan söz edilir.

Türbeye genellikle Perşembe ve Cuma günleri

kadınlar, dertten, borçtan ve romatizma hastalığından kurtulma amaçlı gitmektedir. Yörede, romatizma hastalığına yakalanmış olanların bu hastalıktan tam olarak kurtulmaları için, düzenli olarak üç gün arka arkaya ziyarete gitmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca, türbenin hemen yanında bulunan şehir su şebekesine bağlı çeşmenin suyundan içen kimselerin de hastalıklarından kurtulacağına inanılır. Bu sebepten dolayı türbeye giden ziyaretçiler, çeşmenin suyundan şişelere doldurup evlerine götürmek suretiyle, ziyaretlerini tamamladıklarına inanırlar.

XIV. Yüzyıl

Toktemur Mescidi Hasan Padişah Camii'nin doğusunda yer alır. Halk arasında *"Tahtamor"* mescidi olarak anılmaktadır. İnşa kitabesi bulunmadığından yapılış tarihi bilinmemektedir. 1373 tarihli Emir Mencek İbn Abdullah Vakfiyesinde bu mescide vakıfta bulunulmuş olması, mescidin 1373 tarihinde mevcut olduğunu göstermektedir. Vakıf bütün emlakini Vefai şeyhi Seyyid Celaleddin'e ve onun neslinden gelenlere bağlı kalmak üzere Emir Mencek Zaviyesine bağışlamıştır[23]. Gelir kaynakları, başta şehirdeki önemli yapılardan Mencek Hamamı olmak üzere çok sayıda dükkan, bostanlar, değirmenler ve bazı köylerin malikane gelirleridir. Emir Mencek İbn Abdullah'ın Kölemenlerden (Memluk) bir emir olduğu tahmin edilmektedir. Mimari izler de, Toktemur Mescidi'nin Akkoyunlular zamanında (1404-1514) inşa edilen Hasan Padişah Camii'nden önce yaptırıldığını göstermektedir.

1523 tahririnde geçen "Evkaf-ı Camii Tohtemur" vakfiyesi bu mescide aittir. Ayrıca 1885 tarihli Hacıkamilzade el-Hac Mehmet b. Mehmet Kamil vakfiyesinde camiye vakıfta bulunulmuştur. Mescidin doğu cephesindeki kitabede, Sultan Murad devrinde Abdullah oğlu Yusuf Ağa tarafından 1575 tarihinde

[23] Ahmet Nezihi Turhan. XVI. Asırda Urfa (Ruha) Sancağı. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi. 1993

onarıldığı, bu kitabenin üzerindeki 1585 tarihli diğer kitabede, Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan üçüncü Murad Han devrinde Seydi Ahmed Bey'in oğlu Saadeddin Subhanverdi tarafından onarıldığı yazılıdır.

Kare planlı mescit tek kubbe ile örtülüdür. Ahşap mihrap nişi duvara menteşelerle tutturulmuş kapı şeklindedir. Bu kapıdan arkadaki boşluğa geçilmekte ve bir merdivenle, mihrap üzerinde minber olarak kullanılan yere çıkılmaktadır. Bu tür bir minber Şanlıurfa camileri arasında tek örnektir.

Akkoyunlular döneminde Toktemur Mescidi'nin batısına bitişik inşa edilen Hasan Padişah Camii Toktemur Mescidi'ni de içerisine almıştır.

XV. Yüzyıl

Nur Ali Mescidi Bey Kapısı Mahallesi, Nur Ali sokaktadır. Yapının inşa kitabesi yoktur. Cami kapısı üzerinde yer alan, ancak günümüzde sıvanarak yok edilmiş olan 1766 tarihli kitabe minare ile ilgilidir. Fakat caminin minaresi günümüzde yoktur. Nur Ali Bey, Akkoyunlu beylerinden Karayülük Osman Bey'in yeğenidir. Karayülük Osman Bey 1404 yılında Urfa'yı aldığında Nur Ali Bey'i buraya vali tayin eder. Bu tarihi bilgiye dayanarak mescidin 1404 yılı başlarında Nur Ali Bey tarafından yaptırıldığını söylemek mümkündür. Kare planlı yapı, ortadaki tek payeye oturan dört çapraz tonozla örtülüdür. Ortadaki paye mihrap ekseninden biraz doğuya kaymış durumdadır. İnşa malzemesi kesme taştır. Yuvarlak nişli mihrap, sade ve süslemesizdir. Minber, duvardan çıkılan merdiven şeklindedir.

Nur Ali Mescidi'nin, medresesi ile birlikte bir külliye halinde olduğu söylenmektedir. Ne var ki, bu külliyeden günümüze sadece mescid ulaşmıştır.

Eski bir sinagog üzerine inşa edilen Hasan Padişah Camii Balıklıgöl civarında, Akarbaşı mevkiinde bulunmaktadır. Urfa Salnamesine göre, cami, XV. Yüzyılın ikinci yarısında, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan tarafından XIV. Yüzyıla tarihlenen Tok Temur Mescidi'ne bitişik olarak yaptırılmıştır. Uzun Hasan adının Şanlıurfa kalesindeki 1460 tarihli bir onarım kitabesinde geçmesi, bu caminin de aynı tarihte yapılmış

olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir. Hasan Padişah Camii, kitabelere göre, 1574'de Osmanlı Sultanı II. Selim Han (1566-1574) döneminde, Şeyh Abdulkadir oğlu Hacı Yakub tarafından onartılır. Yapı daha sonra 1575, 1585, 1796, 1859 yıllarında tekrar onarım görür. Avlunun kuzeyinde tek şerefeli bir minaresi mevcuttur. Halil'ür Rahman Gölü'nden gelen su, bu caminin avlusundan geçer. Caminin son cemaat yeri, önde yedi paye üzerine oturan çapraz tonozlarla örtülü sekiz gözlüdür. Doğudaki göz Toktemur Mescidi'ne aittir. Avlunun kuzeyinde yer alan tek şerefeli ve poligonal gövdeli minare, camiye bağlı medrese odalarının yol açımı sırasında yıktırılmasından sonra cadde kenarında kalmıştır.

Hasan Padişah, nam-ı diğer Toktemur Cami-i Şerifi Vakfı'nın mütevellisi Hacı Halil Efendi b. Abdurrahman'dır (4 Zilhicce 1312). Bazar Camii mahallesinden Hacı Medine Hanım, vefatından 15 gün önce Urfa'da Hanönü Çarşısı civarında kendi mülkü olan 10 bin kuruş kıymetli bir adet dükkanını vakf edip ve yıllık hasıl olan gelirinden Tahtamor Camii'ne verilmesini, Mevlid-i Şerif okunması ve yemek yedirilmesi gibi hayr işlerine harcanmasını ve kalan gelirin kızları Zemzem ve Hatice'ye verilmesini ve ölmeleri halinde evlatlarına verilmesini vasiyet etmiştir (27 Rebiü'l-evvel 1314). Vakfın mütevellisi Hacı Halil Efendi, iki seneden beri Hacı Ali'nin vakfın dükkan gelirlerini hakkı olmadığı halde zapt (gasp) ettiğini iddia etmiş ve onu dava etmiştir. Kadı, kararında dükkan

gelirinin Hacı Ali’den tahsil edilmesine karar vermiştir (1 Muharrem 1313).

Evliya Çelebi’nin 1646 tarihinde Urfa’ya yaptığı seyahatte *“Sultan Hasan Medresesi”* diye bahsettiği bu medrese, Akarbaşı Mevkii’nde bulunan Hasan Padişah Camisi ile birlikte, cami avlusunun kuzeyinde yaptırılmıştır. 1939 yıllarında Urfa Belediyesi’nde mühendis olarak görev yapan Himmet Ölçmen tarafından gerçekleştirilen imar uygulamasıyla bu medrese ve üzerindeki köşk yıktırılarak yerinden bugünkü yol geçirilmiş ve böylece caminin minaresi de avlu dışında, yol kenarında kalmıştır. Bu medresede tefsir dersleri okutan Urfa müftüsü Abdüllatif Efendi’ye (?-1896) müderrislik ruûsu verildikten sonra, Sultan II. Abdülhamid’in 1880 tarihli iradesiyle 3. rütbeden bir kıt’a mecidiye nişanı verildiğini gösteren bir belgeden Hasan Padişah Medresesi’nin bu yıllarda faaliyette olduğu anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinde bahsetmiş olduğu Keçeci Hamamının XV. yüzyılın sonlarında yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

XVI. Yüzyıl

XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde, şehirdeki en kalabalık cemaat olarak gayrımüslim nüfusun çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktadır.

Bu yüzyıla ait vakıf tahrirlerinde Urfa (Ruha) sancağında otuz dört cami ve mescidin bulunduğu kayıtlıdır. Ayrıca, bu tahrirlere göre Urfa sancağında Ayn-ı Halilürrahman, Mevlid-i Halilürrahman, Şeyh Mesud Dede-i Horasani ve Mencek Zaviyesi adlarında dört zaviye bulunmaktadır. Ayrıca, 1566 yılı vakıf tahririnde Tekye-i Cedid adıyla zikredilen yapının banisi aynı tekkenin şeyhi de olan Ramazan Efendidir. Tekke gelir miktarı sebebiyle önemli sayılmaktadır[24]. XVI. Asır vakıf eserleri arasında köylere adlarını veren Mezar-ı Şeyh Nalıncak, ashab-ı güzinden mezar-ı şeyh Hayyar, Mezar-ı Şeyh Hattab ve Mezar-ı Şeyh Bakır türbeleri bulunmaktadır.

Kara Musa Camii (Müşerref Mescidi) Bey Kapısı Mahallesindedir. İnşa kitabesi yoktur. 1523 tahririnde "Mescid-i Müşarafe" adıyla geçmesi caminin XVI. Yüzyıl başlarında mevcut olduğunu göstermektedir. Hacı Ali Yusuf oğlu Kara Musa, 1552 tarihinde hazırlattığı Vakfiyesinde camii kendisinin yaptırdığını belirtmiştir. Trablusşam şehrindeki Dergah-ı Ali'nin Başkapıcısı

---

[24] Ahmet Nezihi Turhan.XVI. Asırda Urfa (Ruha) Sancağı. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi. 1993

Darendeli Mehmet Ağa'nın 1751 tarihli vakfiyesinde "Müşerref Mescidi" olarak geçmektedir. Cami mekanının doğu duvarındaki payeye ters olarak yerleştirilmiş olan ve Nesh-i Eyyûbi ile yazılmış kitabede, sadece bazı isimler ve sultan ismi okunabilmektedir. Ancak baş ve sondaki kelimeler okunamadığından bundan bir anlam çıkarılamamıştır. Bu kitabenin buradaki eski bir camiye mi ait olduğu, yoksa başka bir yerden mi getirilip buraya ters yerleştirildiği hususları açıklığa kavuşturulamamıştır. Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş camideki mevcut kitabeler onarım devirlerine aittir. Bunlardan, önceleri cami iç mekanına giriş kapısı üzerinde yer alan, ancak son yıllarda caminin önüne eklenen son cemaat yeri cephesine konulan kitabede, caminin 1671 yılında Muhammed oğlu Abdurrahman Çelebi tarafından onarıldığı belirtilmiştir. Caminin batı cephesindeki pencere altında yer alan kitabede ise 1747 tarihinde onarım gördüğü yazılıdır. Bunlardan başka, avlunun batı kapısı üzerindeki ve minare kaidesindeki kitabelerde, caminin 1780 tarihinde Firuz Bey tarafından tamir ettirildiği, avlunun güney kapısı üzerindeki kitabede aynı şahıs tarafından buraya su getirtildiği yazılıdır.

Alt kısmındaki dükkanlar sebebiyle "Fevkani Camiler" grubuna giren Kara Musa Camii, mihraba dikey iki sahnın her birinin arka arkaya üçer çapraz tonozla örtülü olduğu bir plana sahiptir. Tonozlar ortada iki payeye, yanlarda duvarlara oturmaktadır. Üç gözlü son cemaat yeri çapraz tonozlarla örtülü olup, tonozlar önde iki payeye, yanlarda duvarlara oturmaktadır. Son cemaat

yeri, ön tarafına sonradan eklenen betonarme ikinci bir son cemaat yeri ile birlikte cami iç mekanına katılmıştır. Yuvarlak nişli ve yonca kemerli taş mihrap sade ve süslemesizdir. Minber, kıble duvarı önünden duvara paralel bir merdivenle çıkılan balkon şeklindedir. Caminin kuzey batı köşesinde tek şerefeli, silindirik gövdeli kesme taş minare yer almaktadır. Minarenin orta kuşağında ters vaziyette sıralanmış kabartma palmetlerden oluşan bir bordür dolaşmaktadır.

Bey Kapısı mevkiindeki Karamusa Camiinin, 1552 tarihli vakfiyesine göre, vakıf, yerlerini açık olarak tarif ettiği değirmenlerini ve dükkanlarını kendi yaptırdığı Kara Musa Mescidi'ne ve evladına vakfetmiştir. Vakıf mallardan hasıl olacak gelirin beşte birini vakıfın evladına ayrıldıktan sonra kalan kısmı mescidin imamına, ferraşına, mütevelliye, şehirdeki Sebil Han'ın ve avlusundaki kuyunun ihtiyacına, vakıf kurucusunun inşa ettirdiği aşhanenin erzakına ve mescitte yetimleri, miskinleri ve fakirleri talim ettiren muallime sarf edilecektir. Urfa Mahkemesi tarafından gönderilen Başkatib Hocazade Salih Efendi, Hasan Padişah Mahallesinde Hace Dursun Hatun'un evine gelmiş ve şunları kaydetmiştir. "Karamusa mahallesindeki bir adet dükkanını Allah rızası için vakfeden kadın; hayatta oldukça dükkanın kiraya verilmesini, kiradan gelen parayla dükkanın ihtiyaçlarının karşılanmasını, yıllık 25 kuruşun camiye verilmesini, ölürse dükkanın mülkünün Karamusa Camii Vakfı'na ilhak edilmesini, bağışladığı dükkanın gelirinin caminin ihtiyaçları için harcanmasını,

camiye mütevelli olanların kendi isteklerine uymasını şart koşmuştur. 5 Safer 1313."

İnşa tarihi bilinmeyen Müderris Mescidi Harran Kapı Mahallesi'ndedir. 1523, 1530 ve 1566 tahrirlerinde geçen ve okunuşlarından tam emin olunamayan Vakf-ı Mescid-i Müderris'in bu yapı olma ihtimali vardır. İnşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Üç gözlü son cemaat yeri çapraz tonozlarla örtülüdür. Orijinalinde sade ve süslemesiz olan taş mihrap son yıllarda fayansla kaplanmıştır. Mescidin çok küçük bir avlusu vardır. Avlu kapısı üzerindeki betonarme minber minare sonradan yapılmıştır.

Harrankapı Mahallesi Hokka Meydanı mevkiinde bulunan Müderris Camiinin 1724 tarihli vakfiyesinde bu camiden "Bab el-Harran kurbinde Müderrris Mescidi" olarak söz edilmektedir. Alihan Bey Mahallesinden Kazzaz Hacı Bekir, kendisine ait Harran Kapusu Çarşısı'ndaki bir adet dükkanını Müderris Cami-i Şerifi için vakfetmiştir. Dükkanın kiraya verilmesini, kiradan elde edilecek gelirle Müderris Camii'nin ihtiyaçlarının karşılanmasını, ölünce dükkanın vakfa ilhak olmasını ve kendisinden sonra mütevelli olacakların vakfın şartlarına uymasını istemiştir. Bu dönemde vakfın mütevellisi Arabizade Müslüm Efendi b. Selim Efendi'dir (14 Şevval 1330).

İmam Sekkaki Camii Bıçakçılı Mahallesi, Bıçakçı Meydanı'ndadır. Bizans dönemine ait Melkitlerin Meryem Ana kilisesi üzerine inşa edilmiştir. İnşa kitabesi yoktur. 1523 tahririnde "Mescid-i Bıçakçı" adıyla

geçmektedir. 1565 tarihli Sekkakizade Hoca Şakir İbn Hoca Halil Efendi Vakfiyesi ile camiye vakıfta bulunulmuş olması caminin XVI. Yüzyıl ortalarında mevcut olduğunu göstermektedir. Mihrap üzerindeki 1958 tarihli kitabe onarımla ilgilidir. İnşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Mihrap sade ve süslemesizdir. Balkon şeklindeki minbere duvar içerisinden taş merdivenle çıkılmaktadır. Girişin üzerinde ahşap müezzin mahfili yer almaktadır. Avlu kapısı üzerindeki betonarme minber minare, son yıllarda yapılmıştır.

Narıncı Camii Narıncı Mahallesi Akarbaşı mevkiindedir[25]. Yapının inşa tarihi bilinmemektedir. 1523 tahririnde "Camii Narincelu" adıyla geçmektedir. Buna dayanarak 1523'ten önce, muhtemelen Akkoyunlular döneminde inşa edilmiş olabileceğini söylemek mümkündür. Caminin kuzey cephesindeki Sakıb Efendi tarafından yazılmış kitabede, Hafız Muhammed Paşa tarafından 1839 tarihinde onarıldığı yazılıdır. Cami 1967 yılında onarılmış, bu esnada kuzey cephedeki kapısı üzerine Urfalı hattat Muhammed Behçet Arabi tarafından bir kitabe yazılmıştır[26].

---

[25] Kültür Envanteri. Şanlıurfa Valiliği

[26] Behçet Efendi (1889-1965) Urfa'da doğdu. Babası Arabizade Hamid Bey'dir. 13-14 yaşlarında iken sezilen kabiliyeti üzere hüsnü hat öğrenmeye teşvik edildi. Ahmet Vefik Efendi'den icazet aldı. 6 seneye yakın Medine'de askerlik yaptı. Orada da yazılar yazarak sanatını geliştirdi. Harf devriminden sonra bir süre devlet memurluğu yapıp sonra istifa

Kıbrıslı Mescidi Yıldız Meydanı ile Ellisekiz Meydanı arasındadır. Halk arasında "Kıbrıs Tekkesi" olarak anılmaktadır. İnşa kitabesi yoktur. 1523 tahririnde *"Mescid-i Hacı Mihman"* olarak adının geçmesi XVI. Yüzyılın başlarında mevcut olduğunu göstermektedir. *"Mihman"* misafir demektir. Mescidin, Kıbrıs'tan misafir olarak gelen ve sonraları "Hacı Mihman" adıyla tanınan bir zat tarafından yaptırılmış olması sebebiyle bu adla anıldığı söylenir. 1940'lı yıllarda satılarak uzun yıllar ev olarak kullanılan mescid, 1980 yılında Hacı Şükrü Saatçı tarafından camiye dönüştürülmek üzere satın alınmış, kubbe ve duvarlarında açılmalar olduğundan dolayı temelden itibaren orijinaline uygun bir biçimde yeniden inşa edilmiştir. Kare planlı mescidin üzeri tromplu bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe kasnağı sekiz pencerelidir.

Taş mihrap ve üzerindeki süslemeler 1980 onarımında yapılmıştır. Duvara asılı balkon şeklindeki minbere batıdan duvar içerisindeki merdivenle çıkılır. Mescidin kuzey, güney ve batı cephelerinde ikişer pencere yer alır. Doğu cephenin bitişiğinde ev olduğu için bu cepheye pencere açılmamıştır. Bu tekkenin varlığı, Kerküklü Şeyh Abdurrahman Efendi (ö.1932)'ye dönemin vakıflar nezaretince verilen beratta kayıtlıdır.

---

ederek, kendini yine yazıya verdi. Birçok eseri Urfa Camilerini ve meraklıların evlerini süsledi. Binlerce mezar taşında yazısının bulunduğu A. Cihat Kürkçüoğlu tarafından bildirilmektedir. Behçet Efendi 76 yaşında iken Urfa'da vefat etmiştir.

Hızanoğlu Camii Pınarbaşı Mahallesi Hızanoğlu sokaktadır. Camiin inşa kitabesi olmayıp, mevcut kitabeler onarım devirlerine aittir. 1523 tahririnde adının geçmesi caminin bu tarihten önce yapıldığını göstermektedir. Caminin avlu kapısı ve iç mekanına giriş kapısı üzerindeki manzum kitabelerde 1729 tarihinde Hacı Halil Ağa tarafından caminin onarıldığı yazılıdır. Minare kaidesinin batı tarafındaki şair Zahir (1670-1746) tarafından yazılmış kitabede isim olmayıp, ebced hesabı ile 1729 tarihi düşülmüştür. Hızanoğlu Camii'nin diğer bir adının "Karaburç Mescidi" olduğu, "Vakf-ı Mescid-i Karaburç" adındaki vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Kare planlı caminin üzeri tromplu büyük bir kubbe ile örtülmüştür. İnşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Caminin ön tarafının sokağa rastlaması nedeniyle üç gözlü son cemaat yeri, caminin güney batı köşesine, mihrap duvarı hizasına alınmıştır. Üç dilimli kemer içerisindeki mihrap kavsarası mukarnaslıdır. Mihrap son yıllarda renkli yağlıboya ile boyanarak orijinalliğini kaybetmiştir. Duvar içerisinden merdivenle çıkılan ve iki konsola oturan balkon şeklindeki minberin korkuluğu, aynı boydaki tam ve yarım sekizgenlerin çakışarak ve kesişerek aralarda kare ve altıgen şekiller oluşturduğu geometrik şebekelidir. Bu süsleme de son yıllarda, sıva üzerine beyaz yağlıboya ile boyanarak orijinalliğini kaybetmiştir. Silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare caminin kuzey batı köşesindedir.

Hizanoğlu Camii'nin doğusuna inşa edilmiş olan Cıncıklı hamamıyla camii arasından bir sokak

geçmektedir[27]. Camii ile hamam sokak üzerinden atılmış payanda kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Hamamın kitabesi bulunmadığından ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte, 1729 tarihinde tamir görmüş olan Hizanoğlu Camii ile aynı tarihte inşa edilmiş olabileceği ihtimali yüksektir. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde bu hamamdan bahsetmis olması, yapının XVII. yüzyılın ikinci yarısı başlarında mevcut olduğunu göstermektedir. Hamam ile caminin kemerlerle birbirine bağlanmış duvarlar örgüsü, malzeme ve diğer özellikler yapının aynı dönemde yapıldığı ihtimalnii güçlü kılmaktadır.

1517'de Osmanlı hakimiyetine girmesinden hemen sonra inşa edildiği tahmin edilen iki avlulu Millet Hanı 17.500 m²'lik alanı ile Şanlıurfa hanları içerisinde en büyük olanıdır[28]. Atatürk Mahallesi Kışla Caddesi üzerinde Karakoyun Deresi yanında bulunan ve "Alman Yetimhanesi" olarak kullanılmış olan yapının eski fotoğraflarında iki katlı olduğu ve güney cephenin batı köşesindeki portal üzerinde bir kitabe, bunun sağında ve solunda birer aslan kabartmasının yer aldığı görülmektedir. İkinci katlar günümüzde tamamı ile yıkılmıştır. Hanın güney tarafındaki avlunun güney kenarı boyunca iki katlı askeri kışla, avlusunun kuzeydoğu köşesinin ikinci katında asker ekmeği yapan

---

[27] Yaşar Gülbiçin. Günümüze Gelen Şanlıurfa Hamamları. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Van. 2006

[28] Cihat Kürkçüoğlu. Şanlıurfa Hanları. Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi. Sayı 10. 2010

bir fırın, nizamiye karşısında askerlerin kullandığı hamam bulunmaktadır. Tarih boyunca çeşitli amaçlar için kullanılan Millet Hanı, 1890'lı yıllarda çekilen bir fotoğrafta "Askeri Şahanesi" olarak geçmektedir. Yine başka bir eski fotoğrafta ise "Alman Yetimhanesi" olarak hizmet veren Millet Hanı, bir süre de belediye ambarı olarak kullanılır. Restorasyonu 2015'te tamamlanacak olan ve 302 yataklı butik otel olarak tasarlanan handa bir de çarşının planlandığı belirtilmektedir.

Nimetullah Camii, avlusunun kuzeyindeki Abbas Ağa Medresesi ile Ruz Bey ve Lütfü Beyoğlu Ali Bey türbesi bir külliye teşkil etmektedir. Cami avlusunun kuzeyindeki kubbeli mekanın altında yer alan mezar odasındaki üç mezardan kuzeyde olanı Nimetullah Beyoğlu Ruz Bey'e ait olup ölüm tarihi 1520'dir. Güneydeki mezar 1594 yılında ölen Lütfi Beyoğlu Ali Bey'e aittir. Ortadaki mezarın yazıları silik olduğundan tam okunamamakta, ancak okunabilen kısmından buranın Rûz Bey'in validesine ait olduğu anlaşılmaktadır. Kesin inşa tarihi bilinmeyen Nimetullah Camii'nin, avlu kuzeyinde mezar odasındaki Ruz Bey'e ait mezar süslemeleri ile taçkapı ve mihrap nişinde yer alan süslemelerdeki üslup benzerliklerinden dolayı, 1500'lü yılların başında, Ruz Bey'in ölümünden hemen önce yaptırıldığı tahmin edilmektedir[29]. Türbenin kitabe tarihi

[29] Muhammet Arslan. Şanlıurfa Nimetullah (Ak) Cami Taçkapısı

daha eski olduğuna göre, önceden dört tarafı açık baldaken türbe tipinde inşa edilen bu yapının, medresenin yapımı esnasında yan taraflarının kapatılıp, dershane olarak değerlendirilmiş olabileceği akla gelmektedir.

Abbasiye Vakfı'na ait 1696 tarihli vakfiyede Abbas Ağa'nın, "..Medreseyi Nimetullah Bey Cami avlusuna yaptırdım", demiş olması burada bir caminin 1696 yılında mevcut olduğunu göstermektedir. Avlunun batı kapısındaki pencere alınlığında yer alan bir kitabeye göre de, harabe bir kilisenin tamir edilerek camiye çevrildiği, Ak Cami ismini aldığı ve Firuz Bey tarafından da onarıldığı yazılıdır. Kitabede ismi geçen kilise St. Sergius kilisesidir. Minare kaidesinde yer alan kitabe de ise caminin Hacı Haydar Ağa adlı biri tarafından 1756 yılında tamir ettirildiği yazılıdır. Minarenin kuzeyine bitişik olarak yapılan hücre içerisindeki kitabede burasının, malını hayır işlerine su gibi sebil ettiği belirtilen Firuz Bey tarafından çeşme (sebil olmalı) olarak yaptırıldığı yazılıdır. Bundan önce Hacı Nimetullah b. Asker adındaki bir zat da cami için vakıfta bulunmuştur.

Abbasiye Medresesi, Ak Cami (Nimetullah Camii)'nin içinde yer alan Urfa'nın en eski medreselerinden biridir. Medresenin odaları türbenin iki yanında yer almıştır. Dershane olarak kullanılan odasının üzerindeki kitabesinden 1695 senesinde yapıldığı anlaşılmaktadır. 27 Haziran 1863 tarihli bir belgeye göre, Urfa'nın Babülemir mahallesinden Hacı Abbas Ağa, Nimetullah Bey Camii avlusunda bir dersane ve yedi

hücreden müteşekkil (Abbasiye) medresesini ve bir de kütüphane yaptırmıştır. Bunların giderlerini karşılamak için Tatlık Mahallesindeki bahçesiyle Babülharran mahallesindeki Karaburç Hamamı ile Cıncıklı Hamamdaki hissesini ve Babülemir mahallesindeki evini bütün müştemilatıyla vakfetmiştir. Yusuf Paşa vakfına ait olan bir menzilin geliri de Abbasiye Medresesine ve müderrislerine tahsis edilmiştir.

Abbas Ağa, medresenin masraflarını karşılamak için vakfettiği gelir kaynaklarını saydıktan sonra bu gelirlerin, yapının ve çalışanların ihtiyaçlarına sarfı hususunda da bazı kurallar koymuştur. Buna göre, medresede ehl-i ilim ve dindar biri müderris olup yedi odada yedi talebe kalacak, yeme, içme ve diğer masrafları için her talebeye aylık altışar kuruştan senede yetmiş iki kuruş verilecek, müderris ve talebeler vakıfın ruhu için her ay bir Kur'an hatmi yapacak, kış günlerinde dört kuruşa yakıt alınıp müderris ve talebeler için sarfedilecek, medresede görev yapan luğkeşe aylık üç kuruş maaş verilecektir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Pınarbaşı Mahallesi Karapınar mevkiinde bulunan Çakeri Camiinden "Caygirli Camii" olarak bahseder ve içerisinden Halilu'r-Rahman suyunun geçtiğini söyler. Bizans döneminde caminin yerinde bir tiyatro bulunmakta ve bundan dolayı yakınındaki sur kapısı "Tiyatro Kapısı" olarak adlandırılmaktadır. Cami mekanına giriş kapısının sağındaki 1524 tarihli kitabede mescidin onarımının Muhammed Çakeri'nin oğlu Hacı

Ali’nin yardımı ile yaptırıldığı yazılıdır. Cami mekanına giriş kapısı üzerindeki iki kitabeden altta olanında caminin 1635 Nisan tarihinde Ayaş oğlu Hacı Hüseyin tarafından tamir ettirildiği belirtilmiştir. Avlunun güney kapısı üzerindeki 1635 Nisan tarihli kitabede caminin önce Şeyh Seyyid Muhammed Çaker tarafından, daha sonra ise Sultan Ahmed (1603-1617) oğlu Sultan IV. Murad Han (1623-1640) devrinde Ayaş oğlu Hacı Hüseyin tarafından onarıldığı belirtilmiştir. Harran Kapı mezarlığındaki 1598 tarihli bir mezarın baş şahidesinde, mezarda Çakeri Hacı Eyyub oğlu Hacı Muhammed’in yattığı yazılıdır. “Çakeri”, köle anlamına gelmektedir. Bu mezar taşından “Çakeri” ailesinin XVI-XVII. Yüzyılda Urfa’da yaşadığı anlaşılmaktadır.

Dabbakhane Camii Dabbakhane mahallesindedir. Cami avlusunun batı kapısı üzerinde yer alan kitabeden 1568 tarihinde yaptırılmış olduğu yazılıdır. Avlunun kuzey-doğusundaki şadırvan eyvanının güneyindeki örülmüş olan kapının 1562 tarihli kitabesinde Behram Paşa’nın adı geçmektedir[30]. 1563 tarihinde Diyarbakır

---

[30] Behram Paşa, eski Yemen Valilerinden Kara Şahin Mustafa Paşa'nın oğlu, yine Yemen vilâyetin eski valilerinden Rıdvan Paşa'nın kardeşidir. Her ikisi de II. Selim (1566-1574) devri ricâlindendir. Yaptırdığı yapılar arasında en ünlüleri Sivas'ta Behram Paşa Hanı, Diyarbakır Çermik’te Behram Paşa Hamamı ve Diyarbakır Merkez'de Behram Paşa Camii'dir. Bunlardan başka, Yemen'de Behramiye adıyla anılan bir şehir kurmuş ve burada saray, cami, imaretler, medrese, urban

Beylerbeyi olan Halhallı Behram Paşa, 1560 tarihinde Urfa Gümrük Hanı'nı yaptırmıştır. Muhtemelen Behram Paşa tarafından 1562'de inşasına başlanılan cami 1568'de tamamlanmıştır. 1523 tahririnde aynı adla bir cami geçmekte ise de, bu caminin Dabbakhane mahallesinde, bu gün mevcut olmayan başka bir cami olduğu düşünülmektedir.

Dabbakhane Camii avlusunun güney batı köşesinde, avlunun batı kapısının güneyinde Hafız Muhammed Selim Efendi'nin türbesi bulunur. Türbenin kitabesinde Mevlana Halid-i Bağdadi'nin halifelerinden olan Hafız Muhammed Selim Efendi'nin 1860 tarihinde vefat ettiği, türbesinin 1880 tarihinde oğlu Hüseyin Feriduddin Efendi tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Bu türbenin batısına bitişik çeşme de, kitabesine göre aynı zat tarafından yaptırılmıştır.

Geleneksel Şanlıurfa evleri planındaki İbrahimiye (Debbağhane) Medresesi (1723) iki katlı şeması ile diğer medreselerden ayrılır. İbrahimiye Medresesi'ni eş-Şeyh el Hac İbrahim Efendi İbn-i Kasım Efendi'nin yaptırmış olduğu, medresenin güney cephesinde bulunan ve camiye bakan ana kapısı üzerindeki celi sülüs Arapça inşa kitabesinden anlaşılmaktadır. Hacı İbrahim Efendi vakfiyesinde, büyük bir dershane, müderris için bir ikametgah, talebeler için ikişer kişi kalacak şekilde dokuz

---

şeyhlerinin ve maiyyetlerinin barınmaları için evler ve binalar yaptırmıştır.

hücre ve bir Kur’an mektebinden oluşan bir medrese yaptırdığını ifade eder. Medreseye gelir kaynağı olarak da dokuz bahçesini, bir kavaklığını, on yedi dükkanını, dört tarlasını, 700 zeytin ağacından oluşan zeytin bahçesini ve üç çiftliğini vakfeder. Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar yaşamış Urfalı şair ve alimlerden Muhammed Hilmi Efendi bu medresede okuyup hafız olmuştur. Şair Rahmi (1875-1930) bu medresede Hacı Ramazan Efendi’den (?-1910) Arapça, mantık ve felsefe, Ahmed Lami Efendi’den (1826-1888) edebiyat ve Farsça öğrenmiş, 1901’de medreseyi bitirdikten sonra 1907’de Sakıbiye Medresesi müderrisi olmuştur.

İbrahimiye Kütüphanesi, Dabakhane Camisi'nin içindeki medresenin bitişiğinde Hacı İbrahim Efendinin oğlu Muhammet Fazlı tarafından 1741 tarihinde yaptırılan bir medrese kitaplığıdır[31]. 1877 tarihli ek vakfiyeden anlaşıldığına göre, Mehmet Fazlı Efendi İbrahimiye Medresesi Kütüphanesi’ne, yedi adet tefsir, onbeş adet hadis, onbeş adet fıkıh, on adet tarik-ı Muhammediye, onyedi adet nahiv, dokuz adet sarf, yirmi yedi adet ilm-i meani olmak üzere yüzün üzerinde kitap vakfetmiştir. 300 adet kitaba sahip olan bu kütüphanede günlük on akçe ücretle bir de hafız-ı kütüp (kütüphaneci) görevlendirilmiştir. Hacı İbrahim Efendi'nin 1725-1726 tarihli vakfiyesinde "..ve yine medrese-i mezkürenin canib-i kıblesinde yedi adet hücerat ve ıttisal-ı

[31] Remzi Mızrak. Şanlıurfa’da Tarih boyunca Kurulan Kütüphaneler

müntehalarında iki adet kenif ve fevkinde birmağ üzere bir hücre-i kebir darülkurra olmak için.." cümleleriyle hücre, tuvalet ve üzerinde bir darülkurra yapısına işaret edilmektedir. Medresenin günümüze sadece bazı bölümleri orijinal olarak ulaşmış, vakfiyede belirtilen darülkurra ve diğer mekanlar ortadan kalkmıştır[32].

1725 tarihli Saime Hatun binti Mahmud Efendi Vakfından İbrahimiye Medresesinde bulunan müderris ve talebelere ve Şeyhülkurra'ya her sene Şaban ve Ramazan aylarında bir miktar ödeme yapılması, ayrıca yine vakfın gelirinden olmak üzere her bir hatm-i şerif için beşer esedi kuruş olmak üzere iki Hatim için on kuruş Kur'an okuyanlar arasında bölüştürülmesi belirtilmektedir[33].

Bugün orijinal yapısından birçok şey kaybetmiş olan İbrahimiye Medresesi'nin kıble tarafında olması gereken yedi oda, iki tuvalet ve bunların üst katında bulunduğu belirtilen büyük daru'l-kurra odası günümüze ulaşamamıştır. Bu yapıların yerlerine sonradan iki oda ve büyük bir salon yapılmıştır. Büyük salonun içinde kalan beşik tonozlu, batıya açılan bir oda, bu bölümde eski yapıdan kalan tek mekandır.

Kanûni Sultan Süleyman zamanında 1566 yılında Behram Paşa tarafından kısmen üç kat halinde inşa edilmiş olan Gümrük Hanı, Evliya Çelebi

[32] Zerrin Köşklü. Vakfiyelere Göre 17. Ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darülkurraları

[33] Mehmet Emin Üner. Osmanlı Döneminde Urfa'da Hanımlar Tarafından Kurulmuş Vakıflar. Şurkav Şanlıurfa Dergisi. Sayı 18

Seyahatname'sinde Yetmiş Hanı, bazı kaynaklarda ise iki renkli taşlarından dolayı Alaca Han adıyla geçmektedir. Yapısı itibariyle tek avlulu, alt ve üst katı revaklı tarzdadır. Hanın doğuya bakan ana kapısı üzerinde kitabe bulunmaktadır[34].

"Şehinşah-ı zaman-ı Sultan Süleyman
Ruha'da yaptırdı han-ı ferahbahş
Dedi tarihini hatıf yezane
Kemine bendesi Behram Paşa
Cihan halkına olmağa temaşa
Mübarek ola bu hanı et inşa."

Bu yapıda beyaz taşın yanı sıra mermer de kullanılmıştır. Bu handa dikkati çeken bir husus da giriş eyvanının üzerinde küçük bir mescidin yer almasıdır. Ayrıca eyvanın güney ve kuzey duvarlarında birer mihrabiye yer alır. Bir alışveriş merkezi olarak inşa edilmiş olan bu yapıda dini unsurlar en belirgin şekilde kendisini göstermiş ve bu da mimariye açık şekilde yansımıştır. Şanlıurfa'daki hanların en güzeli ve anıtsal olanıdır.

Hana, doğu cephede eyvan şeklindeki büyük kapıdan girilir. Mermer duvarlı giriş eyvanının her iki yanında üzerlerinde ayet yazılı mukarnaslı mihrap nişleri bulunur. Ayetlerin sağında ve solunda geometrik geçmeli süsleme şeridi uzanır. Kare avluyu çevreleyen dükkanların üzerinde, önleri revaklı ikinci kat odaları yer almaktadır. Avlunun güney tarafındaki bedestene açılan

[34] Adil Özme. Ruhada (Urfa) Bir Grup Şehiriçi Han

beşik tonozlu ikinci bir kapı bulunmaktadır. Avlunun ortasından akan Halilu'r-Rahman suyu ve çınar ağaçları buraya ayrı bir güzellik vermiştir.

Kazzaz Pazarı (Bedesten), Sipahi Pazarı, Koltukçu Pazarı, Pamukçu Pazarı, Oturakçı Pazarı, Kınacı Pazarı, Pıçakçı Pazarı, Kazancı Pazarı, Neccar Pazarı, İsotçu Pazarı, Demirci Pazarı, Çulcu Pazarı, Çadırcı Pazarı, Sarraç Pazarı, Attar Pazarı, Tenekeci Pazarı, Kürkçü Pazarı, Eskici Pazarı, Keçeci Pazarı, Kokacı (Kovacı) Pazarı, Kasap Pazarı, Boyahane Çarşısı, Kavafhane Çarşısı, Hanönü Çarşısı, Hüseyniye Çarşıları Gümrük Hanı civarında yer alan ve günümüzde de tarihi özelliklerini koruyan önemli alışveriş yerleridir[35].

Kazzaz Pazarı (Bedesten) Gümrük Hanı'nın güneyine bitişik olarak 1562 yılında inşa edilir. 1740 tarihli Rızvan Ahmet Paşa Vakfiyesi'nde Bezzazistan adıyla geçen bu çarşının tamir ettirildiği yazılıdır. Kapalı çarşı şeklindeki Bedesten düzgün kesme taşlardan yapılmıştır. Doğuda Han Önü Çarşısı'na açılan ana kapısı, Sipahi Pazarı'na açılan batı kapısı, Pamukçu Pazarı'na açılan güney kapısı ve Gümrük Hanı'na açılan kuzey kapısı olmak üzere dört kapısı bulunmaktadır. Batı kapısının, Sipahi Pazarındaki bir dükkanın dönüştürülmesiyle açıldığı vakfiyesinden anlaşılır.

---

[35] Ayşegül Özbek-Hülya Özönen- M. Adnan Aksoy-Zuhal Çelebi. Diyarbakır-Şanlıurfa (Trc2) Bölgesi Kültür Ve Turizm Mevcut Durum Raporu. Karacadağ Kalkınma Ajansı

Çarşıda sağlı sollu iki sıra halinde uzayan dükkanlar bir metre yüksekteyken, 1998 yılındaki ŞURKAV'ın yaptığı yenileme sırasında yer seviyesine indirilir. Yapı günümüzde yöresel giysi ve aksesuarların satıldığı çarşı olarak kullanılmaktadır. Şanlıurfa Bedesteni Anadolu'da otantik değerini yitirmeyen ender çarşılardandır.

Sipahi Hanı, Gümrük Hanı'nın batısına bitişik olarak inşa edilmiş, kapalı bir çarşıdır. Gümrük Hanı ile aynı tarihte, hana gelenlerin hayvanlarının barınması için yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş olup kuzey-güney istikametinde beşik tonozla örtülüdür. Tonozun üzerinde belirli aralıklarla aydınlatma pencereleri bırakılmıştır. Yerden yarım metre yükseklikte karşılıklı dükkanlar yer alır. Dört kapısı vardır. 1997 yılında Şanlıurfa Valiliğince restore edilen çarşı günümüzde Halıcılar Çarşısı olarak kullanılmaktadır.

Behramlar Camii Gümüşkuşak Mahallesi Bayram Sokak'tadır. Avlunun batı kapısı üzerindeki kitabede 1585 tarihinde Abdullah oğlu Hacı Muhammed tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş enine dikdörtgen planlı tek sahınlı caminin üzeri doğuda çapraz, batıda karışık bir tonoz sistemi ile örtülüdür. Yonca kemerli mihrap, mukarnas kavsaralı ve köşe sütunçeli olup süslemesizdir. Minber balkon şeklindedir. Üç gözlü son cemaat yeri, önde iki payeye, yanlarda duvarlara oturan üç çapraz tonozla örtülüdür. Onarılmadan önce ev olarak kullanılan Cami, 1972 yılında, Caminin batı kapısının karşısındaki evde oturan

Hacı İmam Keskin'in girişimi ve o dönemlerde camilerin inşa ve onarımı hizmetleriyle fahri olarak ilgilenen Hacı Rafi Görgün'ün desteğiyle halktan toplanan yardımlarla esaslı bir onarım geçirmiş ve 1974 yılında yeniden ibadete açılmıştır.

Sultan Bey Camii'nin kitabesinde, Sultan III. Murad Han zamanında 1587 yılında Sultan Ahmed Bey adında bir vali tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Kazancı Mahallesi, Şişli Sokak'taki caminin kuzey yanında bulunan ve kitabesi silik olduğu için okunamayan Sultan Hamamı'nın da aynı şahıs tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Cami Akarbaşı semtinde Çift kubbeye çıkılan yol üzerindedir. Bu zatın kabri de caminin altındadır.

Halk arasında yaygın bir söylentiye göre IV. Murat (1623–1640) Bağdat seferi sırasında bu hamamda yıkanmış ve bu yüzden hamama Sultan Hamamı adı verilmiştir.

XVI. Asırdaki tahrir kayıtlarından varlığı bilinen ve XVIII. Asır başlarında faaliyette olduğu anlaşılan Temürboğa Medresesinin yeri ve inşa tarihi belli değildir.

XVI. Yüzyıl sonlarında Celali reisi Abdülhalim Karayazıcı şehri ele geçirerek büyük tahribat yapar.

Hekim Dede Camii Hekim Dede mahallesindedir. 1539 tahririnde adı geçmeyen bu cami, 1566 tahririnde "Vakf-ı Mescid-i Hekim Dede" olarak yer alır. Buna dayanarak yapının 1539-1566 yılları arasındaki bir tarihte yapılmış olabileceğini söylemek mümkündür. Camideki mevcut kitabeler onarımlarla

ilgilidir. Cami kapısının doğusundaki 1634 tarihli kitabede harabe halinde olan caminin Ahmed oğlu Bayram Beg adında bir zat tarafından imar edildiği yazılıdır. Cami kapısı üzerindeki 1776 tarihli kitabede ise uzun süredir harap olan ve minaresi bulunmayan caminin Mustafa Paşa tarafından ikinci kez onarıldığı ve minaresinin yapıldığı belirtilmiştir. Son cemaat yerinin batı duvarındaki kitabe yer yer silik olup 1803 tarihi okunabilmektedir. Mihraba dikey dikdörtgen planlı cami, ard arda eş değerdeki çapraz tonozla örtülüdür. Yapıda inşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Caminin kuzey batı köşesinde Hekim Dede'nin türbesi yer almaktadır. Mukarnas kavsaralı taş mihrab, mukarnas başlıklı köşe sütunçelidir. Taş minber kıble duvarına paralel merdivenlidir. Giriş kapısının üzerinde, iç tarafta ahşap müezzin mahfili yer almaktadır. Çapraz tonozla örtülü iki gözlü son cemaat yerinin bir gözü, Hekim Dede türbesi nedeniyle doğuya kaymış durumdadır. Buna dayanarak, türbe ve caminin önce yapıldığını, son cemaat yerinin ise sonradan camiye eklendiğini söylemek mümkündür. Tek şerefeli ve silindirik gövdeli kesme taş minare, caminin kuzey doğu köşesindedir. Cami avlusundaki mezarlık caminin inşasından sonra oluşmaya başlamıştır. Bütün mezarlar Osmanlı dönemine aittir. Hekim Dede Camii mezarlığına yeni gömüler nadir olarak yapıldığından eski şahideler günümüze kadar ulaşmıştır. Caminin batı duvarının kuzey kesiminde, iki cepheli bir çeşme bulunmaktadır. Tam okunamayan çeşme kitabesi 1708 tarihlidir.

Hekim Dede Türbesi Hekim Dede Camiinin avlusunda yer alır. Yanındaki Hekim Dede Camisi'nden önce yapıldığı sanılmaktadır. Türbe, giriş bölümü ve mezarın bulunduğu oda olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Hekim Dede isimli kişiye ait mezarın bulunduğu odanın üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Girişi, batı taraftaki yeşil renkli demir kapı ile sağlanan türbenin batı yönünde bir de penceresi bulunmaktadır. Mezarın üzerinde, yeşil renkli örtülerle bezenmiş 3,5 m. uzunluğunda ahşap bir sanduka vardır. Hekim Dede'nin hastalara şifalı otlardan ilaç yaptığı ve bu ilaçlarla iyileşmesi mümkün olmayan hastaları ise, eliyle ovaladığı rivayet edilmektedir. Bunun yanında, Hekim Dede'nin her Perşembe akşamı kuru otları havanda döverek ilaç yaptığı esnada havandan çıkan seslerin günümüzde türbe çevresinde yaşayan halk tarafından duyulduğu anlatılmaktadır.

Ziyarete genellikle Perşembe ve Cuma günleri kadınlar gitmektedir. Türbeye yalnızca Şanlıurfa ve çevresinden değil, Türkiye'nin her yerinden insanların gittiğinden bahsedilmektedir. Şifa amaçlı veya dilek tutma amaçlı türbeye giden ziyaretçiler, Fatiha suresini okumak suretiyle Hekim Dede'nin mezarı etrafında üç defa dönerler. Türbeye dili lal veya kekeme olan çocuklar ile diğer hastalıklara yakalanmış olan hastalar, şifa amaçlı götürülmektedir. Bu çocukların ağzına konulan türbenin anahtarı "Bismillah" denilerek üç tur çevrilir. Aynı uygulamaya üç Cuma üst üste devam edilmesi halinde çocuğun lal veya kekeme olan dilinin açılacağına inanılır.

Bu çocukların dışında, diğer hastalıklara yakalanmış olan insanlardan türbeye gidebilecek mecali olanlar, Hekim Dede’nin mezarının yanında 1-2 saat yatarak şifa ararken, türbeye gidemeyecek kadar hastalığı ağır olanların ise, kendileri değil giymiş oldukları elbiseleri yakınları tarafından türbeye götürülür ve “Hekimler hekimi hastamıza ya şifa ver; ya da onu bu azaptan kurtar.” diye dua edilerek mezarın üzerine bırakılır. Böylece hastanın ya iyileşeceğine ya da kısa süre içerisinde ölerek hastalığın verdiği acılardan kurtulacağına inanılır. Bunların yanında, türbede bulunan şehir su şebekesine bağlı çeşmeden şişelere doldurulan sular, Hekim Dede’nin mezarının üzerinde bir gün bekletilir. Ertesi sabah bırakıldığı yerden alınan bu suyun şifalı olduğuna inanılır. Türbeye şifa amaçlı gidilmesi yanında çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar ile evlenmek isteyen gençler, dilek tutma amaçlı gitmektedir. Çocuğu olmayan kadınlar, karınlarını mezarın sandukasına dayayıp, 3-5 dakika “Hekimler Hekimi” diye dua ederek beklemekte ve bu işlemi yapan kadının çocuğunun olacağına inanılmaktadır. Öte taraftan evlenmek isteyen kız veya erkeğin elbiseleri yakınlarından bir kişi tarafından, “Hekim Dede dileğimi kabul et!” diye dua edilerek türbenin yanında bulunan Hekim Dede Camiinin minaresinden veya türbenin merdivenlerinden aşağıya üç defa atılır. Minareden veya merdivenden atılan elbiseyi giyen kişinin, bahtının açılıp kısa sürede evleneceğine inanılır. Bütün bu uygulamalardan sonra dileğin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, daha sonra tekrar türbeye

giderek türbenin penceresi etrafına kına yakarlar. Bundan sonra, üzerinde taşıyan kimseyi kazadan ve beladan koruma gücü olduğuna inanılan ve mezar sandukası üzerinde bulunan yeşil örtüden bir parça alan ziyaretçiler, türbeden ayrılırlar.

Türbe, Şanlıurfa Valiliğinin çevre düzenleme ve restorasyon çalışmaları sırasında, 1990-1995 yıllarında onarılmıştır.

Hacı Kerim Türbesi Harran Kapı Kabristanlığı içerisinde bulunmaktadır. Kesme taş malzeme kullanılarak sekizgen planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Girişi, güney tarafta bulunan demir bir kapı ile sağlanan türbenin içerisini aydınlatmak için açılmış altı pencere vardır. Kapının üzerindeki Osmanlıca kitabede şöyle yazılıdır.

"Bu mezar seyyidler seyyidi, iyilik ve güzellikler babası, Seyyid Maksud oğlu Hacı Ali'nindir. Allah'ın rahmetine kavuştuğu Rebiülevvel 1003 (Kasım 1594) tarihinde burası inşa edildi."

Hacı Kirif Kerim halk arasında Köfteci Dede, Köfteci Baba isimleriyle tanınmaktadır. Türbe içerisinde Hacı Kerim isimli bu kişiye ait olduğuna inanılan mezardan başka biri, Seyyid Ali'ye, ikisi Hacı Kerim'in iki oğluna, biri Hacı Kerim'in kızına ve sonuncusu ise, Şeyh Hüseyin isimli bir kişiye aittir.

Hacı Kerim'e ait olduğuna inanılan mezar, diğer beş mezardan daha geniş ve daha uzun olup üzeri, yeşil renkli örtülerle kapatılmıştır. Bu mezarın mezar taşında 'Bütün yaratılanlar ölecektir.' şeklinde bir yazı yer

almaktadır.

Aslen Bağdatlı olan Hacı Kerim'in Urfa'ya ne zaman geldiği bilinmemekle birlikte, ölüm tarihinin H. Zilkade 1234 (M.1876) olduğuna dair bir kayıt olduğu belirtilmektedir. Bu zatın, ermiş bir kul ve o dönem Urfa'sında Kadiri Tarikatının önde gelen isimlerinden biri olduğu rivayet edilir.

Türbeye daha çok Perşembe günü, öğle namazını müteakip kadınlar dilek tutma amaçlı gitmektedir. Dua edip dilekte bulunan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olup olmayacağını anlamak için türbe duvarına taş yapıştırırlar. Yapıştırılan taş düşmez ise, tutulan dileğin kabul olacağına, aksi durumda dileğin kabul olmayacağına inanılır. Dilekte bulunan ziyaretçilerden bazıları, dileğini türbenin giriş kapısı üzerine yazarak ziyaret yerinden ayrılırlar.

Türbenin içerisinde bulunan altı mezardan birinde medfun olduğuna inanılan ve Şanlıurfa yöresinde Kral Kızı diye efsaneleşen kişinin Seyyid Maksud oğlu Seyyid Hacı Ali olduğu rivayet edilmektedir. Bu hikayede, Hoca ve Kral kızı vasıtasıyla Allah'ın, kafirlerin adetini beğenen ve onlara benzeyen bir alimin cesedini bir kafir mezarlığına, kafirlerin içinde Müslüman olan birinin cesedini de Müslüman mezarlığına nasıl naklettiği anlatılır.

XVII. Yüzyıl

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde şehirde yirmi iki cami ve altmış yedi kadar mescidin bulunduğundan söz etmektedir. Günümüzde mevcut olmayan, ancak vakfiyelerde isimleri geçen camiler şunlardır. Siverekli Ali Camii, Hacı Korkmaz Camii, Çine Camii, Tarihli Mescidi, Şah Hüseyin Camii, Mahkeme Mescidi, Hacı Mihman Camii, Meşarkiye Camii, Hacı Sadıka Mescidi, Kubbe Mescidi, Gelen Mescidi, Mûsa Efendi Camii, Kutbiye Camii, Sakıbiye Camii. Evliya Çelebi Urfa'daki Kızıl (Ulu) Cami, Sultan Hasan ve Firuz Bey medreselerinden bahsetmektedir. Bunlardan Kızıl Cami Medresesi ve Sultan Hasan (Hasan Padişah) Medresesi yıkılmıştır. Başka hiçbir kaynakta adına rastlanmayan Firuz Bey Medresesi'nin yeri ise tespit edilememiştir.

Bu yüzyıla tarihlenen Abbas Ağa Medresesi (1695-96) ortadaki kubbeli dershanenin iki yanında sıralanmış tonozlu odalardan oluşmuştur.

Kunduracı Pazarındaki Kardeşler Camii'nde yer alan kitabede 1623 yılında Molla Musa tarafından "*İhlasiye Camii*" adıyla yaptırıldığı yazılıdır. Molla Musa'nın Bediüzzaman Mezarlığının Tılfındır Tepesi kesiminde yer alan pembe mezar taşında, "Bani-i Cami-i İhlasiye el Hac Molla Musa" yazılıdır. İhlasiye Kütüphanesi Hacı Sait Ağa tarafından 1858 tarihinde kurulur ve bu kütüphanenin koleksiyon adedi 600'dür. İhlasiye Medresesi XIX. Yüzyılda dönemin meşhur

alimlerinin ders verdiği bir medrese olmuştur. Müftü Abdullatif Efendi (ö. 1896), Saizade Mahmud (ö. 1901) ve Abbas Vasık Efendi (ö. 1922) bunlardandır. Fürugi, Muhibbi (D. 1884), İsmet Taki (1884-1900) ve Sıdki gibi XIX. Yüzyıl şairlerinin yetiştiği medrese İhlasiye Medresesidir. Ne var ki, Hacı Molla Musa tarafından kunduracı pazarında camisi ile birlikte yaptırılmış olan İhlasiye Medresesi ve camii son yıllarda yıktırılmıştır.

Molla Musa Camii'nin yapılması ve halk arasında "Kardeşler Camii" adıyla anılmasına aşağıdaki olayın sebep olduğu anlatılır. "Zamanın birinde bir köyde çiftçilikle uğraşan üç kardeş varmış. Günün birinde bu üç kardeş, harman zamanı hasat ettikleri buğdayı paylaşıp üç eşit kümeye bölerler. Gece yarısı küçük kardeş, "Ağabeyim evlidir, çok çocuğu vardır. Benden çok onun ihtiyacı vardır", diyerek kendi kümesini büyük ağabeyinin kümesine katar. Aynı gece ağabeyi, "Benim ihtiyacım yok, bekar kardeşim evlensin", diyerek kendi buğdayını küçük kardeşin kümesine katar. En büyük kardeş de buna benzer bir düşünce ile kendi kümesindeki buğdaydan bir kısmını kardeşlerinin kümesine katar. Sabahleyin ortada bir küme buğdayın olduğu görülür. Kardeşlerden hiç biri bu kümeyi almak istemez. Sonunda, buğdayın satılarak parasıyla bir cami yaptırmayı kararlaştırırlar. Böylece İhlasiye Camii yapılmış olur."

Kadıoğlu Camii Kadıoğlu Mahallesi, Su Meydanı mevkiindedir. İnşa kitabesi yoktur. Vakfiyesinde 1694 tarihinde Kadızade Hüseyin Paşa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Bundan dolayı "Kadıoğlu Hüseyin Paşa Camii"

adıyla da anılmaktadır. Cami avlusunun kuzeye bakan giriş cephesindeki şair Nidayi tarafından yazılmış 1725 tarihli çeşme kitabesinde, çeşmenin “Mencekzade” lakabında biri tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Portal üzerindeki minarenin kaidesindeki kitabede, 1844 tarihinde Bahri Paşa tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir. Minare, portal üzerine oturduğundan alt kısmı boştur. Bu sebeple halk arasında bu camiye “Dipsiz Minare Camii” de denilmektedir. Portalin doğusunda zikzak kemerli, Mencekzade Çeşmesinin arkasında beşik tonozlu abdest alma yeri bulunur. Çeşme, eskiden mahallelere su taksim edilen ‘Taksimiye’ olarak kullanılmaktaydı. Bundan dolayı caminin yer aldığı meydana “Su Meydanı” adı verilmiştir[36]. Camiyi yaptıran Kadızade Hüseyin Paşa’nın mezarı Ulu Cami haziresindedir. Mezar şahidesinde Hüseyin Paşa’nın babasının kadı olduğu anlaşılmaktadır. Hüseyin Paşa ise askeri paşa olmayıp vali paşadır. Hüseyin Paşa’nın adına 1691 tarihli bir fermanda rastlanır. Rakka çevresindeki eşkiyanın saldırarak halkı taciz etmesi üzerine, çevre halkı padişaha şikayette bulunmuş; Padişah da Rakka Beylerbeyi Hüseyin Paşa’ya

---

[36] Kehriz suyu doğduğu kaynaktan Su Meydanındaki Kadıoğlu Camiinde bulunan taksimiyeye ulaşır, burada taksim olunan su üç kola ayrılarak bir kolu Yusuf Paşa Camii ve Vezir Hamamına, bir kolu Ulu Cami, Firuz Bey Çeşmesi ve Nimetullah Camiine üçüncü kolu da bugün yıkılmış olan Kutbeddin Sokaktaki Adile Hanım çeşmesine ve oradan da Sakıbiye Tekkesi çeşmesine ulaşırdı. Her üç koldan da yolları üzerindeki büyük evlere su verilirdi.

bir ferman göndererek eşkıyanın temizlenmesini emretmiştir. Mezar taşında 1695 tarihinde öldüğü belirtilen Hüseyin Paşa'ya 1696 yılının Ocak ayında ferman yazılmış olması, kendisinin 1695 yılının son ayında vefat etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Kadızade Hüseyin Paşa'nın ermiş bir kişiliğe sahip olduğu ve caminin inşası sırasında aşağıdaki kerameti gösterdiği halk arasında rivayet edilmektedir. *"Kadıoğlu Hüseyin Paşa bu camiyi yaptırırken, mihrabın yönünü tayin etmekte yanlışlık gösteren gayrimüslim ustayı uyarır ve kıblenin doğru yönünü kendisine gösterir. Fakat usta elindeki alete göre kıblenin kendi dediği yönde olduğunu ısrar eder. Bu tartışma bir iki kez tekrarlanınca Kadıoğlu, elini ustanın gözüne sürerek "Bak gör, kıble bu taraftır" der. Gayrimüslim usta karşısında Kabe'yi görür. Bunun üzerine usta kelime-i şehadet getirerek Müslüman olur."*

Veli Bey bin Mahmut 1693 tarihli vakfiyesinde Dabakhane Mahallesinde yer alan ve kendi ismiyle anılan hamamı yaptığını kaydederek mütevelliliğine oğlu Malkoç Bey'i tayin ettiğini belirtmektedir[37].

Su Meydanı mevkiindeki yer altı hamamının kitabesi olmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Fakat Evliya Çelebi Seyahatnamesinde geçen Samsat Kapısı Hamamı'nın Serçe Hamamı ismiyle anılan hamam olduğu tahmin edilmektedir. Yapının genel görüntüsü,

---

[37] Yaşar Gülbiçin. Günümüze Gelen Şanlıurfa Hamamları. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Van. 2006

mimari malzeme ve duvar örgüsü de bir XVII. Yüzyıl yapısı olduğu ihtimalini güçlü kılmaktadır.

Hüseyin Bey Türbesi Bediüzzaman Mezarlığı içerisinde bulunmaktadır. Kesme taş malzeme kullanılarak dört ayak üzerine inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. İçerisinde Hüseyin Bey'e ait olduğuna inanılan mezardan başka biri, Şeyh Müslüm Efendi isimli bir kişiye, diğer biri ise, Şeyh Müslüm Efendi'nin kızı Fatma Hatun'a aittir. Bu iki mezarın arasında yer alan Hüseyin Beyin mezarının başucundaki mezar taşında "Sadrazam Tayyar Muhammed Paşa (1580-1638)'nın Oğlu Hüseyin Bey'dir. Ölüm tarihi M. 1650" ibaresi bulunmaktadır[38].

Türbeye genellikle Perşembe ve Cuma günleri kadınlar gitmektedir. Daha çok dilek tutma amaçlı gidilen türbede, Hüseyin Bey'in mezar başında Kuran-ı Kerim okuyup dua eden ziyaretçiler, dilekte bulunduktan sonra türbeden ayrılırlar.

---

[38] Tayyar Mehmed Paşa, Osmanlı İmparatorluğu Sivas Eyaleti Amasya sancağına bağlı Ladik kasabasındandı. Babası Nasuh Paşa'nın kethüdası ve sonra Bağdad valisi olan ve bu görevde iken 1625'te öldürülen Vezir Mustafa Paşa'dır. Tayyar Mehmed Paşa'nın mezarı, aynı şehirde şehit olan babası Mustafa Paşa'nın mezarı yanında, İmam-ı Azam Türbesi Mezarlığı'ndadır. Sultan IV. Murad'ın, onun şehit olmasına çok üzülmüş olduğunu gizleyemediği ve "Ah Tayyar, Bağdad kalesi gibi yüz kaleye değerdin..", diye hayıflandığı bildirilir.

İsotçular Pazarında Eski Arasta Hamamı da Seyahatnamede ismi geçtiğinden XVII. Yüzyıla tarihlenir[39].

Yakup Kalfa Türbesi, Yakubiye Mahallesinde, Şanlıurfa Kalesi eteğinde ve Ayn Zeliha Gölü'nün güneybatısında yer alır[40]. Kesme taş malzemeden kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, dört ayak üzerine oturtulmuş yarım bir kubbe ile örtülüdür. Kubbenin altındaki Yakup Kalfa'ya ait mezar, beton malzemeden inşa edilmiştir. Mezar taşının üzerinde "Şanlıurfa evliyalarından Yakup Kalfa Hazretleri" ibaresi bulunmaktadır. Türbenin güney ve doğu taraflarında bulunan yazılarda, yapının 1988 yılında Şanlıurfa Belediyesi tarafından inşa ettirildiği belirtilmiştir.

Yakup Kalfa'nın XVII. Yüzyıl Kadiri tarikatı şeyhlerinden biri ve ünlü divan şairi Nabi (1642-1712)'nin de şeyhi olduğundan bahsedilir[41]. "Yakup

---

[39] Gümrük Hanı ile eski arasta hamamı arasındaki dükkânlar dizisinin oluşturduğu çarşı İsotçular Pazarı olarak bilinir.

[40] Ayn Zeliha Gölü, doğu-batı yönünde 51m. uzunluğunda, 27 m. genişliğinde olup Halilür Rahman Gölünün güneyinde yer almaktadır. Rivayete göre Hz. İbrahimmin Nemrut tarafından ateşe atıllması sırasında O'na inanan Nemrut'un kızı Zeliha da kendini İbrahim'in peşinden ateşe atmış ve düştüğü yerde Ayn-ı Zeliha Gölü (Zeliha'nın Gözü) mucize eseri olarak oluşmuştur. Bu gölün çevresi 1925 yılında Vali Fuat Bey zamanında Cumhuriyet Parkı olarak düzenlenmiş ve gölün kuzey batı uçlarından başlayan yarım daire biçiminde su kanalını açtırmıştır.

[41] Nam-ı diğer "Urfalı Nâbi", klasik şiirimizin zirvedeki şairidir. Asıl adı Yusuf'tur. Yaşadığı dönemde "Ekme-i Şu'ârâ-

Kalfa, Nabi'yi daha küçük bir çocuk iken çobanlık etmesi için yanına alır. Nabi 23 yaşına kadar Yakup Kalfa'nın yanında kalır ve çobanlık eder. Yaptığı bu iş ile ilerleyemeyeceğini düşünen Nabi, mizacına uygun olduğunu düşündüğü başka işlerle iştigal etmeyi planlar. Nabi'nin düşüncesini anlayan Yakup Kalfa, onu İstanbul'a gönderir. Bu hadiseden sonra Nabi, Divan şiirinin önde gelen şairlerinden biri olur." Yöre halkı,

---

yı Rum" ve "Melik-üş Şu'ârâ" diye anılmıştır. Osmanlı dönemi şiirinin temel taşlarından biri olan Nâbi, Divan Edebiyatına yenilik getirmiş ve onun "Hikemiyat" tarzı şiirleri ekol olmuştur. Şiirlerinden ve yazdıklarından anladığımız kadarıyla çocukluk ve gençlik yılları Urfa'da geçmiştir. Ayrıca şairin Evlâd-ı Resûl olduğu şiirlerine dayanılarak ortaya atılmıştır. Nâbi, 1665 yılında 24 yaşında genç bir şair olarak İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'a gidişinden sonra şöhret olmuştur. Urfa'da yaşadığı dönemde çok iyi bir medrese eğitimi aldığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Nâbi'nin Urfa'da geçen yılları hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Yalnızca Nâbi'nin Urfa'yı sevdiği, Urfa üzerine gazeller yazdığı bilinmektedir. Nâbi'nin Urfa'da yaşadığı yıllar şöyle anlatılır. Ulu Camii Mahallesi'nde doğmuştur. Hacı Gaffarzâdeler'dendir. Babasının adı Mustafa olup, ticaret ve ziraatle uğraşmıştır. Ailesi Urfa'nın köklü ailelerindendir. Muhtemelen zamanının en ünlü medresesi olan Halil-ür Rahman Medresesi'nde okumuş olmalıdır. Bununla beraber havuz başı veya küçük attar pazarı denilen yerde attariye eşyası sattığı bilinir. Daha sonra ilim ve edebiyatı tercih ederek dükkânı terkettiği söylenir. Medresede Arapça, Farsça, Tasavvuf, Felsefe, Arûz, Beyan ve Bedii ilimlerini öğrenir.

Nabi’nin İstanbul’a giderek meşhur olmasını şeyhi olduğuna inanılan Yakup Kalfa’ya bağlar.

Türbe, genellikle Perşembe, Cuma, arefe ve bayram günleri dilek tutma amaçlı ziyaret edilmektedir. Bağlanmış olduğuna inandığı bahtını açmak, iş bulmak veya evlenmek isteyen ziyaretçiler, dua edip dilek tuttuktan sonra dileklerini türbenin ayakları üzerine yazarlar. Ziyaretçiler karıncaların yemesi için mezarın üzerine buğday veya bulgur saçarlar.

Şa'baniye Medresesi, Hacı Şa'ban Ağa tarafından Urfa'nın *Gazgancı Pazarı* mevkiinde yaptırılmıştır. Medresenin de inşa tarihi olan 1703 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, önceden Kıbrıs defterdarlığı yapmış olan ve Haleb defterdarlığı görevinde bulunan bani Abdü'n-Nebi oğlu Hacı Şa'ban Efendi, Urfa'nın Tanlık Mahallesi'nde, bir dershane ve on odadan oluşan bir medrese, bir mescid, medresenin avlusunda bir havuz ve iki tuvalet inşa etmiş, medresenin kuzeyinde müderrisler için bir ev tamir ederek, evin dahilinde mahzen, çardak, mutfak, su kuyusu, odunluk ve tuvalet ile yine medresenin kıble tarafında altlarında ahır bulunan odalar ve bir han yaptırmıştır.

Şabaniye Medresesine dair 21 Ağustos 1862 tarihli bir i'lamdan Şaban Efendi vakfının imamet ve müderrislik hizmetlerini yevmi beş akçe ücret alarak yürütmekte olan Seyyid Hüseyin Halife b. Ahmed'in vefat etmiş olduğu öğrenilmektedir. Oğlu Abdurrahman'ın henüz buluğ çağında olmaması sebebiyle ona niyabeten amcası Hacı Fazlullah Efendi atanmış, bu atama bir berat ile teyit edilmiştir. Medresenin 40 kitaplık bir kütüphanesi vardı. Şabaniye Medresesi, Nafiz Efendi müderrisliğinde altı talebesi ile XX. Yüzyılın başlarında faal idi.

Hacı Şa'ban Efendi'nin medrese ile beraber yaptırdığını belirttiği han, bugün, Şa'ban Hanı adıyla

bilinmektedir. Şaban Hanı, toplam 650 metre kare alana sahiptir. Han içersinde 20 oda, eyvanlar, zerzembe ve avlu içersinde havuz bulunuyor. Tarihi Şaban Hamamı'nın karşısında yer alan Şaban Hanı uzun yıllar ticari amaçla kullanılır. 2014 yılında satışa çıkarılır. Vakfiyede bu hanın, medresenin kıble cihetinde olduğu belirtildiğine göre, medrese de hanın kuzeyinde olmalıdır. Hanın kuzeyinde bugün Mithatpaşa İlkokulu bulunmaktadır. Dolayısıyla medrese odalarının en azından bir kısmının bugün ilkokul olarak hizmet veren binanın oturduğu alanda bulunduğu anlaşılmaktadır. Şa'ban Hanı'nın 30 metre kadar kuzeyinde, Mithatpaşa İlkokulu'nun kuzey batı köşesine yaklaşık 5 metre mesafede de kubbeli bir yapı bulunmaktadır. *Köroğlu Kahvesi* adıyla halen kahvehane olarak çalıştırılan bu yapının, Şa'baniye Medresesi'nin bir parçası, muhtemelen dershane kısmı olduğu tahmin edilmektedir. Doğu tarafında beşik kemerli bir açıklığı ile iki yanında birer penceresi bulunan bu kubbeli mekanın güney duvarına bitişik biçimde yer alan çapraz tonozlu üç oda ise dükkan olarak kullanılmaktadır. Şa'baniye Medresesi müderrisi ve yanındaki mescidin imamı olan Seyyid Ahmed'in vefatı üzerine 1836 tarihinde yerine büyük oğlu Seyyid Hüseyin tayin edilmiştir. 1326 tarihli Halep Vilayeti Salnamesine göre bu medrese bünyesinde, o tarihte 40 adet kitabı olan küçük çapta bir de kitaplık bulunmaktadır. 1899-1903 yılları arasında Hacı Ömer Efendi'nin müderris olarak görev yaptığı bu medresede, o

yıllarda on kadar talebenin de öğrenim gördüğü kaydedilmiştir.

1767 tarihli Kazaz Mehmet Çelebi İbni Abdullah Vakfiyesinde, "Şaban Efendi Hamamı" adıyla bahsedilmiş olması, yapının XVIII. Yüzyıl ortalarında mevcut olduğunu göstermektedir. Hamamın 1862 tarihli bir belgede geçen Şaban Efendi Vakfına ait olduğu tahmin edilmektedir. Şaban Hanı Pınarbaşı Mahallesi, Kürkçü Pazarı Sokak'ta yer alır[42]. Batı cephesinin kuzey kenarı sokağa cepheli olan yapının kuzey, güney, doğu ve batı cephesinin güney ucu evler ve yeni yapılarla kuşatılmıştır. Şaban Hanının kitabesi bulunmamakla birlikte arşiv kayıtlarından yapı ile ilgili bilgileri bulabiliyoruz. Vakfiyede Urfa'da yaptırdığı medresesine gelir getirmesi için han, bahçe ve dükkanlar ile, bunların gelirleri vakfedilmiştir. Bu vakfiyeden hareketle, hanın 1703 tarihinden önce yapılmış olduğu söylenebilir.

Yusuf Paşa Camii Yusuf Paşa Mahallesi, Sarayönü mevkiindedir. Bizans dönemine ait Aziz Cyriacus kilisesinin yerine yapılmıştır. Minber korkuluğunda süslemeler arasına gizlenmiş 1709 tarihi, caminin inşa tarihini vermektedir. Urfalı divan şairi Nabi, Divanında Yusuf Paşa Camii'nin yapılışı ile ilgili yazdığı manzumede aynı tarihi düşürmüş ve caminin Vezir Yusuf Paşa tarafından yaptırıldığını belirtmiştir. Cafer Paşa'nın kardeşi olan Yusuf Paşa, bu cami için hazırlattığı 1710

---

42 Adil Özme. Ruhada (Urfa) Bir Grup Şehiriçi Han

tarihli vakfiyede caminin doğusunda bir hamam (Bugünkü Vezir Hamamı), kuzeyinde "Valiler Sarayı" ve Ulu Cami yakınında "Mahkeme-i Şerif" yaptırdığını belirtmektedir. Vakfiyede geçen Valiler Sarayı bugünkü Sarayönü semtine adını veren ve günümüzden 50 yıl kadar önce yıktırılan "Eski Saray" (Osmanlı Hükümet Konağı) olmalıdır. Ulu Cami yakınında yaptırdığını söylediği "Mahkeme"nin yeri bilinmemektedir. Cami avlusunun kuzeydoğu köşesindeki hücrenin batı cephesindeki kitabede burasının 1849 yılında Abdülvahap adında biri tarafından onarıldığı yazılıdır. Her iki hücre Yusuf Paşa Medresesinin dershaneleridir. Son cemaat yerinin önünde yer alan musalla taşı mihrabı üzerindeki kitabede cami avlusunun 1850 yılında Hacı Esad tarafından onarıldığı yazılıdır. Güneydoğudaki dehliz kapısı üzerindeki kitabe ise, 1932 yılında Urfa'da yayınlanan bir gazetenin, Mevlid-i Halil Camii minaresine yazılan Arapça yazıyı hedef göstererek yaptığı, *"Arapça harflerle yazılmıştır, harf inkilabına aykırıdır"*, yayını üzerine, emniyet müdürünün görevlendirdiği bir polis memuru tarafından Mevlid-i Halil Camii minaresi kaidesindeki kitabe ile birlikte keserle kazınarak silinmiştir.

Yusuf Paşa Camii'nin kuzeyindeki avlu kapısının yanında, kitabesi 1881 tarihinde Şair Abdi (1857-1911) tarafından yazılmış bir çeşmeden söz edilmektedir. Ancak bu çeşme ve kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Caminin minberi Urfa camileri içerisinde en zengin taş süslemeli minber olma özelliğine sahiptir. Üç bölüme

ayrılmış olan minare gövdesinin alt ve üst bölümleri silindirik, orta bölümü sekizgen biçimdedir.

Caminin batısına bitişik olan hazirede Urfa eşrafından ve ulemasından Miralay Mustafa Bey, Saraçzade Halil Efendi, Abdülkerim Bey, Muhammed Bozan Efendi, Hafız Ahmed Efendi gibi şahısların mezarları ve Osmanlı dönemine ait diğer mezarlar yer almaktadır. Yusuf Paşa Camii haziresindeki mezar şahidelerinde Osmanlı dönemi şiir ve hat sanatının güzel örnekleri yer almaktadır. Bu mezarlığa yeni gömü yapılmadığından şahideler orijinalliklerini muhafaza ederek günümüze kadar gelebilmişlerdir.

Yusuf Paşa Vakfı, XVIII. Asrın ilk çeyreğinde Rakka Eyaleti'ne mutasarrıf olan Topal Yusuf Paşa'nın vakfıdır[43]. Vakfiyesindeki bilgilere göre vakf-ı ehlidir. Vakıf olarak bir cami ve akar nev'inden 50 adet dükkan, bir hamam, bağ, bahçe ve arazileri bulunmaktadır. Yine Beykapısı'nda yaptırılan salhane yakınındaki Kemeraltı ve Han-ı Sebil yakınındaki bahçeleri Cami-i Şerif'e vakfedilmiştir. Vakfiyesinden bir medrese de yaptırdığı anlaşılmaktadır. Yusuf Paşa, bağ ve bahçelerini üzerinde hane inşa edilmek şartı ile kiraya vermiştir. Urfa Kadısı

---

[43] Enderun kökenli Arapgirli Cafer Ahmet Paşanın kardeşidir. Oğulları Amasya'da Topaloğulları namıyla şöhret bulup yeniçeri reislerinden olmuşlardır. 1701-1702 yıllarında Diyarbakır Eyalet valiliğinde bulunur. 1712-14 tarihlerinde Şam Valiliği yapar.

için yaptırdığı mahkeme binasının ihtiyaçlarını karşılamak için altı dükkanını, bahçelerini, Beykapısı yakınında Oğul Oğlu denilen arazideki hanelerini vakfetmiştir. Camideki iki hücre Yusuf Paşa Medresesi'nin dershaneleridir. Akarların kiraya verilmesiyle elde edilen gelirden, başta Yusuf Paşa Camii'nin ihtiyaçları karşılanmakta ve daha sonra vakfiyesi gereği Yusuf Paşa Camii'nde vaaz verilmesi, beş sefer cüz okutturulması gibi hayırlar yapılmaktadır. Ayrıca bu vakıftan elde edilecek gelirlerle Arapgir'deki iki mektebin muallimlerinin maaşları ve Arapgir'deki Seyyid Ali Bey Camii imamının maaşı ödenecektir. Muallimlere aylık 240 akçe ödenecektir. Ayrıca Urfa'daki yolların ve su kanallarının tamirat masrafı da vakıf gelirlerinden karşılanacaktır (17 Ocak 1885). 8 Nisan 1851 tarihli bir arizada Yusuf Paşa Camii ve mektebi için Urfa'ya bir saat uzaklıkta bulunan Sırım adlı köyün bütün arazisinin vakıf olduğu belirtilmektedir. Bu sayede ilim tahsili için Urfa'ya taşradan gelenler mali bir sıkıntı ile karşılaşmıyorlardı. 1850 yılında Yusuf Paşa Camii imamlığı görevinde bulunan Es-Seyyid Mustafa b. Abdüllatif vefat edince, oğlu Seyyid Mustafa Halife'nin imtihanla babasının yerine atanmasına karar verilmiştir.

Şeyh Bekir Türbesi Ulu Cami'nin doğu kapısının kuzeyinde yer alır. Türbeye giriş, güney yönünde bulunan ahşap bir kapı ile sağlanmaktadır. Türbe, kuzey ve güney yönlerinde bulunan iki eyvan ile bunların arasında yer alan üzeri kubbe ile kapatılmış üçüncü bir bölümden oluşmaktadır. Şeyh Bekir'in mezarın başucunda büyükçe

bir mezar taşı bulunmaktadır. Türbenin güney yönünde bulunan ve önü demir parmaklıklarla kapatılmış olan pencerenin üzerinde birisi günümüz Türkçesi ile, diğer ikisi ise Osmanlıca olarak yazılmış üç kitabe yer alır. Türkçe yazılmış olan kitabede, "Şeyh Bekir türbesi, M. 1719" ibaresi bulunmaktadır. Yörede, Şeyh Bekir isimli kişinin hayatta iken söz konusu türbenin bulunduğu yerde oturup, yoldan geçenlere sebil su dağıttığı anlatılır.

Merkezi bir yerde bulunan türbe daha çok Perşembe ve Cuma günleri kadınlar tarafından dilek tutma amaçlı ziyaret edilmektedir. Vakıflar İl Müdürlüğü denetiminde olan türbenin penceresi önünde dua edip dilek tutan ziyaretçiler, daha sonra tutulan dileğin içeriğine göre türbeye para, işyeri kartı veya düğme gibi şeyler atarak türbeden ayrılırlar.

Hüseyin Paşa Camii Kara Meydan mevkiindedir. Bizans döneminden kalma Melkitlere ait Meryem Ana Kilisesi üzerine inşa edilmiştir. Cami mekanına giriş kapısı üzerindeki şair Zahir tarafından yazılmış 1729 tarihli kitabede caminin Ali Paşa tarafından onarıldığı yazılıdır. Yusuf oğlu Darendeli Hüseyin Paşa 1728 tarihli vakfiyesinde, "*Medine-i Ruha'da Kara Meydan nam mahalde bina ve tamir eylediğim camii şerif*'e" cümlesiyle bu camiyi kendisinin bina ve tamir ettiğini söylemektedir. Ali Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu olup Darendeli Hüseyin Paşa'nın kayınpederidir ve oğlu yoktur. 1728 tarihinde camiyi yaptıran Hüseyin Paşa, bir yıl sonra camide bazı küçük onarımlar ve değişiklikler yaptırırken merhum

kayınpederi Ali Paşa'nın adının yaşatılması amacıyla kitabeye onun adını yazdırmış olmalıdır. Darendeli Hüseyin Paşa, Ahmed Han oğlu Yusuf Ziyaeeddin'in oğludur. Ahmed Han, Horasan'dan göçerek Anadolu'ya gelmiştir. Hüseyin ve kardeşi Hasan, XVIII. Yüzyıl başlarında İstanbul'da yeniçeri ocağında görevli iken çıkan bir ayaklanmaya adları karıştığından İstanbul'dan ayrılarak Urfa'da hemşehrileri Mirahur Mehmet Ağa'nın yanına gelirler. O tarihlerde II. Sultan Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın kocası ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa Urfa valisidir. Hüseyin Paşa, Mirahur Mehmet Ağa'nın yardımıyla vali Ali Paşa'ya damat ve kethuda (yardımcı) olur. Ali Paşa, 1721-1722 tarihlerindeki hac yolculuğunda Emirü'l-Hac görevinde iken vefat eder. Hüseyin Ağa bu durumu kimseye duyurmadan yolculuğu başarıyla yürütür. Onun bu tutumu padişahın beğenisini kazandığından rütbesi paşalığa yükseltilir ve Urfa valiliğine tayin edilir.

1743 tarihinde vefat eden Hüseyin Paşa Urfa'dan başka İzmir, Darende ve Antep'te de birçok hayır işleri yapmıştır[44].

Kare planlı caminin üzeri tromplu büyük bir kubbe ile örtülüdür. İnşaat malzemesi olarak duvarlarda düzgün kesme taş, kubbenin oturduğu duvar payelerinde yarı yüksekliğe kadar bazalt taş kullanılmıştır. Kubbe kasnağının iç tarafında 24 adet sağır yonca kemer

---

[44] Hüseyin Paşa hakkında bkn. Evliyalar Şehri Malatya Sh. 109

dolaşmaktadır. İç mekandaki toplam on pencere camiye aydınlık ve ferah bir hava vermiştir.

Kesme taş minberin korkuluğu, yan yana çakışarak petek biçimi oluşturan altıgenlerden meydana gelmiştir. Minber üzerindeki 1878 tarihi onarım dönemine aittir.

Camiye giriş kapısı üzerinde yer alan müezzin mahfiline kapının batısındaki duvar içerisinden taş merdivenle çıkılmaktadır. Orijinalinda ahşap olması gereken müezzin mahfili son yıllarda betonarmeye dönüştürülmüştür. Son cemaat yerinin orta göz kemeri, "Bursa Kemeri" olarak bilinen tipte olup Urfa camilerinde tek örnektir. Caminin kuzey doğu köşesindeki tek şerefeli ve poligonal gövdeli minarenin şerefe korkuluğu, iç içe geçen sekizgenlerden oluşmakta olup oymalıdır. Camide inşaat malzemesi olarak beyaz kesme taş kullanılmıştır. Caminin doğu tarafından geçen yolun bahçe olduğu, 1940'lı yıllarda bu bahçenin yerinden bu günkü yolun açılmış olduğu eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Minaresinde 1915 yılı olaylarından kalan kurşun ve şarapnel izleri dikkati çekmektedir.

Rıdvaniye Camii Halilu'r-Rahman Gölü'nün kuzey kenarı boyunca uzanmaktadır. Bizans dönemine ait Aziz Thomas kilisesinin yerine inşa edilmiştir. Avluyu çevreleyen medresesi ile birlikte bir külliye halindedir. Harim kapısı üzerindeki ve avluyu çevreleyen medresenin dershane mescidi çevresindeki 1736 tarihli kitabelerde cami ve medresenin Rıdvan Ahmet Paşa

tarafından yaptırıldığı yazılıdır[45]. Rakka valisi olan Rıdvan Ahmet Paşa'nın sert karakterli bir kişiliğe sahip olmasından ve inşaat sırasında işçilere baskı yaparak çalıştırmasından dolayı cami halk arasında "Zulumiye Camii" olarak anılmaktadır. İnşa malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Enine dikdörtgen planlı yapı mihrap duvarı boyunca sıralanan üç kubbe ile örtülüdür. Mihrap önü kubbesi yuvarlak, yan kubbeler ovaldir. Üç gözlü son cemaat yeri, önde iki sütuna, yanlarda duvarlara oturan üç kubbe ile örtülüdür. Mihrabın iki yanındaki is odasıyla sonuçlanan kandil nişleri, Urfa camilerinde ilk örnektir. Rıdvan Ahmet Paşa'nın oğlu Ömer Paşa, 1780 tarihinde 'Yengi Çarşı' içerisindeki "Kutbiye (Kutbeddin) Camii'ni onarırken, babasının yaptırdığı Rıdvaniye Camiindeki kandil nişlerini bu caminin mihrabının iki yanına uygulamıştır.

Yapının inşa tarihinden kalmış olan ahşap kapısı, XVIII. Yüzyıl süsleme özelliklerini yansıtmasıyla Urfa camileri içerisinde tek örnektir. Koyu kahverengi ve beyaz mermerlerin almaşık sıralanması ile inşa edilmiş olan cami portalinin alınlığında dört sıra halindeki elips kartuşlar içerisine kitabe yazılmıştır. Koyu kahve ve beyaz mermerin almaşık örüldüğü portalin pahlarına

---

[45] Ahmed Paşa b. Hasan Paşa : (?- H. 1160/ M. 1747) Bağdat valisi Hasan Paşa'nın oğlu olup istanbul civarında doğmuştur. 1719 da vezir olur, babasının vefatı üzerine 1724 yılında Bağdat EyaIeti'ne vali tayin edilir.1734 da Halep, sonra Rakka Eyaleti'ne tayin edilen Ahmet Paşa, 1747 de Bağdad'da vefat eder. Babasının yanına defnedilir.

birbirine zincirleme dolanmış kabartma iki yılan figürü kabartma olarak işlenmiştir.

Bu yüzyılda Rıdvan Paşa, ismiyle anılan caminin yanı sıra mektep, medrese, kütüphane, çeşme, han, çarşı ve hamam gibi şehir hayatına katkı sağlayan eserler ile 154 aded dükkan ve ticaret hanlarında yer alan 95 odayı vakfederek şehrin fiziki yönden gelişmesine katkı sağlamıştır[46]. Rıdvaniye (Rızvaniye) Vakfında hayrattan bir adet cami, akar nev'inden 333 adet dükkan, üç adet arsa, bir adet bahçe, 43 adet tarla, birer adet mağara ile han ve değirmen mevcuttur. Akarların kiraya verilmesiyle elde edilen gelirinden başta Rızvaniye Camii'nin ihtiyaçları karşılanmakta, sonra senede bir hatim duası okutturulması, vakfın öğrenci yurdunda barınan öğrencilere yardım yapılması, yüksek öğrenim yapan öğrencilere burs verilmesi gibi şartları bulunmaktadır. 1313'te Vakfın mütevellisi Yusuf Paşa Mahallesinde ikamet eden Mustafa Bey ibn Halil Bey'dir. 1889'da bu vakfa ait dükkanlar ve bahçeyi Hacı Sakıp Efendi'nin evlatlarının zapt etmiş olduğu görülmektedir.

Rızvaniye Medresesi, Halil-ür Rahman Gölü'nün (Balıklıgöl) bitiminde, kuzeydoğu kenarında yer alan Rızvaniye Camii'nin avlusunu çevreler şekilde inşa edilmiştir. İnşa kitabesine göre Osmanlı Devleti döneminde Rakka Valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından

---

[46] Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

1736 tarihinde yaptırılmıştır. Osmanlıca telaffuz farkından dolayı birçok kaynakta "Rıdvaniye Medresesi" olarak geçmektedir. Urfa'da her yönüyle en zengini olan medrese, cami avlusunu çevreleyen "U" biçimli bir plana sahiptir. Otuz odası bulunan bu medresede, 1899 yılında otuz öğrencinin ders gördüğü anlaşılıyor. Medrese hücrelerinin önünde revaklar mevcuttur. İnşa malzemesi düzgün kesme taştır. Avlunun kuzey kenarı ortasındaki kubbeli bir dershane-mescit bulunmaktadır. 1740 tarihli vakfiyesinde Kuran-ı Kerimin ilim ile okunması ve bununla ilgili şartlar ayrıntılı olarak görülmektedir[47]. Rızvaniye Kütüphanesi Ahmet Paşa tarafından, 1746 yılında medresesinin bitişiğinde kurulmuştur[48]. Rıdvan Ahmet Paşa bu kütüphaneye Bağdad'tan birkaç katır yükü kıymetli el yazması kitaplar getirtmiştir[49]. Kitap sayısı 700 olan bu kütüphanede, günlük altı akçe ücretle çalışan bir hafız-ı kütüp ve bir de kitapların bakım ve onarımıyla ilgilenen bir mücellit (ciltçi) görevlendirilmiştir. Haftanın beş günü açık olan bu kütüphanenin vakfiyesinde dışarıya ödünç kitap vermeyi yasaklayan maddeler vardır. Bu kitaplardan günümüze gelen olmamıştır. Ancak o zamandan kalan ve yakın

---

47 Zerrin Köşklü. Vakfiyelere Göre 17. Ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darülkurraları

48 Remzi Mızrak. Şanlıurfa'da Tarih boyunca Kurulan Kütüphaneler

49 Mehmet Memiş. Rızvaniye Camii Ve Külliyesi

zamana kadar cami içerisindeki bir camekanda muhafaza edilen tezhibli iki Kur'an-ı Kerim'den biri çalınmış, diğeri de 1984 yılında Vakıflar Müdürlüğünce Ankara'daki Genel Müdürlüğe gönderilmiştir.

Rızvaniye Medresesi'nin 1963 yılı restorasyonuyla ilgili bir rapordan anlaşıldığına göre, medresenin asli şekline halel getirilmeden, mevcut bulunan kısım ve izlerden istifade edilerek restore edilmiş, hücre ocaklarının bacaları mevcut nümunelerine göre yeniden yapılmış, inşaat bünyesinde mevcut çürümüş taşlar, çürütülerek çıkarılmak suretiyle, aynı cins taşlarla yenilenmiş, tonozlar üzerindeki düz toprak dam örtüsünün devamlı su alması sebebiyle yıkılan bazı hücre tonozları yeniden yapılmış, toprak dolgu kaldırılarak dış görünüş bozulmayacak şekilde betonarme düz tabliye yapılmak suretiyle muhafaza altına alınmış, mevcut tuvaletler onarılarak su tesisatı çekilmiş, kapı ve pencereler yenilenmiş, bilumum döşemeler eski kotunda blokaj ve beton üzerine eski cins taşı ve mevcutların ıslahı ile yeniden yapılmıştır. Bu restorasyondan sonra medresenin girişteki üç odasının Urfa Vakıflar Müdürlüğü olarak, diğer odalarının da talebe yurdu olarak kullanıldığı yine aynı rapordan anlaşılmaktadır

Medrese, Rızvaniye Camii ile birlikte 1992-93 yıllarında Şanlıurfa Valiliği Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) tarafından restore ettirilmiştir. Bu restorasyonda cami ve pencerelerin demir kafesleri ve ahşap doğramaları yenilenmiş, son cemaat yerinin döşeme taşları değiştirilmiş, kıble duvarının

Balıklıgöl ile temasta bulunan kısmındaki koruyucu beton şerit taş ile kaplanmış, medrese odalarının dökülmüş sıvaları yenilenmiş, duvarlar raspalanarak çürütmeler yapılmış, sıva altına elektrik tesisatı çekilmiş, tuvaletler yenilenerek şehir kanalizasyonuna bağlanmış, avlunun bahçe tanzimi yapılarak taşları tamamen bozulan havuz ve namazgah yeniden yapılmış, medresenin 35 hücresinden 15'i İslam Araştırmaları Merkezi olarak kullanılmak üzere Harran Üniversitesi'ne diğerleri Şanlıurfa'daki çeşitli vakıflara tahsis edilmiştir.

Kaleboynu Mahallesinde Bizans dönemine *ait Aziz Michael Kilisesi*'nin yerine yapıldığı nakledilen Arabi Camiinin minare kaidesinin batı tarafındaki 1743 tarihli kitabede caminin Muhammed Fazılı tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir. Muhammed Fazıli Efendi vakfiyesinde, Urfa'da Ali Han Bey Camii'ni onararak minber, minare ve yanına bir de kütüphane yaptırdığını belirtmektedir. Muhammed Fazılı Efendi, onardığı Ali Han Bey Camii'ne kendi adını vermiş, ancak cami halk arasında onun lakabına binaen "Arabi Camii" adıyla anıla gelmiştir. Muhammed Fazılı Efendi'nin, Dabbakhane Camii avlusunun kuzeyindeki İbrahimiye Medresesi'ni yaptıran Şeyh Hacı Kasım Efendi oğlu Hacı İbrahim Efendi'nin en büyük oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

18 Şubat 1751 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Rahmaniye Medresesinin kurucusu Abdullah b. Abdurrahman Efendi isminde bir zattır. Cami-i Kebir mahallesinde bulunan Rahmaniye Medresesi XIX.

Yüzyılda faal olup vakfının mütevelliği meselesi 1894 yılında dava konusu olmuştur.

Haydariye veya Haydarağa Medresesi hakkında, banisi Hacı Haydar Ağa bin Muhammed 1756 tarihli vakfiyesinde, medreseyi inşa ettiği yeri tarif ederken, Harrankapı Mahallesi'nde bulunduğu belirtilen Hamis Efendi Medresesi'nin yakınında (kuzeyinde) inşa ettiğini bildirmektedir. Ancak günümüze ulaşmış herhangi bir kalıntısı bulunmadığından bu iki medresenin yerlerini tesbit etmek mümkün olamamıştır. Haydar Ağa Medresesi'nin alt katında beş oda, bir sofa ile iki adet tuvaletinin bulunduğu, üst katında da bir dershane ve bir daru'l-kurra olduğu anlaşılmaktadır. Haydar Ağa, medrese odalarında kalacak talebelerin her biri için aylık birer kuruş, müderris için aylık üç kuruş olmak üzere, senelik 120 kuruş medresedeki vazifelilere, on beş kuruş da yemek ve aydınlanma masraflarına tahsis etmiştir. 1909 senesinde Haydar Ağa Medresesi bünyesinde bir de kütüphane mevcut olduğu ve içinde 60 adet kitap bulunduğu bilinmektedir. Urfalı şairlerden Kıratoğlu Emin Efendi (1884-1941) bu medresede öğrenim görmüştür.

Nakibzade Medresesi, Ulu Caminin doğusunda bugün ayakta olmayan Eyyubi Medresesi'nin yerine inşa edilmiştir[50]. Yapı üzerindeki kitabeye göre, 1781

---

[50] Câmi-i Kebîr Mahallesi'nde, Urfa Ulu Câmisi'nin doğu tarafına bitişik durumda olan Selahaddin Eyyubi Medresesinden günümüze yalnızca 1191 tarihli inşâ kitâbesi ve bu kitâbenin de üzerinde bulunduğu kuzey duvarı

tarihinde Nakibzade Hacı İbrahim Efendi tarafından yaptırılmıştır. Medresenin eyvan ve odalarının kuzey duvarında Firuz Bey Çeşmesi bulunmaktadır. Çeşme kitabesi şöyledir.

“kapucıbaşı dergah-i celil el-‘uyun. / Hacı Firuz Beg ol Menba’ı ihsan seha

Rakka’nın eyledi her sûyine lütfün cari / işte bu deri ile kıldı güfta irva

Hacet-i hayre su gibi akıdub mal-i kesir / Köşe be-köşe oldu ruha me’va bihişt

Biri çıkdı dedi tarihin bir kaddi / Kevser’in ayni değil mi bu sebil-i evfa

Fi sene 1196

Bu kitabede anlatılmak istenen; Yüce dergahın ayanından kapucubaşı cömert ve ihsan kaynağı olan Hacı Firuz Bey, Rakka’nın her tarafını hayratlarla donatmıştır. İşte bu cümleden olmak üzere hayırlı yerlere ve işlere su gibi servetini akıtmıştır. Urfa'nın da birçok köşesini böyle cennet yurduna çevirmiştir. Bir çıkarmak suretiyle bu çeşmenin tarihini söyledi. Ki bu çok vefalı sebil kevserin aynı değil midir? Son mısranın harfleri toplanıp bir çıkarılmakla 1196 hicri tarihi çıkmaktadır, bu da miladi

---

ulaşabilmiştir. Evliyâ Çelebi’nin “*Kızıl Câmi Medresesi*” diye bahsettiği Eyyûbî Medresesi’nin açık avlulu, eyvanlı medreseler tipinde olduğu düşünülmektedir. Ulu Câmi’nin bir parçası gibi inşâ edilmekle berâber, ona bağlı olmadan çalışabilecek şekilde düzenlenmiştir.

1781 tarihidir. Bu kitabeden anlaşıldığı üzere medrese ile çeşme aynı tarihte inşa edilmiştir[51].

Dershanenin batısındaki odanın, medresenin kütüphanesi olduğu, dershaneye açılan kapısının üzerinde bulunan kitabeden anlaşılmaktadır. Kitap sayısı bilinmiyor[52]. 1927 yılında "Merkez Ana Mektebi" olarak işlev gören Nakibzade İbrahim Efendi Medresesi, daha sonra eyvan açıklığı da kapatılarak bir süre ilkokul olarak kullanılır. Son olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1982 yılında bir onarım yapılır.

Urfa'da 1737 tarihli Rahimiye Medresesi'ne vakıfta bulunan Hacı Abdulfettah İbni Şaban'ın vakfiyesinden ve 1887 tarihli vaki Abdurrahim Efendi nam sahibü'l-hayrin vakfından, Tahtemor mahallesindeki Hasan Paşa Camii avlusunun şark tarafında yer alan darülkurradan haberdar oluruz. Abdurrahim Efendi satın aldığı evi yıkarak yerine bir daru'l-kurra yaptırdığını ifade etmektedir. Yaptırılan daru'lkurra binasında şeyhu'l-kurraya mahsus bir oda, bir tuvalet ve yeterli miktarda avlusu ile dersanesi mevcuttur. 14 Kasım 1846 tarihli bir belgeye göre de, Urfa'da Darendeli Hacı Ali Efendi adında bir hayırseverin Rahimiye medresesine vakıfta bulunduğu görülür. Rahimiye Medresesi kitaplığındaki kitap sayısı 221'dir[53].

---

[51] Eyyübiye ilçesi Küçükler Mahallesinde bulunan Firuz Bey hayratı 2014'te taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilir.

[52] Remzi Mızrak. Şanlıurfa'da Tarih boyunca Kurulan Kütüphaneler

[53] Remzi Mızrak. Şanlıurfa'da Tarih boyunca Kurulan Kütüphaneler

Medrese, bir dersaneden ve etrafındaki eyvanlardan oluşmaktadır. Burasının talebelerin kalacağı odalar ve diğer müştemilatı bakımından oldukça donanımlı bir medrese olduğu anlaşılmaktadır. Medresenin 1901 yılındaki müderrisi Hasan Efendi olup 15 talebesi bulunmaktadır. Urfa alimlerinden Şeyh Muhammed Halid (1823-1893), Hacı Mustafa Hafız Efendi (Ö. 1908) ve Sorani Halil Efendi bu medresede müderrislik yapmışlardır[54].

Kutbeddin Camii, Demokrasi Caddesi (Oniki Eylül Caddesi) üzerindedir. Üç kitabesi vardır. Caminin eyvanındaki pencerenin üstünde yer alan kitabesinde Bican Ağa ve Osman Ağa isimleri yazılıdır. Bican Ağa tamiri yapan kişi olarak öne çıkmaktadır[55]. Onarım tarihi olarak 1876 senesi verilmiştir. Manzumeyi Şair Muhlis yazmıştır. Kutbeddin Camii doğu kapısı iç kitabesinde, "Bunun ustasına yüz binlerce aferinler olsun, sadakatle yapılmasına çok çalıştı. Her gece ve gündüz övünerek dursun, onun bu uzun bekleyişine an be an Hızır Hoca yetişsin" yazılıdır. Bu kitabe 1831 (hicri 1247) tarihinde yazılmıştır. 1980'li yıllarda yapılan onarım sırasında bu

---

[54] Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

[55] Bican Ağa'nın 1886 tarihli vakfiyesinde kendisinin Suruç ilçesinde bir cami, minare, su kuyusu ve helahane yaptırdığı yazılıdır. Ayrıca Urfa şehir merkezi İsotçu Pazarı mevkiinde yine kendi adıyla anılan Bican Ağa Hanı'nı da (Emniyet Oteli) yaptırdığı bilinmektedir. Son zamanlarda yıktırılan bu hanın yerine Özdiker Kuyumcular Çarşısı yaptırılmıştır.

kitabe başka bir yerden alınıp buraya konmuştur. Caminin doğu kapı kitabesinde, uzun zaman harabe halde iken onarıldığı yazılıdır. Kitabede onaranın adı yoktur. Ancak Halife Hz. Ömer'den bahsedilmekte ve onaran için "aynı adı taşıyan" ifadelerine yer verilmekte, bu yüzden onarımı yaptıranın Ömer Paşa olduğu tahmin edilmektedir. Kitabede tarih olarak 1778 yılı verilmiştir. Ömer Paşa ve hanımı Ümmü Gülsüm Hanım, 1779'da Rızaiye medresesini yaptırmışlardı. Medreseyi yaptıran Ahmetpaşazade Ömer Paşa'nın eşinin bu medrese için hazırladığı 1779 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Ümmü Gülsüm Hanım, genç yaşta vefat eden oğlu Ahmet Bey'in ölümüne çok üzülmüştür. Bunun üzerine oğlu Ahmet Bey, eşi Ömer Paşa ve kendisi için, ölüm sonrasında da sevabından istifade edebileceği bir sadaka-i cariye olmak üzere Rızaiye Medresesi'ni inşa ettirmiştir.

Bu vakfiyenin devamında, Rızaiye Medresesi'nin, Ömer Paşa tarafından tamir ettirilen Yeni Çarşı mevkiindeki Hayr Camisi'ne bitişik olarak yaptırıldığı, medresenin bir dershane ve dokuz odasının bulunduğu, Üzni Ali Efendi'nin günlük kırk akçe ile medreseye müderris tayin edildiği, talebelere günlük on, luğkeş ve ferraşa günlük ikişer akçe tahsis edildiği, medrese ihtiyaçlarının ve gerektiğinde tamir masraflarının da vakıf gelirlerinden karşılanacağı belirtilmiştir.

Bu medrese Kutbeddin Camii bünyesinde faaliyet gösteriyordu. Vakfiyeden Kutbiye ya da Kutbeddin Camisi'nin "Camiu'l-Hayr" adıyla anıldığı anlaşılıyor. Demek oluyor ki bu medresenin yapımından önce

Kutbeddin Camiini Rızvan Ahmet Paşa'nın oğlu olan Mirimiran Ömer Paşa tamir ettirmiştir. Rızaiye Kütüphanesi, Hamavizade Ömer Paşa tarafından Kutbeddin Camiindeki medresede kurulmuştur. Kuruluş tarihi H.1170, kitap sayısı 100'dür. Ömer Paşa, oğlu Ahmed Bey'in ölümünden iki sene sonra 1781 tarihinde vefat etmiş ve Bediüzzaman Mezarlığı'nın batısında, oğlunun yanına defnedilmiştir.

Şair Muhammed Hıfzi (? -1932), Kürkçüzade Şair Hilmi (1857-1910) ve Bedri Alpay'ın Kutbeddin Medresesi'nde öğrenim görmüş oldukları nakledilir[56].

---

[56] Şair ve yazar Bedri Alpay (1905-1987) Urfa'da doğmuştur. Tüccâr Sorkanlı Muhammed Şefik Bey'in oğludur. Tahsilli bir ailede yetişmiş olan Bedri Alpay, okumayı mahalle mektebinden Müslüm Hafız ve İsmail Efendi'den öğrenmiştir. O dönemde henüz açılan Numûne Mektebini bitirmiş, Kutbeddin Medresesi'nden sonra Medine'de vefat eden Hacı Hasan Efendi'den ilim tahsil etmiştir. Ancak medrese tahsilini yarıda bırakarak memuriyete başlamıştır. 18 yaşında Bidâyet Mahkemesi Zabıt Kâtibi olmuştur. İki yıl çalıştıktan sonra Belediye Muhasipliğine geçmiş, vatani görevini 1927 yılında Diyarbakır'da yapmıştır. Askerlik dönüşü Belediye'deki görevine altı yıl daha devam etmiş, daha sonra istifa ederek ticarete atılmıştır. 1946 yılında İzmir'e yerleşmiş, 1953 yılında ise İstanbul'a taşınmıştır. 1963 yılında tekrar Urfa'ya dönerek Topraksu'da bir süre çalıştıktan sonra yaş haddinden emekli olmuştur. Yaşadığı dönemde gazete ve dergilerde şiir, makale ve araştırmalar yayımlayan yazarın hayatta iken yayınlanan tek eseri, alanında kaynak sayılan "Urfa Şairleri-1" kitabıdır. Uzun araştırmalar sonucu kaleme alınan bu eseri, Urfa sanat ve

1169 Tarihli Damat Süleyman Ağa Medresesi ve Cami Vakfı mazbut vakıflar arasında yer almaktadır. Süleyman Ağa Medresesi olarak bilinen ve Yusuf Paşa Camii avlusunda bulunan bu medresenin sadece iki odası olup şehirde en küçük medrese olarak bilinegelmiştir. Camiyi 1709 tarihinde yaptırmış olan Rakka Valisi Yusuf Paşa, hazırladığı 1710 tarihli vakfiyesinde, yaptırdığı cami, elli adet dükkan, hamam, mahkeme gibi binalardan bahsettiği halde, medreseden söz etmemiştir. Bu durum, "Süleymaniye Medresesi" adıyla da anılan yapının bu tarihte mevcut olmayıp daha sonra inşa edildiğini göstermektedir. 1903 tarihli Maarif Salnamesinde yer alan Süleymaniye Medresesinin bir kitaplığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu kitaplığın koleksiyon sayısı 95'tir. Süleyman Ağa Medresesi'nde, 1899 ve 1903 yıllarında 25, 1901 yılında 20 öğrencinin öğrenim gördüğü ve Abdurrahman Efendi'nin de bu tarihlerde aynı medresede müderris olduğu belirtilmektedir. Berki (1840-1889), Hami (1884-1908), Lutfi (1888-1938), Zihni (1832-1878) gibi Urfalı şairler de, bu medresede öğrenim görmüşlerdir.

Ahmet adında bir şahıs,1712 tarihli dilekçesinde, Urfa'daki Meşarkiye Camii'nin mütevelliliğinin 200 seneden beri dedelerinde olduğunu, kendisinin mütevelli olarak yevmiye dört akçe aldığını belirtmektedir. Bu

---

edebiyatı alanında önemli bir eserdir. Yazarın yayınlanmamış birçok eseri mevcuttur.

dilekçeden, caminin XVI. Yüzyıl başlarında Urfa'nın Osmanlı topraklarına katıldığı yıllarda yapıldığı anlaşılmaktadır[57]. Ne var ki, Türk Meydanı yakınında yer alan Meşarkiye Camii 1950 yıllarında yıktırılarak yerine Çarhoğlu Camii adıyla yeni bir cami yaptırılır.

Hacı Lütfullah Camii Harran Kapısının 50 m. güneyinde ve şehir surlarının dışında yer alır. Cami şehir kapısının kapalı olduğu sırada şehre gelen yolcular için yapılmıştır. İnşa tarihi bilinmemektedir. Cami mekanına açılan iki kapıdan doğuda olanının üzerindeki kitabede, 1720 tarihinde Mustafa oğlu Hacı Abdurrahman Efendi tarafından onarıldığı yazılıdır. Mevlana el-Hac Abdurrahman Efendi 1724 tarihli vakfiyesinde bu onarımı, *"Harran kapı haricinde iki büyük kubbe üzerine bir camii şerif inşa ettim",* cümlesi ile belirtmiştir. Son cemaat yerinin doğu bölümündeki 1853 tarihli kitabe, cami ile ilgili olmayıp 1958 yılında Yıldız meydanındaki Eski Paşa Hamamı ile birlikte yıktırılan bir otelden getirilmiştir[58]. Vakfiyesinde iki kubbeli olduğu belirtilen

---

[57] Yusuf Ziya Keskin. Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dinî Hayat. Dini Mekanlar. Cihat Kürkçüoğlu Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1. Baskı, Şubat 2011, Ankara

[58] Paşa Hamamı bugünkü Yıldız meydanının bulunduğu yerde idi ve eski Paşa veya Yıldız Hamamı adıyla anılırdı. 1958 yıllarındaki imar planı uygulamaları sırasında Vali Kadri Erdoğan tarafından yıktırılan bu tarihi yapı Şanlıurfa'daki yer altı hamamlarının en güzel örneklerindendi. Hamamın yıkanma hücreleri, kurnaları ve soğukluk sadırvanı olduğu gibi halen Yıldız meydanının altında durmaktadır. Kadri Eroğan (1911-1997), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Polis

yapı, sonraları esaslı bir onarım geçirerek ortada büyük bir kubbe, yanlarda birer çapraz tonozla enine dikdörtgen planlı şekle dönüştürülmüştür. İnşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Son cemaat yerinin ortadaki iki gözünden birer kapı camiye açılmaktadır. Doğudaki kapının iki yanında sade ve süslemesiz birer mihrap nişi bulunur. Caminin kıble duvarının dış cephesinde ve mihrabın altına gelen kısımda eyvan şeklinde, beşik tonozlu iki mekan selsebildir. Balıklıgöl suyunun tarihi yeraltı kanalları vasıtasıyla ulaştığı bu selsebillere Hacı Mehmet Kamiloğlu Hacı Mehmet Efendi tarafından 1882 tarihinde vakfiye hazırlanmıştır. Zamanla tıkanan bu suyolu, 1920'li yıllarda Urfa eşrafından Nebozade Hacı İmam Efendi tarafından içerisine adamlar indirilerek temizletilip yeniden hizmete açılır[59]. 1970 yılı başlarına kadar açık olan bu selsebiller,

---

enstitüsü Yüksek İhtisas Kursunu bitirmiştir. Maliye Memurluğu, Nahiye Müdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğü Komiserliği ve Başkomiserliği, Kaymakamlık, Vali Muavinliği, Uşak, Sivas, Şanlıurfa ve Gümüşhane Valilikleri, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yönetim Kurulu Üyeliği ve Mütevelli Heyeti Başkanlığı, Adalet Partisi Kurucu Üyeliği, TBMM 1.(XII) Dönem Şanlıurfa, 2.(XIII) Dönem Sakarya, 3.(XIV) Dönem Sivas Milletvekilliği yapmıştır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

[59] Nebozade Hacı İmam Efendi Kurtuluş Savaşı sıralarında 'Onikiler' diye bilinen grupta yer alır. Soyadı Kanunu'nun uygulanması sırasında Nüfus memurlarının ilginç uygulamalarından biri de ailelerin lâkaplarının sözlükteki anlamlarının, benzerinin ya da karşı anlamlarının soyadı olarak verilmesiydi. Nebozadeye verilen soy ad 'elçi' idi. Urfa'da

tarihi su kanalının tekrar tıkanması sonucunda 1980'li yıllarda örülerek iptal edilir. Ayrıca, caminin güneyinde bulunan bahçenin zemin kotunun yükseltilmesi ile selsebil nişlerinin bir bölümü toprak altında kalmıştır. Selsebillerin açığa çıkarılması için dolgu toprağının kaldırılması gerekmektedir. Avlunun kuzey kenarı ortasındaki avlu kapısı üzerinde 30-40 yıl önce betonarme olarak yapılmış minber minare yer almaktadır. Avlunun kuzey doğu köşesine son yıllarda yaptırılan betonarme abdestlik ile kuzey batı köşesindeki imam odası avluyu daraltmıştır. Caminin güneyindeki geniş bahçesine son yıllarda taziye evi olarak kullanılan betonarme yapılar inşa edilmiştir.

Soyadı Kanunu uygulanırken verilen 'Negünekaldık' soyadının öyküsü şöyle anlatılır. "Halilürrahman civarında oturan Hafız Halil Efendi'ye yakınları Belediye'nin tellallarının soyadı alınması için çağrı yaptığını ve bunun için verilen sürenin az kaldığını söylerler. Belediye'ye giden Halil Efendi sıra kendisine gelince memurla aralarında şu diyalog geçer: Hafız Efendi buyur.
-Şimdi ne yapacağız Beğim?
Bir soyadı seçeceksin. Sen ve ailen bu soyadını taşıyacaksınız.
-Peki. 'Dağ' olsun.
Onu aldılar, başka?
-Bilgin olsun.
Onu da aldılar, başka?
-Bilgiç olsun.
Onu da aldılar, başka?
-Bir şey almasak olmaz mı?
Olmaz. Başka bir şey söyle.
-Ne güne kaldık, yahu."

1724 tarihli vakfiyesinde medresenin, Babü'l-Emir Mahallesi sakinlerinden Hacı Abdurrahman Efendi b. Mustafa Çelebi tarafından, Harran Kapısı'nın tam karşısında halen mevcut bulunan Harrankapı (Hacı Lütfullah) Camisi'nin avlusunda yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyeden anlaşıldığına göre, bir külliye niteliğinde olan bu yapı topluluğu dahilinde, iki büyük kubbeli bir cami, caminin altında kıbleye dönük iki dükkan, batı tarafında yine iki dükkan, caminin kuzeyinde dört kubbeli uzun bir eyvan, batı tarafında üst katta iki kubbeli muallimhane ve güneyinde kubbeli bir oda, cami avlusunda beş adet talebe odası ve bir tuvaletle cami dışında da üç adet tuvalet bulunmaktaydı. Ancak bu yapılardan bugün sadece cami mevcuttur.

Hayrullah Camii Harran Kapı Mahallesi, Hamam Sokak'tadır. Bizans dönemine ait Aziz Barlaha kilisesinin üzerine inşa edilmiştir. İnşa kitabesi bulunmadığından tarihi bilinmemektedir. Avlu kapısı üzerindeki 1764 tarihli kitabede, minarenin ve kapının Abdurrahman Paşa'nın oğlu Hacı Ali tarafından onarıldığı belirtilmiştir. Minber üzerindeki iki satırlık kitabede minberin 1797 tarihinde onarım gördüğü yazılıdır. Bu caminin diğer bir adının *"Araplar Camii"* olduğu, Sultan Abdülhamid'in "Yıldız Albümleri"ndeki fotoğrafının altındaki yazıdan anlaşılmaktadır. Mihrap boyunca uzayan enine dikdörtgen mekanın tek çapraz tonozla örtülü olduğu bir plana sahiptir. Caminin kuzey doğu köşesindeki silindirik gövdeli, tek şerefeli minare düzgün kesme taşlardan yapılmıştır.

Tuzeken Camii Tuzeken mahallesinde, Kara Musa Sokaktadır. İnşa kitabesi bulunmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Minare kaidesinin kuzeyindeki kitabede minarenin 1754 tarihinde Hacı Mustafa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Caminin de bu tarihte yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. Cami avlusunun batısındaki odanın ön cephesindeki kitabede harap olan bu odanın hafız yetiştirilmek amacıyla 1858 tarihinde yeniden yaptırıldığı yazılıdır. Mihrap duvarı boyunca enine dikdörtgen planlı yapı, iki çapraz tonozla örtülüdür. İnşa malzemesi düzgün kesme taştır. Mihrap sade ve süslemesizdir. Balkon şeklindeki minbere duvar içerisinden merdivenle çıkılmaktadır. Mihrap duvarı son yıllarda yerden iki m. yüksekliğe kadar renkli fayansla kaplanmıştır. Üç gözlü son cemaat yeri, önde iki payeye oturan üç çapraz tonozla örtülüdür. Silindirik gövdeli taş şerefeli minare, avlunun kuzey batı köşesinde, sokak kenarındadır. Halk arasında caminin adı ile ilgili şöyle bir hikaye anlatılmaktadır. *"Saf ve temiz kalpli bir zat her sabah namazından sonra tarlasının yolunu tutarak, çalışmaya gidermiş. Bu zat, bir gün yine sabah namazından sonra tarlasını ekmek üzere evinden bir çuval tohumu sırtlayarak tarlasına gelir. Alaca karanlıkta tohumları tarlaya serper. Ancak karanlıkta yanlışlıkla içi tuz dolu çuvalı sırtlamış ve tarlaya bu çuvaldaki tuzu ekmiştir. Onun iyi niyetine ve kalbinin temizliğine karşılık Allah o yıl tuz ekilen o tarladan bol mahsul verir. O da bu mahsulün parası ile*

bu camiyi yaptırır ve bundan dolayı camiye "Tuzeken Camii" adı verilir."

XIX. Yüzyıl

XIX. Yüzyılda Urfa'nın dini ve eğitim hayatını canlı tutan hayri müesseselerinden cami ve mescidlerin, mektep ve medreselerin, tekke ve zaviyelerin genellikle sur içinde yer aldığı, şehrin ekonomisine yön veren ve şehrin merkezinde yer alan bütün çarşılarının birbirine yakın mesafede olduğu, hanların, hamamların, çeşmelerin vb. vakıf binaların şehirde bir ahenk oluşturduğu görülür. Urfa Evkaf Müdürlüğünün kurulması, ilk müdürünün tayin edilmesi ve hizmet vermeye başlaması 1845 yılında gerçekleşir. Urfa, Tanzimat uygulamalarına da aynı dönemde dahil edilmiştir (1847).

Şehrin 1830'lardaki durumunu gören Moltke taştan evlerine, azametli surlarına, hakim bir kaya üzerindeki hisarına, pınarlardan gelen suların bu hisarın eteğindeki iki havuzda toplandığına ve diğer belli başlı özelliklerine dikkat çeker[60].

XIX. Yüzyıl sonlarında 32 han bulunan Urfa'da günümüzde tamamen veya kısmen ayakta olan 11 han bulunmaktadır[61]. Bunlardan Barutçu (Yahudi) Hanı mimari özellikleriyle Mençek Hanına benzer. Mençek Hanı arşiv belgelerine göre 1716 tarihinden önce yapılmış olduğuna göre, bu hanın da XVII. Yüzyıl sonu-

---

60 ŞANLIURFA. Ahmet Nezihi Turan. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 38

61 Adil Özme. Urfa Barutçu (Yahudi) Hanı

XVIII. Yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabileceği söylenebilir. Urfa hanlarından sadece Barutçu Han'da tuvalet mekanı görülmektedir. 1973 yılında bina yapmak amacıyla yapının güney kanadı, batı uçtaki kemer gözlerine kadar yıkılmıştır. Bugün bu kanatta, yeni yapılan dükkanlar yer almaktadır.

1890'lardaki çalışmasında V. Cuinet ise şehrin 55.000 civarındaki toplam nüfusunun 40.835'inin Müslüman teba olduğunu kaydetmektedir[62]. 500 öğrencisiyle 18 medresenin, 74 öğrencisiyle bir rüşdiyenin (1888) ve 756 öğrencisiyle 44 sıbyan okulunun varlığından söz eder. XX. Yüzyılın başlarında ise kentteki gayrimüslimlerin 6.456'sı Ermeni, 1084'ü Süryani, 547'si Protestan, 458'i Katolik, 317'si ise Yahudi'dir.

Aziz Petrus ve Aziz Paulus Kilisesi olarak kayıtlara geçen yapı, Ellisekiz Meydanı'nın kuzeydoğusundadır. Yapı, 1861 yılında, VI. Yüzyıla ait bir kilise kalıntısının üzerine inşa edilmiştir. Kilise, Hz. İsa'nın iki havarisinin anısına inşa edildiğinden onların ismini taşımaktadır. Yapı, 1924 yılına, yani Urfalı Süryanilerin Halep'e göç edişlerine kadar, aktif olarak kullanılmıştır. Aziz Petrus ve Aziz Paulus Kilisesi, 1924 yılında Tütün, Tütün Mamülleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş. (TEKEL) İdaresine verilir. Tekel idaresi tarafından yapı önce tütün fabrikası sonra üzüm deposu olarak kullanılır. Kilise, halk tarafından Tekel kelimesinin

---

62 V. Cuinet. Cilt 2. Sh.261

Fransızca karşılığı olan Regie (Reji)'den dolayı "Reji Kilisesi" olarak isimlendirilmiştir. Kiliseden çıkarılan yazılı mezar taşları Urfa Müzesi'ne gönderilmiştir. Kilise, Şanlıurfa Valiliği tarafından 1998 yılında restore edilerek, 24 Mayıs 2002 tarihinde "Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi" olarak hizmete girer. Günümüzde çeşitli sosyal etkinlikler için kullanılmaktadır.

Ellisekiz Meydanı, Şeyh Saffet Tekkesi'nin doğusundaki çıkmaz sokak içersinde yer alan Rahibeler Kilisesi, plan itibariyle avlulu bir Urfa evini andırır. 1883 senesinde Urfa'ya gelen Fransisken rahibeler için hem ev, hem de kilise olarak inşa edilir. Avlunun güneyinde, doğu batı istikametinde dikine dikdörtgen planlı kilise kısmı arka arkaya eş değerde üç çapraz tonozla örtülüdür. Kilisenin avluya ve kuzeye bakan giriş cephesi önde iki sütuna oturan tonozlarla örtülü üç gözlü revaklıdır. Kilisenin dikdörtgen niş şeklindeki apsisinin ön kısmı yanlardan merdivenle çıkılan sahne şeklindedir. Apsis önündeki çapraz tonozun kollarının kesiştiği yerde dört melek kabartması işlenmiştir. Ayrıca apsis çevresini dolaşan renkli freskler arasına da figürlere yer verilmiştir.

Deyr-i Yakub (Yakub Manastırı), merkeze 10 km. uzaklıkta, güneydeki dağların üzerinde yer alır. Halk arasında Hz. İbrahim Peygamber'in mücadele ettiği Kral Nemrud'un burayı sayfiye alanı olarak kullandığına inanılır. Bu bölgedeki yapı için, halk arasında *"Nemrud'un Tahtı"* da denilmektedir. Manastırın

kuzeybatısında yer alan anıt mezarda kitabeler yer alır. Bu mezar anıtında, doğuya bakan pencerenin altında iki satırlık kitabe mevcuttur. Bu kitabenin ilk satırı Grekçe (Eski Yunanca), ikinci satırı Palmyra Süryanicesi ile yazılmıştır. Her iki yazıtta da şu cümle yazılıdır. *"Şardu Bar Ma'nu'nun karısı Amaşşemeş"*. Bu yazıtlardan yapının adı geçen kişi için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Yazıt, muhtemelen II. Yüzyılın sonuna veya III. Yüzyılın başlarına aittir. Manastırın da bu tarihlerde yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

Germuş Kilisesi, şehir merkezinin 10 km. kuzeydoğusunda Germuş dağlarının eteklerinde kurulan *Germuş* köyünde yer alır. Köyün bugünkü ismi Dağeteği'dir. Kilisenin XIX. Yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Kilise alanı, bir akarsu, bir kilise (Aziz Yakup Kilisesi) ve kilisenin toplantı meydanından oluşur. Kilise, taştan ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Bu köy, Atatürk tarafından Üceymi Sümer Paşa adında Irak kökenli Hamidiye Paşası bir şeyhe hibe edilmiştir. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devletinin Suriye cephesinde önemli yardımları görülen bu paşa, savaştan sonra Türkiye'ye gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Asıl ismi Üceymi Sadun Paşadır. 1934'te yürürlüğe giren soyadı kanunuyla birlikte "Sümer" soyadını almıştır.

Hızmalı Köprü, Karakoyun Deresi üzerinde yer alır[63]. Yapılış tarihi bilinmemektedir. Köprü ayağının

---

[63] Karakoyun Deresi Şanlıurfa'yı sel afetleriyle karşı karşıya bırakarak tahrip ederdi. 201 yılındaki öyle bir felaketten en çok

doğu cephesindeki kitabeye göre, 1843 tarihinde Muhammet Said adında bir kişi tarafından onartılmıştır. Halk arasındaki bir söylentiye göre, Karakoyunlu hükümdarının kızı Sakine Sultan, Hacca giderken, uğradığı Urfa'da bu köprüyü yaptırmış ve yıkıldığında tekrar yapılabilsin, diye mücevherleri ile altın hızmasını köprünün temeline koydurmuştur. Bu nedenle köprü, Hızmalı Köprü olarak bilinmektedir. Köprü üzerindeki gizli su kanallarından, köprünün su kemeri görevini de gördüğü anlaşılmaktadır. Eski fotoğraflardan köprünün başında bir su terazisinin bulunduğu görülür. 2001 yılında doğu cephesi yıkılan bu tarihi köprü, Şanlıurfa Valiliğince restore edilmiştir.

Hacı Kamil Hanı (Çukur Han) Attar Pazarı'nda yer alır[64]. Yapı, doğu yönde Bıçakçı Pazarı Sokağı'na, batı yönde ise küçük bir ara sokağa cephelidir. Kuzeyinde, bitişik olarak inşa edilmiş bir betonarme bina, güneyinde Kavafhane Çarşısı yer almaktadır. Yapının batıdaki giriş kapısı alınlığında yer olan kitabe son dönemlerde yapılan müdahalelerle yıpranmış durumdadır. Kitabenin Türkçesi

---

Halillür Rahman Gölü çevresindeki krallık sarayı ve mabedler zarar görür. 505'teki son sel felaketinden sonra Bizans İmparatoru Jüstinyanus, kendi adıyla anılan bir su bendi yaptırarak ırmağın mecraını değiştirir, bugün Karakoyun adıyla anılan dereyi açtırarak ırmağı bu dereye bağlatır ve Urfa'yı gelecek sel felaketlerinden kurtarır. Jüstinyanus'un yaptırdığı su bendi; Büyük boyutta kesme taşlardan yapılmış, kalın ve uzun olan bu duvar halk arasında Kaldırım adıyla anılır.

[64] Adil Özme. Ruhada (Urfa) Bir Grup Şehiriçi Han

şöyledir. *"Hacı Kamil bu kapıyı açtı. Tanrım, onun her iki dünyada da gönlünü hoş tut. Sene 1239 (M.1823)"* Düzgün kesme taşlardan yapılmış olan bu han, Urfa'daki Osmanlı hanlarının küçük, fakat güzel örneklerinden biri olup yer seviyesinden bir kaç basamak aşağıda bulunması sebebiyle halk arasında "Çukur Han" olarak anılmaktadır. Yapı günümüzde terzi ve manifaturacı esnafı tarafından kullanılmaktadır.

Günümüzde Urfa Vakıflar Şube Müdürlüğü kayıtları arasında mevcut 180 vakıftan 130'u mazbut, 15'i mülhak ve 35'i yeni vakıflar olarak sınıflandırılmıştır. Ancak bu vakıfların 2/3'ünden fazlası Osmanlı dönemine ait olup Urfa'daki vakıfların % 80'i mazbut vakıftır. Mazbut vakıfların idaresi doğrudan doğruya Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir ve vakıfların emlaki kiraya verilmektedir. Urfa merkez ve ilçelerindeki vakıfların 84 adedinin hayrat nev'inden emlaki bulunmaktadır. Bunlardan 64'ü camidir. Ayrıca yine mazbut vakıflara ait 706 adet akar nev'inden emlak bulunmaktadır[65]. Bu dönemde, mütevellilerin genellikle kendilerine avukat tayin etmede çoğunlukla gayrimüslimlerden istifade ettikleri, onları kendilerine

---

[65] Urfa Sancağı'nda hayrat vakıflar cami, hastane, medrese, kütüphâne, türbe, çeşme, sebil, sarnıç, kuyu, mezarlık, köprü vb. için vakıf kurulan sosyal ve dini müessese ya da tesislerdir. Bunlar için ev, dükkân, bina, arsa ve arazi gibi gelir getirecek gayr-ı menkuller akâr olarak tahsis edilmektedir. Mülhak vakıflar ise mütevelliler tarafından idare edilmekte olup, vakıfların vakfiyelerinde yazılı olan şartları yerine getirmek ve vakıf akarlarını idare etmek mütevellilerin tasarrufundadır.

avukat seçtikleri, diğer taraftan kadınların da mütevelli oldukları görülmektedir[66].

1841'de Kavalalı isyanının sona erip de Urfa'nın sükûna kavuşması, şehirde çok sayıda vakfın kurulmasına vesile olur. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Urfa'da tesbit edilmiş olan vakıflar şunlardır.[67] Şehirdeki en eski tarihli vakıf, Halilu'r-Rahman Zaviyesi vakfıdır. Bölge halkı arasında Dergah olarak anılan zaviye, XVI. Yüzyıl Osmanlı resmi kayıtlarında "Halilu'r-Rahman Zaviyesi" olarak geçmektedir. Vakfiyesinde hocaların, zaviye bekçisi ve bakıcıların maaşları hesaplanmış, zaviyede kalanların yiyecek giderleri ayrılmış ve bunlar için gerekli akarat sağlanmıştır. İki köyün mahsulü, on bağın geliri, iki çiftlik, birçok tarla ve bir hamam bu zaviyenin gelir kaynakları arasındadır. Üç semavi dinde önemli bir yer edinmiş ve Nemrut tarafından ateşe atılan Hz. İbrahim adına Urfa'da tesis edilmiş olan bu zaviyenin dini, kültürel ve sosyal bir hizmeti gaye edindiği görülmektedir. Urfa'da ikamet eden Hindistanlı alimler ve fakirler için Halilu'r-Rahman vakfından günlük olarak yiyecek sağlanmıştır. Vakfa ait bir bahçe, dört ev ve iki dükkanın geliri ulema ve fukaraya tahsis edilmiştir. Ancak bir grup Afgan, bu yiyeceklerin tamamen kendi hakları olduğu iddiasıyla bu duruma karşı çıkmışlardır.

---

66 Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

67 İhsan Burak Birecikli. Medine-İ Urfa Şer'iyye Sicillerine (204, 205, 218, 225 No'lu) Göre Urfa Kazası'nda Vakıflar 1845-1899. Vakıflar Dergisi Haziran 2012 Sayı : 37

Mevlid-i Halil Aleyhisselam Zaviyesi Vakfı'nda yıllık 500 kuruş ile meşihat, tevliyet ve imamet işlerine bakan Osman b. Abdal Muhammed çocuk bırakmadan ölünce, yerine Evkaf Nezareti tarafından 1895 senesine ait bir berat ile mükemmel bir şekilde hizmet etmek şartıyla takva sahibi olarak bilinen Hafız Halil b. Müslüm atanmıştır.

Bu dönemde Mansur Efendi Vakfının mütevellisi Abdurrahman b. Muhammed'tir. Harran şakkasında bulunan ve kuzeyinden Karakoyun nehri geçen bir kıta bahçenin Mansur Efendi vakfına ait olduğunu iddia eden mütevelli Abdurrahman Efendi, Mahmud Nedim Efendi'yi vakıf bahçesini haksız yere zapt ettiği için dava etmiştir. Ancak Kadı, araştırmaları sonucunda bahçenin Mahmut Nedim'in mülkü olduğuna karar vermiştir (3 Rebiü'l-ahir 1313).

Hamevizade Mustafa Bey bin Halil Bey, Dergah-ı Kadiriye Vakfının mütevellisidir. Kadiriye Dergahı Postnişini, Abdülgani Efendi bin Abdülkadir'dir. Dergah'a ait vakıf malları arasında 24 dükkan ve iki adet su kuyusu bulunmaktadır. Vakfın gelirleri ile Rıdvaniye Camii ile medresesinin ihtiyaçları karşılanacak ve 24 dükkanın tamirat işleri halledilecektir (11 Mart 1881).

Rakka Valisi Hamevizade Ahmed Paşa Vakfı'nın mütevellisi olan Muhammed Bey 1851 yılında vefat edince yerine Abdullah Bey b. Selim Bey mütevelli olarak tayin edilmiştir. Ancak Selim Bey'in mütevelli olduğu dönemde maddi zarar tespit edilince kendisi bu görevden azledilmiş ve Halil Bey b. Mustafa Bey

dönemin Urfa Sancağı Evkaf Müdürü Ahmed Muhtar Bey'in onayı ile vakfın mütevellisi olarak atanmıştır.

Rakka Eyaleti Kaim-i makamı olan Hüseyin Paşa, 1849 yılında Hüseyin Paşa Vakfı adına 1000 kuruş nakit para vakfetmiştir. Bu meblağdan elde edilen yıllık 200 kuruşun 50 kuruşu, parayı murabaha yoluyla kullandıran mütevelli el-Hac Muhammed Tahir Efendi b. Es-Seyyid Ahmed'e verilecek, kalan 150 kuruş karşılığında ise Yusuf Paşa Camii'nde her Cuma namazından önce birer cüz Kur'an-ı okutulacaktır. Ayrıca bu para ile camide bulunan ciltsiz mushaflar ciltletilecektir.

Urfa'daki zürriyet vakıfları arasında vakıf gelirlerinden yararlanan kimselerin, vakfın gelirini az bularak ve kendilerine haksızlık edildiğini düşünerek vakfın mütevellisi hakkında dava açtıkları görülmektedir. Bu dönemde bir evlad vakfının mütevellisi İsmail Efendi, çocuk bırakmadan vefat etmiştir. Yerinin boş ve hizmetinin muattal kalmaması için vakfın işlerini yapmaya her bakımdan layık olan Ahmed Efendi bu vakfın mütevelliliğine atanmıştır (13 Rebiü'l-ahir 1313).

1850 yılında Yusuf Bey Vakfına ait olan bir ev, olumsuz kış şartlarından dolayı harabe haline gelmiştir. Vakıf mütevellisi evi tamir ettirdikten sonra kiraya vermek istemektedir. 6000 kuruş peşin, 100 kuruş da yıllık ödenmek üzere ev kiraya verilmiştir. Ayrıca evin tamiri için 2628,5 kuruşluk bir masraf yapılmıştır. Vakfın mütevelliliğine Ferdizade Hacı Ahmed Ziver Efendi atanmıştır. Evin kira geliri ile, vakfedenin ruhuna her ay

bir hatim okutulacak ve *Abbasiye Medresesi*'nin ihtiyaçları karşılanacaktır.

Vakıf görevlileri bazen yetkilerini gayr-ı meşru şekilde kullanabilmektedir. Gerz mahallesinden Zeliha Hanım, Gerz vakfının evladından olup Halilü'r-Rahman mahallesinden mütevelli Ahmed Efendi'yi dava etmiştir. Çünkü vakfın gelirinden olan Dögerli nahiyesine tabi Mağaracık Köyü'ndeki bir değirmenin kirasından 20 kuruşu haksız yere gasp etmiştir. Kadı'nın soruşturması sonucunda Zeliha Hanım haklı bulunmuş, Ahmed Efendi'nin elinden mütevellilik alınmış ve Zeliha Hanım vakfa mütevelli olarak tayin edilmiştir (9 Safer 1314).

Hacı Mustafa Vakfının mütevellisi Hacı Muhammed Sinan b. Ömer'dir. Hacı Mustafa Vakfı mütevellisi Hacı Mustafa, tevliyeti idareden aczini bildirip kendi isteğiyle istifa etmiş ve yerine vakfın evladından Ömer Lütfi mahkeme tarafından mütevelli ve Hacı Muhammed de nazır olarak tayin edilmiştir (4 Muharrem 1314).

Mevlana Es-Seyyid Abdullah Efendi bin El-Hac Abdurrahman Efendi Vakfının mütevelliliğine Abdurrahman Efendi'nin oğlu Muhammed Emin Çelebi getirilmiştir. Vakfa ait değirmenler, bahçeler ve dükkanlar bulunmaktadır. Vakfın gelirleri ile ilk önce 10 hücrelik bir sıbyan mektebi yaptırılacak ve burada okuyan öğrencilere Kur'an-ı Kerim öğretmek üzere bir muallim görevlendirilecektir. Bu hücrelerden birinde öğrenciler derslerini okuyacak, geri kalanlar hücrelerde ise yatılı kalacaktır. Öğrencilere ders verecek müderrise

günlük üç akçe ücret verilecektir. Yaptırılan cami içinde müslümanlara vaaz u nasihatta bulunmak üzere bir imam tayin olunacak, kendisine günlük üç akçe ücret verilecektir. İmam-ı sani olarak tayin edilene de günlük iki akçe ücret verilecektir. Kara Kapu adlı yerde ikamet eden halkın su ihtiyacını karşılamak için açtırılan kuyuya gerekli olan malzemeler vakıf gelirlerinden sağlanacaktır (10 Aralık 1886).

İmam Sekkaki Vakfının Mütevellisi Hacı Ebuzer Adem Halife azledilerek yerine 1856 yılında Yahya bin Seyyid Muhammed atanmıştır. Koltukçu Pazarında bir dükkan bu vakfa aittir (22 Aralık 1856).

Hacı Kamilzade El-Hac Muhammed Kamil Bekçi bin Hüseyin Vakfının mütevellisi El-Hac Muhammed Bakır Ağa'dır. Vakfın 14 dükkanı vardır. Vakfın gelirleriyle önce gerekli tamirat işleri yapılacak, sonra da Harran'da bulunan Lütfullah Camii'nin ihtiyaçlarına ve suyollarının tamirine 1000 kuruş sarf edilecektir. Ayrıca 100 kuruş Kara Koyun Köprüsü'nün tamiri için harcanacaktır. Yine her yıl 100 kuruş tahsisat ile mübarek gün ve gecelerde ihtiyaç sahibi halka pirinç pilavı ve zerde ikramı yapılacaktır. Her yıl 100 kuruş Hasan Paşa Camii'ne verilecektir. Vakfın evlatları, Evkaf Müdürü Seyyid Abdi Efendi huzurunda vakfın dükkanlarından elde edilen kira gelirinden kendilerine pay istemişler, ancak vakfın şartları içerisinde bu konuda bir hüküm yer almadığı için ve "*…evlatlarıma asla ve kat'a hisse verilmeye*", şartı bulunduğu için bu talep reddedilmiştir (6 Haziran 1882).

El-Hac Hadikatlü Vakfının mütevellisi El-Hac Kamilzade Hacı Muhammed Bakır Ağa bin Hacı Hamid Ağa'dır. Vakıf gelirlerinden her yıl 1000 kuruş validesi Hacı Hanım tarafından Siverek caddesinde yaptırılan Çamçay köprüsü ile babasının bina eylediği Kara Koyun köprüsünün tamirat işleri için harcanacaktır. Ancak daha sonra bu miktar para artık kifayet etmediği için mütevelli tarafından arttırılması istenmiştir (18 Mayıs 1882).

El-Hac Ali bin Muhammedzade Emin Vakfının mütevelliliği için Ebu Bekir Efendi görevlendirilmiştir. Vakıf için farklı yerlerde meskenler, dükkanlar ve bahçe bağışlanmıştır. Vakfın gelirlerinden önce vakıfın evlatlarının hisseleri verilecek, sonra da Halilü'r-rahman, Tahtamor, Mevlid-i Halil ve Narıncı Camilerinin lüzumlu ihtiyaçları karşılanacaktır (3 Aralık 1880).

El-Hac Ali Efendi Vakfına 1846 yılında Ali Efendi Karaköprü Karyesi'nde bulunan bir üzüm bağını vakfetmiştir. Bağın geliri ile Karaköprü Camii'nin imamına ve sıbyan muallimine maaş verilmesi, Hasan Padişah Camii'ndeki Rahime Medresesi'nin görevlilerine de maaş verilmesi sağlanacaktır.

Damat Süleyman Ağa Vakfının mütevelliğine Hatibzade Mustafa Efendi bin Yusuf Efendi atanmıştır. Vakfa ait bir dükkana, Mustafa bin Abdurrahman bin El-Hac Mustafa tarafından el konulmuştur. Vakfın mütevellisi mahkeme huzurunda dükkanın iadesini istemiş, ancak bu dükkanı Mustafa'nın babasının inşa ettirdiği ortaya çıkınca, dükkanın arsası vakfa ait olduğundan dolayı yıllık 5 kuruşluk bir meblağın

mütevelliye ödenmesine karar verilmiştir (9 Şubat 1881). Ayrıca Keçeci Pazarı'nda bulunan vakfa ait bir başka dükkanın kiracısı olan Halil Bey vefat ettiği için mütevelli dükkanı geri istemiştir (10 Mayıs 1881).

Eş-Şeyh Ramazan Efendi bin el-Hac Gazi Halife Vakfına ait bir ev, dört dükkan, iki su kuyusu ve bir değirmen bulunmaktadır. İçinde Kur'an-ı Kerim, fıkıh, fenni ve dini kitapların yer aldığı 33 ciltten oluşan bazı kitaplar *Hz. Ömer Tekkesi*'ne bağışlanmıştır. Vakfın elde ettiği gelirler Hz. Ömer Tekkesi'nin şeyhine, imamına, müezzinine, hatibine ve tekkeye gelenlere verilecektir. İmama günlük beş akçe, müezzine günlük üç akçe, hatibe günlük bir akçe, Kur'an-ı Kerim öğretecek muallime günlük üç akçe ücret verilecektir. Tekkenin kandil, hasır masrafı ve su kuyusunun ihtiyacı için günlük beş akçe sarf olunacaktır. Vakfın kurucusu vakfın mütevelliliği görevini de üstlenmiş ve kendisinin vefat etmesi halinde mütevellilik görevine Tekke Şeyhi Çelebi bin Ahmed'in getirilmesini istemiştir (27 Aralık 1886).

Doğancıoğlu Vakfı, Doğancızade Maksut b. Osman'ın Vakfı'dır. Emaneten idare edilmektedir. Akar nev'inden 5 emlaki olup fakirlere yardım yapılması şartı vardır (2 Muharrem 1313).

Hacer Havva Hanım, Kütahyalı Hacı Ali Paşa'nın eşidir. Attar Pazarı'nda bulunan ve yıllık geliri 700 kuruş olan bir dükkanını Hacer Havva Şerif Hanım Vakfı adına vakfetmiştir. Vakfına Evkaf Müdürü, Naib ve Müftü'nün mütevelli olmasını istemiştir. Vakfın kira geliriyle Cami-i Kebir'de pazartesi ve perşembe geceleri ile Berat gecesi,

merhum kocasının ve damadı eski Urfa Mutasarrıfı Süleyman Rüştü Bey'in ruhlarına Kur'an-ı Kerim ve dualar okutulması ve bu iş için yıllık 250 kuruş harcanması, Ramazan ayında mukabele (cüz cüz Kur'an okutulması) yapılması ve Kadir gecesi hatim indirilmesi, her yıl Ramazan ayında Peygamber Efendimiz'e (sav) salavat-ı şerifler okunması, Hafız Efendi'ye 100 kuruş verilmesi, camide bulunan Müslümanlara şeker ve gülsuyu ikram edilmesi ve bu iş için 100 kuruş harcanması şartlarını koymuştur. Caminin ihtiyaçları için 60 kuruş harcanmasını ve merhum Ali Paşa'nın kabrinin bakım ve onarımı için her yıl 90 kuruşluk bir meblağın harcanmasını ve kalan kira geliri ile adı geçen dükkanın tamir edilmesini istemiştir (1899).

İlikzade Hacı Abdi Vakfının mütevellisi Hacı İshak b. Muhammed'tir. Kazzaz Pazarı'ndaki bir sarraç dükkanı bu vakfa aittir. Vakfın evladından Hacı Ali ve Hacı Muhammed kendi mülkleri olduğu için dükkanın kendilerine verilmesini istemişlerdir (22 Aralık 1856).

Ahmed bin Hasan Ayn-ı Zeliha binti Hacı Ali Vakfının mütevellisidir. Vakfa ait üç dükkan ile bahçe ve araziler bulunmaktadır. Öncelikle vakfın gelirleri vakıfın çocukları Halil, Mehmed, Mustafa ve Zeliha arasında dağıtılacaktır. Sonra Cami-i Kebir'e her yıl Ramazan ayında yardım edilecektir. Vakıfın nesli kesildiğinde vakıf, Evkaf Müdürlüğü'ne devredilecektir (Ağustos 1865).

Şah Hüseyin Vakfının mütevellisi Cündizade Hacı Bekir Ağa'dır. Vakfın şartları şunlardır. Vakfın gelirleri

evlatları arasında taksim olunacak, içlerinden vefat edenlerin hissesi evladına geçecek, evlatsız vefat edenlerin hissesi ise kardeşlerine geçecektir (30 Zilhicce 1313). Mürtezikalar vakfın mütevellilik ve muhasebe işleri için vekil tayin etmişlerdir. Şah Hüseyin Vakfı'nın mürtezikaları vakıf işleri konusunda ticaret katibi Ahmed Efendi'ye umumi vekalet vermişlerdir (9 Muharrem 1314).

XIX. Yüzyılda Urfa'da faal olan vakıf sayısı 230'dur[68]. Bu dönemde yarı ailevi vakıflara fikir vermesi bakımından şu örnek verilebilir. 10 Haziran 1882 tarihli vakfiyesine göre, Urfa'da Hacı Kamilzade Hacı Mehmed Ağa, Urfa şehir merkezinin değişik mahallelerinde yer alan kendi mülkiyetinde olan bir fırın ve 10 dükkanın tamamını, dört dükkanla bir ma'saranın (üzüm sıkma yeri) yarım hissesini ve bir dükkanın dörtte bir hissesini vakfeder. Bunların her sene icara verilmesini ve senelik hasıl olan gelirinden öncelikle dükkanlar ile fırın ve ma'saranın gerekli tamiratlarının yapılmasını şart koşar. Sonra da elde edilen gelirden geriye kalanı ile Harran Kapısındaki çeşmenin suyollarının masrafları için 1.000 kuruş, Siverek caddesindeki köprülerin tamiri için 1.000 kuruş, Hasan Paşa Camii yanında yer alan musallaya hasır alınması için 100 kuruş, Hacı Lütfullah Camii'ne döşenecek hasır için 800 kuruş, Cami-i Kebir'in havuzuna

[68] Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

akan suyolları için 100 kuruş, diğer hayır müesseselerine senelik 700 kuruş verilmesi, fakirlere yemek ikramı ve mevlüt okutulması için senelik 1.000 kuruş harcanmasını şart koşar. Ayrıca Karakoyun Köprüsü ile Harran Kapısında mevcut olan çeşmeye de tahsisatta bulunur, fakat bunların tamire muhtaç olmadığı senelerde, bunlara tahsis edilen meblağ borç verilerek gelir artışı sağlanmaya çalışılarak, bu gelirden elde edilen paraların ihtiyaç sahiplerine harcanması şart koşulur.

Bugünkü Karaköprü yamaçlarında bulunan Germüş köyü ile birkaç çiftlik dışında Urfa civarı tamamen Kürt ve Arap'tı. Kürtler Urfa-Viranşehir hattının kuzeyinde, Araplar ise güneyinde yaşıyordu. Urfa'da Ermenilerin yanı sıra çok az sayıda Rum, Protestan, Latin, Katolik ve Yahudi birlikte yaşamaktaydı.

XIX. Yüzyılda Urfa'da, gayrimüslim tebaanın, bilhassa Ermenilerin kurmuş olduğu vakıflara ait vakfiyelerin bir kısmı, şehrin kadı mahkemesi tarafından kayıt altına alınmıştır[69]. 1884-1899 yılları arasında Urfa'da şer'i mahkeme tarafından tescil edilen 16 adet Ermeni vakfiyesi ışığında, Urfa Ermeni vakıfları, kiliselere bağış şeklinde gerçekleştirilmiş, idareleri ise kilisedeki din adamlarına bırakılmıştır.

---

[69]Yasin Taş. Şeriyye Sicillerine Göre Ermenilerin Urfa Kazası'ndaki Vakıf Faaliyetleri (1884-1889)

XIX. yüzyılda Urfa'daki Gregorian Ermenilerin iki önemli mabedi mevcuttur. Bunlar, Büyük Ermeni Kilisesi ve Hızır İlyas Manastırı'dır. Her ikisi aynı zamanda, şehirdeki Ermeni vakıf hizmetlerinin ve dini organizasyonlarının merkezidir. Kayıtlarda Ermenilerin ya da diğer gayrimüslim şahısların kiliseden bağımsız, kendi adlarına kurdukları herhangi bir hayri vakıf veya çocuklarının istifadesine sundukları bir evladiye vakfı görülmez. Vakıfların ikisi kadın, 30'u erkektir. Vakfiyelerde bu 32 kişiden 15'inin mesleği de kaydedilmiştir. Bunlardan dördü etmekçi (fırıncı), üçü kileci, ikisi kazancı, birer de kuyumcu, keçeci, demirci, tüfenkçi, değirmenci ve din adamıdır.

Bu dönemde gayrimüslimlerin vakfettiği gayrimenkullerin büyük bir kısmını ev ve dükkan gibi akarlar oluşturmaktadır. Nitekim vakfedilen 26 adet emlak arasında 12 ev ve 10 dükkan mevcuttur. Diğer mülkler ise iki üzüm bağı, bir tarla ve bir handır. Gelir getiren bu mülklerin yanı sıra şehir dışından su getirtilen bir su şebekesi, kanalları, boruları ve suyu ile birlikte vakfedilmiştir.

Bu dönemde teşekkül ettirilen gayrimüslim vakıfları klasik anlamdaki müslüman vakıfları gibi bireysel ve bağımsız vakıflar değildir. Bu vakıfların tamamı bağış şeklinde gerçekleştirilmiş, vakıf gelirleri Ermeni mabetlerine ve bu mabetlerdeki çeşitli hizmetlerin edasına meşrut kılınmıştır. Vakfiyelerde görüldüğü kadarıyla bu hizmetler genel olarak, kilise tamiri, kilise fukarası, kilise sakinleri ve çalışanları,

Ermeni milleti fukarası, kilise bünyesindeki şakirdan-ı mektep fukarası, mektep muallimleri ile kilise, manastır ve Ermeni mahallelerindeki sersebillere ait su kanallarının tamiri gibi hususlardır.

Urfa, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında müslim ve gayrimüslim nüfusuyla genelde huzur içinde yaşayan bir şehir iken, yüzyılın sonlarına doğru misyonerlik faaliyetlerinin çoğalmasıyla, ABD'li ve Avrupalı misyonerlerin cirit attığı bir şehir haline gelir. Bu faaliyetlerle Osmanlı aleyhine kışkırtılan Urfa Ermenileri 1895'te isyana kalkışarak şehirde kısa süreli bir kaos ve gerginliğin yaşanmasına sebep olurlar.

Kevorkian çalışmasında, Urfa Ermenilerinin anılarında, 1895 Aralığı sonlarında beraberinde Ermeni Katedralinin yakılması ile üç bin ölüme ve şehirdeki beş binden fazla Ermeninin katledilmesine sebep olan olaylar yer alır, der[70]. Aralarında Şeyh Safvet, Şeyh Müslüm ve Güllüzadeler gibi isimlerin de yer aldığı 1915 olaylarından sorumlu tutulan kişiler arasında Jandarma Hacı Nadir adını 1895'teki katedralin yakılmasıyla ilgili olarak zikreder. Farklı bir kaynak katedralin 1896'da Camiye dönüştürüldüğünü ileri sürer. Şehirde iki defa Ermeni-Müslüman çatışması yaşanır. Olaylardan 15 gün sonra yağmalanan malların iadesi için Ferik Ahmet Lütfi Paşa Urfa'ya gelir ve bir komisyon kurar. Daha önce

[70] Raymond Kevorkian. Armenian Genocide. Sh. 613. I. B. Tauris. London-New York. 2011.

Müslümanların evlerinden toplanmış olan Ermenilere ait çeşitli eşyalar Ermeni Kilisesine teslim edilir.

Halit Özşavlı tezinde Sahakian'ın kitabından şu alıntıları yapar[71]. "*Ulema Hoca, sukunet ve sabır vaazı vererek şöyle dedi. Ey Müslümanlar kadınlara ve çocuklara dokunmayın, talan etmeye bakmayın. Sadece on iki yaşından büyük erkekleri kesin. Mümkün mertebe herkes ilk önce kendi Ermeni ahbaplarını bulup öldürsün. Bunun getirisi daha çoktur. Bir İsmail-i İslam on Ermeni öldürse cennete gider. Yüz Ermeni öldürse hem cennete gider hem kendisine kırk tane huri verilir hem sevdiklerini de cennete götürür. Onları öldürdükten* [sonra] *bütün Ermeni malları ve kızları bizimdir.*"

Nakledilir ki, Urfa yöresinde Ermeni erkeklerini katletmenin dini bir vecibe olduğu parolası yayılmıştır. Celal isimli Şeyh dini vecibe olduğu gerekçesiyle yüz erkek Ermeni çocuğunu kesmesi sebebiyle, Urfa'da dini boyut özel bir önem kazanır.

Anadolu'nun değişik yerlerinden gelen hacılar Urfa'daki kutsal mekânları ziyaret ederler, Urfa'dan katılacak hacı adayları ile birlikte hac yolculuğuna başlanırdı[72]. Urfa'dan hareket eden kafile Şam yolunu izleyerek Mekke-Medine'ye ulaşabiliyordu. Anadolu'dan gelen hacı adayları için bir ay öncesinden hazırlıklar

---

71 Halit Özşavlı. Urfa Ermeni Olayları (1880-1920). Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitsi Şanlıurfa. 2010

72 Remzi Mızrak. Urfa Kapılarında İnanç İzleri: Hacı Kapıları. Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi. Sayı 11. 2011

yapılır, sıcak mevsimde gereksinim duyulan su ihtiyacı için sebiller oluşturulur, konaklama olanağı kısıtlı olduğu için hacılar Urfalılar tarafından evlerine konuk edilirdi. Bu konuk edinme Urfa halkı tarafından çok benimsenmiş ve hacı adaylarını evlerinde konuk edebilmek için adeta yarışmışlardır. Amerikalı misyoner H.G.Badger'in 1842-1844 yıllarındaki gezi izlenimleri kitabında bu konudan söz eder. Urfa'da 12000 Müslüman ailesi olduğunu bunların pek çoğunun hacı yani Mekke'yi ziyaret etmiş olduğundan bahsetmekte ve bu hacıların evlerinin girişlerinde Hac yolculuklarının kanıtı olan süslemeler resmedildiğini, bu süslemelerde dilenci kasesi, bayrak, değnek ,balta cezve, çubuk, buhardanlık gibi çeşitli simgelerin kullanıldığını aktarmaktadır.

1867 tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'nde Urfa merkezinde bir, 1883'te on dört ve 1887'de on sekiz medresenin mevcudiyeti ve bu medreselerde 500 öğrencinin okuduğu kayıtlıdır. Şanlıurfa'da inşa edildiği bilinen yirmi bir medreseden ancak sekiz tanesi (bazıları kısmen) zamanın tahribatına dayanarak günümüze kadar ulaşabilmiş, geri kalanlar ise bir kısmının yeri dahi belli olmayacak şekilde yok olmuştur[73]. Bu medreselerden Rızvaniye, İbrahimiye (Dabbağhane) ve Süleymaniye medreseleri halen mevcuttur. Bunlardan başka, bugün Şanlıurfa'da kısmen de olsa ayakta kalan Eyyûbi, Halilu'r-Rahman, Abbasiye, Nakibzade ve Şehbenderiye medreseleri bulunmaktadır.

---

[73] Mehmet Memiş. Urfa Medreseleri

Eski Urfa müftülerinden Hacı Hamis Efendi tarafından bina ettirilen Hamis Efendi (Hamisiye) Medresesi, banisine nispetle bu adı almıştır. Vakfiyesinden anlaşıldığına göre, XVIII. Yüzyılın ilk çeyreğinde Harran Kapı Mahallesinde inşa edilmiş olan medresenin her bir odasında bir veya iki talebe kalırdı. Talebenin yiyeceği, genellikle külliye dahilinde yer alan aşevinden temin edilirdi. Hamis Efendi'nin evlatlarından Şeyh Mustafa Efendi'nin, vakfın mütevellisi olduğu ve medresenin, 1886 tarihinde mevcut ve ma'mûr olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.

XIX. Yüzyıl sonlarında sıbyan mekteplerinin sayısı 44 olarak gösterilmektedir. Bu mekteplerde çocuklara, muallimler veya cami imamları tarafından eğitim verilmektedir. Bu dönemde sıbyan mekteplerinin yalnız bir odadan ibaret olduğu ve tek bir muallim tarafından idare edildiği bilinmektedir. Sıbyan mekteplerinde okutulan dersler, elifbadan başlamak üzere Kur'an, yazı, ilmihal ve hesaptan ibaretti. Sonraları bir miktar tarih ve coğrafya da ilave edilmiştir.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Urfa'da faal olan tekke ve zaviye sayısının 12 olduğu anlaşılmaktadır[74]. Bu da şehirdeki 230 vakıftan 12'sinin tekke-zaviye vakfı olduğunu göstermektedir. Bu dönemde faal olan bu zaviyeler Cabir el-Ensari Zaviyesi, Abdurrahman b. Avf

---

[74] Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

Zaviyesi, Mevlevihane Zaviyesi, Ayn Halilürrahman Zaviyesi, Mevlid-i Halil Zaviyesi, Sakıbiye Tekkesi, Şeyh Mes'ûd Zaviyesi, Şafii Tekkesi, Hindiyan Tekkesi ve Hacı Gazi Tekkesi'dir.

17 Eylül 1855 tarihli bir sicil kaydına göre, "…Urfa'da Cami-i Kebir derûnunda Buhari Tekkesi'nde müsaferetle sakin iken bundan akdem ecel-i mev'ûdiyle irtihal-ı dar-ı beka eyliyen Mehmed Hoca bin Ali Hoca nam …" kimsenin vefat ettiği belirtilerek Ulu Camii bünyesinde Buhari Tekkesi adıyla bir tekkenin olduğu ve Buhara taraflarından gelen bazı kimselerin burada kaldıkları, bazılarının da vefat ettiği belgelere geçmiştir.

Urfa'da Afganistan kökenli insanların kaldığı bir tekke ise "Afgan Tekkesi"dir. Afgan Tekkesi'nin inşa tarihi, postnişinleri ve yeri konusunda belge ve bilgi yoktur. 1 Mart 1874 tarihli bir belgede, *"Urfa'da vaki' Afgan Tekkesinde bila varis-i ma'rûf ve ma'rûfe vefat iden Afgan taifesinden Abdullah b. Abdullah'ın…"* ifadesi yer almaktadır. Bu belge bize bu tekkede genellikle Afganlıların kaldığını, onların burada eğitim gördüğünü, bazılarının burada yatılı kaldığını ve orada vefat ettiğini göstermektedir. 4 Nisan 1876 tarihli bir belge, Urfa Afgan Tekkesi'nde Afganlı Abdullah oğlu Hacı Mehmed'in ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Afgan Tekkesi'nin hangi tarikata bağlı olarak hizmet ettiği açık değildir.

Urfa dışından gelen Hint, Afgan ve Buhara'lı kişilerin devam ettiği tekkelerden biri olan "Hindiyan Tekkesi"nin kitabesinde 1546 yılında imar edildiği

kaydedilmişse de Urfa Kadı Sicilleri'ndeki Ekim/Kasım 1848 tarihli berat suretinde, tekkenin Sultan IV. Murad tarafından inşa ettirildiği açık bir şekilde yer almaktadır. Bağdat Seferi'ne giderken (1638-1639) Urfa'ya uğrayan IV. Murad Han, tekkenin yapım emrini bu tarihte vermiştir. Sultan IV. Murad Han, bu tekkeyi Hintli alimlerin ve fakirlerin ikamet etmeleri için bina etmiştir. Hintli alimlerin ve fakirlerin orada ibadetle ve zikirle meşgul olmaları maksadıyla yapıldığından bu tekkeye "Hindiyan Tekkesi" adı verilmiştir. Mahalle de bu isimle anılmıştır. Sultan, ayrıca Tekke'nin hayatiyetini sürdürmesi ve hizmetlerde aksaklık olmaması için Halilürrahman vakfından, Hindiyan Tekkesi'ne, "…yevmi (günlük olarak) 32 aded nan-ı aziz (ekmek); 5 kıyye (okka) goşt (et); 11 kelb (köpek) aşı; 1 bağçe; 4 bab buyût (ev) ve 2 bab dükkan vazife tayin buyurdum…" kaydıyla vakfiyesinde Hindistan kökenli alimler ile fakirlerin buluştuğu bir tekke olan Hindiyan Tekkesi'ne, orada kalanların rahat etmeleri, huzurlu bir ortamda yaşamaları için gerekli olan günlük yemeklerini (etli yemek ve ekmek başta olmak üzere) tayin etmiştir. Hatta sadece oraya devam eden insanların açlıklarını gidermeleri dikkate alınmamış, tekkenin etrafında bulunan hayvanların da doyurulmalarına özen gösterilerek, Sultan Murad Han'ın vakfiyesinde "…onbir kelb aşı…", tahsis edilenler arasında yer almıştır. Sultan IV. Murad Han'ın Hindiyan Tekkesi'ne yaptığı bu tahsisatından istifade etmek isteyenler olmuştur. Belgeler, Hint ulema ve fukarasının tekkelerinde evrad ve ezkar ile

meşgul oldukları bir anda şerli Afganilerin, “bu tayinat ve tahsisat Afgan fukarasına aittir”, diyerek tekkeyi bastıklarını ve vakıfın şartının aksine müdahalede bulunduklarını göstermektedir. Bu durum neticede mahkemeye intikal etmiş, Urfa ileri gelenlerinin de şahitliğiyle, dava konusu tahsisatın Afgan taifesine ait olmayıp, Hindiyan tekkesine, dolayısıyla Hindistan kökenli alimlere ve fakirlere ait olduğuna karar verilmiştir.

Hindistani (Hindiye) Tekkesi Mescidi Hızanoğlu Camii doğusundadır. Tekkenin dikdörtgen avlusunun batısında, kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı mescid yer almaktadır. Mescidin ortasındaki kalın payeye mihrap önünde iki çapraz tonoz oturmakta, bunun arkasında çapraz ve beşik tonoz karışımı bir örtü yer almaktadır. Mihrap sade ve süslemesizdir. Minber yoktur. Mescidin doğuya bakan kitabesi 1870 tarihlidir. Kayıtlardan Hindiye tekkesi şeyhi İmam Efendi İbn Gulam Muhammed İbn Cuma (ö.1896)’dan haberdar oluruz. Dikdörtgen avlunun güney yönünde çapraz tonozla örtülü üç oda, doğusunda çapraz tonozlu bir oda ve beşik tonozlu mutfak yer almaktadır. Doğudaki odanın kitabesi 1922 tarihlidir. Vaktiyle satılan cami ve mescitler arasında yer aldığından özel şahıs mülkiyetinde olan ve halen ev olarak kullanılmakta olan bu tarihi yapı harap bir durumdadır[75].

---

[75] Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

Hüseyniye Mescidi Çadırcı Pazarı mevkiindedir. İnşa kitabesi yoktur. Hartavizade Hafız Muhammed Selim Efendi'nin oğlu Hüseyin Feriduddin (Hüseyin Paşa) tarafından 1887 tarihinde batısına bitişik "Hüseyniye Çarşıları" ile birlikte yaptırılmıştır. Son yıllarda bazı hayırseverler tarafından camiinin doğusuna bitişik mekanların plana dahil edilmesiyle yapı orijinal şeklini kaybetmiştir.

Miskinler Camii Eyyubiye Mahallesindedir. Haldan Aşireti'nden Muhammed Nabi tarafından 1865 yılında yaptırıldığı halk arasında söylenilmektedir. Mihraba paralel iki sahnlı, enine dikdörtgen bir plana sahip olan yapının her sahnı üçer çapraz tonozla örtülüdür. Tonozlar ortada iki sütuna, yanlarda duvarlara oturmaktadır. Sütunların çevresi son yıllarda düzgün taşlarla örülerek paye haline getirilmiştir. İnşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Yuvarlak nişli taş mihrap, sade ve süslemesizdir. Mihrap üzerindeki iki adet taş konsola balkon şeklinde oturan minbere duvar içerisinden merdivenle çıkılmaktadır. Son yıllarda cami doğuya doğru beton tabliye ile genişletilmiş ve bu sırada mihrap üzerindeki minberin nişi ve duvar içerisinden çıkılan merdiveni düzgün taşlarla örülerek iptal edilmiştir. Kıble duvarının ortasına ikinci bir mihrap ve yanına ahşap bir minber yapılmıştır. Genişletme sırasında caminin düz beton tabliye örtülü üç gözlü ve önde üç sütuna oturan son cemaat yeri bozularak camiye katılmıştır.

Ayrıca, Urfa surları dışında cami ve tekkenin bir

arada olduğu Miskinler Tekkesinin bir tür cüzzam hastahanesi olarak çalıştığı görülmektedir[76]. Diğer tekkelerden bir farkı olmamakla birlikte bu tekke şehre dışardan gelenlerin sıhhi kontrolunu yapar, çeşitli bulaşıcı hastalıklara karşı onları karantinaya alıp hastalıklarını tedavi eder, çevresinde daima doktor bulundururlardı. 1840 tarihli bir arzdan o yıllarda faal olduğu anlaşılmaktadır.

Siverekli Mescidi (Hz. Abbas Camii) Hekim Dede Mahallesi Akyol sokaktadır. İnşa tarihi bilinmemektedir. Avlu kapısı bitişiğinde yer alan çeşmenin 1882 tarihli kitabesinde çeşmeyi yaptırdığı belirtilen Gömükzade Vaiz Muhammed Efendi'nin oğlu Hafız Süleyman Bozan Efendi'nin aynı tarihte mescidi de yaptırdığı tahmin edilmektedir. Çeşme 1996 yılında yıktırılarak yerine düz duvar yapılmıştır. Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş olan mescit uzun yıllar ev olarak kullanıldıktan sonra 2000 yılında hayırsever şahıslar tarafından satın alınmış ve restore edilip camiye dönüştürülmüştür. Mescit, Mihrap duvarı boyunca uzanan iki sahınlı enine dikdörtgen bir plana sahiptir. Sahınları örten tonozlar ortada iki payeye oturmaktadır. Taş mihrap, orijinalinde sade ve süslemesiz iken 2000 yılındaki restorasyon sırasında yeniden taş süslemeli olarak yapılmıştır. Duvar içerisinden merdivenle ulaşılan balkon şeklindeki minber,

[76] XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf. Hür Mahmut Yücer. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul. 2001

2000 yılındaki restorasyon sırasında yapılmıştır. Bu restorasyonda, giriş cephesine beton örtülü üç gözlü bir son cemaat yeri de eklenmiştir.

Hacı Abdülkerim Efendi (v.1819) Kadiri şeyhi olup mezarı Harrankapı kabristanındadır. Devrinin alim ve mutasavvuflarındandır. Asıl adı Hacı Abdülkerim olan Hacı Kermo, aslen Bağdad'lıdır. Urfa'ya ne zaman geldiği bilinmemektedir. Mezarı halk tarafından ziyaret edilmektedir.

Şahabeddin Ahmet (v.1823) Türbesi**,** Ulu Cami haziresi içerisinde bulunmaktadır. Kesme taş malzemeden kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Ziyarete giriş, batı yönünde bulunan yeşil renkli bir kapı ile sağlanmaktadır. Şahabeddin Ahmet'in Mevlana Halidi Bağdadi'nin oğlu olduğuna inanılmaktadır. Anlatıldığına göre, Hindistan'da ikamet eden Abdullah Dehlevi'ye intisap etmek için vatanı olan Bağdat'tan Hindistan'a giden ve belli bir zaman sonra vatanına dönen Mevlana Halidi Bağdadi, dönemin Bağdat valisi olan Davut Paşa'nın icraatlarından çok rahatsız olur[77]. Valinin yaptıklarına

---

[77] Gürcü asıllı Osmanlı vezirlerindendir. 1774 senesinde Tiflis'te doğdu. Küçük yaşta Bağdat'a götürüldü. Bağdat'ta Arapça ve fıkıh dersleri gördü, Türkçe ve Farsça öğrendi. Binicilik ve kılıç kullanmada ün kazandı. Zekâsı, kabiliyeti ve çalışkanlığı ile kısa bir zamanda yükseldi. Yirmi yedi yaşında iken Bağdat valisi Süleyman Paşa'nın defterdarı oldu. Daha sonra Süleyman Paşa'nın kızı ile evlendi. Süleyman Paşa'nın vefatından sonra Basra'ya çekilerek fıkıh ve edebiyat ile

uzun süre dayanamayan Mevlana Halidi Bağdadi, ailesini de Bağdat'ta bırakarak buradan ayrılmak zorunda kalır. Yolculuk esnasında önce Urfa'ya uğrayan Mevlana Halidi Bağdadi, burada kısa bir süre ikamet ettikten sonra Şam'a geçer. Mevlana Halidi Bağdadi'nin Şam'a gitmesinden kısa bir süre sonra ailesi de Şam'a gitmek üzere yola çıkar ve Urfa'ya uğrarlar. Yolculuk esnasında 8-9 yaşlarında küçük bir çocuk olan Şahabeddin Ahmet,

---

meşgul oldu. 1814 senesinde kayınbiraderi Sait Paşa tarafından kethüdalığa getirildi. 1817'de, vezirlik rütbesi ile Bağdat Valiliğine tayin edildi. 1831 senesine kadar Bağdat valiliği yaptı. Davut Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında bölge sükûn ve huzura kavuşmuştur. Tarım ve ticaret canlanmıştır. Sanayi tesisine girişilmiş, kanallar temizlettirilerek tarım alanları açılmıştır. Kumaş imalathaneleri kurulmuş, Bağdat ve diğer şehirlerde birçok dini ve kültürel tesisler yapılmıştır. Davut Paşa ordu'nun eğitimine önem verdi. Yaya ve topçu 10.000 kişilik bir ordu kurdurmuştur. Davut Paşa, alim bir zat olup, talebe yetiştirilmesine önem vermiştir. Döneminin Arap şairleri kendisini övücü şiirler yazmıştır. Davut Paşa, Bağdat'ta Haydarhane Camii, Davut Paşa Mescidi ve Asafiye Camii olmak üzere bir çok eser yaptırdı. Bağdat'tan ayrıldıktan sonra Bosna Hersek ve Ankara valiliği görevlerinde bulundu. Dar-ı Şuray-ı Babıali başkanı oldu. İki defa Şeyhülharem (Medine Muhafızlığı) görevinde bulundu ve 1851 senesinde bu görevinde iken Medine-i Münevvere şehrinde vefat etti. Hz. Osman'ın türbesinin karşısına defn edildi. Davut Paşa aynı zamanda şair idi.

1823 yılında Urfa’da vefat eder ve günümüzde Şahabeddin Ahmet türbesi olarak bilinen bu yere defnedilir.

Türbe, genellikle Perşembe günü öğle namazından sonra ve Cuma günü Cuma namazından önce kadınlar tarafından ziyaret edilir. Anlatılır ki, türbeye daha çok dilek tutma amaçlı giden ziyaretçiler, türbenin giriş kapısı önünden başlayarak hem türbenin hem de hazirede bulunan diğer mezarların etrafında yedi defa dönerler. Türbe ve hazirede bulunan mezarlar etrafında dönen ziyaretçiler, dileklerini kalplerinden geçirir ve dileklerinin kabul olması için bildikleri bütün duaları okurlar. Türbenin giriş kapısı önünde başlayan turu yine aynı yerde tamamlayan ziyaretçiler, türbenin kapısını açıyor gibi yapıp yeni bir tura başlarlar. Bu işlemi aynı şekilde yedi defa tekrar eden ziyaretçilerin, dileklerinin kabul olacağına inanılır. Bunun yanında dilek tutarken, “Allah’ım dileğim kabul olursa, Şahabeddin Ahmet Efendi’nin türbesine bir kilo kına yakacağım.” diye dua ederek adakta bulunan ziyaretçiler, dileklerinin gerçekleştiğine inandıkları zaman evlerinde hazırlamış oldukları kınayı dua okuyarak türbenin giriş kapısı üzerinde ve kenarlarında bulunan taşlara sürerler. Bütün bunlardan ayrı olarak, üç ihlas bir fatiha okuyup, yollarına devam eden ziyaretçiler de vardır.

Şeyh Hafız Muhammed Selim Hazretleri (1785-1860) Urfa'da yaşamış olup Hartavizade olarak bilinir[78]. Hafız Muhammed Selim Hazretlerinin babası Hacı Hüseyin Efendi annesi Hadice Hanımdır. İki evlilik yapmış olup bu evliliklerden meydana gelen on bir çocuğun dokuzu oğlan ikisi kızdır.

Besnili Hacı İbrahim Efendiden hafızlığı ile dini bilgiler tahsil etmiştir. Nakledilir ki, Halidi Bağdadi Hazretleri ona, "Hafız Muhammed'im", diye hitap edermiş. Silsile-i şerifte ise Hafız Muhammed Rahevi olarak geçmektedir. Mevlana Halidi Hazretlerinin 1812'de icazet verdiği ve irşatla görevlendirdiği halifelerin ikincisi olduğu nakledilir. Mevlana Halid Hazretleri kendi tacı (sarığı) ile İmam Rabbani Hazretlerinin elbisesini kendisine tebberük olarak verir. Anlatılır ki, ihtiyacına binaen hergün elli kuruşu minderinin altında bulurmuş. Çocukları Hacı Mahmud

---

[78] Hartavi ismi bu aşirete Urfa'da iskan edildikten sonra verilmiştir. Nüfuslarının büyük kısmı halen Şanlıurfa'da bulunan Hartavilerin baştan beri siyasi amaçlarla Urfa'da iskan edilmiş oldukları ileri sürülür. Hartavilerde tarım ve hayvancılık ikinci planda iken siyasi rol esas roldür. Öyle ki siyasi bir olay sonucu Hartaviler rahatlıkla üzerinde yaşadıkları toprağı terk edebilmektedirler. Şanlıurfa'da medfun bulnan Hartavilerden bazıları şu zatlardır. Hoca Ebu Bekir Efendi, Hacı Ali Efendi, Hüseyin Çelebi Efendi, Güzel İbrahim Ağa, Şeyh Mustafa Efendi, İbni Hacı Kenan Ağa.

Efendi, Mustafa Sami Efendi, Ahmed Efendi, Hüseyin Ferideddin Efendi, Muhammed Mazhar Efendi (Anadolu kazaskeri olmuş. V.1908. İstanbul'da Karacaahmet Mezarlığı yanında Çiçekçi Camii avlusundaki mezarlıkta medfundur. Fıkıh ve tefsir alanında derin bilgi sahibidir.), Mehdi Efendi, Habibullah Efendi, Muhammed Mahsun Efendi, Ali Efendi, Ayşe ve Fatma Hanımlardır.

Türkçe, Arapça ve Farsça yazmış olduğu şiirler muhafaza edilememiştir. Halifeleri arasında Harputlu Beyzade, Adıyamanlı Ataullah Efendi, Adıyamanlı Küçük Mehmet Efendi öne çıkanlarındandır.

Şeyh Muhammed Hafız Hazretleri şöyle anlatır. "Mevlana Halid-i Hazretleri, Bağdat'ta kalan hanımı ve oğlu Şihabüddin'in Şam'a gelmesi için mektup yazınca onlar yola çıkıp Urfa'ya geldiler. Bu esnada Mevlana Halid hazretleri bana hitaben; "Hafız! Çoluk çocuğumuz Urfa'ya geldiler. Sizin evinize indiler. Lakin Şihabüddin vefat eyledi." (Mevlana Halidin oğlu Urfa'da Ulucami içindeki kabristanda medfundur). Bu sözün söylendiği tarihi yazdım. Sonra Urfa'ya gittiğimde sordum. Tam buyurdukları zamanda Şihabüddin'in vefatı vuku bulmuş".

Şeyh Muhammed Hafız hazretleri hem Nakşi, hem de Kadiri ve diğer tarikatların usül ve erkanını bilmektedir. Rivayete göre, otuz ile kırk arasında yetiştirdiği halife ve birçok da müridi vardır. Bunlardan

sadece Harputlu Beyzade Hazretleri halife yetiştirmiştir[79].

Hatme-i Hacegan'da ismi Şeyh Muhammet Rehavi olarak geçmektedir. Büyük ve Küçük Hatme-i şeriflerde de, Mevlana Halidi Bağdadi'den sonra gelmektedir.

1876-1877 yıllarında Ruslarla yapılan savaşta Urfalı Muhammed Rehavi olarak Harput'ta Sarahatun camisindeki toplantıya katılmıştır[80].

Hüseyin Paşa diye anılan Hartavizade Hüseyin Feriduddin Efendi 1877'de Hüseyniye Mescidini inşa ettirir. Çadırcı Pazarı mevkiinde bulunan mescidin inşa kitabesi yoktur. Bu mescidin batısına bitişik "Hüseyniye Çarşıları" da yaptırılmıştır. Hüseyin Paşa ayrıca 1901 tarihinde Bozova'nın Ağviran Köyünde kendi adıyla anılan büyük bir cami yaptırır. Cami içinde yakınlarıyla birlikte medfundur.

Hüseyniye mescidi mihraba dikey dikdörtgen planlı olup, arka arkaya iki çapraz tonozla örtülüdür. Son yıllarda bazı hayırseverler tarafından caminin doğusuna bitişik mekanların plana dahil edilmesiyle yapı orijinal şeklini kaybetmiştir. Yonca kemerli ve mukarnas kavsaralı mihrabın iki yanı mukarnas başlıklı köşe sütunçelidir. Yerden 75 cm. yükseklikteki taş minber, duvar içerisinden merdivenle çıkılan küçük bir balkon şeklindedir. Aynı şekil, mihrabın sol tarafındaki vaiz kürsüsünde de tekrarlanarak simetri sağlanmıştır.

---

[79] Beyzade hakkında Evliyalar Şehri Elazığ'a bkn. Sh. 79-96

[80] Bu bilgi, yaygın olarak 1860'ta vefat etmiş olduğu kabul gördüğüne göre, meşkuk görülüyor.

Hüseyin Paşa 1880'de babası Muhammed Selim Hazretlerinin türbesini ve türbenin batısına bitişik olarak bir duvar çeşmesi yaptırır. Hüseyniye Çarşısı, Kazancı Pazarı ile Bıçakçı Pazarı arasında kuzey-güney doğrultuda uzanan, üstü beşik tonozla kapalı, yan yana bitişik inşa edilmiş iki çarşıdır. Çarşılarda sağlı sollu dükkanların kapılarının üzerinde karşılıklı olarak aydınlatma pencereleri yer alır. Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir. İnşa edildiği yıllarda halı, kilim, keçe ve benzeri yaygıların satıldığı yer olarak kullanılmıştır. Bir ara Yemenici Pazarı olarak kullanılmış ve son olarak Bakırcı esnafına tahsis edilmiştir. Çarşılardan biri Bakırcılar diğeri ise Beyaz eşya satıcıları tarafından kullanılmaktadır. Kitabesinde ne çarşıyı yaptıranın ne de yapanın ismi zikredilmiştir. 1887 yılında yapıldığı tahmin edilmektedir.

Sakıb Bey (v. 1873) Birecik'in çok yönlü ve çok ünlü kişilerinden biridir[81]. Doğup büyüdükten sonra Urfa'da yerleştiğinden 'Urfalı Sakıp' diye de anılmıştır. Birecikliler ise onu 'Hacı Sakıp Efendi' veya sadece 'Sakıp Efendi' diye anarlar. Ünü Fırat'ı aşarak Gaziantep'e de yayılmıştır. Onun şair olarak kaleme aldığı şiirlerin bazı bölümleri Gaziantep'te yazılan cönklerde de yer almıştır. Ancak Gaziantep'te tanınmasının bir sebebi de oğlu Halil Beyin XIX. Yüzyıl Gaziantep'inin ünlü kişilerinden Battal Bey'e damat

---

[81] Mehmet Kurtoğlu. Şair Sakıb Efendi Hayatı, Vakfiyesi ve Vakfettiği Kitaplar

olmasındandır. Öbür yandan Sakıp denilince şairliğinden önce akla büyük bir hayır sahibi oluşu gelmektedir. Urfa'dan Diyarbakır'a, Halep'e, Nizip'e giden yollar üzerinde gelip geçen yolcuların su ihtiyaçlarını gidermeleri ve dinlenmeleri için birçok hayrat yaptırmıştır.

Sakıp Efendi, askerliğini yaptığı Urfa'yı çok sevmiş, terhis olduktan sonra Urfa'ya yerleşmiş, Şer'iye Mahkemesi katipliğine başlamıştır. Urfa'nın eşrafından Köroğlu İbrahim Ağa'nın kızı Hatice Hanım'la evlenir. Sakıp Efendi'nin evlendikten sonra şansının döndüğü ve zengin olduğundan memuriyeti bıraktığı söylenir. Zenginliği Köroğlu İbrahim Ağa'nın kızıyla evlenmesiyle irtibatlandırılırsa da, halk arasında onun zenginliği Hızır Aleyhisselam'a bağlanır.

Anlatılan kıssaya göre, çarşıda gezerken ermiş görüntüsünde bir dilenci sadaka ister, o da çıkarıp verir. Dilenci biraz sonra tekrar karşısına çıkar, yine elini açar. Sakıp Bey tekrar sadaka verir. Bunun üzerine dilenci, "Sen gitme memleketine. Burada kal, çok büyük bir zengin olacaksın", der. Sakıp Bey'in talihinin bu dilencinin duasından sonra döndüğü söylenir. Hatta halk arasında, merkebiyle karşısına çıkan bu dilencinin gerçekte Hızır Aleyhisselam olduğuna inanılır. Diğer taraftan, onun zenginliği ve hayırsever kişiliği bir rüya ile ilişkilendirilir.*"Kadiri tarikatına giren ve hacca giden Sakıp Efendi bir gün Halilürrahman'da bulunduğu sırada, gözlerini, önleyemediği bir uyku sarar. Pek kısa süren bu uyku sırasında ona, 'Sakıp dünyalık mı istersin,*

yoksa ahiretlik mi?' diye sorarlar. Sakıp şu cevabı verir: Bana dünyalık verin, ben bununla ahiretimi bulurum." Denilir ki, dünyalık ve ahiretlik verme sorusu ve Sakıp Efendinin cevabı olayı, Birecik'in ünlü şeyhlerinden Şeyh Taha'nın babası Hacı Baba ile geçmiştir. Zengin olma olayı ise mültezimlikte elde ettiği kazancıdır. Şöyle ki, Sakıp'ın şairliği, olgun ve insancıl durumu Birecik kaymakamlarının dikkatini çeker. Kaymakam onunla ilişki kurar. Sırf yardım maksadıyla kimi köylerin aşarını üzerine ihale ettirir. Bu durum kaymakamın görevi süresince yenilenir. Sakıp bundan çok para kazanır. Ne var ki, bu devamlı ihale işi ilçenin bağlı bulunduğu Halep Valiliğine şikayet edilir. O sırada Vali bulunan Şair Esat Muhlis Paşa, soruşturma yapmak üzere Sakıp'ı Halep'e çağırır[82]. Şair Sakıp, Paşanın iki gazelini tahmis ederek

---

[82] Bunyamin Ayaşi'nin soyundan gelen Ayaş muftusu Hasan Efendi'nin oğlu olan paşa, 1194 (1780) yılında Ayaş'ta doğmuştur. sırasıyla Edirne (1239/1823)2, Adana (1244/1828), Konya-Karaman (1245/1829), Erzurum (1246/1830),3 Halep (1256/1840), Sayda (1258/1842), ikinci kez Erzurum (1261/1845), Sivas (1262/1846), Musul (1262/1846) ve son olarak Diyarbakır (1264/1848'den vefat tarihi olan 21 Rebiulevvel 1267 / 24 Ocak 1851'e kadar) gibi onemli bolgelerde vali olarak görev yapar. Şair ve hattatlık yönü olan Paşa'nın şiirden çok hat sanatıyla meşgul olduğu bilinmektedir. Bunu, görev yaptığı yerlerdeki bazı eserlerde bıraktığı hat örneklerinden öğrenmekteyiz. Kitabelerini yazdığı eserler arasında Edirne'de bulunan Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Sarachane Sebili, Kışla-i Humayunu, Ucşerefeli Cami ve Ayaş'ta Bünyamin Ayaşi Camii gibi yapılar bulunmaktadır. Olumunden sonra yayınlanmış bir Divancesi13 bulunan

ona sunar. Bu olay Sakıp'ın suçlamalardan sıyrılmasına sebep olur. Şikayete çok üzülen Sakıp Efendi ise, döndükten sonra, doğum yeri olan Birecik'i bırakarak Urfa'ya göçer. Bugünkü Ucuzluk Pazarı civarında oturan Sakıp Bey, zengin olduktan sonra vakıf kurmuş ve bu civarda bir medrese yaptırmıştır.

Sakıp Bey, halk arasında Aynalı Köşk olarak bilinen bir evde oturmuştur. Daha sonra bu evin Güllüoğuları'nın eline geçtiği, sonra da yıkılıp yerine pasaj yapıldığı anlatılır.

Anlatılır ki, Sakıp Efendi'den hemen hemen bütün Urfa beyleri korkarmış. Çünkü Sakıp Efendi kazanıp dağıtan, çevresinde insan besleyen biriymiş. Bir kıtlık senesinde, halk ekmek için buğday bulamıyormuş. Sakıp Efendi elinde bastonu o dönemdeki tabirle Arasaya (Buğday pazarına) gelmiş ve bastonunu yere vurarak 'yarın burası buğday çuvallarıyla dolmazsa, ben kelle ile doldurmasını bilirim' demiş. Ertesi gün ambarlarda, pahalı olsun da satalım diye bekletilen buğdaylar pazara gelmiş, fakir fukara unluğunu sağlamış.

Sakıp Bey'in yazlık olarak kullandığı köşk ise bugünkü Belediye Başkanlığının kullandığı Haleplibahçe'deki tarihi evdir. Sakıp Bey bu köşkü 1845 yılında kendi sanat ve estetik anlayışına göre yaptırmıştır. Köşkün bir odasının tavanının ahşap kenarlıklarına kendi şiirini yazmıştır. Dört duvarın üzerini baştanbaşa tek satır

---

Paşa'nın şiirlerinde lirik ve mistik temaların hakim olduğu görülür. "Sanatkâr Bir Devlet Adamından Geriye Kalanlar: **Esad Muhlis Paşa'nın Terekesi.** Kenan Yıldız"

halinde, Sakıp Bey kendi el yazısıyla yazdığı şiirle süslemiştir. Bilindiği gibi Sakıp Bey aynı zamanda hat dersleri almıştır. Günümüz Türkçesiyle yazdığı şiirinde şunları söyler.

“Bu bayındır dünya safalı, hoş bir yerdir. Ama bu dünyada insan devamlı kalabilseydi, eğer sonuçta kabir çukurunun varlığı söylenilmese, bu ferahlık veren yeni yapılmış yüksek köşkte rahat edecekti. Bu geçici dünya binasının sesine gönül bağlayanlara, Cem ve Kisra’nın kemerleri ve eyvanları ibret değil midir? Cihanın bayındırlığına, imaretine ve ikbaline sakın aldanma, bunların aynı şekilde kalacaklarını mı sanıyorsun? Eğer bu dünyanın böyle ebedi kalıcı olduğunu sanıyorsan, bil ki, hiç kimse bu alçak dünyadan arzusunu alamadı, arzuladığını bulamadı. Hepsi büyük hasretlerle ahrete göç ettiler. Dünyanın bu süsü ve güzelliği sadece bir nakıştır, hayaldir. Arif olan kimse bütün bunlara hiç gönül bağlamaz. Bütün bunları insanlık cihetiyle bildiğin halde, ey Sakıp, yine de bu yeni köşkü inşa eyledin. Ne edeyim, gaflet benim basiretimi bağlamış, ancak bu hasta gözümü Allah görür hale getirsin, iyileştirsin. Ancak Allah yardımıyla, gönlümdeki bu beraberlik nakışını, dünya sevgisini yok etsin. Dünyada insan yüz tane bile yüksek köşk yaptırsa, ahretini ma’mur ve bayındır etmedikçe, hiçbir faydası olmaz. Ancak benim isteğim budur ki, ben dünyadan göç ettikten sonra, bu mesken de benden başkasının malı olacak. İşte o zaman, Cenab-ı Hakk’ın rahmetine sebep olsun diye bu köşkün banisine bir fatiha okuyup hatırlasınlar. Bu ferah verici köşkte oturdukları

müddetçe, bir rahmetle ruhumu şad eylesinler, ihya etsinler. Bu ümitle bütün bunları yaptıktan sonra tarihini de bu levhaya yazarken, tebrik için bir dost gelerek bu tarihi söyledi. Bu ferahlığı arttırıcı köşk ve burada oturanlar her zaman mesut ve bahtiyar olsun.”

Sakıp Bey bu köşkü yaptırdığı sırada Haleplibahçe, artık bahçe olmaktan çıkmış bir durumdadır. Sakıp Bey köşkü yaparak burayı ağaçlandırmış, güzel bir bahçe haline getirmiştir. Sakıp Bey’den sonra buranın bir dönem halk tarafından mesire yeri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dönemin şair ve yazarlarını çevresine toplayan Sakıp Bey büyük ihtimalle bu köşkü kullanmış olmalıdır. Zengin olduktan sonra memuriyetten ayrılan Sakıp Bey irticalen şu beyti söylemiştir.

“Za’f-ı tali’ kesdi ümmidin cihandan Sakıb’ın
Yoksa kendi öz eliyle terk-i dünya etmedi”

Eşinin ve eşinin ailesinin isteği üzerine memuriyetten ayrıldığından, onların desteği ile ziraat ve ticaretle uğraşmaya başlar. Bu uğraşlar onun kabiliyetiyle birleşince de serveti günden güne artar. Memlekete hizmet etmeye başlar, köşk, mektep, cami, tekke gibi hayır eserleri yaptırır. Kendi eliyle bugün Akarbaşı mevkiinde Narıncı Camii karşısındaki Sakıbiye Tekke ve Medresesinde memlekete yıllarca birçok alim ve şair yetiştirmiştir. Denir ki, Urfa şiir adına neye sahipse onun yarısını almaya hak kazanmıştır. 1854 yılı onun hac yılı olur. Kalabalık bir kafile ve çok şatafatlı bir törenle hacca giden Sakıp Efendi, dönüşte hem hacı hem şeyh unvanını

beraberinde getirir. Artık dünya işlerini bırakarak irşada başlar. Tekkeye gelenler hem irşat edilir, hem yedirilip içirilip yatırılır, hem de dünya işleri süratle halledilir. O sırada şair Esat Muhlis Paşa, Halep valisi olur. Sakıp Efendi onu ziyarete giderse de pek yüz bulamaz. Dönüşte onun bir gazelini tahmis eder. Bu tahmisle onu bir bakıma eleştirir. Bu şiir paşanın eline geçince, yaptıklarından pişman olarak onu Halep'e çağırır, izzet ve ikramdan sonra Urfa'ya iade eder. Sakıp Efendi 1873 yılında misafir olarak gittiği Birecik'te oğlu Mustafa Lami'nin evinde vefat eder. Vasiyeti üzerine cenazesi Urfa'ya getirilerek Sakıbiye Medresesindeki türbesine defnedilir. Ölümünden az önce irticalen söylediği şiir hayli ilginçtir.

"Der-i Mevlada yetmiş yıl ömür sürmek sa'adettir
Yaşı yetmiş olan her bir kulun azadı adettir"

Sakıp Efendi'nin üç oğlu olmuştur. Bunların adları Osman, Halil, Mustafa Lami'dir. Sakıp Efendi tarafından kurulan külliyenin inşaına ilişkin 25 Zilhicce 1286 (22 Mart 1870) günlü vakıf yazısında Derviş Osman ve Halil'in adları mütevveli atanmış bulunmalarıyla geçmektedir. Lami kendi dedeleridir. Sakıp Efendi'nin sağlığında Birecik'e dönerek burada yerleşmiştir. Mustafa Lami Efendi'nin oğlu Necip Efendi, Birecik'in ünlü adamlarından Kadir Efendi'nin babasıdır. Kadir Efendi'nin oğlu Necip Deniz 1946–1950 döneminde belediye başkanlığı yapmıştır. Kadir Efendi'nin damadı Sami Akan da 1943–1946 döneminde Birecik'te belediye başkanlığı görevini yürütmüştür.

Sakıp Efendi, yalnız şairliğiyle değil, şair ve yazarları çevresine toplayarak bir sanat camiası oluşturmasıyla da kültür ve sanat alanında önemli bir yere sahiptir. Sakıp Efendi'nin 15 kadar şiiri tespit edilmiş olup, ne var ki, birçok şair gibi onun da şiirleri kaybolmuştur.

Sakıp Efendinin şiirlerinde, Kadiri tarikatına mensup ve aynı zamanda halifeliğini yürütmüş bir kişi olarak, derin tasavvufi izler görülmektedir. Yine vakfettiği kitaplara bakıldığında, onun beslendiği kaynak içinde dini ve tasavvufi kitapların büyük bir yer tuttuğu görülür. Aynı şekilde Sakıp Efendi, varlıklı bir kimse olmasına rağmen şiirlerinde hüzün de hakimdir.

Sakıbıye Vakfı, 26 Şubat 1870 tarihinde kurulmuştur. Tarinci Mahallesi'nde olup, kıble ve doğusu Ümmügülsüm Vakfı dükkanları, batısı ve kuzeyi ana cadde ile sınırlı ve zemini yıllık 150 Kuruş karşılığında Rıdvaniyye Vakfı'ndan mukataalı (Kiralanan/Zemin Kirası) ve kendi tasarrufunda olan vakıf yeri üzerinde mütevelli izni ile [Rıdvaniye Vakfı Mütevellisinin izni ile] vakıfın kendi malıyla; bahsi geçen yerin batısında Kadiri Tarikatı fakirleri ve sair gelip giden ziyaretçi/yolcu/gezginler ve dervişler için Kadiri Hangahı, Kadiri Hangahı içinde bir Cami, Minber ve çok büyük bir eyvan ve bir minare, caminin kuzeyinde yaz günlerinde üstte Musalla olarak kullanılmak üzere bir mihrab yapılması, altta ise 18 hücre ve 1 adet havuz ve akar su ile beraber bir abdesthane ve 6 adet hela, bir mutfak ve 2 adet büyük ahır yapılması, üst katta olmak

üzere Meşihathane ve Misafirhane ve Tevliyethane ile 13 hücre her birisi için avlu (Eyvan), cami bitişiğinde üst katta bir muvakkithane, Hangah haricinde ve kuzeyden bitişiğinde üst katlı bir dershane ve içerisinde bulunan kütüphaneden ayrı olarak 9 adet hücresi bulunan bir adet medrese, fakir ve yetimlerin çocuklarının ücretsiz okutulacağı bir adet üst katlı Mektephane hayratları yaptırmıştır.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında bütün birimleriyle bir külliye şeklinde kuruluşu gerçekleştirilen Sakıbiye vakfı da it'am-ı taama önemli tahsisatlarda bulunmuştur[83]. 2 Şubat 1860 tarihli Hacı Sakıb Efendi vakfiyesinde öncelikle kış günlerinde misafir olarak teşrif edenler ve seyyahlar için istirahat edecekleri bir mekan oluşturulmuş, gelenlerin yatması için on beş kat yatak vakfedilmiştir. Tabiatıyla tekkeye gelen misafirlere yemek yedirilmesi, onların aç bırakılmamasına önem verilmiştir. Tekkeye misafir olan alimlere, şeyhlere, dervişlere, misafirlere, fakirlere, talebelere ve hademelere yarımşar okka (200 dirhem/600 gr) halis buğdaydan olmak üzere ekmek verilmesi; Ramazan ayında gece aşırı, Ramazan dışında yalnız Cuma geceleri Allah rızası için bir kurban kesilip etiyle pirinç veya bulgur veyahut döğme pişirilerek mevcut kimselere yetecek miktarda pilav ikram edilmesi; diğer günlerde ise her akşam pirinç,

[83] Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

bulgur, döğme veya mercimeğin yanı sıra, yoğurt ve eşki ve diğer sebzelerden karışık çorba pişirilmesi talep edilmiştir. Hazırlanan bu yemeklerin tekkede hazır bulunan herkese adaletli bir şekilde taksim edilmesi, kimsenin aç bırakılmaması tenbih edilmiştir. Sakıb Efendi bu ikramlarla kalmayıp şayet vakfın gelirleri artıp yeterli hale gelirse Pazartesi geceleri de tekkede bulunan zevata birer kurban kesilerek pilav ve her sabah çorba ikram edilmesini şart koşmuştur

Şair Sakıp Efendi kendi adıyla anılan Sakıbiye Medresesi'nde (1863) kurduğu kütüphaneye şahsi kitaplarını da bağışlamıştır. Devrinin zengin ve şöhretli bir ismi olan Sakıp Efendi'nin vakfettiği kitapların listesi vakfiyesinde zikredilmiştir. Bu kitaplar daha çok medresede okutulan ders kitaplarından oluşmaktadır.

Mevlid-i Halil Camii Mezarlığında şair ve Kadiri Halifesi Sakıp Efendi'nin 1873 tarihli mezar kitabesinde Şair Alim şöyle yazmıştır:

"Ah bu çarh-ı fena bir kimseye olmadı yar
Kim ki meyletti ana ahırı oldu tarûmar
İşte bu zat-ı kiram Sakıb Efendi hazreti
Nice devran sürmüş iken yine etti nakl-i bar
Nice hayrat nice asar etmiş idi dehrde
Nice miskine tasadduk vermiş iken bi-şümar
Mevtten ihlasına vermedi hiçbir fai'de
Etti dünya akibet süknasını dar-ı mezar
Eyleye dünyası veş uhrasını ma'mûr anın
Rahmet-i güfranına nail ede Perverdigar
Alima tarih dedi mu'cemle çıktı yediler

Cennet-i adnini Sakıb eyledi ca-yı karar"

Mezarı Akarbaşı semtinde kendi yaptırdığı tekke ve mescidin bahçesinde idi. Sonradan burası satılınca tekke ve mescid yıktırılmış ve mezarı da Mevlid-i Halil Camii mezarlığına taşınmıştır.

Sakıp Bey'in oğlu Halil babasının tersine ehl-i keyf bir kişiliktir. Halil Bey de babası gibi ünlü bir kişidir. Gaziantep'li Battal Bey'in kızı Emine Hanım'la evlenmiştir. Anlatıldığına göre Battal Bey önce Emine Hanım'ı vermek istememiş, bunun üzerine Halil Bey sağladığı yüzlerce silahlı adamla Gaziantep çevresine gelmiş, şehre gelip gidenleri rahatsız etmeye başlamış, araya girenler işi tatlıya bağlayarak bu evlenmeyi sağlamışlar.

Rivayete göre, Sakıp Bey'in oğlu Halil Beğ, babasının zenginliği ve saygınlığından çevreye korku salan, halk arasındaki tabiriyle 'murdar' biridir. Babası Sakıp Bey oğlunu terbiye ederken kendi gençliğinden bahsedermiş. Oğlu Halil Beğ ise babasına şöyle cevap verirmiş. "Sen bir fırıncı oğlusun, ben koca Sakıp Efendinin oğluyum"

Halil Bey, Sakıp Efendi'nin vefatından sonra babasının düzenini aynı şekilde devam ettirmiştir. Babası dini ve edebi toplantılar düzenlerken, Halil Bey mûsikişinaslar ile oturup kalkar, köşkte eğlenirmiş. Yeni dostlar edinen Halil Bey, baba dostlarını da ihmal etmemiş ama sert kişiliği dolayısıyla ilişkileri babasınınki kadar sıcak olmamıştır. Yine de hayır işlerinde babasının yolundan gitmiş, insanların yardımına koşmuştur. 1900

yılında vefat ettiğinde babasının yanına defnedilir. Bu defa yerine oğlu Ahmet geçer. Ahmet Bey halim selim bir kişilik olduğundan, köşkün eski şatafatlı günleri geride kalmış, Haleplibahçe halkın mesire yerine dönüşmüştür. Sakıp Efendi ailesinin hikayesi, en trajik dönemini Ahmet Bey'in vefatından sonra yaşar. Bir devrin şöhretli ve zengin şairi Sakıp Efendi'nin ailesinin macerası, oğul Halil Bey'in görkemli yaşamı ve torun Halil Bey'in öldürülmesiyle trajik bir şekilde noktalanır. Sakıp Bey'in talihsizliği yalnızca torunun vefatıyla da kalmaz, şehrin en güzel yerinde olan vakıfları, medrese ve evi yol çalışmalarında yıkılıp gider. Koca Sakıbiye vakıflarından geriye bir köşk ve yazmış olduğu birkaç gazel kalır.

Günümüzde ailesi Deniz soyadını almış olup, Nizip ve Birecik'te ikamet etmektedirler.

Nebih Efendi (v.1879) Tekkesi Mescidi Nebih Efendi Tekkesi, Bıçakçılı Mahallesi, Nabi (Nebih) Sokak, 16 numaradadır. Kitabesi bulunmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. 1925 yılında yürürlüğe giren tekke ve zaviyelerin kapatılması ile ilgili kanun neticesinde satılan ve o tarihten bu yana ev olarak kulanılan Nebih Efendi Tekkesi, dervişlere ait zikir ve ders odaları ile bir mescitten ibaretti. Ancak, ev olarak kullanıldığı yıllarda beton ilavelerle yapıda esaslı değişiklikler yapılmış, bu sırada mescide dokunulmayarak aynen muhafaza edilmiştir. Yapı, son yıllarda Halil Taşkın adlı bir hayırsever tarafından satın alınarak Kur'an kursuna dönüştürülmüştür. Mescid, Kültür ve Tabiat Varlıkları

Şanlıurfa Koruma Kurulu tarafından *Korunması Gerekli Kültür Varlığı* olarak tescil edilmiştir. Mihrap boyunca enine dikdörtgen planlı mescidin üzeri tek çapraz tonozla örtülüdür. Yuvarlak nişli taş mihrap sade ve süslemesizdir. Mihrap nişinin alt kısmı, son yıllardaki ahşap lambri kaplama ile kapatılmıştır. Mescidin payeler üzerine oturan, çapraz tonozlarla örtülü üç gözlü son cemaat yerinin orta gözü geniş, yan gözleri daha dardır. Batıdaki göz örülerek odaya dönüştürülmüş, doğudaki göz tamamen yıkılarak yerine betonarme bir oda yapılmıştır. Ayakta olan orta göz, iki yanı kapalı bir eyvan şeklini almıştır. **Nebih Efendi** Türbesi Bediüzzaman Mezarlığı içerisinde ve Nebih Efendi Camiinin karşısındadır. Türbe, üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki, dört basamaklı merdivenle çıkılan ve etrafı bir metre yüksekliğinde bir duvarla çevrilmiş olan avlu bölümüdür. Avlunun güneybatı köşesinde bizzat Nebih Efendi'nin açtığına inanılan bir su kuyusu bulunmaktadır. Suyunun şifalı olduğuna inanılan kuyu ile ilgili halk arasında şöyle bir menkıbe anlatılır. "Nebih Efendi, su bulmak için günümüzde kuyunun bulunduğu yere bir kuyu açar ve su çekmek için kuyuya bir kova sallandırır. Kovayı çeken Nebih Efendi, kovanın su değil, altın dolu olduğunu görünce çok üzülür ve, 'Ya Rabbi! Ben senden altın değil su istemiştim. Ama sen bana su yerine altın verdin. Oysa benim dünyalık malda ve mülkte gözüm yoktur.', diye nida eder. Yoldan geçerken olanlara şahit olan fakir bir köylü, Nebih Efendi'nin altında veya dünyalık malda gözünün

olmadığını anlar ve halini Nebih Efendi'ye arz ederek altınları kendisine vermesini rica eder. Fakirin ricası ve arzı halinden etkilenen Nebih Efendi, fakiri kırmak istemez ve kuyudan çıkan altınları ona verir. Bu olaydan sonra kovayı tekrar kuyuya daldıran Nebih Efendi, bu defa altın değil, suyun çıktığını görür."

İkinci bölüm, avlunun doğu tarafında bulunan ve üzeri iki kubbe ile kapatılmış olan mescit bölümüdür. Beton malzemeden, doğu batı yönünde dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş olan mescide giriş, batı tarafta bulunan bir kapı ile sağlanmıştır.

Üçüncü bölüm ise, üç mezarın bulunduğu bölümdür. Mezarların başındaki kitabelerden biri Nebih Efendi'ye, ikincisi Kerküklü Şeyh Abdurrahman Efendi (v.1932)'ye, üçüncüsü ise, Hacı Ali Efendi (v.1911)'ye aittir. Giriş kapısı olmayan bu bölümün üzeri açık ve etrafı demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Nebih Efendi'nin mezarı beton malzemeden yapılmış olup, baş ve ayak uçlarında iki uzun mezar taşı bulunmaktadır. Üzerinde fes motifi bulunan baş uçtaki mezar taşının üzerinde, Nebih Efendi'nin adı, Nakşibendi tarikatının şeyhlerinden biri olduğu ve daha sonra babasının adı ve ölüm tarihi yazılıdır. 1879 senesinde vefat ettiği belirtilen Nebih Efendi'nin alim, veli ve keramet sahibi bir insan olduğu anlatılır. Nebih Efendi, o zamanlarda yaygın olan ve herkes tarafından bilinen Rızvaniye vakfının yaptırmış olduğu bir yerde ikamet etmektedir. Bitişik odada ise, kim olduğu pek bilinmeyen fakir bir kişi kalır. Günün birinde söz konusu fakir ölür ve sade bir tören ile

defnedilir. Komşularının kim olduğunu merak eden Nebih Efendi ve talebeleri, söz konusu kişinin odasına girer ve ondan geriye kalan eşyaları tetkik edip, fakirlere dağıtmak isterler. Bu sırada, fakirden kalan eşyalar arasında topraktan yapılmış bir lamba, Nebih Efendi'nin dikkatini çeker. Nebih Efendi lambayı eline aldığı anda lambadan bir ifrit (şeytan) çıkar. Nebih Efendi, ifritin fakirin idaresinde olduğunu anlar ve ne zamandır bu fakire hizmet ettiğini sorar. İfrit, soruyu soran Nebih Efendi'ye, 40 seneden beri fakir adamın yanında olduğunu söyler. Bu süre zarfında başlarından ne türlü olayların geçtiğini ve fakir adamın ne türlü hizmetini gördüğünü merak eden Nebih Efendi'ye, ifritin cevabı şöyle olur, 'Sahibim benden genel anlamda hiçbir şey istemedi. Sadece ölümüne saatler kala bende bu mevsimde yakın çevrede olmayan bamya istedi. Sahibimin benden ilk ve son arzusu olan bamyayı yalnızca Hindistan'da bulabildim ve ona getirerek bir bamya yemeği yaptım. Yaptığım yemeğe bakan sahibim yemeğin haram olduğunu ve yemeyeceğini söyleyerek yemeği ortadan kaldırmamı istedi. Bende onun dediğini yerine getirerek yemeği kaldırdım.' Bütün konuşulanları dinleyen Nebih Efendi, öğrencilerine bir ders vermek için ifriti serbest bırakır ve lambayı kırar. Buna şahit olan öğrencileri ise, Nebih Efendi'nin yanlış yaptığını, zira söz konusu ifritin, kendilerine hizmet etmesinin daha iyi olacağını düşünürler. Öğrencilerinin hangi duygular içerisinde olduğunu çok iyi bilen Nebih Efendi ise, onlara bir ders vermek ve bir ifrit değil, esasında her

çağırmasında birer ifrit getirebileceğini ispat etmek için 40 defa ‘gel, gel, gel… ’ diye çağırır ve öğrencileri, her çağırmada bir ifritin geldiğini görür ve hocalarının büyüklüğünü anlarlar. Hocaları bu dersle, öğrencilerine başkalarına yük olarak yaşamanın doğru olmadığını ve kişiye düşenin, kendi geçimini kendisinin temin etmesi olduğunu anlatmaya çalışır.

Türbe, genellikle Perşembe öğleden sonra ile Cuma günü Cuma namazından önce, dilek tutma amaçlı ve şifa amaçlı ziyaret edilir. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar ve iş bulmak isteyen gençler, dilek tutma amaçlı gittikleri ziyarette iki rekat namaz kılıp, dua ettikten sonra dilekte bulunur ve türbeden ayrılırlar. Bu uygulamalardan sonra dileklerinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, tekrar ziyarete gidip burada tavuk veya horoz keserler. Türbenin yanında yemek yapma imkanı olmadığından dolayı, burada kesilen tavuk veya horozlar evlerde pişirilir. Bu yemekten hem kurban sahipleri yer hem de fakirlere dağıtırlar. Diğer taraftan türbeye şifa amaçlı giden ziyaretçiler, Nebih Efendi kuyusundan çekilen ve şifalı olduğuna inanılan sudan içerler ve evlerine dönerken de bu sudan biraz götürürler.

Seyyid Dede Osman Avni Baba’nın (v. 1883) babasının adı Ebdal Muhammed (ks), dedesinin adı Eyyub (ks), büyük dedesinin adı Bekir’dir. Seyyid olup, bütün fertleri mutasavvıf olan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Hayatını Urfa’da Mevlid-i Halil Dergahında, insanları irşad ile geçirdi. O zamanlar Mevlid-i Halil Tekkesi Vakfından kendilerine senelik

1500 kuruş tahsisat ayrılmıştı. 1814 yılında babası Ebdal Muhammed vefat etti. Mevlid-i Halil Dergahında bulunan kabirlerin ikisinin kardeşlerine ait olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, 1814 yılında vefat eden Eyyub Efendi, ikincisi, 1867 yılında vefat eden Sofi Muhammed Efendidir.1883 yılında vefat eden Dede Efendi, cedlerinin de bulunduğu Hz. İbrahim (as) Dergahının avlusundaki küçük kabristana defn olunur. Dede Efendi'nin (ks) kabri, bu mübarek mekanın önünde ve doğusundadır.

Hayatını zühd ve takva ile geçiren Dede Osman Avni'nin vefat ettiği zaman hayatta çocuğunun bulunmadığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Dede Efendi (ks) ile cedlerinin ve hulefasının medfun bulunduğu bu küçük kabristan, Hz. İbrahim'in (as) dünyaya geldiği kabul edilen mağara ile dergah hücreleri arasında, Mevlid-i Halil Camisi avlusunun güneyinde yer almaktadır. Bu kabristanda sekiz kabir vardır. İki kabirde mükerrer defin yapılmıştır. Kabristanın girişindeki tarihi kitabede şöyle yazılıdır. "Burası sırrı yüce olsun, bütün evliyanın sultanı Gavsülazam Hz. Abdülkadir Geylani'nin pak dergahıdır"

Dede Efendi'nin yaşadığı ve irşad faaliyetlerini sürdürdüğü bu mübarek makam için pek çok mutasavvıf şair, medhiyeler kaleme almıştır. Urfa'lı Şair Nabi'nin bir nazmı bu makamın kitabesinde olup ilgi çekicidir. Bu nazmın sadeleştirilmiş hali şöyledir. "Burası Allahu Teala'nın yarattığı beldelerin hayırlısı olan Ruha şehridir. Bu makam Kudsi Hicaz'dan gayrı bütün makamlardan

yücedir. Güzellik ve şerefte bu makam gönülleri cezbeder. Burası Enbiyanın ceddi olan Allah'ın (cc) Halili'nin (as) doğduğu yerdir. Burası, Halil'e (as) serin ve selamet olan Ruha'dır."

Urfa'daki bu makam, konumu ve manası ciheti ile Mekke-i Mükerreme'yi hatırlatmaktadır. Kabe'nin mimarı Hz. İbrahim'in (as) doğduğu mağara, bu kutsal mekanda yer almaktadır. Bu mağaranın batısında Osmanlı dönemi mimarisi olan Mevlid-i Halil Mescidi bulunmaktadır. Mağaranın doğusunda, Dede Osman Avni'ye (ks) ait emanetlerin sergilendiği küçük bir hücre vardır. Dede Efendi'nin günümüze kadar ulaşabilen sancakları, muinleri, tesbihi, külahı, tacı, keşkülü, şamdanları Mevlid-i Halil Medresesine vakfettiği Aşık Paşa'nın 'Garibname' adlı eseri bu hücrede ziyarete açıktır[84].

Burada aynı zamanda Hz. Resulullah'ın (as) Sakal-ı Şerifleri de bulunmaktadır. Bu hücrenin doğusunda, Dede Efendi'ye ve diğer Kadiriyye ricaline ait kabirlerin bulunduğu küçük bir kabristan ile bitişiğinde medrese odaları yer almaktadır. Bütün bu

---

[84] Garibname 12.000 beyitlik ahlakî, felsefî, psikolojik, tasavvufî mesnevîdir. Ayrıca, Türklerin eski kahramanlık ve Alplik devirlerini terennüm eden sosyal varlıkların tablosunu çizen, Türk dilinin arı, katıksız örneklerini yaşatan bir eserdir. Eser 1329 yılında yazılmıştır. Süleyman Çelebi'nin Mevlid eserini etkilemiştir. Sürekli Türkçe'ye önemi vurgulayan bir şair olan Âşık Paşa bu eseri Türkçe kaleme almıştır.

külliyeye dergah adı verilmiştir. Dergahta bulunan kitabeler ile tercüme ve sadeleştirilmiş halleri şöyledir.
1-Dede Efendi'nin kabrinin baş dikmesinde, "Bu Kabir günahları bağışlanmış, Hakk'ın rahmetine kavuşmuş, bu mübarek makamın hizmetçisi, Allah'a (cc) yönelmiş, O'ndan (cc) başka her şeyden i'raz etmiş, Eşşeyh Esseyyid Ebdal Muhammed Oğlu Eşşeyh Esseyyid Dede Osman Avni'nindir. ircıı nidası ile 1300 senesi Şerefli Zilkade ayında fena aleminden beka alemine intikal etti."
Kabrin ayak dikmesinde, "Ya İlahi günahım çok, bunu ikrar ediyorum. Ümidim terbiye edip kullarını rızıklandıran sanadır. Kapına yüzüm kara geldim. Beni ihsanından red kılma! Ey derviş! Günahkarım diye ümidsiz olma! Hz. Muhammed Mustafa (as) gibi bir şefaatçımız vardır. Gözyaşımın damlası ile rumi vefat tarihini verdim. Osman Efendi'nin nurlu menzili Hak yakınlığını tuttu. O Allahü Teala Hay ve Bakidir. Halime merhamet et! Ya munis ya Selam!"
2-Bu Derviş Eyyub'un (ks) oğlu, Merhum Ebdal Muhammed'in (ks) kabridir. 1129 yılı Rebiül ahir Ayında vefat etti.
3-Bu, Bekir'in oğlu, fakirin hizmetçisi merhum ve mağfur Derviş Eyyub el Kadiri'nin (ks) kabridir. Allah (cc), kabrini nurlandırsın. 1195 yılı şerefli Zilhicce Ayında Allah'ın (cc) rahmetine kavuştu.
4-Bu, Molla Muhammed'in oğlu Merhum Dede İbrahim'in (ks) kabridir. Allah (cc) kabrini nurlandırsın. 1120 senesinde vefat etti.

5-Bu, mübarek makamın hizmetçisi Evliya Mustafa'nın (ks) oğlu Merhum Sofi Muhammed'in (ks) kabridir. 1304 yılında fena aleminden beka alemine göçmüştür.
6-Bu, Derviş Ebdal Muhammed'in (ks) oğlu Derviş Seyyid Eyyub Efendi'nin (ks) kabridir. Allahü Teala ikisine de rahmet eylesin. Sene 1229.
İkinci defin, Derviş Esseyyid Ahmet (ks) oğlu Derviş Esseyyid Hafız Süleyman Efendi (ks), 1272 yılı.
7-Bu Derviş Ebdal Muhammed'in (ks) oğlu Sofi Muhammed'in (ks) kabridir. 1282 yılında Allah'ın (cc) rahmetine kavuştu.
8-Bu Müslim'in oğlu, mübarek makamın hizmetçisi Merhum Esseyyid Derviş Halil Hafız Efendi'nin (ks) kabridir. Allahü Teala (cc), Seyyide'l mürselin hürmetine kabrini nurlandırsın ve ondan razı olsun. 1325 yılı Zilkade ayında vefat etti. İkinci defin, "Dede Osman Avni Efendi'nin (ks) Halifesi Antep'li Mustafa Baba'nın (ks) kabridir. Sene 1340 Cemaziyelevvel".

Seyyid Abdürrezzak (ks) ve Seyyid Ebubekir Abdülaziz (ks), Hz. Abdülkadir Geylani'nin (ks) çocuklarıdır. Kadiriyye yolu, ekseriyetle, Hz. Pirin (ks) çocukları vasıtası ile neşrolunmuştur. Seyyid Ebubekir Abdülaziz 'den (ks) gelip Eyyub Urfevi (ks) vasıtası ile Dede Osman Avni Baba 'ya (ks) ulaşan silsilede, Eyyub Urfevi 'nin (ks) mürşidi olduğu anlaşılan, Aliyyül Kadiri (ks), silsilede adı geçen diğer cedleri gibi, Bağdat'ta Nakibul Eşraf ve Kadiriyye vakfı mütevellisi idi. 1289'da vefat etmiştir. Kabir taşında, "Hz. Resululllah (as) efendimize daima bağlı kalmış, ahiret gününün korkusu

ile Cenab-ı Hakkı fasılasız düşünmekle geçen ömrünü daima büyük ceddi Gavsül Azam'ın (ks) eserlerini payidar kılmaya harcamıştır. Süleymanü'l Kadirinin oğlu Aliyyül Kadiri burada medfundur", yazılıdır.

Seyyid Abdürrezzak'tan (ks) gelen silsile, Ziyaeddin Abdurrahman vasıtası ile Dede Efendi'ye (ks) ulaşır. Haydarizade İbrahim Efendi, onu şöyle anlatır. "Ziyaeddin Abdurrahman b. Ahmed b. Mahmud 1212 tarihinde Kerkük'te madde aleminin şerefini artırmış, 63 yıl yaşadıktan sonra değerli bir misafiri olarak bulunduğu şu geçici dünyaya 1275 tarihinde veda ederek yüce cennetlere giriş kapısı olarak kabul ettikleri hakikat feyizlerinin yeri olan dergahında toprağa verilmiştir. Ziyaeddin Abdurrahman, nuru bütün aleme yayılan, Hazreti Resulullah'a (a.s.) ait özelliklerden tam anlamıyla pay sahibi olan kamil ve ariflerden olması sebebiyle, sufilerin yüksek ve derin düşüncelerine daldıkları zaman gayretinin büyüklüğü ve manevi halleri o kadar yücelirdi ki, lahut alemine ait hakikatleri anlatan lisanları; "Ben öyle bir kuşum ki her akşam ve sabah benim ıslığımla (ötüşüme karşı) arş dile gelir", diyerek ariflere yakışan bir övünme ile şakır, bir olgunluk derecesine ve bir yüce makama yükselirdi. Dostları ile bir mecliste sohbet esnasında dahi o kadar hoşgörülü, tatlı dilli, düzgün ve açık lisanlı olur, fikir ve vicdan hürriyetine o kadar sahip bulunurdu ki, "Ey Urfi! İyi ve kötü insanlarla öyle yaşa ki öldükten sonra müslüman seni zemzemle yıkasın, Hintli yaksın", ahlak kuralını benimsediği her hal ve davranışından anlaşılırdı. Her sabah ve akşam, hakikat

yolunun dergahının sofrasında, ihsanlardan kısmetini alan birkaç yüz fakirin arasında, müslüman olmayan milletlerden dahi bir çok ihtiyaç sahibi bulunurdu. Hatta bir gün o fakirlerin arasında bulunan bir mecusi gezginin, kendisine ait dini töreni dergahın içinde yerine getirdiği, şeyhin bazı bağlıları tarafından görülerek hakkında dergahtan kovma ve azarlama gibi bir işe girişilmişse de Abdurrahman Hazretleri (ks) buna engel olmuştur. “İfadelerimiz çeşitli, senin hüsnün ise tektir. Hepsi bu cemale işaret ediyor. Hele soyluluk ve el açıklığında; Nazar sahiplerinin yanında Süleyman’ın mülkü hiçtir, belki Süleyman, mülkten azade olan kişidir”, sözlerine tam uygun olup, onun nazarında dünya ile ilgili mal ve süslerin zerre kadar üstünlüğü ve değeri olmadığı nakledilir. Çok kereler iyilik ve bağış eteğini arayıp bulma ümidi ile yüksek huzurlarına yüz süren ihtiyaç sahiplerine verecek para bulunmadığı zamanlar, dünyaya ilgisine sebep olarak gördüğü elbiseden bile vazgeçerek bağış buyurmuş olduğu nakledilir. Şiir sanatında dahi son derece güçlü idi. Şiirlerinin toplandığı, ‘Halis Divanı’ adlı kitabı, şiir sanatında en çok, Mevlana Celaleddin-i Rumi, Nur Ali ve Magribi gibi tasavvuf ehli şairlerin en büyüklerinin tuttukları yola bağlı kalmayı daha çok tercih etmiş olduğunu gösterir. Şiirlerinden birkaç mısra aşağıda verilmiştir.

“Her nereye baksam gerçek maksadım senin yüzündür,
Fakat gözyaşı ile dolu iki gözümde senin hayalinden başka bir şey bulamam,
Hangi toprağa ibadet maksadıyla alnımı koysam

Taptığım ve maksadım sen, varlığım ve secde ettiğim sensin”

Dede Efendi’nin (ks) adları tesbit edilebilen üç halifesi vardır. Bunlar Harputlu Ömer Baba (ö.1902), Derviş Halil Hafız (ö.1907) ve Antepli Mustafa Baba (ö.1921)’dır[85].

Alim ve şair **Ahmed Lami Efendi** (1826-1888), Elbistan’da doğdu. Babası dönemin bilginlerinden Hacı Mustafa Efendi’dir. Henüz yedi yaşında iken İlmihal, Kaside-i Bürde, Pend-i Attar okudu, Kuran-ı Kerim’i hıfzetti. Medrese eğitimi alarak hocası Osman Efendi’den Arapça, Farsça, Edebiyat, Mantık ve Riyaziye okudu. Şiirler yazdı. 1845’de Urfa’ya giderek Sakıp Efendi’ye intisap etti. İyi bir hatip olarak eğitim hizmetlerinde bulundu. Halk arasında “Sarı Vaiz” adıyla anıldı. Ömrünün sonuna kadar Urfa’da kaldı. Mezarı Urfa’da Mevlid-i Halil mezarlığındadır. Mezar taşında, “el-Alimü’l-fadıl ve vahidü’l-asr ve feridü’d-dehr es-Seyyid Ahled Lamii b. Mustafa Elbistan” kaydı bulunmaktadır.

Abdülkadir Efendi (1810-1898), XIX. Yüzyıl başlarında Erbil’de dünyaya gelir[86]. Mezar kitabesindeki kayda göre tam künyesi Ebû Muhammed Muhyiddin es-Seyyid eş-Şeyh Abdülkadir b. eş-Şerif Muhammed Muhyiddin es-Sıddıki el-Hüseyni’dir. Soyunun Hz. Ebubekir ve Hz. Ali’ye dayandığı anlaşılmaktadır.

---

[85] Harputlu Ömer Baba hk. Evliyalar Şehri Elazığ’a bkn. Sh. 213-220

[86] Yasin Taş. 19. Yüzyılda Urfa’da Bir Tarikat Şeyhi: Erbilli El-Hâc Abdülkâdir Efendi (Ö. 1898)

Kaynaklarda ismi, Abdülkadir Sıddıki, Abdülkadir Kemaleddin ve Abdülkadir Erbili şeklinde de yer almaktadır.

Abdülkadir Efendi'nin Erbil'deki hayatıyla ilgili kayıtlarda onun, "beytü'l-ilm ve's-sulehadan Şeyh Abdurrahman Halisi kudduse sirruhû hazretlerinin halkasından tarik-i aliye-i Kadiriyye ve Halvetiyye ve Nakşibendiyye'de irşada mezûn" bulunduğu nakledilir. Şeyh Abdurrahman Halisi, diğer adıyla şeyh Ziyaeddin Abdurrahman et-Talebani (1797-1859), Kerküklü şeyh Ahmed et-Talebani'nin oğlu olup, bugün Kuzey Irak ve çevresi olarak bilinen bölgede Kadiri Tarikatı'nın Halisilik kolunu kurmuş ve yaymıştır. 1842-1849 yılları arasında dönemin Bağdat Valisi Necib Paşa'dan aldığı destek ve yardımlarla Kerkük'teki Kadiri tekkesine bir medrese, bir cami, derviş odaları ve çeşitli birimler ilave ederek 200 kişinin kaldığı geniş bir külliye meydana getirmiştir[87]. Uzun yıllar bu tekkedeki manevi halkadan

---

[87] Tire Necip Paşa Kütüphanesi'ne ismini veren Mehmed Necip Paşa aslen Gürcü olup, 1785 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İstanbul'un meşhur âlimlerinden Abdülmûcib Efendi'nin oğludur. Âlim, dürüst, güvenilir, zekî ve çalışkan kişiliğiyle bilinir. Sanatı ve kültürü seven bir devlet adamıdır. Sarayda birçok önemli makamda hizmet etmiştir. Baruthâne Nâzırlığı görevinde iken Tire'de kendi adıyla anılan kütüphaneyi inşa ettirmiştir. 1830 yılında Surre Emiri olarak Hicaz'a gitmiştir. 1830 yılında Hicaz'dan döndükten sonra Baş Muhasebeci ve Çavuşbaşı görevlerine getirilmiştir. 1842 yılında Bağdat Valiliği'ne atanmış, burada yedi yıl hizmette bulunmuştur. Bağdat'ta da kendi adıyla anılan birçok esere imza atmıştır. Bağdat Valiliği'nden azledilen Mehmed Necip

ve şeyh Abdurrahman Efendi'den eğitim alan Abdülkadir Efendi, 50 yaşına, yani Urfa'ya gelene kadar bu çevrelerde kalmış olmalıdır. Kaleme aldığı eserlerden ve üç tarikattaki icazetlerinden büyük bir alim olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple onun, küçük yaşlardan itibaren İslami ilimler sahasında son derece iyi bir tahsil gördüğünü ve daha sonra devrinin önde gelen mutasavvıflarından tasavvuf öğrendiğini anlamak zor değildir. Ancak çocukluğu, gençliği, eğitimi, Abdurrahman Talebani dışındaki hocaları, kısacası Erbil'deki hayatı ve ailesine dair fazla bir bilgi mevcut değildir. Çeşitli kaynaklarda ailesi hakkında sadece Muhammed Muhyiddin ve Mustafa adında iki oğlu olduğu yer almaktadır.

Urfa'yı ikinci vatan seçen Abdülkadir Efendi'nin Urfa Halveti Dergahı meşihatına tayin edildiği 1883 tarihli Şeri mahkeme kaydında, onun 1858/1859 yılında Erbil'den Urfa'ya geldiği belirtilmiştir. Hocası Abdurrahman Halisi de, aynı sene içinde Kerkük'te vefat etmiş ve oradaki dergahın yanına defnedilmiştir. Hocasının izni ve görevlendirmesiyle Urfa'ya gelerek şehre yerleştiği açıktır. Abdülkadir Efendi'nin ismi Urfa'da ilk olarak 1859 tarihli Sakıbiye Vakfına ait vakfiyede yer almaktadır.

Paşa büyük üzüntüye düşmüş ve tam iki yıl sonra 1850 yılında vefat etmiştir. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın babasıdır. Kabri İstanbul Eyüp Sultan Mezarlığı'ndadır.

Abdülkadir Efendi, şeyhi Abdurrahman Halisi'nin intihabı üzerine nezaret etmeye başladığı Sakıbiye Tekkesi'ndeki görevini, birkaç yıl sonra bırakmıştır. Bundan sonra Abdülkadir Efendi'nin, çeşitli seyahatlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu seyahatlerin nerelere yapıldığı konusunda herhangi bir kayıt yoktur. Kaynaklarda Abdülkadir Efendi'nin büyük oğlu Muhammed Muhyiddin'in (1821-1871), İstanbul'da vefat ettiği yer almaktadır. Eyüp'te Kaşgari Dergahı yokuşuna defnedilmiş olan Muhammed Muhyiddin, üç lisanda inşa ve şiire muktedir, faziletli bir şair olup Zehavi Efendi'den icazet almış ve şiirlerinde "mahvi" mahlasını kullanmıştır. Abdülkadir Efendi'nin hem Sakıbiye Tekkesi'ndeki görevinden hem de bir müddet için Urfa'dan ayrılmasına sebebiyet veren olay, muhtemelen çok sevdiği oğlunun vefatı ve sonrasındaki gelişmeler olmuştur. Oğlunun İstanbul'da vefat ettiği ve buraya defnedildiği dikkate alınırsa Abdülkadir Efendi, seyahatlerinin bir kısmını bu şehre yapmıştır. Nitekim o dönemde, henüz küçük yaşta olan diğer oğlu Mustafa'nın bir ara İstanbul'da eğitim gördüğü ve daha sonra sırasıyla İskenderiye ve Kahire'de eğitimini sürdürdüğü belirtilmektedir. Aynı yıllarda Abdülkadir Efendi'nin iki eseri İskenderiye'de basılmıştır. Muhtemelen Abdülkadir Efendi Urfa'ya dönüşünden hemen önce, bir müddet Mısır'da bulunmuş, burada çeşitli eserler kaleme almış ve bu eserlerden ikisi kendisi orada iken yahut oradan ayrıldıktan kısa bir süre sonra İskenderiye'de basılmıştır. Hiç şüphesiz eserlerinin sadece Mısır'da basılmış olması,

kendisinin oradaki ilim çevreleri arasında tanındığını göstermektedir.

Abdülkadir Efendi, yapmış olduğu seyahatlerinden sonra 1300 senesinde tamamen Urfa'ya döner ve Tahtamor yani Hasan Paşa Mahallesi'ne yerleşir. Bu dönüşten bir müddet sonra, aralarında dönemin Urfa Müftüsü ve İhlasiye Medresesi Müderrisi Abdüllatif Efendi ile Halvetiye Tekkesi Vakfı mütevellisi Osman Efendi'nin de bulunduğu bazı şehir sakinleri, ondan Halvetiye Tekkesi'nin meşihatına geçmesini isterler.

Mevcut kayıtlara göre, Abdülkadir Efendi, 1898 yılının başlarında (Ocak/şubat) vefat etmiş, cenazesi yıkanıp kefenlendikten sonra yıllarca hizmet ettiği Halveti Tekkesi'nin kenarına defnedilmiştir. Vefatından sonra tekkenin başına oğlu Mustafa Efendi tayin edilmiştir. 13 Mart 1898 tarihli bir mahkeme kaydında, Abdülkadir Efendi'nin "yalnız sulbi sahih oğlu Mustafa Efendi'yi terk ederek" vefat ettiği ve tekkenin "yevmi 10 akçe vazife ile meşihat ve meşihate meşrût olan tevliyet ve yevmi 5 akçe ile dahi imamet cihetlerine" bu hususlara ehliyet ve iktidarı bulunan Mustafa Efendi'nin getirildiği belirtilmiştir. Aynı belgede Urfa Evkaf Müdürü Süleyman Efendi'nin başkanlığında toplanan komisyon heyetinin, 1865 doğumlu Mustafa Efendi'yi imtihan ettiği, Mustafa'nın Kadiri ve Halveti tarikatlarında icazet sahibi olmasının yanı sıra alim, zahid ve muttaki bir zat olduğu, Urfa'daki Kadiri ulemasının imzalı şahadetnamesiyle beyan edilmiştir.

Tasavvufa ve sûfiliğin meselelerine hakim olan Abdülkadir Efendi, aynı zamanda bu durumu haline ve hayatına da yansıtmış olan bir zattır. Nitekim Sakıbiye Vakfı'na ait vakfiyede kendisinin hangi vasıfları sebebiyle tekkenin şeyhliğine getirildiği ve sahip olduğu ulvi hasletlerin neler olduğuna dair önemli kayıtlar mevcuttur. Burada onun, "menba-i ilam ve irfan ve serfiraz-ı kerem ve hulefa ve dervişan olub her vecihle mücerreb ve müstakimü'l-etvar ve umûr-i memûresinde mukdim ve perhizkar olduğu" ifade edilmiştir. Bir başka ifadeyle onun alim, arif, cömert bir sûfi olduğu, işlerinde tecrübeyle hareket ettiği, dürüst ve çalışkan bir mizaçta bulunduğu, dünya lezzetlerinden sakınarak zühd ve kanaatle yaşamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Abdülkadir Efendi'nin Kadiri, Halveti ve Nakşibendi tarikatlarında şeyhlik icazeti alması ve bu tarikatların inceliklerine vukûfiyeti bir yana, kendisi aynı zamanda bu alanda yaklaşık 15 eser de telif etmiş alim bir kişidir. Kaleme almış olduğu bu eserler yaşadığı dönemde ilmi çevreler tarafından büyük takdirle karşılanmıştır. Abdülkadir Efendi'ye Halveti Tekkesi meşihatı tevcihinde, İstanbul Uşşaki Tekkesi Postnişini Hasan Hilmi Efendi, onun eserlerine dikkat çekmiş ve neşrettiği risalelerin fazlalığından hareketle onun "erbab-ı te'lif ve tesanif" bir zat olduğunu belirtmiştir[88]. Bu

[88] Babası Abdullah Ümmî, dedesi Hasan Efendidir. 1825 senesinde Kastamonu iline bağlı Azdavay ilçesinde doğdu.

durum İstanbul'daki kimi tarikat çevrelerinin, onun eserlerinden haberdar olduğunu ve bu eserlerden istifade ettiğini göstermektedir. Aynı şekilde, henüz hayatta iken bazı kitaplarının İskenderiye'de basılmış olması, Mısır'daki ilmi çevrelerin kendisine ve eserlerine rağbet ettiğine işaret etmektedir. Diğer taraftan, Abdülkadir Efendi Urfa'daki tarikat çevreleri arasında eser telif etmiş olan tek sûfidir. Kaleme aldığı eserlerinde Abdülkadir Efendi, İslam tasavvufunun ana konuları olan iman, marifet, hakikat, şeriat gibi kavramları, şeyh mürid ilişkisini, nefis terbiyesini, tarikat büyüklerinin kerametlerini ve daha birçok hususu ele almıştır. Bu eserlerinden iki tanesi, kendisi henüz hayatta iken İskenderiye'de basılmıştır. 1299 senesinde basılan ilk eseri 'Muhabbetü'z-Zakirin fi Reddi ale'l-Münkirin'de, tasavvufu savunarak, sufiliğe yöneltilen eleştirilere güçlü delillerle cevaplar vermiştir. Bir sonraki sene basılan diğer eseri 'Tefrihu'l-Hatır fi Menakıbı'ş-şeyh Abdülkadir'de ise, kendisinin de müntesibi olduğu Kadiri Tarikatı'nın kurucusu Abdülkadir Geylani'nin çeşitli menkıbelerine ve kerametlerine yer vermiştir.

Tasavvufun birçok meselesi hakkında eser bırakan Abdülkadir Efendi, çeşitli eserlere şerhler de

---

1911 senesinde İstanbul'da vefat etti. Kabri, Süleymâniye Câmii bahçesindedir.

yazmıştır[89]. "ed-Düreru"l-Mütebira fi şerhi"l-Ayati"s-Semaniyete „Aşere Min Mukaddimeti'l-Mesnevi şerif" adlı eserinde Mevlana'nın Mesnevisinin ilk 18 beytini şerh etmiştir. Aynı şekilde "şerhu Kelimatu Farisiyye Mine'l-Lemeati'l-Irakiyye", "Şerhu"s-Salati'l-Muhtasıra li'l-şeyhi'l-Ekber", adlı eserleri mevcuttur. 'el-Kavaidu'l-Cemiyye fi't-Tariki'r-Rufaiyye'de ise Rufailik Tarikatı ve temel prensipleri hakkında bilgi vermiştir. Çeşitli kaynaklarda kendisine nispet edilen diğer eserler arasında şunlar bulunmaktadır. et-Tarikatu'l-Rahmaniye fi'r-Rucûi ve'l-Vusûli ila'l-Hazreti'l-Aliyye, İlhamatü'l-İlahiyye fi Marifeti'l-Hakikati'l-İnsaniye, (el-İlhamatü'r-Rahmaniyye fi Meratibi'l-Hakikati'l-İnsaniye, en-Nefesu'r-Rahmaniyye fi Marifeti'l-Hakikati'-İnsaniyye), Mir'atu'ş-şuhûd fi Beyani Vahdeti'l-Vücûd, Hadikatü'l-Ezhar fi'l-Hikmeti ve'l-Esrar, Mecmûatu'l-Eş'ar fi'r-Rekaik ve'l-Asar, Misku'l-Hitam fi Marifeti'l-İmam, Adabu'l-Müridin ve Necatu'l-Müsterşidin, ed-Durru'l-Meknûn fi Marifeti's-Sırri'l-Masûn.

Urfa'yı ikinci vatan kabul ederek ömrünün son kırk yılını bu şehirde geçiren Abdülkadir Efendi, burada biri Kadiri diğeri Halveti olan iki tekkede yaklaşık otuz sene postnişinlik makamında bulunarak her iki tekkeye büyük hizmetlerde bulunur. Kadiri, Halveti ve Nakşibendiye tarikatlarında şeyhlik icazeti almış olması bir yana, düşünce ve uygulamaları itibariyle

---

89 Osmanlı Müellifleri. Bursalı Mehmed Tahir Efendi. Meral Yayınevi. Cilt I. Sh. 36

birbirlerinden tamamen farklı, iki ayrı tarikata bağlı tekkelerde görev ifa etmiş olması, onu diğer tarikat şeyhlerinden ayıran önemli bir özellik olmuştur. Ayrıca usul ve erkanlarını bizzat kendisinin belirlediği Sakıbiye Tekkesi'ni halifesi Abdülgani Efendi'ye, Hacı Gazi Tekkesi'ni ise oğlu ve halifesi Mustafa Efendi'ye bırakarak, bu uygulamaların aynı şekilde devam etmesini sağlamıştır. Hem yaptığı irşad faaliyetleri, hem bıraktığı halifeleri, hem de kaleme aldığı eserlerle kendisinden sonra Urfa'da tarikat kültürünün ve dolayısıyla dini hayatın şekillenmesinde önemli bir rolü olmuştur.

Hayatının son on beş yılını, seksen yaşının üstünde olduğu halde Halvetiye Tekkesi'nin meşihatında geçiren Abdülkadir Efendi, bu dönemde harabe bir halde bulunan ve hizmetleri aksamış olan tekkenin vakıf gelirlerini yeniden düzenlemiş, tekkede başlattığı irşad faaliyetleriyle burayı yeniden ihya etmiştir. Ayrıca tekkeyi tamir ettirmeye muvaffak olduğu gibi tekkenin meşihatını oğlu Mustafa Efendi'ye bırakarak buradaki dini hizmetlerin tekkeler ve zaviyeler kanununa kadar devam etmesini sağlamıştır. Tekke, 1891 yılında Şeyh Saffet (Yetkin) tarafından, Babası Kemaleddin Erbili'nin izniyle restore edilmiştir. Cumhuriyet döneminden önce inşa edilmiş olan Urfa tekkelerinin çoğunun, zamanla kaybolmasına karşılık Halvetiye Tekkesi, Abdülkadir Efendi'nin yaptığı hizmetler ve tamiratlar sayesinde ayakta kalabilmiştir. Kısa süre öncesine kadar viran halde bulunan yapı 2013 yılında restore edilip tasavvuf Müzesine dönüştürülmüştür. Tekke içerisinde Abdülkadir

Kemaleddin Erbili (Ebu Muhammed Muhyiddin) Türbesi bulunmaktadır.

XX. Yüzyıl

İl sınırları içerisinde Han el-Ba’rur, Çarmelik, Titriş ve Mırbi (Ilgar) Kervansarayı olmak üzere dört kervansaray bulunmaktadır. Bunlardan Han el-Ba’rur Kervansarayı Eyyûbiler dönemine, diğer üç kervansaray ise Osmanlı dönemine aittir.

Eski Arasa Hamamı'ndan Balıklı Göl'e giden yolun sağında, Eski Kuyumcu Pazarı'na bitişik olan Aslanlı Han, 1973 yılında yol açım çalışmaları sırasında yıktırılır[90]. Yapıdan günümüze, Urfa Müzesi'nde koruma altına alınan stilize iki aslan kabartması gelebilmiştir.

1903 Maarif Salnamesine göre Halep vilayetine bağlı Urfa kazasında şu medreseler bulunmakta idi[91]. Hacı Mustafa’nın müderrisliğinde 21 talebesi ile banisi Hamavizade Ahmed Paşa olan Rızvaniye Medresesi, Hüseyin Efendi’nin müderrisliğinde 16 talebesi ile banisi Müftahi Abdurrahman Efendi olan Rahimiye Medresesi, Hacı Ali müderrisliğinde 13 talebesi ile banisi Sakıb Efendi olan Takıbiye medresesi, Hacı Ramazan Efendi müderrisliğinde 14 talebesi ile banisi İbrahim Efendi olan İbrahimiye Medresesi, Mahmud Efendi müderrisliğinde 23 talebesi ile banisi Esad Ağa olan İhlasiye Medresesi, Halil Efendi müderrisliğinde 14 talebesi ile banisi Hamavizade Ömer Paşa olan Rızaiye Medresesi,

---

90 Adil Özme. Ruhada (Urfa) Bir Grup Şehiriçi Han

91 Maarif Salnamesi. 1903

Abdurrahman Efendinin müderrisliğinde 25 talebesi ile banisi Süleyman Ağa olan Süleymaniye Medresesi, Hacı Ömer Efendi müderrisliğinde on talebesi ile banisi Hacı Şaban olan Şabaniye Medresesi, Nafiz Efendi müderrisliğinde altı talebesi ile banisi Urfalızade Sakıb Efendi olan Sakıbiye Medresesi.

1910 yılında Urfa'da kasaba içinde bir İtalyan Kız Nakış Okulu bulunmaktaydı[92]. 27 Subat 1912 tarihinde inşa olmuş, Kehrizbaşı'nda Alman Hastahanesi adında bir okul, Urfa'da Yetimhane, Suriye Alman Okulu adında okullar bulunmaktaydı. 1903 yılında mevcudiyeti bilinen Capucin Mektebi ve Franciscain Rahipleri Mektepleri adında iki mektep vardı. Fransız okulu olan bu okullar 1. Dünya Savaşı sırasında oluşan tepki yüzünden zarar görmüşlerdir.

İsviçre Hastanesi (Gesem) Mahmut Nedim Efendi Konağı'nın kuzeyindedir. 1901 tarihinde İsviçreli Dr.Christ'in Basel'deki dostlarından sağladığı yardımlarla yaptırılmıştır. Geniş bir avlu içersinde, düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş iki ayrı yapıdan oluşmaktadır. Türkiye Kızılay Derneği mülkiyetindeki yapı, onarımı yapılmak ve sosyal amaçla (aşevi olarak) kullanılmak üzere 2002 yılı başlarında Şanlıurfa Valiliğine tahsis edilir. Bugün yapı, Şanlıurfa Valiliği Geleneksel El Sanatları Merkezi olarak hizmet vermektedir.

---

[92] Şehnaz Öztürk. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa'da Eğitim. Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi. Şanlıurfa. 2006

Şanlıurfa'da günümüze ulaşan Osmanlı dönemi hamamlarından dokuz tanesinden yedisi halen işler durumdadır[93]. Bu hamamlar Vakıflar tarafından işletmecilere kiralanmıştır. Günümüze ulaşmayan hamamlar ise şunlardır. Bey Kapısı Hamamı. Trablussam şehrindeki Dergah-ı Ali'nin baş kapıcısı Darendeli Mehmet Ağa vakfına ait 1751 tarihli vakfiyede bu hamamın Darendeli Mehmet Ağa'ya ait olduğu ve "İbn-i Maktul Hamamı" namıyla meşhur olduğu belirtilmektedir. Mencek Hamamı Emir Mencek İbni Abdullah Vakfına ait 1373 tarihli vakfiyede bu hamamdan bahsedilmektedir. Vakfiyede geçen bu hamamın, kadınlar ve erkekler bölümleri bitişik durumda olan "Çifte Hamamları" tarzında inşa edilmiş büyük bir hamam olduğu anlaşılmaktadır. Abbasiye Vakfına ait 1696 tarihli vakfiyede Babül Harran (Harran Kapısı) Mahallesinde bulunduğu belirtilen Karaburç Hamamı'nın beş bab hücre ve taşra kümbet ve külhan olduğundan söz edilmektedir. Rızvan Ahmet Paşa Vakfına ait vakfiyede geçen Devekovan (Danakvan) Hamamı Balıklı Göl'den büyük yola çıkan yolun sağ köşesinde yer almaktaydı. Eski fotoğraflarından bilinen bu hamam 1945 yıllarında yıktırılmıştır. Ayaklı Hamam Asfalt yol üzerindeki Özen Sineması'nın karşısında ve Anadolu Lisesi yerindeki Eski Saraya bitişik bir yerde idi. Ömer Paşa'nın Kutbettin Camii Vakfına ait 1780 tarihli vakfiyesinde "Saray

[93] Yaşar Gülbiçin. Günümüze Gelen Şanlıurfa Hamamları. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Van. 2006

Kurbinde" bir hamamdan söz edilir ki bu Ayaklı Hamam olmalıdır. Kuloğlu Hamamı 1722 tarihli Hacı Nimetullah Bin Asker Vakfiyesinde, Saraçlar Çarşısı civarında bulunduğu belirtilen bu hamamın yeri tespit olunmamıştır.

Hacı Kamil Köprüsü Şanlıurfa Belediye Binasının bulunduğu bölgede, Köprübaşı denen muhitte yer alır. Urfa Valisi Ethem Paşa zamanında, Valinin isteği doğrultusunda eşraftan Hacı Yusuf Kamil Bey tarafından 1903 yılında şehrin iki yakasını birleştirmek için yaptırılmıştır. Hacı Kamil Bey köprüyle beraber han, otel ve dükkanlar inşa ettirmiştir. Hacı Kamil Köprüsü, Karakoyun Deresi üzerindeki en yüksek köprüdür. Doğu tarafı dört, batı tarafı iki gözlü kemerli olarak inşa edilen köprü yetersiz kalınca, 1939 yılında bu köprünün batısına halen kullanılan betonarme köprü inşa edilir.

1903 tarihinde, kesme taştan, "U" planında iki katlı olarak inşa edilen *Millet Hastanesi*, güney cephesindeki sütunlu balkonu ve köşelerdeki ince sütunçeleriyle dikkat çeker. Urfa Mutasarrıfı Ethem Bey'in emriyle, Urfa Mekteb-i İdadi Müdürü İhsan Şerif beyin öncülüğünde 11 ay gibi kısa bir zamanda hizmete açılmıştır. İstanbul'dan Radilis Efendi isminde genç bir Rum operatör getirtilerek, Urfa'da ilk defa fıtık ameliyatı bu hastanede gerçekleştirilmiştir. Yapı bu gün Şanlıurfa Diş ve Ağız Hastalıkları Hastahanesi olarak kullanılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Urfa vilayeti sağlık müdürü Şefik Arif tarafından yazılan "Urfa Vilayeti Sıhhi

ve İçtimai Coğrafyası" isimli çalışmada Urfa vilayet merkezinde bir hastanenin bulunduğunun, fakat bunun da güvenlik güçlerince kullanıldığının, Suruç'taki dispanserin ise doktorsuzluk nedeniyle hizmet veremediğine karşılık sadece Birecik'teki dispanserin hizmette olduğunun ifade edilmesi, Cumhuriyetin başlarında yöredeki sağlık hizmetlerinin durumunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir[94]. Urfa şehir merkezindeki Hamidiye (Millet) hastanesinde 14 adet hasta koğuşunda 100 civarında yatağın bulunması günün şartlarına göre küçümsenmeyecek bir rakamdır. Bir diğer sağlık tesisi olan eczanelerin ise Urfa, Birecik ve Nizip'te genel anlamda belediyelerin kontrolünde olmakla birlikte özel kesime ait eczanelerin de var olduğu görülmektedir. Daha sonra vilayetteki, bataklıkların ve kirli suların ortaya çıkmasını kolaylaştırdığı malarya hastalığının vilayet nüfusunun yüzde yirmisini etkilediği ifade edilmiştir. Bu dönemde frengi, idrar yolu hastalıkları, malarya, verem, çocuk ishali, mide hastalıkları, basur, trahom, kuşpalazı, boğmaca ve öksürük gibi hastalıkların kaydedilmesiyle geçmiş dönemdeki hastalıklar hakkında önemli bilgiler sunulmaktadır. 1894 ila 1901 yıllarında bir kolera salgınının, 1916 yılında ise lekeli humma hastalığının halk sağlığı üzerinde derin olumsuz etkiler bıraktığını öğrenmekteyiz.

[94] Abdulkadir Güzel.Urfa Vilayeti Sıhhî Ve İçtimaî Coğrafyasının Analizi

Şeyh Abdurrahman Konağının Birecikli şair ve Şeyh Abdurrahman Halis Efendi tarafından 1900'lü yılların başında yaptırıldığı bilinir. Fransız işgali sırasında Fransızlar tarafından karargah binası olarak kullanılır. Cumhuriyet döneminde boş kalmış olan yapı 1957 yılında onarılarak uzun bir süre lise binası olarak faaliyet gösterir. 1970'li yıllardan 1993 yılına kadar ise boş olarak harap konumda bırakılan yapı, son onarımla bir süre meslek yüksekokulu olarak kullanılır. Günümüzde Halk Eğitim Merkezi olarak işlevini sürdürmektedir. Gaziantep savunmasındaki başarısıyla İstiklal Madalyası ile taltif edilen Hasip Erol Bey Abdurrahman Halis Bey'in oğludur.

Belediye Kültür Merkezi binasının mimari ve içerdiği üslup özelliklerine bakılarak XX. Yüzyıl başlarında yapıldığı söylenebilir. Tanzimat döneminde inşa edilen kamu yapılarındandır. Alt katı ″Hürriyet Kahvesi″, üst katı ″Otel″ olarak bilinen yapı, son zamanlarda ″belediye hizmet binası″ olarak kullanılmıştır. Günümüzde alt katı *belediye düğün salonu*, üst katı *belediye kültür müdürlüğü* ve *halk kütüphanesi* olarak işlev görmektedir.

1902 yılında yayınlanan bir istatistikte Urfa'da dokuz adet kütüphane olduğu ve bunların 1040 el yazması, 1305 matbu olmak üzere toplam 2345 kitaba sahip olduğu belirtilmiştir.

Son 40-50 yıl içerisinde Şanlıurfa'da Meşarkiye, Sultan Bey, İhlasiye (Kardeşler), Kamberiye, Damat

Süleyman Paşa ve Kubbe Mescid-i Şerifi yıkılarak yerlerine betonarme camiler yapılmıştır.

Kubbe Mescid Sokak'ta yer alan (Bugünkü Demokrasi Caddesi) ve vakfiyesinde 1929 tarihli olduğu belirtilen Kubbe Mescid-i Şerifi'nin diğer bir adı Hacı Abdülvahid Hoca Tekkesi idi. Bu mescid 1980 yılında yıkılarak betonarme bir şekilde yapılmış, 2005 yılında bu da yıkılarak yerine bugünkü İmam Aslan Camii inşa edilmiştir.

Şehbenderiye Camii Topçu Meydanı Mahallesindedir. Camide, ikisi son cemaat yeri cephesinde, biri avlunun doğu kapısı üzerinde, biri avlunun kuzey duvarı dış cephesindeki çeşme üzerinde olmak üzere dört kitabe bulunmaktadır. Son cemaat yeri cephesinin doğusundaki kitabede caminin 1903 tarihinde Bekir Beg tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Camideki en eski tarihli kitabe budur. Avlunun doğu kapısı ile kuzey duvarı dış cephesindeki çeşmenin inşa kitabeleri 1909 tarihlidir. Son cemaat yeri cephesinin batı kesimindeki kitabe ise 1910 tarihli olup cami genişletilirken yazılmıştır. Hacı Bekir Beg b. Müslüm, 1910 tarihinde hazırlattığı vakfiyesinde bu camiye vakıfta bulunur. Hacı Bekir Bey'in İran Ticaret Konsolosu (Şehbender) olması dolayısıyla camiye "Şehbenderiye" adı verilmiştir. Mihrap boyunca enine dikdörtgen planlı cami mekanı dört adet paye ile iki sahına bölünmüş, her sahın beşer adet çapraz tonozla örtülmüştür. İnşa malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Duvarlardaki izlerden ve son cemaat yeri cephesindeki iki kitabenin tarih

farklılıklarından, 1903 tarihinde iki sahınlı ve her sahnı üçer çapraz tonozla örtülü ve üç gözlü son cemaat yeri planında inşa edilen yapının, 1910 tarihinde sahınlarının ve son cemaat yerinin batısına ikişer çapraz tonoz eklenmesiyle genişletildiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, caminin ilk şekline göre ortada yapılmış olan mihrap ve minberi doğuya kaymış durumdadır. Sade ve süslemesiz mihrap son yıllarda yeşil fayansla kaplanmıştır. Balkon şeklindeki minbere duvar içerisinden merdivenle çıkılmaktadır. Beş gözlü son cemaat yerinin her gözü birer çapraz tonozla örtülü olup tonozlar önde dört payeye oturmaktadır. Eski Ömeriye Camii minaresini örnek alan, dört ince sütun üzerine küçük bir kubbeyle örtülü minber minare, son cemaat yerinin kuzey doğu köşesindedir. Camide süsleme yoktur. Camiyi yaptıran Hacı Bekir Beg b. Müslüm, 1910 tarihli vakfiyesinde camiye bir de dershane yaptırdığını söylemektedir. Bu dershane yanında, caminin batı tarafında, dershaneden başka dört oda bulunuyordu. Bazı değişimler geçirmiş olmakla beraber halen bunlardan ikisi tamamen, ikisi de kısmen ayaktadır. Şehbenderiye Camisi içinde faydalanmak amacıyla Parmaksızzade Bekir Bey tarafından vakfedilen 42 adet kitaptan oluşmuş olan kütüphane daha çok bir cami kitaplığıdır. Hacı Bekir Bey ayrıca aynı tarihlerde caminin kuzeydoğu yakınına kendi adıyla anılan Hacı Bekir Hanı'nı da (Topçu Hanı) yaptırır. Camiye vakıf olarak düzgün kesme taşlardan yapılmış yapıya, güney cepheden, eyvan şeklinde, beşik tonozlu büyük kapıdan girilir. Bu girişin sağında ve

solunda odalar bulunmaktadır. Kare avlunun dört cephesinde bulunan dükkanların kuzey ve doğu cephede olanlarından önemli bir kısmı yıkılmış olup yerlerine betonarme dükkanlar yapılmıştır. Avlunun batı cephesi iki katlı, diğer cepheleri tek katlıdır. İkinci kata çıkış, güney cephenin batı ucundaki taş merdivenledir.

İsyana başlamak için uygun bir zaman beklenirken silah toplanması ve 1894 doğumluların askere alınması sırasında Zeytun, Sason, Haçin, Diyarbakır bölgelerinden kaçan Ermeni askerler de komitacılara katılınca, Urfa'ya 7.5 km. uzaklıktaki Germiş Köyünde ve 19 Ağustos 1915 Perşembe günü de Urfa merkezinde ilk isyanlar başlatılır[95]. Urfa olayının ertesi günü Tellülebyaz-Urfa-Siverek yolunda çalışan hizmet taburunun Ermeni erleri evvelce kararlaştırdıkları gibi subayları ve Türk işçileri öldürmeye teşebbüs etmişlerse de başarılı olamazlar. Daha sonra Tellülebyaz-Urfa kısmında çalışan bölüğün Ermeni erleri kazma, kürek ve muhafız jandarmalardan ele geçirdikleri silahlarla Yedek Subay İbrahim Hilmi'yi şehit etmişler, dört jandarma eriyle köy muhtarını yaralamışlardır. 28 Ağustos 1915'teki bu olaydan sonra 29 Eylül 1915 tarihine kadar sükunet hakimdir. Ancak 29 Eylül 1915 tarihinde şehir merkezinde 40 el kadar tüfek atılmış, ertesi günü bu olayın sorumlularını araştırmak için Ermeni mahallesine giden polis ve jandarmaya ateş edilmiş ve bir jandarma şehit olmuş, iki jandarma

.[95] http://www.ermenisorunu.gen.tr/

yaralanmıştır. Asiler Türk evlerine hücum ederek savunmaya ve saldırıya uygun olanlarını ele geçirmişler, Müslüman ailelerinden 10 kadını şehit etmişlerdir.

Urfa'ya yakın birlikler bölgeye sevk edilir. Bu arada polis ve jandarmanın azlığı sebebiyle bölgeye toplanan gönüllüler Ermeni mahallesine girmek isterler. 1 Ekim sabahı büyük bir kalabalık Su Meydanı, Alman Halı Fabrikası ve Balıklı Göl tarafından mahalleye hücum eder. İlk zafer Ermenilerin olur. Çoğu deneyimsiz ve silahsız kalabalıktan 450 kadar kişi ölür. 3 Ekim Perşembe sabahı iki topla Balıklıgöl tarafından top atışı başlatan Türkler, gece de açılan yarıktan içeri girmeye karar verirler, fakat aynı planla Ermeniler yine çatılardan açılan ateşle 100 kadar Müslümanı öldürür. 4 Ekim günü ortalık ölüm sessizliğine bürünmüştür. Türk tarafı saldırılara ara verip top atışları yaparak Fahri Paşa'yı bekleme kararı alır. 6 Ekim günü topçuların gelmesiyle büyük sevinç yaşayan halkın sevinci yarım kalır. Çünkü Kör Sako isimli çeteci ile dört arkadaşı kalabalığın arasına karışmışlar ve topçu subaylara suikast girişiminde bulunmuşlardır. Toplardan birinin anahtarını bozar ve Ermeni mahallesine geri kaçarlar. Bir sonraki gün Fahri Paşa ile Mıgırdiç mevziler arasında birbirlerine seslenerek görüşürler. Bu görüşme de olumsuz sonuçlanınca aynı günün öğle vaktine doğru toplara atış emri verilir. 8 Ekim günü Mıgırdiç ve arkadaşları Türk askeri kıyafetleri giyerek gece vakti bir suikast düzenlerler ve askerleri bir süre daha durdururlar. 10 Ekim gününe kadar çatışmalar devam eder ve 11 Ekim

günü çatışmalara bir gün ara verilir. 13 Ekim günü tekrar başlayan çatışmalar 16 Ekim'e kadar devam eder ve en sonunda kadınlar ve çocuklar Osmanlı yetkililerine teslim edilerek isyan bastırılır. Ekim 1915'te Urfa'daki Ermeni semtinin kuşatılmasını Suriye'deki Alman Kurmay Eberhard Graf Wolfskeel von Reihenberg yönetmektedir[96].

Urfa Ermeni İsyanı savaş halinde Osmanlı'nın bölgedeki kuvvetlerine zarar verirken 4000 kadar Ermeni nüfus Suriye'de çeşitli bölgelere tehcir edilir. Urfa İsyanı misyoner, komite, kilise ve dış ülkelerin ortak hareketi sonucunda bu kadar uzun sürmüş ve maddi manevi birçok kayba sebep olmuştur. İsyandan sonra Ermeni çetelerinin elebaşları, yine bir kolayını bularak başka bölgelere kaçmışlardır. Çatışmanın 16 Ekim 1915'te bittiği, aynı tarih ve 7664 sayılı şifreyle 4. Ordu Komutanlığı'nca Başkomutanlığa arz edilmiştir.

Urfa'da faaliyet gösteren Bord misyonerlerinden Corinna Shattuck, Osmanlı topraklarındaki ilk körler okulunu açma işini üstlenir[97]. Corinna Shattuck, 1910 yılına kadar, okulun sorumlu misyoneri olarak görev yapar. 1911 yılında Francis H. Leslie, Bord tarafından Urfa'ya kalıcı misyoner olarak atanır. Urfa Körler Okulu, 1902-1914 yılları arasında gerçekleştirdiği eğitim

---

96 the "only German officer know to have served in Ottoman uniform and directly participated in the killing of Armenians." Kevorkian. Sh. 619

97 İdris YÜCEL. Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)

faaliyetleri sonucu, birçok görme engelli öğrenciye diploma kazandırır[98]. Bord'un Urfa'dan sorumlu misyoneri F. H. Leslie, savaşın başlamasıyla birlikte Urfa Amerikan konsolosu görevini de yerine getirmeye başlar. 26 Eylül 1915'de Misyoner Leslie Ermeniler tarafından bu kişinin içinde bulunduğu binaya ateş açılmayacağı düşüncesiyle esir alınır[99]. Türklerin Leslie'yi serbest bırakma talebi reddedilir. Leslie ancak binayı ele geçiren birlikler tarafından kurtarılır. Amerikalı misyoner Leslie, bulunduğu konum sebebiyle, Amerikan binasını işgal eden isyancılar arasında bulunduğu veya buna zorlandığı için defalarca mahkeme karşısına çıkar ve ifade verir. 13 Kasım 1915 tarihli NYT'nin haberini yapmış olduğu olayla ilgili Başbakanlık Devlet Arşivlerinde yer alan bir telgraf metni şöyledir. "Asit içerek intihar eden Urfa'da

---

[98] Osmanlıda körlerin eğitimlerine yönelik ilk önemli adım, 1890'lı yıllarda atılmıştır. II. Abdülhamid döneminde, Maarif Nazırı Münif Paşa'nın görme engellilerin eğitimiyle ilgilenmesi ve konunun padişaha arzı üzerine 1891 yılında Dilsiz ve Sağır Mektebi'ne bağlı olarak bir Âmâlar Okulu açılmıştır. Bu okul, Avrupa'da ve ABD'de faaliyet gösteren körler okullarına benzer bir eğitim müfredatını ortaya koyamamış ve öğrencilere, modern eğitimden ziyade yoğunlukla müzik eğitimi verilmiştir. Üstelik zaman içerisinde müzik eğitiminin de kaldırılarak eğitime yalnızca ilahi ve kasidelerle devam edilmesi sonucu öğrenciler okuldan uzaklaşmıştır. Böylece beklentileri karşılayamaması üzerine okulun faaliyetlerine, 1897 yılında son verilir.

[99] Halep Konsolosu'ndan (Rössler) İmparatorluk Şansölyesi'ne (Bethmann Hollweg) Rapor. Halep, 8 Kasım 1915

mukim Amerika Misyoneri Leslie'nin Ermeni ihtilaline katıldığının anlaşıldığına dair Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti'nden Adana Vilayeti vasıtasıyla Emniyet-i Umûmiye Müdürü İsmail Bey'e çekilen telgraf". Şehirdeki Bord misyonerinin ölümü üzerine Urfa Körler Okulu da 1915 yılından itibaren tamamen işlevsiz kalır. Misyoner Leslie'nin eşi, 1917 baharında Urfa'ya döner. Ancak ne bu tarihte, ne de savaş sonrasında şehirdeki misyon faaliyetlerini yeniden başlatmak mümkün olmaz.

Olayların başlangıcından itibaren 20 jandarma şehit edilirken 50'si de yaralanır[100]. Olaylarda 349 Ermeni ölü ele geçirilir. Sağ olarak yakalananlar Divan-ı Harbe sevk edilir, sayıları 2000 civarında olan kadın ve çocuklar da güvenlik içinde Musul'a yollanırlar. Olaylarda çok sayıda Müslüman'ın evinin yandığı belirlenir. Devlet bu durumda olanların evlerinin tamiratı için gerekli olan paranın ödenmesini veya onlara boşalan Ermeni hanelerinden yer verilmesini kararlaştırır.

Aralık 1915 başlarında bir tasfiye komisyonu, Urfa'da iki yıl sürecek olan çalışmalarına başlar. Yağmadan geri kalmış Ermeni mülklerinin tümü satışa çıkarılır. Yağmacılar ve onlara yataklık edenler, "aylardan beri şehrin içinde ve dışındaki çalıntı mallardan kazanç sağlıyorlardı". Savaş mahkemesi, pek çok mülke el koymuştur. Resmi tasfiye bilhassa satış mağazaları, evler, bahçeler ve arazi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

---

[100] Nejla Günay. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'nun Güney Bölgelerinde Ermeni Çete Faaliyetleri

Komisyonlardan biri dağılıp yerine diğeri geçmekte, böylece mümkün olduğu kadar çok komisyon üyesine zenginleşme fırsatı sağlanmaktadır. Zamanla Ermeni halkın refahının tümü Müslümanların eline geçer ve denilir ki, "böylece bu dehşet verici insan kırımı esas amacına ulaşmış oldu"[101].

Urfa, dönemin sıkıntılarını henüz atlatmış değildir. Nitekim 1916 yılında Van, Muş, Erzurum, Bingöl ve Bitlis'den Rus işgali ve Ermeni isyanlarından göç etmek zorunda kalan halk Urfa'ya sığınır. Aslında Urfa'ya gelen sivil Müslümanlar buradan Konya, Teke, Sivas, İçel ve Kastamonu gibi vilayetlere sevk edilecektir. Fakat sevkleri hemen yapılamadığından

---

[101] Soy isimlerin Türkleştirilmesini dayatmak üzere 1934 yılında çıkarılan yasa gereği Sait Yünkes olarak adlandırılan Archag Baghdassarian'ın oğlu, 6 Kasım 1975 tarihinde, Viranşehir'de, kırk tapu senedine denk düşen ve günümüzde, 750-800 milyon Türk poundu ettiği tahmin edilen 3,240 akre araziyi geri almak için, Urfa Ceza Mahkemesi'ne dava başvurusunda bulunur. Davacı Dr. Orhan Yünkes, topluma, dişçilik mesleğini icra ederek hizmet vermektedir. Dava, on yıl sürer. Bu araziler, Orhan Yünkes'in dava açtığı gaspçılar tarafından işgal edilmişlerdir. Mahkeme, 20 Ağustos 1985 tarihinde, Ermeni davacının lehine karar verir ve Orhan Yünkes'e, atalarından kalan malvarlıkları geri verilirken, Arazi kayıtlarında, gerekli düzeltmelerin yapılmasını emreder. Ne var ki, davacının, davayı kazandığı aynı gün, saat 14:00'de, sözde 13 yaşında olan Ahmet Özkan tarafından, Urfa belediye gazinosunun önünde, kafasına sıkılan altı kurşun ile öldürülür.

hanlar, çadırlar ve evlerde açlık ve sefalet içersinde bir yılı aşkın bir süre ikamet etmek zorunda kalmışlardır. 1916 Aralık ayına kadar Urfa'ya 40 bin Müslüman mülteci geçici olarak yerleştirilmiştir. 1917 sonu itibariyle de Mamuratülaziz, Diyarbakır ve Urfa'da toplam 200 bin mülteci birikmiş, bunlardan 50 bini aşkın mülteci, trenle Konya'ya gönderilmiştir. 1920 senesinde bile Urfa'da iskan edilmemiş 48.778 Müslüman mülteci bulunmaktadır.

Kalabalıktan dolayı yeteri kadar ziraat yapılamaz ve 1917 yılında kentte başlayan kıtlık, birçok salgın hastalık ve ölümlere sebep olur.

İngiliz işgalinin yaklaşmakta olduğunu gören Urfalılar da 3 Aralık 1918'de *Müdafaai Hukuk Cemiyeti'n*i kurmuşlardır.

24 Mart 1919'da Urfa 200 kişilik bir piyade alayı ile İngilizler tarafından işgal edilir. 15 Eylül 1919'da aralarındaki anlaşma gereğince İngilizler Urfa'yı Fransızlara bırakır. Şehir 30 Ekim'de Fransızlar tarafından işgal edilir.

13 Aralıkta Urfa, Maraş ve Antep halkına hitaben yayımlanan bildiride özetle şunlar söylenmektedir. "Padişah'la anlaşarak Suriye, Kilikya ve Doğu topraklarını himayemize alıyoruz. Halk ayrımsız silahlarımızın himayesi altındadır. Barış geldi. Namuslu olanlar Fransızlar tarafına geçsin..." İslam Cemaati, ertesi gün bildiriyi protesto etmiştir. 25 Ocak 1920'de Mustafa Kemal Paşa, kolordulara ve milislere gönderdiği iki emirde, Fransızların parça parça yok edileceğini, Urfa'da

buna hemen başlanması gerektiğini yazar. Mustafa Kemal Paşa'nın Urfa için öngördüğü gerilla savaşı başarıyla uygulanmış yararlı sonuçlar doğurmuştur[102]. Urfa'da başlayan genel ayaklanmaya Suruç ve Akçakale civarındaki halk da katılmış, büyük kuvvet oluşturmuştur. Ancak savaşanların düzenli birlik disiplininden uzak olması hem kuşatmayı uzatmış hem de kayıplar verilmesine sebep olmuştur. 5 Martta Kuvayı Milliye Fransızlar üzerine saldırıya geçer. Çarpışmalarda 100'den fazla Türk hayatını kaybetmiştir.

Urfa halkı resmi kuvvet istemişse de Fransızlara savaş açmak anlamına geleceği düşüncesiyle İstanbul hükümeti buna yanaşmaz. Ali Saip Bey'le halkın kararlı tutumu üzerine, Caraplus'tan bekledikleri yardımı alamayan Fransızlar, 8 Nisan 1920 günü mütareke yapmak ve bazı şartlarla şehri terk etmek istediklerini bildirmişlerdir[103]. 9 Nisan'da Fransızlarla Urfalılar,

---

[102] Yaşar Akbıyık. Millî Mücadele'de Güney Cephesi

[103] Ali Saip Ursavaş (1887, Kerkük-1939, Ankara), Harbiye'yi bitirdi. Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu'nun işgali başlayınca Güneydoğu Anadolu'da "Namık" takma adıyla Kuvayi Milliye'ye katıldı. Fransız işgali sırasında Mustafa Kemal'den aldığı emirle Urfa Jandarma Komutanı ile birlikte Urfa Savunması direnişini örgütledi. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ye Urfa milletvekili olarak girdi. Aralık 1920'de Urfa Kuvayi Milliye Komutanı olarak bölgedeki aşiret reislerini Fransız işgaline karşı topladı. Aktif olarak savaştı. Konya İstiklal Mahkemesi reisliği yaptı. Daha sonra II. Dönem Kozan, III., IV., V. ve VI. Dönem Urfa Milletvekilliği yapmıştır.

Urfa'nın boşaltılmasında anlaşırlar. Buna göre Ermenilerin can güvenlikleri sağlanacak, Urfa'da ölen Fransızların mezarlarına saygı duyulacak, esirler geri verilecek ve Urfa ileri gelenlerinden bir grup gidecekleri yere kadar Fransızlara eşlik edecektir. Fransızlar, 6000'den fazla Ermeni'nin açlıktan ölmemesi için kabul ettikleri geri çekilmeyi yarın gece gerçekleştireceklerdir[104].

500 kişilik Fransız kuvveti, gece yarısından başlayarak Urfa'yı terk eder. 10 Türk jandarmasının refakatinde kentten ayrılan Fransızlara Suruç yolunda Kürtler tarafından yapılan baskında subaylarıyla birlikte 250 Fransız askeri öldürülür. Fransız kuvvetlerinden sağ kalanlar, aç ve yorgun bir halde Suruç yakınındaki bir köye ulaşırlar. Köylüler Fransızları misafir ederek karınlarını doyurur. Köylüler, Fransızları Suruç'a götürüp Türk makamlarına teslim ederler.

Fransızlar Urfa'dan gittikten sonra, Altı Nisan'da azledilen Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey Bayburt'taki görevi sırasındaki tasarruflarından dolayı Ermeni

---

Atatürk'e karşı suikast girişimine adı karıştıysa da suçsuz bulundu. 25 Eylül 1939'da Ankara'da 52 yaşında hayatını kaybetti. Urfa kahramanı ve Atatürk'ün yakın silah arkadaşı olduğundan soyadı kanunu çıktığında, soyadı Ursavaş olarak Atatürk tarafından verildi. Evli ve dört çocuk babasıydı. Kilikya Faciaları ve Urfa Kurtuluş Mücadeleleri isimli bir eseri bulunmaktadır.

[104]Açıklamalı Yönetim Zamandizini. 1919 – 1929. Ankara Üniversitesi. Ankara, 2007

kırımından suçlu görülecek, Divanı Harpçe 20 Temmuz 1920'de idama mahkum edilerek, 5 Ağustos 1920'de asılacaktır[105].

31 Mayıs 1920'de Urfa'da bulunan kilise ve mektep, tehcir esnasında harap olmuştur.

Halk arasında da Ermenilere karşı rahatsızlık verici hareketler meydana gelir. Bunun üzerine Ermeni cemaati 1921 yılında bir karar alır ve Urfa'yı toplu olarak terk ile Halep ve Beyrut'a giderler.

Millet Köprüsü, Karakoyun deresi üzerine inşa edilmiştir. Yapılış amacı derenin bir yamacından Millet Hastanesi'ne (Eski Devlet Hastanesi) geçişi sağlamaktır. Bu nedenle Millet Köprüsü olarak isimlendirilmiştir. Köprünün güney tarafındaki üçgen alınlıklı, kemerli giriş kapısı üzerindeki kitabede: "Ali Saip Köprüsü, sene 1341 (M.1922)" yazılıdır. Mevcut kaynaklara göre bu kitabe yapım değil, onarım kitabesidir. Buna göre köprünün inşa tarihi daha eskidir. Yapının Urfa tarihi açısından büyük önemi vardır, zira Urfa Kurtuluş savaşında Fransızlarla yapılan son anlaşma bu köprü üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşmanın anısına, Urfa kurtuluş mücadelesine katkılarından dolayı kitabeye zamanın Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip Bey'in adı yazılmıştır. Millet Köprüsü 2001 yılında Şanlıurfa Valiliğince restore edilmiş, taş korkulukları ve döşemesi yenilenmiştir.

İbrahim Edhem, 1904 Ankara doğumludur. Ankara

---

[105] Bunun için Evliyalar Şehri Bayburt'a bkn. Sh. 24-25

Sultanisi'nde 10. sınıfa kadar okuduktan sonra ayrılıp kendisini dini ilimler sahasında yetiştirmeye çalışan, bu arada Konyalı Mehmed Vehbi gibi alimlerden özel dersler alan gayretli bir aydındır. Cumhuriyet kurulmadan önce bir ara yolu İzmir'e düşer, bir camide verdiği vaaz halk tarafından çok beğenilir ve umumi arzu üzerine camilerde peş peşe vaazlar verir. Bu yoğun talebe cevap veremeyeceğini anlayınca da "İslamiyet'te Ahlak ve Kadınlarda Tesettür" adlı küçük boy 59 sayfalık bir risaleyi 5 bin adet bastırarak fikirlerini kamuoyuyla paylaşır.

Bu kitap piyasaya çıkıp okuyucuya ulaştıktan sonra, İbrahim Edhem'in basını eleştirdiği, içki yasağına destek verdiği ve içki yasağı kanununa destek veren İzmir müftüsü Hoca Rahmetullah Efendinin yayınladığı beyannamelere imza atıp katkıda bulunduğu için İstanbul basınının toplu saldırısına uğrar. Başta resmi ideolojinin organı olan Hakimiyet-i Milliye, Akşam, Tanin, Cumhuriyet, Karagöz, Yeni Mecmua ve Resmi Gazete'nin tepkileri ağır olur.

Cumhuriyetin ilanından 26 gün sonra 23 Kasım 1923 günü Beyazıt camiinde kürsüde verdiği vaaz sırasında yaptığı konuşmanın "halkı tahrik edici" olduğu ihbarı üzerine İbrahim Edhem, ikindi namazından sonra vaaz verdiği caminin kapısında tutuklanır.

Karakolda ilk ifadesi alındıktan sonra Sultanahmet hapishanesine gönderilir. Kırk beş gün cezaevinde hakim karşısına çıkarılacağı günü bekler. Bu zaman içinde İstanbul İstiklal Mahkemesi evrak üzerinden hazırlığını

tamamlar ve on Ocak 1924 günü İbrahim Edhem ilk duruşmasında hakim karşısına çıkarılır. Aynı ay içinde yapılan üçüncü duruşmada bir yıl hapse mahkum edilir.

Reisi ve Mahkeme heyeti Hukuk adamı olmayıp, asker kökenli, tek partiye bağlı milletvekilleridir. Reis verilen karar metnini ön tarafta oturan zabıt katibine uzatır. Sanık sandalyesinde bekleyen Hafız İbrahim Edhem Efendiye hitaben:

-Kararı okuyoruz. Ayağa kalk ve dinle!

-“Milletin san’at alanında, irfan ve iktisat sahasındaki kabiliyetlerinin gelişmesine mani ve İslamın esaslarına da aykırı ve tehlikeli bir zihniyet taşıyorsunuz. İşlemiş olduğunuz suça nazaran cezanızın daha çok olması gerekebilirdi. Yalnız yaşınızın küçük olması ve ıslah-ı nefs edeceğiniz hususunda Hakimler Kurulunda bir kanaat oluşması cezanızı sadece bir sene hapisle sonuçlandırdı. Cenab-ı Haktan dileğimiz salah-ı hal etmekliğinize matuftur”.

Temmuz 1925'te yapılan ikinci mahkemesi ise Urfa Lisesi'nde gerçekleşir. Savcı Avni Bey, Şeyh Said isyanını çok geniş bir kadronun hazırladığına inanmakta ve Edhem Bey'in de onun "tertipçisi, faili ve amili" olduğunu iddia etmektedir. Mahkemeye kalpakla gelen sanık, hapisten çıktıktan sonra hocalığı bıraktığından, geçimini ticaretle sağlamaya çalıştığından, pamuk ve fıstık almak için Doğu'ya gittiğinden söz eder. Urfa'ya geliş sebebi ise Çolak Hafız adlı güzel sesli birinin Kur'an okuyuşunu dinlemek içindir.

6.7.1925'te Hacı İbrahim Ethem Efendi, halkı

kıyama teşvik suçuyla Urfa hükümet meydanında idam edilir. Şark İstiklal Mahkemesi tarafından genç bir vaiz olan Ankaralı Hafız İbrahim Edhem Efendi Urfa hükümet konağı önünde Halilurrahman camisinde yaptığı bir konuşmadan sonra ve Cumhuriyetin ilanından önce yazdığı "İslam'da Ahlak ve Kadınlarda Tesettür" kitabından dolayı ibret-i alem için asılarak infaz edilir.

1924-1928 yılllarında görev yapan Urfa valisi Fuat Bey dönemindeki imar çalışmaları sırasında çok sayıda tarihi yapı yıkılır[106]. 1939'da Hasan Padişah Camiinin önündeki yolun açılması sırasında tarihi yapıların yıkılma kaderi yaşanır. 1957-1959 yılları arasında valilik yapan Kadri Eroğan'ın Fuat Beyden sonra tarihi mimari dokuyu bozarak yeni caddeler açan ikinci vali olduğu görülür. Daha sonraki yıllarda tahribata belediyeler devam eder. 1971-72'de Mustafa Kılıç, 1976'da Kadri Barut, 1978-79'da Feridun Yazar'ın belediye başkanlıkları dönemlerinde tarihi binalar ortadan kaldırılır. Sit alanına binlerce gecekondu inşa edilir, tarihi kaya mezarları evlerin fosseptik çukuruna, antik taş ocağı mağaralar, karlıklar besici ahırlarına dönüştürülür.

Arş Hoca Türbesi, Eyyübiye Mahallesi Harran Kapı Caddesindeki Yavuz Selim İlköğretim Okulu

---

[106] Cihat Kürkçüoğlu. Şanlıurf'nın Tarih Mirasını Korumanın Neresindeyiz. Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi. Sayı 8. 2010

bahçesinde yer almaktadır[107]. Türbeye kuzey tarafta bulunan cadde üzerindeki yeşil renkli bir kapıdan sonra gelen uzun koridor ile geçilir. Kesme taş malzemeden, kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Üzeri yeşil renkli örtülerle kapatılmış olan mezarın, Arş Hoca isimli kişiye ait olduğuna inanılmaktadır. Kaynaklarda, Arş Hoca'nın asıl adının bilinmediği belirtilmekle birlikte, 1930'lu yıllarda yaşamış olduğundan bahsedilir. Bunun yanında, Evladı Resul olduğuna inanılan ve birçok keramet gösterdiğinden bahsedilen bu şahsın, devamlı olarak "Arş, Arş, Arş …" diye bağırdığı için kendisine "Arş Hoca" denildiği de rivayet edilir.

Hakkında şöyle bir menkıbe anlatılır. "Aslen Urfalı olan Hacı Mustafa Ergun isminde bir kişi, I. Dünya Savaşı sırasında Suriye'de askerlik yapmaktadır. Mustafa Ergun'un bağlı olduğu birliğin paşasına, kendisini çekemeyenler bir konuda iftira ederler. Söz konusu paşanın, komutanları bu olayın iç yüzü öğrenilinceye ve mahkeme son kararı verinceye kadar paşanın elindeki yetkiyi kısıtlama ve asker sayısını azaltma kararı alırlar. Kendisi hakkında alınan ve hemen uygulamaya konulan karara dayanamayan paşa, Urfalı olduğunu bildiği Mustafa Ergun adındaki askerini yanına çağırır ve Arş

[107] Bünyamin Borazan. Şanlıurfa Ve Çevresinde Ziyaret Ve Ziyaret Yerleri. Yüksek Lisans Tezi. KSU. Kahramanmaraş. 2005

Hoca'yı tanıyıp tanımadığını sorar. Sorusuna olumlu cevap alan paşa, adı geçen askere bir hafta izin verir ve 'Arş Hocaya git davanın lehimize bitip bitmeyeceğini öğren.', der. Paşanın emri üzerine tez elden Urfa'ya gelen bu asker, Arş Hoca'yı Dabbakhane kahvesinde bir iskemle üzerinde uyurken bulur, ancak o anda rahatsız etmek istemez. Bir gün sonra Arş Hoca'yı aynı kahvehanede bulan asker, paşanın kendisine söylediği sorunun cevabını hocadan ister. Bu isteklere kızan Arş Hoca, küplere biner ve karşısındaki askere küfreder. Kendisine niye küfür edildiğini anlayamayan asker, şaşkınlık içerisinde kahvehaneden ayrılır ve Suriye'de bulunan birliğine gitmek üzere yola koyulur. Birliğine vardığı zaman sorusunun cevabını merak eden paşaya olanları bir bir anlatır. Söz konusu asker, getirdiği cevaptan kendisi bir şey anlamadıysa da, paşa aldığı cevaba çok sevinir. Zira, Arş Hoca'nın huyunu ve kerametini bilen paşa, hoca bir şeye kızdığında o şeyin olumlu, kızmadığında ise, olumsuz olacağını bilmektedir. Gerçekten de davanın sonucu, paşanın tahmin ettiği gibi olur ve paşa kendisini töhmet altında bırakan bu olaydan alnının akı ile çıkar".

Türbeye genellikle sınav kazanmak, çocuk sahibi olmak veya huzurlu bir aile ortamına kavuşmak isteyen kimseler, dilek tutma amaçlı gitmektedir. Ziyaretin giriş kapısı önünde dua edip dilekte bulunan ziyaretçiler, kapının yanında bulunan beyaz levha üzerine dileklerini yazarak ziyaretten ayrılırlar. Bu yazılardan türbede dilekte bulunan ziyaretçilerin ne tür ifadeler

kullandıklarını anlamak mümkündür. Bunlar arasında "Allah'ım kocam eve dönsün!", "Allah'ım çocuklarımı genişliğe çıkar!", "Koçali okulu kazansın!", "Çocuk ver!" gibi ifadeler bulunmaktadır. Bütün bunların akabinde dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, daha sonra tekrar türbeye giderek türbenin giriş kapısının yanına kına yakarlar. Ayrıca, bazı ziyaretçiler, caddeden geçerken yönlerini türbeye dönüp, üç ihlas bir fatiha okuyarak yollarına devam etmektedir.

Şeyh Ali Dede Türbesi Halil-ür Rahman Camii haziresinde yer alır. Kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Girişi, batı tarafta bulunan ahşap bir kapı ile sağlanan türbenin önleri demir parmaklıklarla kapatılmış olup dört yöne bakan dört penceresi bulunmaktadır. Şeyh Ali Dede isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezar, beton malzemeden inşa edilmiş ve üzeri yeşil renkli örtülerle kapatılmıştır. Türbenin kuzey tarafında bulunan kitabede, "Şazeli Şeyh Ali Dede-IV. Murat 1639'da Bağdat seferine giderken bağışta bulunmuştur." ibaresi yer almaktadır.

Şeyh Ali Dede'nin aslen Tunuslu ve Şazeliyye tarikatının kurucusu olan Hasan Şazeli'nin torunu olduğu ve Urfa' da Şazeli tarikatı şeyhi olduğu nakledilir. XVII. Yüzyılın başlarında vatanı olan Tunus'tan ayrılıp İstanbul'a gelen Şeyh Ali Dede, Erenköy'e yerleşir ve insanlara mensubu olduğu Şazeli tarikatını anlatmaya çalışır. Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Urfa'ya gelerek bir tekke kurar ve hizmete burada devam eder. Uzun yıllar bu görevi devam ettirmeye çalışan Şeyh Ali

Dede, Osmanlı padişahlarından IV. Murat'ı 1639 yılında Bağdat seferine giderken misafir eder ve padişaha ikramda bulunur. Gördüğü ikram ve izzete çok memnun olan IV. Murat, Urfa'dan ayrılırken Şeyh Ali Dedeye ve öğrencilerine birçok hediye verir. IV. Mehmet'in (Avcı Mehmet) ferman buyurması ve vezir-i azam Gürcü Muhammed Paşa tarafından 1651 yılında kendisine verilen bir berattan, Ali Dede'nin büyük bir şeyh ve Şazeli tarikatının piri olduğu anlaşılmaktadır. Şeyhin Kuzey Afrika'da yaşamış olan Şazeli tarikatının kurucusu Ebu'l-Hasan Şazeli (ö. 1258)'nin evlatlarından olduğu vurgulanmaktadır. Beratta Şeyh'in Halilurrahman makamına yerleşmiş olduğu, tekkesinde maddi imkansızlıklar içerisinde bulunduğu ve bizzat Şeyh'in, Sultan'ın huzuruna çıkıp Şazeli tarikatının kurucusu Şeyh Ebu'l-Hasan Şazeli (ö.1258)'nin evlatlarından olduğunu, ancak şahsı için herhangi bir maişet talebi olmadığını, Urfa'daki Halilurrahman makamındaki tekkesinin irşad faaliyetleri için yardım talebinde bulunduğu ve Sultan'ın da, Şeyh'in Ebu'l-Hasan Şazeli'nin evlatlarından olduğunu kabul ettiğini, talep ettiği yardıma karşılık olarak o dönemde kaza olan Ruha (Urfa) civarındaki Karaköprü Köyü'nün mülkiyeti ve geliri ile vergi ve buna tabi bütün öşür, rusûm ve benzeri kesintilerden muaf olmak üzere, kendisine bağışlandığı, ayrıca Sultan'ın kendisi için her gün bu makamda bir hatm-ı şerif okunmasını istediği ifade edilmektedir.

Şazeli Ali Dede'nin soyundan gelenler, Halilurrahman Camiindeki Şazeli dergahında tarikat

hizmeti verdiklerinden dolayı halk tarafında kendilerine “Halilurrahman Şeyhi” denilmiştir

Balıklı Gölün yakınında yer alması sebebiyle türbe her zaman, yurt içi ve yurt dışından gelen ziyaretçiler tarafından daha çok dilek tutma amaçlı ziyaret edilmektedir. Türbe içerisine girmeye izin verilmemesinden dolayı çocuk sahibi olmak, evlenmek veya iş bulmak isteyen ziyaretçiler, türbenin önünde durarak dua edip dilekte bulunurlar. Ziyaretçilerden bazıları, dileklerini türbenin giriş kapısı üzerinde bulunan tahtaya yazarak türbeden ayrılırlar. Bu yazılardan türbede hangi tür dilek ifadelerinin kullanıldığını anlamak mümkündür.

Urfalı Halil Hafız (1832-1907)’ın babasının adı Müslim, annesinin adı Ümmühan’dır. 7 Şubat 1880 tarihinde Dede Efendinin vefatından üç yıl önce Mevlid-i Halil Camiine imam tayin edilmiştir. Bu tayin ile ilgili berat şöyledir. “Yüce Vakıflar Nezaretine bağlı vakıflardan Urfa’da bulunan Mevlid-i Halilürrahman Cami-i Şerifi ve Vakfından olmak üzere günlük 5 akçe vazife ile imamlık vazifesini yürüten Seyyid Abdullah’ın ve daha sonra da oğlu Abdurrahman’ın dahi çocukları olmadığı halde vefat etmeleri sebebi ile halen bu hizmeti eda eden, salihlerin özü, Hafız Halil’in kusursuz hizmet etmek şartı ile 1397 senesi Sefer Ayı yirmi üçüncü günü bu berat verilmiştir.”

Hafız Halil’in (ks), Dede Efendi’den (ks) sonra, dergahta resmi irşad yetkisi isteyen ve Dede Osman Avni hakkında önemli bilgiler ihtiva eden dilekçesi şöyledir.

“Hakir duacınızın yüce kapıya arzı şudur ki, Vakıflar nezaretine bağlı, Halep Vilayeti dahilindeki Urfa Şehrinde, Halilürrahman Gölü civarında bulunan, Mevlid-i Halil Aleyhisselam Tekkesi vakfından olmak üzre senelik 1500 kuruş vazife ile beratsız olarak, eskiden beri uygulandığı şekilde, mürşidlik vazifesini yerine getiren, Yüce Kadiri Yolu Halifelerinden, ibadet ve takvada yücelen büyüklerin meşhurlarından, yetmiş seneden beri zühd ve takva yolunda varlığını fena kılmış, Dede Eyyüb Efendi Oğlu Ebdal Muhammed Efendi Oğlu Mevlana Dede Osman Efendi Hazretleri (Allah onların sırlarını mukaddes kılsın) bundan önce çocuğu olmadığı halde vefat etmiş, varlığına ihtiyaç duyulan hizmeti sahipsiz kalmıştır. Bu sebepten işbu dilekçeyi gönderen, Kazancı Mahallesi sakinlerinden olup, Dede Osman Avni Baba Hazretlerinden terbiyesini ikmal ve maarifi tahsil ederek izin ve icazet alıp Yüce Kadiri Yolunda Halife ve Dede Osman Avni Baba’nın vefatından beri bu hizmeti yürütmekte olan Müslim Efendi Oğlu Hafız Halil Efendi duacınızın, yukarıda geçen Urfa Şer’i Mahkemesinden halen vakıflar müdürü İsmail Efendi oğlu Mustafa Ragıb Efendi hazır bulunduğu halde toplanan yüce seri mecliste, ulema ve meşayıh tarafından kendisine verilen şahadetname beyan olunmuştur. Bunun üzerine mürşidlik vazifesini hakkıyla ifaya muktedir ve buna hakkı ve liyakatı apaçık belli olduğunu hepsi ihtiyar etmiş, imtihanla da bu husus, mahkemede sabit olmuştur. Adı geçen mahallenin elli birinci hanesinde bir numara ile kayıtlı, yazım tarihinde elli bir yaşında olduğu elinde

bulunan evraktan anlaşılan ve bugün askerlik yaşını geçmiş olduğu dahi, beşinci kolordu, redif sınıfı, otuz altıncı fırka yetmiş ikinci sancağına mensub yüz kırk üçüncü alayın birinci Urfa taburunun zabıtları tarafından tanzim edilen resmi evraktan da açıkça anlaşılmaktadır. Bu sebeple adı geçen Halil Hafız Efendi duacınıza kararlaştırılmış şartları tatbik ederek teveccüh etmeniz ve şerefli yüce beratınızı sadaka ve emir buyurulmak ricası ile bu dilekçe yüce huzurlanıza arzedilmiştir. Emir ve ferman Hazreti emir sahibinindir. Bu dilekçe 1303 senesi Cemaziyelahir Ayı yedinci günü yazıldı."

Bu dilekçeye verilen cevapta, "Salihlerin özü Hafız Halil için mahkemede verilen ilam ve Şeyhulislam tarafından kılınan işaret üzerine yüce vakıflar nezaretinden özetle ifade edildiği şekil ve gereğince fermanım olarak, 1313 senesi Cemaziyelevvel ayının on dördüncü günü işbu şanı yüce beratımı verdim ve buyurdum ki; adı geçen Halil Hafız Efendi mürşidlik vazifesini resmi olarak kusursuz hizmet etmek şartı ile icra ede..1313 senesi Cemaziyelahir Ayının on beşinci günü yazıldı."

Antep'li Mustafa (ks) 1921 yılında, Hafız Halil Efendi'den on dört yıl sonra vefat etmiş ve aynı kabre defn olunmuştur. Bu zat vasıtası ile Dede Osman Avni'nin yolu Antep'te intişar etmiştir. Bu husus şöyle belirtilir. "Antep'teki tarihi Deveci Mescidi'nin İmamı Arap Baba (ks), Dede Osman Avni Baba'ya bağlıydı. Deveci Mescidi hem cami hem de Kadiri Tekkesi idi.

Arap Baba, Kuşadalı İbrahim Halveti'nin (ks) Antep'li Halifesi Aydi Baba'nın (ks) yeğeni idi[108]."

Harputlu Ömer Baba diye anılan Hacı Ömer Hüdayi Hazretleri ise, Elazığ'ın Kövenk Köyünde medfundur.

Bazı Mutasavvıf şairler, Dede Efendi hakkında tasavvufi şiirler kaleme almışlardır. 1845'de Urfa'da doğan ve 1915 yılında vefat eden şair Şeyh Halid, bir murabbaında,

"Genci gamda kaldı bu Halid yine zar u hazin
Yetmedi maksuda hayfa kim eder ah u enin
Dede gelmiş yüz sürüp dergaha bu kemter kemin
Kıl mürüvvet el gıyas ey bahrı eltaf-ı kerem"

Diğer bir mutasavvıf şair Urfa'lı Bikeszade Hulusi (1879-?) de şu mısraları dile getirmiştir.

---

[108] Aydî Baba, 1812-1865) Antep'te doğdu. İlk tahsîline bu vilâyette başlayan Aydî Baba sonra, ilim öğrenmek için, Halep, Kayseri ve İstanbul'a gitti. İlim tahsîlini tamamlayınca memleketine dönüşünde Kayseri Medresesinde bir süre müderrislik yaptı. Aydî Baba, tekrar İstanbul'a seyâhate gitti. İstanbul'da Kuşadalı İbrâhim Efendiye (1774-1845) talebe oldu ve ondan Halvetî tarîkatını insanlara öğretmek için icâzet aldı. Aydî Baba, Allahü teâlânın aşkı ile çok güzel şiirler söyledi. Fakat cezbe hâlinde söylediği bâzı sözleri ve davranışları yüzünden tenkitlere uğradı. Bir ara Birecik'e sürgün edildi. Sonra tekrar Antep'e geldi. Dönüşünden kısa bir süre sonra 1865'te Antep'te vefât etti. Eski Mezarlığa defnedildi ise de kabri sonraları kurulan Yeni mezarlığa nakledildi.

“Kutb-i alemdir demadem Seyyidi Osman Dede
Nur-i azamdır demadem Seyyidi Osman Dede
Zahir u batın yanında bir kuneydil içredir
Ana alemdir demadem Seyyidi Osman Dede
Nefsini alemde ahkar gördü öyle zat iken
Seyr-i ekremdir demadem Seyyidi Osman Dede
Hem keramet hem velayet hırka-yı pusundadır
Derde merhemdir demadem Seyyidi Osman Dede
Kıl kanaat ey Hulusi sana sefidir o zat
Kutb-i alemdir demadem Seyyidi Osman Dede”

Anlatılır ki, hasılı Seyyid Dede Osman Avni Ruhavi (ks), mutasavvıfların övünç kaynağı, tasavvuf ilminde mütebahhir, evliyaullahın büyüklerinden, kerametler sahibi bir pir idi. Apaçık kerametlere ve yüce makamlara sahipti. Sırrı açık, basireti kuvvetli, duası makbul, himmeti yüce, zamanındaki mutasavvıfların imamı, zühd ve takvada benzersiz, muhakkik bir kamildi. Ariflerin önderi, saliklerin sığınağı, sırların hazinesi, tarikatın delili, hakikatın tercümanı idi. Genç yaşında irfan feyzine mazhar olmuştu. Kalblerin mahbubu, ulema ve sulehanın mergubu idi. Uşşakı Muhammediyyenin terbiyesine yetmiş yıl vakf-ı can etmişti. Elinden marifet şarabını içen nice zatlar, aşk-ı Hüda ile sermest olmuştu. Manevi fütuhatlar ile bezenmiş yüce ruhları ravza-i cinana uçtuktan sonra, Kabr-i Enverleri uşşak-ı İlahinin ziyaretgahı ve iltica mercii olmuştur. Yüce menkıbeleri hala dillerde dolaşmaktadır.

21 Mart 1893 tarihli vakfiyesinden, bir mescid iken Urfa ileri gelenlerinden Mehmed Fazıl Efendi b. el-Hac İbrahim Efendi el-Arabi tarafından bitişiğindeki arsanın satın alınıp genişletilmesi sonucu Alihan Beg Mescidi, bir berat ile hutbe minberi koydurularak büyük bir cami haline dönüştürülür[109].

Devrin büyük alim ve hafızlarından olan **Hacı Hafız Mustafa Efendi** (?-1908)'nin mezarı Halilürrahman Camii kabristanındadır. Buluntu Hacı Abdurrahman Efendi, Miftahi Hasan Açanal Efendi ve Abbas Vasık Efendi talebeleriydi. Hacı Hafız Mustafa Efendi vefatına kadar Halil-ür rahman medresesinde ders vermiştir.

Devrinin büyük alimlerinden biri olan **Hacı Hafız Ramazan Efendi** (?-1910), İbrahimiye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Bu yüzden "İbrahimiyye Medresesi Müderrisi" diye şöhret kazanmıştır. Hafız Ramazan Efendi'nin mezarı, Bediüzzaman Kabristanı'nda ve Nebih Efendi türbesinin doğu tarafındadır[110]. Babasının adı Osman'dır. Hacı Ramazan

---

[109] Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

[110] Her ne kadar "Bediüzzaman" ismi Said-i Nursi'yi çağrıştırsa da, bu mezarlığın onunla bir ilgisi yoktur. Çünkü Şanlıurfa'nın Müslümanlaştırıldığı yıllarda Hamedan'dan (İran'da bir eyalet) gelmiş olan Ahmet el-Hamedani, Bediüzzaman ismiyle tanınmış ve öldüğünde defnedildiği yere bir türbesi yapılmıştır. Bundan dolayı, bu mezarlığa "Bediüzzaman Mezarlığı" denmiştir.

Hafız tahsilini Kayseri'de yapmıştır. Müftü Eyyub Sabri Efendi ilk zamanlarında Hacı Ramazan Efendi'den ilim tahsil etmiştir. Buluntu Hacı Abdurrahman Efendi ve Miftahizade Müftü Hasan Açanal da Hafız Ramazan Efendi'den ders almışlardır.

Nebih Efendi türbesinde yatan **Kürt Ali Efendi** (v.1911) aslen Siverekli olup Urfa'da sevilen saygı duyulan isimlerdendir. 1800'lü yılların sonlarına doğru Urfa'ya gelen Kürt Ali Efendiye bilge kişiliği ile sadece Müslümanlar arasında değil, o dönem Urfa'da yaşayan Ermeni, Süryani ve Yahudiler tarafından da saygı duyulur. Nakşibendi dergahında halifelik almasına rağmen şeyhlik yapmayan Kürt Ali Efendi Haydariye Medresesinde uzun yıllar ders verir. Nakledilir ki, o dönemlerde Urfa'da bir Müslüman ile gayri Müslim arasında anlaşmazlık çıktığında Kürt Ali Efendi'ye müracaat edilerek onun verdiği karara her iki taraf da rıza gösterirdi.

Yargıtay Cumhuriyet eski Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın (d. 1950) da dedesi olan Kürt Hacı Ali Efendi'nin vefat ettiği yıl olan 1911'de Urfa'da çok kar yağmış. O yüzden kar yılı olarak bilinen 1911'de evlerin çatısına kadar karlar yükselmiş. O günlerde vefat eden Kürt Ali Efendi'nin cenazesini Müslüman ve Gayri Müslimlerin birlikte kaldırmış olduğu anlatılır.

Abbas Vasık Efendi (1859 -1922) Şanlıurfa'nın yetiştirdiği büyük ilim adamlarından biridir. Abbas Vasık Efendi, Salih Ağa'nın oğludur. Şanlıurfa'da doğdu. Dini

ilimler tahsiline Şabaniye Medresesi'nde başladı. Sonra Halilürrahman Medresesi'nde Hacı Mustafa Hafız Efendi'nin derslerine devam etti. 1891 senesinde buradan icazet aldı. Hemen bunun ardından aynı medresede ders vermeye başladı. Abbas Vasık Efendi, ilmi kuvvetli bir alimdi. Arapça ve din ilimlerinin yanında Farsça ve Fransızca da bilirdi. Abbas Vasık Efendi, 1896 senesinden 1907 senesine kadar Irak'ta Hindiye Kazası vaizliğinde görevlendirilir. Oradan da 1908 yılında Şanlıurfa'nın Harran kasabası naibliğine tayin olunur. Bu görevde ancak bir sene kaldıktan sonra ayrılır. Daha sonra 1913 senesinde Suruç müftülüğüne tayin edilir. 1916 yılına kadar Suruç müftülüğünde kalır.

Abbas Vasık Efendi müsbet ilimlerde de söz sahibi bir alimdir. Bilhassa fizik ilminde ve matematikte kuvvetli idi. Miftahizade Hasan Açanal fizik, matematik ve Fransızcayı Abbas Vasık Efendi'den öğrenmiştir. Abbas Vasık Efendi'nin oğlu Celal Saraç (1906-1998) fizik profesörüdür.

Bediüzzaman Kabristanında bulunan Nebih Efendi türbesinde yatan Kerküklü Türkmen **Hacı Abdurrahman Efendi** (v. 1932) ise 1800'lü yılların sonunda Kerkük'te dünyaya gelir. Abdurrahman Efendi Mevlana Halid-i Bağdadi'nin Bağdat'taki halifesi Osman Siraceddin'in oğlu ve halifesi Ahmet Şemsettin'in camisinde imamlık yaparken ilim tahsilini de orada tamamlar. Abdurrahman Efendi, Bağdat'ta bulunan Ahmet Şemşettin'den ders alarak Urfa'ya gelir. 1894 yılına kadar Kıbrıs tekkesinde imamlık yapan Kerküklü

Hacı Abdurrahman Efendi 1932 yılında vefat eder ve aynı türbeye defnedilir.

Kerküklü Şeyh Abdurrahman Efendi'nin mezar taşında, Nakşi tarikatının Halidiye kolunun alim ve arif bir şeyhi olduğu yazılıdır. Urfa'ya da Şeyhi tarafından görevli olarak gönderilmiştir. Şeyh Abdurrahman Efendi, yıllarca bu tekkede, halka tasavvufi eğitim vererek hizmet etmiştir. Abdurrahman Efendi, tekke ve zaviyelerin lağvedilmesinden sonra vefatına kadar, mescid olarak da hizmet veren bu tekkede oturmuştur.

Şeyh Abdurrahman Efendi bir ihbardan dolayı şapka ile ilgili olarak ifadesi alınmak üzere Sarayönünde bulunan karakola götürülür[111]. Bunu duyan halifesi Müslüm Hafız Efendi mürşidinin karakoldan kurtulması için Bediüzzaman Ahmed el Hemedani Hazretlerinin türbesine gider ve durumu anlatarak yardım ister. Bediüzzaman Hazretleri keramet göstererek mezarından yarı vücuduna kadar çıkar ve Hacı Müslüm Efendi'ye, "Hafız nedir bu telaşın?" der. Hafız Efendi de, "mürşidimizi karakola götürdüler", der. Bunun üzerine Bediüzzaman Hazretleri, Mürşidini biraz önce bıraktılar, korkacak bir şey yok. Onun sahipleri daha kuvvetli çıtılar, bize gerek kalmadı", der. Bu haberi alan Hafız Efendi türbeden çıkar ve mürşdinin yanına gide. Şeyh Abdurrahman Efendi'ye karakolda saygılı bir şekilde davranılmış ve ifadesi alındıktan sonra serbest

---

[111] Selahattin Eyyubi Güler. Urfa'da İranlı bir Evliya "Bediüzzaman Ahmed el-Hemedani"

bıraklmıştırç

Şıh Efendinin oğlu Ziya Bey Atatürk İlkokulunda öğretmenlik yapar. Şıh Efendinin halifesi İsa Efendi'dir. Nebi Efendinin türbesinin sol tarafında iki mezar vardır. Birinde İsa Efendi öbüründe defni evvel Azzem Hacı Ahmet defni sani Şekerci hac Halil Efendi medfundur

30/31 Ocak 1947 tarihinde Urfa'nın Kendirli mahallesinde yaşayan yedi kişilik Yahudi ailesinin bütün fertleri katledilmiş olarak bulunur. Cinayetten Urfalı Yahudi cemaati sorumlu tutulur ve şehirdeki Yahudi erkekleri tutuklanır. Urfalılar dava boyunca Yahudilere boykot uygularlar. Üç yıl sonra tutuklanan Yahudiler salıverilir, ancak Urfa'nın Yahudileri de şehirden uzaklaşmak zorunda kalırlar. 1945'te resmi rakamlara göre Urfa'da sadece 317 Yahudi bulunmaktadır.

Nuri Baba (v.1951) Türbesi Bediüzzaman Mezarlığı içerisinde yer alır. Altı ayak üzerine inşa edilmiş olan türbe, Selçuki bir kubbe ile kapatılmıştır. Ayakları arası demir korkuluklar ile çevrilmiş olan türbeye giriş, doğu yönünde bulunan demir parmaklıklı bir kapı ile sağlanmıştır. Türbenin içersinde Nuri Baba'nın mezarından başka, dokuz mezar daha bulunmaktadır. Bu mezarların Nuri Baba'nın öğrencileri ve sadık müritlerine ait olduğu belirtilmektir. Nuri Baba'nın mezarı, beton malzemeden yapılmış olup baş ve ayak uçlarında iki uzun mezar taşı bulunmaktadır. Üzerinde sarık motifi bulunan baş uçtaki mezar taşında Nuri Baba'nın, Rufai tarikatının Seyyadi kolu İzzeddin şubesinden olduğu, soy şeceresi, ismi ve ölüm tarihi

yazılıdır. Mezar taşı üzerinde bulunan yazının dışında, türbenin girişinde bulunan kitabede de "Nuri Baba Rufai tarikatının şeyhlerinden olup asıl ismi, Mustafa Nuri Baba'dır. Ölüm tarihi 1951." ibaresi vardır.

Ziyaretçiler türbeye, genellikle Perşembe günü ikindi namazında sonra dilek tutma amaçlı giderler. Türbenin içerisi namaz kılıp dua etmeye müsait olmadığı için, ziyaretçiler türbenin güneydoğusunda bulunan mescitte namaz kılıp, dua ettikten sonra türbenin giriş kapısı önünde durup, dilek tutarlar.

Miftahizade Hasan Açanal Efendi (1873 - 1953), Urfa müftülüğü yapmıştır. Kendisi gibi büyük din alimlerinden Buluntu Hacı Abdurrahman Efendi ile birlikte okumuş, önce Hacı Mustafa Hafız Efendi'den ders almış, sonra Hacı Ramazan Efendi'den okumuştur. O devrin müsbet ilimlerde büyük alimi olan Abbas Vasık Efendi'den müsbet ilimleri ve Fransızcayı öğrenmiştir. Hasan Açanal, Urfa'da doğdu. Bundan 300 yıl önce Urfa'ya yerleşen Miftahizade ailesinden olan Hasan Efendi'nin babası Rahimiye Medresesi Müderrislerinden Miftahizade Abdürrahim Efendi, annesi ise Hocazade ailesinden Hatice Hanım'dır. Hasan efendi ilk tahsilini mahalle mektebinde bitirdikten sonra babası gibi ilmiye mesleğine sülük etmek için medrese tahsiline başladı. Hacı Mustafa Efendi ve Hacı Ramazan Efendi'nin derslerine devam ederek 20 yaşında icazet aldı. Rahimiye Medresesi'nde müderrislik yapmaya başladı. Ancak Hasan Efendi ilmiye mesleği yanında müsbet ilimleri de öğrenmek istiyordu. Bu yüzden o zamanın bu bilgilerini

de bilen en iyi hocası Saraçzade Abbas Efendi'ye devam ederek bu bilgileri de öğrendi. Daha sonra kendini yetiştirmek için büyük bir kütüphane meydana getirdi. Kitapları Urfa Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Arapça yanında Farsça ve Fransızca öğrendi. Devlet hizmetinde ilk memuriyeti Urfa Bidayet Mahkemesi azalığıdır (1909). 1 Kasım 1910 tarihinde Urfa İdadisi Tarih-Coğrafya öğretmenliğine tayin edildi. 16 Temmuz 1911'de Urfa müftüsü oldu. Aynı zamanda müderrisliğe de devam ediyordu. Zamanın şeyhülislamları tarafından İbtida-yı Hariç ve Sahn-ı itibarı ilmi payeleri ile taltif olundu. 1919'da Urfa düşman işgaline uğrayınca Hasan Efendi Erzurum ve Sivas Kongrelerini yakından takip etti. Mustafa Kemal Paşa ile şahsen temas kurdu. (Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa ile aralarında teati olunan telgrafların fotokopisi müzede muhafaza edilmektedir.) 11 Nisan 1920'de Urfa'nın düşman işgalinden kurtulmasında büyük katkısı oldu. İstiklal Madalyası ile taltif edildi. 1950 yılında kendi isteği ile emekliye ayrıldı. Hasan Efendi'nin yazdığı makale ve denemeleri bulunmaktadır.

Mahmud Kamil Efendi (1887-1954) Urfa'da dünyaya gelmiştir. Ayasofya Medresesi'nde tahsil görüp icazet alır ve dersiam olarak 1909 yılında vazifeye başlar. İlim tahsili gayesiyle çıktığı yolda aldığı icazetname ile malumat-ı hukukiye müderrisliği, hadis-i şerif müderrisliği, kelam müderrisliği vazifelerinde bulunmuş, sonunda gezici vaizlik vazifesine talip olmuştur. 1954 yılında vefatına kadar –yaklaşık bir yıllık süre zarfında-

Urfa müftülüğü görevini ifa eder.

İstanbul Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı ile yayınlanmış eseri olan vaazlarında Ramazan ayının önemine binaen Kur'an'ın nüzulü, hayatın manası, Yaratılışın hakikati, infak vb. konular özellikle İslam tarihinden canlı tablolarla birlikte verilir. Urfalı Mahmud Kamil'in aynı zamanda -30 Nisan 1953 tarihinden itibaren- Kıbrıs'ın bir ay kurucu müftülüğü vazifesini de yapar. Dönemin dersiamlarına tanınan bir hak ile avukatlık yapma selahiyeti de bulunmaktadır.

Bediüzzaman kendisi için "meşhur ve hakikatli ve kıymettar ve tesirli vaiz ve alimlerden Mahmud Efendi" dermiş. Hayreddin Karaman Hoca ise Urfalı Mahmud Kamil Efendi'nin meclisinde bulunmuş[112]. Şu sahnelere şahit olmuş. Urfalı Kamil Efendi, bir soru üzerine, merhum Kamil Miras Hoca için 'Türkiye'de bir

---

[112] Hayrettin Karaman (d. 1934, Çorum), Türk ilâhiyatçı ve yazardır. 1959 yılında Konya İmam-Hatip Lisesi'nden, 1963 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu. 1965 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde asistan olarak çalışmaya başladı. "Başlangıçtan Dördüncü Asra Kadar İslam Hukukunda İçtihad" konulu tezi vermesiyle fıkıh öğretmenliğine başladı. 1980 yılında okulun İlahiyat Fakültesi'ne dönüştürülmesiyle birlikte önce doçentliğe, sonra da profesörlüğe yükseltildi. 2001 yılı başı itibariyle emekliye ayrılan Hayrettin Karaman, bilimsel eser çalışmaları yanında halen günlük Yeni Şafak Gazetesi'nde köşe yazıları yazıyor. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Hayreddin Karaman'ın periyodik yazıları, Gerçek Hayat Dergisi ve Eğitim-Bilim Dergisi'nde de yayınlanmaktadır. Kitap ve makalelerinin yer aldığı bir internet sitesi de mevcuttur.

tane' dediğini, bunun üzerine meclistekilerin, 'Ya Bediüzzaman?' diye sormaları üzerine, 'O Küre-i Arz'da bir tane. Keşke risalelerinden parçalar bulup okuyabilseniz. Ama yasak, bulunmuyor.' der.

Bir başka hatıra ise Refet Barutçu'ya aittir[113]. "Bir gün Urfalı hem vaiz, hem de avukat olan meşhur Mahmud Kamil Bey ziyaretine gelmişti. Bu zat Beyazıd Camii'nde haftada bir gün bir saat ders veriyordu. Cami tıklım tıklım doluyordu. Mahmud Kamil Bey Üstad'ın karşısına oturmuştu. Görünüşü çok heybetli, uzun boylu ve müşekkel bir zattı. Sohbet esnasında bir ara Mahmud Kamil: 'Efendim, ben sizin Van'da bulunduğunuz sırada Urfa'da talebeydim, sizden ilm-i beyan hususunda ders almak istiyordum' dedi. Üstad ona iltifat ederek, 'Ben bu kardeşime ders verecek iktidarda değilim' deyince o heybetli vücuduyla bir anda yere atlayan Mahmud Bey, Üstad'ın ayaklarına kapandı. Sonra Üstad: 'Risale-i Nur hepimize ders veriyor, onun dersini beraber dinleyelim' diyerek orada bulunan bir üniversite talebesine Sözler mecmuasındaki Hüve nüktesini okuttu. Bazı yerlerini de kendisi izah etti. Dersten sonra hayretini etrafındakilerden gizleyemeyen Mahmud Bey; 'Bize alim demezler; işte alim bu eserin sahibine derler' dedi." Kabri Mevlid-i Halil Camii Büyük Mezarlığındadır.

Şeyh Müslüm Hafız Efendi (1884-1958)

---

113 Barla sıddıklarından Yüzbaşı Refet (Barutçu) Bey, 1886 yılında İstanbul-Beykoz'da dünyaya geldi ve 2 Şubat 1975 yılında Ankara'da vefat etti. Mezarı Karşıyaka/Ankara mezarlığındadır.

Urfa'da dünyaya geldi. Babası Abdullah Şeddadi Aşireti'nden annesi Hediye Hanım Şeyhanlı Aşireti'ndendir[114]. Genç yaşta Abdurrahmandede köyünden Rahime adlı bir hanımla evlenir ve bu evlilikten bir oğlu (Hacı Bahaeddin Abacı) ve üç kızı (Saliha, Emine ve Zeyneb) dünyaya gelir. Zamanın kurra hafızlarından Hacı Muhammed Berhoş Hafız Efendi'den ders alarak hafızlığını tamamlar. Daha sonra Rızvaniye Medresesi'ndeki eğitimine önce Kürt Hacı Ali Efendi'nin yanında başlar. Daha sonra eğitimini Miftahi Hasan Efendi'den tamamlar ve büyük bir başarı göstererek diplomasını alır. İlimdeki üstün başarısından dolayı askerlikten muaf sayılır. Eğitimini tamamladıktan sonra, Hasan Padişah Camii'nde fahri olarak vaaz verir ve mukabele okur. Henüz genç yaşında, Urfa'da imamlık yapan ve irşad faaliyetlerinde bulunan Nakşibendi Şeyhi ve mürşid-i kamili Kerküklü Şeyh Abdurrahman Efendi'ye intisab eder. Şeyh Abdurrahman Efendi'den hilafet alarak Nakşibendi tarikatının Halidi şubesinin 5. göbek halifesi olur. Kendisi sağlığında halife ve vekil bırakmamıştır. Hacı Müslüm Hafız Efendi, Urfa'da camilerin tamir ve onarımı işlerini ilk olarak kendisi başlatmıştır. Kendisinden sonra bu işlerle müridi merhum Hacı Rafi Görgün Hafız Efendi uğraşmıştır. 1951'de

---

[114] Selahattin E. Güler. Urfalı Hacı Hafız Müslüm Efendi (K.S) Hazretleri. Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi. Sayı 10. 2010

Mevlid-i Halil Camii'ni, 1954'de Maşuk Köyü Camii'ni, 1956'da Çarhoğlu Camii'ni, 1957'de Sefalı Camii'ni ve 1958'de de Abamor Ziyalı Camii'ni yeniden inşa ettirmiştir. Bu camiler inşa edilirken maddi destek hayırsever Urfalılardan gelmiş olup, camilerin mimarlığını ve mühendisliğini ise Hacı Müslüm Hafız Efendinin yapmış olduğu anlatılır. Bu camilerin dışında Arabi Camii ve Gölpınar Köyü Camii'lerinin de tamirlerini gerçekleştirmiştir.

Hacı Müslüm Hafız (k.s.) Efendi, vefatından bir yıl önce prostat kanserine yakalanır. Birkaç kez ameliyat da olur ancak hastalık düzelmez. Bu hastalıktan dolayı son 11 ayını yatakta geçirir ve nihayet 28 Haziran 1958 yılı Kurban Bayramının 1. günü sabah saatlerinde vefat eder. Türbesi Harran Kapı Kabristanındadır.

Urfa'daki 45 camiden 38'i, 1934 yılında açık artırmayla satışa çıkarıldıktan sonra neler yaşandığını, babası Hacı Rafii'nin yanından hiç ayrılmayan Dr. Münib Görgün anlatıyor[115]. "O günlerde, dini hassasiyeti olan büyük çoğunluk açık artırmaya katılmadı. Ancak bazı talihsiz insanlar bu ibadethaneleri yok pahasına satın alarak mülkiyetlerine geçirdi. Camiler birer birer ambara ya da eve dönüştü. Biz çocukken, o evleri bilirdik ve akşama kadar kapılarına taş atardık. İnönü devri kapanınca babam bir cami yaptırma ve yaşatma derneği kurdu ve kolları sıvadı. Camileri sahiplerinden satın alıp

[115] Ülkü Özel Akagündüz. Satılan cami ve mescitlerin sessiz çığlığı. 18 Şubat 2008- Aksiyon

ibadete açabilmek için Harran ovasında çalmadığı kapı kalmadı.” Münib Görgün’e göre babası, 1962 yılında Urfa’daki ilk İmam-Hatip Lisesi’ni kurarken de kendisine küçük ‘kurşun askerler’ yetiştirmeyi hedeflemişti. Nitekim, lisenin ilk mezunlarından olan Münib Bey, babasının ihya ettiği İhlasiye Camii’nin ilk imamı olmuş. Hacı Rafii’nin bıraktığı bayrağı, yardımcısı Abdülkadir Özen taşıyor bugün. O günlerde ne tür sıkıntılar yaşandığını bir de Abdülkadir amcadan dinleyelim: “Siverekli Camii iki parça halinde satılmıştı. Avluyu alan Hacı Ali Eren, tapuyu bize teslim etti; ancak camiyi kurtarmak için sahiplerinin peşinde çok dolaştık. Hem ev hem de ahır olarak kullanıyorlardı. Sonradan başlarına bir perişanlık geldi de satmak zorunda kaldılar. Allah kendilerine mağfiret ede, cami şimdi ibadete açık, adını da Hz. Abbas koyduk. Kudbettin Camii de şahıs elindeydi. İçindeki adam, ölünceye kadar oturmak şartıyla bağışladı camiyi.” Kardeşler ve Kanberiye camilerini de satın alıp yeniden ibadete açan ‘ihya ekibi’nin işi henüz bitmiş değil. Önce otel olup sonra yola giden Sahıbiye Tekkesi için artık çok geç; ama halen ev olarak kullanılan Hindiye Tekkesi’nin mescidi kurtarılmayı bekliyor… Urfa’da cami satın almasıyla meşhur olmuş ‘Üç Osmanlar’dan söz ediliyor. Şimdiki neslin bilmediği bu ifade, dinden diyanetten uzaklığın sembolü gibi olmuş neredeyse. ‘Allah onları affetsin’ duasıyla birlikte anılıyor isimleri. Abdülkadir Özen, “Allah bazı insanların gözlerini ama etmiş, kalplerini mühürlemiştir.” diye özetliyor durumu. Peki kimdi bu

‘Üç Osmanlar’ ve akıbetleri ne olmuştu? Abdülkadir amcadan dinleyelim: “Narıncı Camii’ni Antepli Osman alıp ambar yapmıştı. Peşine düştük; ama rızasıyla değil de mecburiyetten sattı camiyi bize. Osman Öncel keza, maddi sıkıntıya düşüp de verdi elindeki camiyi. Osman Çadırcı’nın oğlunu bir akrabaları vurdu. Hasan Paşa Camii’nin medresesini otel yapan Köse Sait de bizi terslemişti; ama onun otelinde bir Çinli kadın turist öldürüldü. Vakıf yerine oturup da iflah olan görülmemiştir. Ne demişler; ‘Hak sillesinin sedası yoktur, bir vurdu mu devası yoktur.” … Ancak açık artırmaları yakından takip edenler arasında, Döşeme Camii’ni satın alarak yok olmaktan kurtaran ve sonradan hibe eden Urfalı Buluntu Hoca gibi feraset sahipleri de vardı. Onlar, gazete ilanlarını takip ediyor, kendi şehirlerindeki camilerin satılacağı haberini alır almaz mahalleliyi topluyor, gerekli parayı tedarik edip camiyi satın almaya koşuyordu… Camileri kendi mülklerinde kalması kaydıyla ibadete açık tutanlar da var. Urfa’daki Damat Süleyman Paşa Camii’nin sahibi Muhammed Emin “Burası her daim cami olarak kalacaktır, evlatlarım da dindardır, yanlış bir şeye tevessül etmezler.’ diye teminat vermiş vaktiyle. Cami şimdi oğullarının elinde ve söz verildiği gibi asli işlevine uygun kullanılıyor.

Said Nursi, 23 Mart 1960'da Şanlıurfa’da vefat eder. Halil ür-Rahman Dergahı’na defnedilir. Ancak 27 Mayıs Darbesi (1960) hükümetinin emriyle, 12 Temmuz

1960'da mezarı açıklanmayan bir yere nakledilir[116].

Buluntu Hoca (1865-1968) Türbesi, Halil-ür Rahman Camii haziresi içerisinde yer alır[117]. Altı ayak üzerine kurulmuş olan türbenin üzeri, iki kubbe ile kapatılmıştır. Türbede, Buluntu Hoca'ya ait olduğuna inanılan mezardan başka biri, Buluntu Hocanın hocası olduğu söylenen Hacı Mustafa Hafız Efendiye (1829-1908), biri Buluntu Hocanın kızı Bedriye Hanıma ve kim olduğu bilinmeyen üçüncü kişiye ait bir mezar daha bulunmaktadır. Buluntu Hoca'ya ait mezarın baş uçtaki mezar taşında, Buluntu Hoca'nın adı, doğum ve ölüm tarihleri; ayak uçtaki mezar taşında ise, Hoca'dan bahseden bir şiir bulunmaktadır.

Buluntu Hoca'nın hayatta iken dört yüz kadar öğrenci yetiştirdiği ve bunlardan bir çoğunun daha sonra müftü, kurra ve hafız oldukları belirtilmektedir. Alim ve arif bir kişi olduğu nakledilen Buluntu Hoca'nın gösterdiğine inanılan birçok kerametten bahsedilir. Anlatılır ki, Buluntu Hoca, Balıklı Göl Külliyesi içerisinde yer alan Halil-ür Rahman Medresesinde hocalık yaptığı yıllarda, her gece ölmüş olan hocasını rüyasında görür ve o gün derste anlatacağı konuları onun ile mütalaa eder. Buluntu Hoca, her sabah medreseye

---

116 Mezar hk. Evliyalar Şehri Kastamonu'ya bkn. Sh 112.

117 Bünyamin Borazan. Şanlıurfa Ve Çevresinde Ziyaret Ve Ziyaret Yerleri. Yüksek Lisans Tezi. KSU. Kahramanmaraş. 2005

gitmeden önce, gece rüyasında görüp ders aldığı hocasının kabrini ziyaret eder ve bu ziyaretten sonra derse gider.

Buluntu Hoca müderrislik yaptığı Halil-ür Rahman medresesinde, bir gün Kadı Beydavi tefsirinden bir konuyu okuyup, öğrencilerin konuyu daha iyi anlamaları için açıklama yapar. Öğrencilerinden biri olan Molla Hüseyin, hocanın sözünü keserek yaptığı açıklamanın yanlış olduğunu söyler. Bu esnada seksen yaşlarında bir ihtiyar içeriye girer. Hoca, konuyu tekrar açıklasa da Molla Hüseyin yine aynı itirazı yapar ve içeriye ders sırasında giren ihtiyar, öğrencinin hocasına karşı göstermiş olduğu tavra çok kızar. Öğrencilerinden bir diğeri olan Molla Abdulhamid de tartışmaya girer ve 'Molla Hüseyin sen anlamıyorsun! Hocamız konuyu doğru açıklıyor.', deyince iki öğrenci bir anda kavgaya tutuşur. Hoca, Molla Abdulhamid'e, 'Sen çekil! Onun işi bitti!' der. Medresede bu olaylar vukua gelirken, bir terzi dükkanında çalışmakta olan Molla Hüseyin'in oğlu, dükkanda birlikte çalıştığı iş arkadaşı ile kavga eder. Kavga esnasında eline geçirdiği bıçağı Molla Hüseyin'in oğluna vuran genç, Molla Hüseyin'in oğlunu öldürür. Olaylı günün akşamında, oğlunun ölüm haberini alan Molla Hüseyin, felç olur. Böylece hocanın dediği çıkar ve Molla Hüseyin hocasına karşı gelmenin cezasını ağır bir bedelle öder.

Balıklı Gölün yakınında yer alması sebebiyle türbe, her zaman yurt içi ve yurt dışından gelen ziyaretçiler tarafından ziyaret edilmektedir. Türbeye

girmelerine izin verilmeyen ziyaretçiler, türbenin önünde durup, sırasıyla önce Buluntu Hoca’nın kabrine, sonra da Hacı Mustafa Hafız Efendi’nin kabrine fatiha okumakta ve dilek tutmaktadır.

Kurra Muhammed Hafız (1896 - 1972)’ın kabri Bediüzzaman Kabristanındadır. Devrinin hem büyük alimlerinden hem de Kur'an-ı Kerim'i kıraat-ı seb'a üzerine, yani yedi kıraat üzerine okuyan ve birçok hafız yetiştiren büyük bir hafızdır. Urfa'da doğdu. Babası Hacı İsmail Efendi'dir. Eski soyadları Sofizade, yeni soyadları da Akkafa'dır. Aslen Şamlı'dır. Cubur aşiretindendir. Ana ve baba tarafından seyyiddir. Babası ve annesi 1879 senelerinde Şanlıurfa'ya gelmişlerdir. Dört oğlu ve kızı dünyaya gelir. Kurra Hacı Muhammed Hafız, kurralık icazetini hocası Çiftçioğlu Muhammed Hafız'dan alır. Kendi de icazet vermeye izinlidir. İlimde Müftü Hasan Efendi'den, Buluntu Hacı Abdurrahman Efendi'den, Kürt Ali Efendi'nin oğlu Hacı Abdurrahman Efendi'den ders aldı. Kendisi Nakşibendi tarikatına mensuptur. Şeyhi Kerküklü Şeyh Abdurrahman (K. S.) Efendi'dir. Evlatları da aynı tarikata mensuptur. Kurra Muhammed Hafız, Şeyh Zeliha köyünde medfun Kerküklü Saadeddin Hoca'dan da Farsça dersleri almıştır. Kurra Muhammed Hafız'ın Farsçası çok kuvvetli olup, Mesnevi, Gülistan ve Bostan kitaplarını okur ve bu kitaplardan ders verirdi.

Hacı Abdülhamid Efendi (Molla Hamid) (1892-1973), yıllarca ders vermiş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Mezarı Bediüzzaman Kabristanı'nda Kabristanın doğu kapısından az ileride bulunmaktadır.

Hacı Abdulhamid Efendi'nin babasının adı Şeyh Halife'dir. Aynı zamanda şeyhtir ve Nakşibendi tarikatının Halidi kolundandır. Hacı Abdulhamid Hoca aslen Bingöllü'dür. 1930 senelerinde Urfa'ya gelmiştir. Önceleri Istahurla ve Millisaray köylerinde oturur. Hacı Abdulhamid Hoca Bingöl'de dünyaya gelir. Orada "Fenari" kitabına kadar tahsil eder. Urfa'ya geldikten sonra Buluntu Hacı Abdurrahman Efendi'den icazet almıştır. Daha sonraları Cizre'ye gider, orada Şeyh Şeyda Said Efendi'den hem ilim icazeti hem de Nakşibendi halifeliği alır[118]. Böylece hem ilim ve hem de tasavvufta söz sahibi olur. Hacı Abdulhamid Hoca'nın bir oğlu ve bir kızı olur. Her ikisi de kendinden çok önce vefat ederler. Abdulhamid efendi birçok öğrenci yetiştirir. Bunlardan yalnız Hacı Abdullah Hoca icazet almıştır. Diğer öğrencileri ise tahsillerinin sonlarına doğru icazet almadan müftü, vaiz olarak göreve başlamışlardır.

Hacı Abdulhamid Hoca hakkında Bedi'üzzaman Said Nursi şöyle der. “Dünyada en çok sevdiğim iki alim vardır. Bunlardan ikisinin de adı Abdülhamid'dir. Biri Bingöllü diğeri de Urfalı'dır.” Bediüzzaman Sadi Nursi Urfa'da vefat ettiği gece, Hacı Abdulhamit Efendi bir rüya görür. O sırada Ramazan ayıdır ve Hacı Abdulhamid

[118] İsmi Muhammed Saîd olup Şeyh Seydâ diye meşhûr olmuştur. Babası Şeyh Ömer Zengânî, annesi Halîme Hâtundur. 1889 enesinde Cizre'de doğdu. 1968 senesinde Cizre'de vefât etti. Kabri oradadır.

Efendi i'tikafa girmiştir. Rüyasında Bediüzzaman Said Nursi'nin kendisini yıkamasını Hacı Abdulhamid Hoca'dan istemektedir. Hacı Abdulhamid Hoca uyanır. Az sonra kapısı çalınarak Said Nursi'nin vefat ettiğini söylerler ve gasli için kendisini çağırırlar. Böylece Hacı Abdulhamid Efendi i'tikafta olmasına rağmen gidip Bediüzzaman Hazretleri'ni yıkayıp tekrar i'tikafa girer.

Ömer Hafız (Göç) (1899-1983), devrinin meşhur alim vaizlerindendir. Kendisi hem bütün din ilimlerini tahsil etmiş, hem de Kur'an hafızı olmuştur. Mezarı Bediüzzaman Kabristanı'ndadır. Siverek'te doğdu. Babası Hasan Efendi, annesi Fatima Hanım'dır. Annesi, meşhur alim Kürt Hac Ali Efendi'nin kızıdır. Ömer Hafız ilk tahsilini Halil'ür Rahman Medrese'sinde yapmış ve Kur'an-ı Kerim'i dokuz yaşında ezberlemiştir. Halil'ür Rahman medresesinde hocaları Miftahizade Hasan Açanal Efendi'dir. 20 yaşına kadar Halil'ür Rahman Medresesi'nde ilim tahsil eder. Ömer Hafız'ın en büyük özelliği okuduğu her kitabı ezberine almasıdır. Ömer Hafız gençliğinde Abamor Ahmet Efendi ile Gümrük Hanı önünde ticaretle iştigal eder. Kırk yaşına kadar önceleri Kürt Hacı Ali Efendi'den, sonra Kurra Muhammed Hafız ve Vahab Hocalarla tahsiline devam etmiştir. Kelam, fıkıh, hadis, ilimleri yanında matematik, tarih, edebiyat dallarında da kendisini yetiştirmiştir.

Urfa İmam-Hatip Lisesi ilk açıldığında kendisine görev verilmişse de kabul etmemiştir. Kırk yaşında Kıratoğlu Şıh Müslüm Efendi'nin kerimesi Sabiha Hanım'la evlenmiştir. Bu evlilikten iki erkek ve dört kız

çocuğu dünyaya gelir. Ömer Hafız evlendikten sonra gözlerini kaybeder. Ömrünün sonuna kadar gözleri ama olarak vaaz verir. Bu olaydan sonra kendini daha çok ilme vermiş ve özellikle Mevlana, Şeyh Sadi Şirazi'yi incelemiş ve bunların tesirinde kalmıştır. Başta Halil'ürrahman Camisi olmak üzere çeşitli camilerde imamlık yapar. Ulu Cami'de her ikindi vakti vaaz verir. Vaazı halk arasında çok tutulmuş ve şöhret kazanmıştır. Vaazlarını, Deli Vaiz diye meşhur olmuş bir vaizden esinlenerek vermektedir. Vaazlarında çoğunlukla coşarak ağlardı.

Vaiz Ömer Hafız Efendi ömrünün son kırk yılını geceleri ibadetle geçirmiştir. Bir günde Kur'an-ı Kerim'i hatmederdi. Vasiyeti üzerine "Envarü'l-aşıkin" adlı kitabı da mezarına koymuşlardır.

Said Tekin Hoca (1921-1990), Mardin vilayetinin Ömerli kazasının Taşgedik (eski adı Kalsannur) köyünde dünyaya gelir. Babasının adı Yusuf, annesinin adı Meryem'dir. Yedi yaşında Kur'an-ı Kerim'i babasından öğrenir. Civar köylerde Şeyh Mahmut ve Şeyh Kır'dan şafii ilmihalini öğrendiği zaman sekiz yaşındadır. Henüz dokuz yaşında iken Arapça ve dini bilgileri tahsil için Suriye'nin Amuda kasabasında okur. O sırada Suriye Fransızların işgalinde bulunmaktadır. Küçük Said Tekin yabancı bir devlette yaşamaya daha fazla dayanamaz ve az zaman sonra evine döner.

Askerliği dört sene yaptıktan sonra 1946 yılında terhis olur. Aynı sene din tahsiline tekrar başlar. İlim tahsil ettiği hocaları Zübeyr Bozan, Halil Gönenç, Şeyh

Abdurrezzak ve Şeyh Muhammed Er Hoca Efendilerdir[119].

Said Tekin Hoca icazetnamesini Halil Gönenç'in başkanlığında ilmi selahiyetli bir he'yetten alır. İcazetname töreni Mardin’in Kızıltepe ilçesinin Kileybin (Halkalı) köyünde yapılır. Said Hoca o tarihten itibaren ders vermekle meşgul olur. 1966 yılının mart ayında Kur'an-ı Kerim kursu öğretmenliğine tayin olunur. Az sonra Urfa'ya nakledilir. Urfa'da Hayrullah Camii, Hekimdede Camii ve Narinci Camiinde imamlık görevinde bulunur. 1982 yılının mart ayında emekliye ayrılır. Altı çocuğu olur.

---

[119] Halil Gönenç. Babası Abdulhakim Efendi'den temel Akaid, Fıkıh, Sarf ve Nahiv kitaplarını okudu. 11 yaşında iken tahsili için Suriye'ye gitti. 1959 yılında Halfeti ilçe müftülüğüne atandı. Daha sonra Kızıltepe müftülüğünde bulunda 20 yıl Urfa müftüsü olarak görev yaptı. 1985 yılından itibaren Haseki Eğitim Merkezi Uzman Öğretmenliğine tayin oldu. Çeşitli Eserleri. Günümüz Meselelerine Fetvalar, Büyük Şafii İlmihali, vb.

Muhammed Emin Er (1914-2013) Diyarbakır'ın Çermik kazasının Külüyan (yeni ismi Kalaş) köyünde doğdu. Soyadı kanunundan önce ailesi "Mirânî" olarak bilinirdi. İlim tahsiline başladığında 25 yaşında idi. eş-Şeyh Muhammed Ma'şûk b. Şeyh Muhammed Ma'sûm'dan 1950 yılında icâzet aldı. Cenaze namazını Diyanet İşleri Başkanı kıldırdığı Şeyh Muhammed Emin, Gaziantep'te defnedilir.

Vefatında Harran Kapı Mezarlığı'na defnedilir. Said Hoca, ilim deryası, ağırbaşlı, halim, selim bir zattır. Kendisini yemeğe davet edenlerin davetlerini mecbur olmadıkça kabul etmez. Bundan mümkün olduğu kadar kaçınmaktadır. Kendisine sorulan sorulara en ince noktalarına kadar düşünür ve öyle cevap verir. Muhakeme ve mukayese kabiliyeti çok kuvvetlidir. Said Tekin Hoca'nın, Hz. Ömer'in soyundan gelmekte olduğu nakledilir.

Abdulkadir Badıllı (1936-2014) Şanlıurfa'ya bağlı Akziyaret nahiyesinin Şeyhzeliha köyünde dünya gelir. Babası Abdurrahman Efendi annesi Havva Hanımdır. 1953 yılında Bediüzzaman Said Nursi Hazretlerini iki üç kere ziyaret eder ve Said Nursi kendisini talebeliğe kabul eder. O tarihten günümüze kadar risale-i nur hizmetinde bulunur. Harran Üniversitesi tarafından kendisine fahri doktora ünvanı verilmiştir. Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Kürtçe bilmektedir. Urfa'daki mekanı bir Bediüzzaman arşiv hanesi gibi kullanılmıştır. Said Nursi'ye ait birçok kıymetli eşya ve bu arada Mevlana Halid-i Bağdadi Hazretlerinin de meşhur cübbesi orada bulunmaktadır[120]. Ankara'da Gazi Üniversitesi Hastanesinde vefat eder. Memleketi Urfa'ya nakledilerek Cumartesi günü Şanlıurfa'da ikindi vakti kılınan cenaze namazının ardından defnedilir.

---

[120] Cübbenin ilgi çekici hikayesi Afyonkarahisar velisi Küçük Aşık ile ilgili olup bunun için Evliyalar Şehri Afyonkarahisar'a bkn. Sh. 49-52

Başlıca eserleri üç ciltlik Mufassal Tarihçe, Risale-i Nurun Kudsi Kaynakları, İşarat-ül İcaz tercümesi, Mesnevi-yi Nuriye tercümesi, Bediüzzaman Ve Din Tılsımları, İslam Kardeşliği İçinde Türk-İlişkileri, Güneş Üflemekle Sönmez, son olarak Risale-i Nurda Cuma Hutbeleri adında bir çalışması vardır.

Şıg Biliğ Ziyareti, Harran Kapı Kabristanında bulunan Şıg Biliğ aile mezarlığı içerisinde yer alır[121]. Bu aile mezarlığında Şıg Biliğ ailesine ait olduğu söylenen 17 mezar bulunmaktadır. Şıg Biliğ isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezar, üç katlı merdiven şeklinde, kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Mezarın üzerinde Arapça bir kitabe bulunmaktadır. Yörede, Şıg Biliğ ailesinin hastalara şifa veren, mübarek bir ocak olduğundan bahsedilmektedir.

Yatır, genellikle Perşembe günü öğleden sonra ziyaret edilmektedir. Ziyarete evlenmek isteyen gençlerin dilek tutma amaçlı gitmesi yanında, akıl hastaları da şifa amaçlı götürülmektedir. Ziyaretçiler, Şıg Biliğ mezarı başta olmak üzere, aile mezarlığında bulunan diğer 16 mezarı da tek tek dolaşıp hepsine birer fatiha okuduktan sonra, dilek tutar veya Allah'tan şifa isterler.

Zebe Türbesi Su Meydanı, 12 nolu Sokak ortasında yer alır. Kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Türbenin güney tarafında Osmanlıca bir kitabe ve türbenin içerisini

---

[121] Bünyamin Borazan. Şanlıurfa Ve Çevresinde Ziyaret Ve Ziyaret Yerleri. Yüksek Lisans Tezi. KSU. Kahramanmaraş. 2005

aydınlatan bir pencere bulunmaktadır. Ziyarete giriş, doğu tarafta bulunan yeşil renkli demir bir kapı ile sağlanmıştır. Zebe isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezar, türbenin ortasında yer almakta olup, üzeri yeşil renkli örtülerle kapatılmıştır.

Türbeye genellikle Perşembe akşamları evlenmek veya murat almak isteyen ziyaretçiler, dilek tutma amaçlı giderler. Dua edip dilekte bulunduktan sonra, dileklerinin kabul olması için mezarın üzerine para atarak türbeden ayrılırlar. Dileğinin gerçekleştiğine inanan ziyaretçiler, tekrar türbeye gidip güney tarafında bulunan pencerede mum yakarlar.

Şanlıurfa şehir merkezinde, Dabbakhane kahvehanesinin önündeki şadırvanın altında bulunan yeraltı mezar odasında yatan **Şeyh Muhammed Horasani**'nin bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasına katkıda bulunmak amacıyla öğrencileriyle Horasan'dan Urfa'ya gelmiş bir Alperen olduğu nakledilir.

Şeyh Salih Türbesi, Peynirci Mahallesi, Et Balık Kurumu batısında yer alır. Betondan malzeme kullanılarak inşa edilmiş olan türbeye, birkaç basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. Şeyh Salih isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezar, türbenin ortasında yer almakta olup, üzeri yeşil örtüler ile bezenmiş, 50 cm. yüksekliğinde ahşap bir sanduka ile kapatılmıştır. Girişi, doğu tarafta bulunan yeşil renkli ahşap bir kapı ile sağlanmış olan türbenin önünde, etrafı demir parmaklıklarla çevrilmiş bir avlu bulunmaktadır.

Halk arasında, Kadiri tarikatının kurucusu

Abdulkadir Geylani (1078-1166)'nin manevi oğlu olarak bilinen Şeyh Salih'in, asıl adının ve yaşadığı tarihin bilinmediği belirtilmektedir. Yine yörede, Şeyh Salih'in darda kalanların imdadına yetiştiğinden bahsedilmektedir.

Ziyarete genellikle Perşembe günü öğleden sonra, kadınlar şifa amaçlı veya dilek tutma amaçlı gitmektedir. Daha çok kulağı duymayan, dili lal olan ve halk arasında cin çarpması olarak adlandırılan psikolojik sorunu olan hastalara iyi geldiği söylenen ziyarete götürülen hastaların elleri mezarın üzerine konularak dua etmeleri temin edilmeye çalışılır. Bunu yapan hastaların şifa bulacağına inanılır.

Diğer taraftan evlenmek veya çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler, dua edip dilekte bulunduktan sonra adakta bulunurlar. Daha sonra dileklerinin kabul olması için avlunun demirlerine ve avlu içerisinde bulunan dut ağacına çaput bağlayan ziyaretçiler, dileğin kabul olup olmayacağını anlamak için türbe duvarına taş yapıştırırlar. Yapıştırılan taş düşmezse, dileğin kabul olacağına, aksi durumda ise, dileğin kabul olmayacağına inanılır. Dileğin kabul olduğuna inanan kimseler, daha sonra tekrar türbeye giderek burada adağına göre ya kına yakmakta ya da tavuk kesmektedir. Yörede türbeye kurban adayan kişinin, kestiği bu kurbanın etinden yemesinin haram olduğuna inanılır. Bu sebepten dolayı, kesilen kurban eti pişirilmeden fakirlere verilir.

Buharalı Şeyh Muhammed Ziyareti il merkezine 12 km. mesafede bulunan *Kızlar* köyü sınırları içerisinde

yer alır. Etrafı, bir metre yüksekliğinde duvarla çevrilmiş olan ziyaretin içerisinde Buharalı Şeyh Muhammed isimli kişiye ait mezar, beton malzeme kullanılarak bir m. yüksekliğinde inşa edilmiştir. Girişi, doğu tarafta bulunan bir kapı ile sağlanmış olan ziyaretin, güneydoğusunda ve batısında dilek ağacı olarak kullanılan dut ve çam ağaçları bulunmaktadır. Nakledilir ki, önceleri bugünkü ziyaretin olduğu yer, ekip biçilen bir tarla içerisinde yer almaktadır. Tarlası içinde büyük bir zatın mezarının varlığını bilmeyen tarla sahibi, tarlanın her yerini ekip biçtiği gibi tarlanın söz konusu olan bölümünü de ekip biçmektedir. O yıllarda komşu köylerden birinde imamlık yapmakta olan Buharalı Abdurrahman Hoca isminde bir kişi, rüyasında çok önceleri vefat etmiş olan Buharalı Şeyh Muhammed'i görür ve bu kişi, Abdurrahman Hoca'ya mezarının söz konusu çiftçinin tarlası içinde bulunduğunu ve mezarı üzerinde ekim yapıldığını söyler. Sabah uyandığında gece gördüğü rüyanın tesirinden kurtulamayan Abdurrahman Hoca, mezarı üzerinde yapılan ekimin Şeyh Muhammed'e eza verdiği sonucuna varır ve ilk iş olarak tarla sahibine gider. Rüyasında gördüklerini bir bir çiftçiye anlatır ve son olarak tarlanın bu bölümünü ekmemesini ister. Abdurrahman Hoca'nın sözüne aldırış etmeyen çiftçi, 'Şeyhlik dirilikte olur, ölülükte olmaz.', der. Bu sözü duyan Abdurrahman Hoca, çiftçinin inat etmemesini isterse de çiftçi, sözünden dönmez. Sözünden dönmeyen tarla sahibini o gece bir rahatsızlık yakalar ve söz konusu çiftçinin yüzü kararır. Çiftçinin inadı yüzünden bu hale geldiğini düşünen

köylüleri, çiftçiyi, Abdurrahman Hocaya yetiştirirler. Yaptığı işten pişman olan çiftçi, eski sağlığına kavuşunca, Abdurrahman Hoca'nın işaret ettiği yere Buharalı Şeyh Muhammed'in mezarını yaptırır.

Ziyarete genellikle Çarşamba günleri felçli, romatizmalı veya psikolojik sorunu olan hastalar şifa amaçlı götürülür. Burada namaz kılıp dua eden hasta yakınları, daha sonra birkaç dakika dahi olsa uyuması için hastayı ziyaretin yanına yatırıp buradan biraz uzaklaşırlar. Bütün bu uygulamalardan sonra, hastasının iyileştiğine inanan kimseler, tekrar ziyarete giderek burada tavuk veya horoz kesip yemek yaparlar. Pişirilen yemekten hem kendileri yer, hem de diğer ziyaretçilere ikram ederler. Daha sonra da artan yemeklerle birlikte, bir miktar parayı mezarın üzerine saçarlar.

Ayrıca her yıl bahar aylarında çobanlar, köyün koyun ve keçilerine hastalık uğramasın diye sürülerini ziyaretin etrafında dolaştırırlar. Bu uygulamadan sonra, hayvanlara hastalık veya dert gelmeyeceğine inanılır.

Abdurrahman Bin Avf Türbesi, il merkezine 12 km. mesafede bulunan *Abdurrahmandede* köyü camiinin doğu tarafında yer alır[122]. Dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş olan caminin doğu ve batı yönlerinde eşit büyüklükte iki eyvan bulunmaktadır. Abdurrahman Bin Avf'ın kendisine veya bir uzvuna ait olduğuna inanılan

---

[122] Bünyamin Borazan. Şanlıurfa Ve Çevresinde Ziyaret Ve Ziyaret Yerleri. Yüksek Lisans Tezi. KSU. Kahramanmaraş. 2005

mezar, caminin doğusundaki eyvanın içerisinde yer almaktadır. Camiyle içerisinde mezarın bulunduğu eyvanın arası, ahşap bir camekan ile bölünmüştür. Mezarın 1,5 m. yüksekliğindeki ahşap sandukasının üzeri, yeşil örtülerle örtülmüştür.

Abdurrahman bin Avf'ın naaşının, bu köydeki türbede olmadığını söyleyen yöre halkı, onun savaşta düşen bir uzvunun veya birkaç damla kanının burada bulunduğundan bahsetmektedir. Bununla birlikte türbede üzerinde "Sahabeden Abdurrahman Bin Avf' M. 825" ibaresi yer alan Arapça bir kitabe bulunmaktadır.

Abdurrahman b. Avf Zaviyesinin tevliyet ve meşihat cihetleri aynı kişilerce yürütülmektedir[123]. 1899 tarihli bir belgeye göre, yevmi 7 akçe vazifeyle Seyyid Şeyh Osman b. Seyyid Şeyh Mustafa, zaviyenin şeyhi ve mütevellisi iken vefat etmiş, yerine oğlu Seyyid Abdülkadir getirilmiştir**.**

Ziyarete genellikle Perşembe, Cuma ve bayram günleri şifa amaçlı veya dilek tutma amaçlı gidilir. Ziyarete gidebilecek durumda olan hastaların, arka arkaya üç Cuma gecesi türbede yatmaları halinde iyileşeceklerine inanılmakla birlikte, günümüzde cami yetkililerinin, türbe içerisinde yatmaya izin vermedikleri belirtilmektedir.

Diğer taraftan, ziyarete gelemeyecek durumda olan

---

[123] Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

ve halk arasında "yatalak" olarak isimlendirilen kişilerin elbiseleri, yakınları tarafından türbeye götürülür ve "Ya Rabbi! Hastamıza ya şifa ver, ya da canını al da onu azaptan kurtar!", diye dua edilerek mezarın üzerine bırakılır. Bu uygulamaların yanında, şifalı olduğuna inanılan mezar toprağı, hastaların içme suyuna katılarak hastalardan bu suyu içmeleri veya cilt hastalarının banyo suyuna katılarak bu su ile banyo yapmaları temin edilir. Böylece hastanın şifa bulacağına inanılır. Öte yandan çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar ve evlenmek isteyen gençler, dilek tutmak için ziyarete giderler. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, evlerinde hazırlamış oldukları bez bebekleri mezarın yanına asarlar. Böyle yapan kadınların çocuğu olacağına inanılır. Evlenmek isteyen gençler ise, dua edip dilekte bulunduktan sonra dileklerinin kabul olması için mezarın üzerindeki yeşil beze, çatal iğne veya toplu iğne saplarlar. Bu esnada bazı ziyaretçiler, "Ya Rabbi! Bu dileğim kabul olursa ziyarete dört metre bez nezrettim (adadım)", veya "Beş tane mum nezrettim.", diye dua ederek adakta bulunurlar. Adakta bulunan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olduğuna inandıklarında, tekrar türbeye giderek adadıkları bezleri veya mumları mezarın yanına bırakırlar.

Bütün bu uygulamalardan sonra, üzerinde taşıyan kimseyi kazadan ve beladan koruyacağına inanılan mezarın sandukasından bir parça veya sandukanın üzerindeki yeşil bezden bir parça alan ziyaretçiler, ziyaretlerini tamamlarlar.

Yörede, ölen kişi şayet ziyaretin yanına gömülürse,

yanında yattığı ziyaretin şefaatine nail olacağına inanılmaktadır. Bu inanmadan dolayı, sadece içerisinde türbenin bulunduğu Abdurrahmandede köyünün cenazeleri değil, civar köylerin cenazeleri de küçük çocuklar hariç olmak üzere buraya defnedilmektedir.

Şah Muhammed Türbesi merkeze bağlı Kısas Kasabası içerisinde yer alır[124]. Sekizgen planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, sekizgen bir kubbe ile örtülmüştür. Söz konusu plana uygun olarak, türbeyi aydınlatmak için sekiz yöne bakan, sekiz pencere açılmıştır. Türbenin doğusunda kadın, batısında erkek mescidi olarak kullanılan iki oda bulunmaktadır. Türbede Şah Muhammed ile kız kardeşi Fatma Hatun'a ait oldukları söylenen iki mezar bulunmaktadır.

Şah Muhammed ile ilgili olarak şunlar anlatılır. Abbasi devletinin kurulduğu sıralarda, Abbasilerin ünlü komutanlarından biri olan Eba Müslim Horasani komutasındaki birlikler ile Emevi orduları arasında, 40 sene süren savaşlar olur. Bu savaşlar esnasında, Harezm Beylerinden olan Şah Muhammed ve kız kardeşi Fatma

---

[124] Kısas günümüzde Şanlıurfa Merkeze bağlı Haliliye belediyesinin bir mahallesidir. 1992 yılında belde olan Kısas Mahallesi 2014 yılında Haliliye belediyesine eklenmiştir. Şanlıurfa'nın termal sıcak sularıyla ünlü Karaali yolu üzerindedir. Kısas Mahallesinde %60 Alevi kesim %40 Sünni kesim yaşamaktadır. Mahallede Camii ve Cem evi bulunmaktadır. Kısas aşıklarıyla ünlüdür.

Hatun, Eba Müslim Horasani komutasındaki birliklerin galip gelmesini ister, fakat savaşa müdahale etmezler. Şah Muhammed ve kız kardeşinin bu tutumu, Şah Muhammed'in avlanmaya çıkıp da Eba Müslim taraftarı oldukları için kırk kişiden otuz yedisinin öldürülmüş, geriye kalan üç tanesinin de konuşmamaları için dillerinin kesilmiş olduğunu gördüğü güne kadar sürer. Gördüğü bu durumdan çok etkilenen Şah Muhammed ve kız kardeşi, Eba Müslim tarafında mücadeleye girmeye karar verir ve kısa bir süre sonra kırk bin kişilik ordusuyla savaş katılır. Eba Müslim tarafında savaşa katıldığı zaman altın tahtını Eba Müslim'e hediye eden Şah Muhammed, uzun yıllar süren savaşların sonunda şehit düşer ve günümüzde türbesinin bulunduğu yere defnedilir.

Türbeye daha çok Cuma günleri dilek tutma amaçlı gidilmesi yanında, şifa amaçlı da gidilmektedir. Ziyaretçiler, Şah Muhammed ve kız kardeşi Fatma Hatun'a ait olduğuna inandıkları mezarların başuçlarını, ortalarını ve ayakuçlarını öperek kabrin etrafında dönerler. Akabinde dua edip dilek tutan ziyaretçiler, türbenin kuzeyinde bulunan ve fide iken Nevşehir'in Hacı Bektaş Köyü'nden getirildiği belirtilen iki çam ağacına, çaput bağlayarak ziyaretten ayrılırlar. Bütün bunlardan sonra, dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, tekrar türbeye gidip avlu kapısının kuzeyinde bulunan siyah taşın üzerinde mum yakarlar.

Diğer taraftan çok az olmakla birlikte türbeye şifa amaçlı giden ziyaretçiler ise, ağrıyan yerlerini türbede

bulunan mezarlara sürerek şifa bulacaklarına inanırlar.

Ayrıca, türbe içerisinde bulunan yeşil renkli sancağın keramet gösterdiğine inanılmaktadır. Yörede, harmanı yanan bir kişi söz konusu sancağı türbeden alır ve yanan harmanın ortasına dikerse, rüzgar ters tarafa döner ve yangın anında söner.

Diğer taraftan sancakla ilgili başvurulan diğer bir uygulama ise, eşyası çalınan bir kişi türbeye gider ve sancağa bir kurban keser. Daha sonra sancağı türbeden çıkararak köyün bütün evlerini dolaştırır ve evde bulunan kişilerin bu olayla ilgisi olup olmadığına dair onlardan yemin ister. Söz konusu sancağın, kendilerini çarpmasından korkan köylüler, olay ile ilgili bilgileri var ise, malı çalınan kişi ile paylaşırlar.

Bahar ayları geldiğinde köyün gençleri bütün evleri dolaşarak, yemekte kullanılacak malzeme toplarlar. Toplanan bu malzeme, türbenin önüne kurulan büyük kazanlarda pişirilir ve daha sonra yemek köyün bütün evlerine dağıtılır. Böylece, yılın bereketli ve verimli geçeceğine inanılır.

Osmanlı döneminde küçük bir köy niteliğindeki Akçakale'nin, Türkiye-Suriye sınırı çizilmeden önce Tel Ebyad (Beyaz Tepe) olan ismi, 1921'de Akçakale olarak değiştirilir. Lozan Antlaşmasından sonra Türkiye-Suriye sınırlarının çizilmesine müteakip Altınbaşak (Harran) İlçe merkezi haline getirilmiş, 1946 yılında ise İlçe merkezi şimdiki bulunduğu Akçakale'ye taşınmıştır[125]. Ancak 1987 yılında Harran Bucağı Akçakale İlçesinden ayrılarak müstakil ilçe olur.

Hz. İbrahim (a.s) Harran'dan Şam'a göç ederken amcası kızı Hz. Sara ve beraberindeki kafile ile birlikte Urfa'nın 50 km. güney batısındaki bir su kaynağında konaklar. Hz. İbrahim ve Hz. Sara'nın evlilik töreni burada yapılır. Evlilik töreninin yapıldığı yere "düğün gözü" anlamında "Ayn-el Arus" adı verilir. Halen halk arasında bu isimle anılmaktadır. Bir diğer adı ise "Ayn Halil ür Rahman" dır. Halil ür Rahman kaynağı ve gölü anlamındadır. Bugün yarısı Akçakale ilçesinde yarısı da Suriye topraklarında kalmıştır. Bu su kaynağı vaha görünümünde olup Hz. İbrahim makamı olarak bilinmekte ve ziyaret edilmektedir.

Urfa'dan Akçakale'ye giden yolun 32. km. den itibaren 5 km. batıya giderek Cudi Deresine ulaşılır. Cudi Deresinin başlangıcından güneye doğru vadinin izlenmesiyle Cudi Dağına ve Cudi Şehri kalıntılarına

[125] http://www.akcakale.gov.tr/

varılır. Akçakale sınırları içerisinde yer alan Cudi Şehri ve Cudi Adası önemli arkeolojik alanlardan biridir. Halk Tufandan sonra Hz. Nuh'un gemisinin Cudi Dağına indiğine inanmaktadır. Bu dağın deniz dalgalarını andıran yüzey şekli dikkat çekicidir. 500x500 m2lik arazide tarihi şehrin kalıntıları, birçok taş ocağı, kaya mezarlar, hamam ve kule kalıntıları görülebilmektedir. Cudi Deresi boyunca büyük taş ocakları da bulunmaktadır. Taş ocaklarından çıkan yerel malzeme Harran'ı da kapsayan komşu bölgelerdeki yapılarda kullanılmıştır.

Şeyh İsa Türbesi ilçeye 32 km. mesafede bulunan *Akdiken* köyündedir[126]. Mescit ve mezarın bulunduğu oda olmak üzere iki bölümden oluşan türbeye, kuzey taraftaki bir kapıdan girilir. İçerisinde mezarın bulunduğu oda, kare planlı inşa edilmiş olup üzeri, kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin altında yer alan mezarın üzeri, yeşil örtüler ile bezenmiştir.

Şeyh İsa'nın asıl türbesinin Suriye sınırları içerisinde bulunduğunu belirten yöre halkı tarafından, bu köydeki türbenin inşası ile ilgili şöyle bir olay anlatılır. Daha önce, yöre halkından çocuğu olmayan kadınlar, Suriye'de bulunan Şeyh İsa türbesine gider ve bu türbede çocuk dilerler. Çocuğu olmayan kadınların Suriye'de bulunan türbeye gitmeleri uzun yıllar sürer ve bir gün

---

126 Bünyamin Borazan. Şanlıurfa Ve Çevresinde Ziyaret Ve Ziyaret Yerleri. Yüksek Lisans Tezi. KSU. Kahramanmaraş. 2005

Akdiken köyünde yaşayan kadınlardan biri, rüyasında Şeyh İsa'yı görür. Şeyh İsa, bu kadına 'Bu köyde bana türbe olarak bir yer hazırla! Ben oraya geleceğim.', der. Gördüğü rüyadan çok etkilenen kadın, rüyasında gördüğü kişinin isteğini emir telakki eder ve bugünkü türbeyi makam olarak inşa ettirir.

Ziyarete genellikle Cumartesi, Pazar ve Bayram günleri kadınlar gitmektedir. Bu türbeye şifa ve dilek tutma amaçlı gidilmektedir. Ziyaretin, daha çok beli ve başı ağrıyan hastalara şifa verdiğine inanılır. İki rekat namaz kılıp dua eden bu ziyaretçiler, daha sonra türbede yatarak uyumaya çalışırlar. Türbede belli bir süre uyuyan hastanın, şifa göreceğine inanılması yanında, türbeye bakan kişilerin önceden mezarın yanına bıraktıkları tuz ile türbenin suyunun da şifalı olduğuna inanılır. Türbede uyuyan hastalar, bu tuz ve sudan alıp yemeklerine ve hamurlarına katarlar. Bu tuz ve suyun hasta olan hayvanlara da şifa verdiğine inanılır. Kendilerine bu tuz ve sudan verilen hasta hayvanların, kısa sürede iyileşeceğinden bahsedilir.

Türbeye evlenmek isteyen genç kızlar ve çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, dilek tutma amaçlı giderler. Ziyaretçiler, dileklerinin kabul olması için mezarın üzerine tespih, boncuk, misvak, yüzük veya para gibi eşyalar bırakırlar. Bütün bu uygulamalardan sonra, türbenin güney tarafında bulunan dut ağaçlarına çaput bağlayan ziyaretçilerin, dileklerinin kabul olacağına inanılır.

Ayrıca, bazı ziyaretçiler yanında taşıyan kimseleri

kazadan ve beladan koruyacağına inanılan mezarın üzerindeki yeşil örtüden bir parça alırlar.

Fırat nehri Birecik'ten itibaren dağlık bölgeyi terk ederek Suriye-Mezopotamya ovasında geniş bir mecra ile yoluna devam eder ve ulaşıma elverişli bir durum alır[127]. Aynı zamanda Kuzey Suriye'den Mezopotamya'ya giden ana yollardan biri de Birecik'ten geçmektedir. Bu sebeple şehir tarihte Yakındoğu'nun önemli merkezlerinden biri olmuştur. Fırat'ın sol kıyısında yükselen yalçın bir kaya üzerindeki kalesi, yüzyıllarca şehrin savunmasında önemli rol oynamış ve devamlı olarak tahkim edilmiştir.

Aramice Birsa kelimesinden türeyen ve Arapça el-bire (kale, hisar), mahalli Halep dilinde Baracık, halk dilinde Belecik şeklinde kullanılan ve XVI. Yüzyılda Berecük imlasıyla yazılan Birecik, "küçük kale" demektir. XIX. Yüzyılda ismi Biretü'l-Fırat olarak da geçer. Şehir Hz. Ömer'in hilafeti zamanında kumandan İyaz b. Ganm'ın Urfa ve Fırat bölgesini fethi sırasında İslam topraklarına katılır (637). Abbasi Halifesi Harûnürreşid zamanında (786-809) Bağdat'ın Fırat nehri üzerindeki bir iskelesi olduğu için imar edilir. Muhtemelen XI. Yüzyılın ikinci yarısında Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları içine giren bölge 1096'da Bizanslılar tarafından alınırsa da sonraları sırasıyla Artuklu, Eyyûbi, Memlük, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin eline geçer. 1098-1150 yılları arasında şehir

[127] Birecik. İdris Bostan. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 6.

Urfa Haçlı Kontluğu'nun hakimiyetindedir. 1234'te Anadolu seferine çıkan Eyyûbi orduları Birecik'te toplanmıştır. 1259'da Hülagû kumandasındaki Moğol ordusu Kuzeybatı Suriye'yi zaptetmek için ilerlerken Birecik'ten geçer. XIII. Yüzyılda Moğol istilası sırasında zapt edilmez kalesiyle Birecik, müslüman toprakların savunmasında önemli bir müstahkem mevki teşkil etmektedir. Daha sonra Suriye Memlükleri'nin idaresine girer ve uzun süre Memlük yönetiminde kalır. Memlük Sultanı Kayıtbay (1418-1496) tarafından Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'a karşı savunulur. Ayrıca Sultan Kayıtbay Fırat boyundaki kaleleri teftişe çıktığında Birecik'teki kaleyi tamir ettirir (1482). Memlük dönemine ait olmak üzere kalede altı Arapça kitabe bulunmaktadır.

Birecik Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Mercidabık Savaşı'ndan sonra Osmanlı idaresine girer (1516) ve Halep eyaletine bağlı Urfa sancağının merkezi olarak teşkilatlandırılır. Kanûni Sultan Süleyman Irakeyn Seferi'nden (1533-1536) dönerken ordunun Birecik'in de arasında bulunduğu bölgede kışlamasını emretmiş ve Halep'e giderken Birecik'ten geçmiştir.

Fırat nehri boyunca Birecik'ten Bağdat'a kadar nehir yoluyla askeri nakliyat yanında sivil ulaşım da yapılmaktadır. Fırat nehrinde kuzeye doğru ulaşımın son durağı olması sebebiyle ticari bir iskeleye sahiptir. İskele gelirleri XVI. Yüzyılın ortalarında 180.000-200.000 akçe arasında değişen Birecik'te iskele hizmetinde

bulunanların sayısı, 1552'de beşi reis, ikisi neccar ve otuz sekizi kürekçi olmak üzere kırk beş; 1570'te ise altısı reis, üçü neccar ve elli dördü kürekçi olmak üzere altmış üç kişidir. Bunlar hizmetleri karşılığında avarızdan muaf tutulmuşlardır. XVI. Yüzyılda şehre gelen bazı Batılı tüccar ve seyyahlar Birecik'in bir ticaret şehri olduğunu, buraya gelen ticari malların türlerine göre gruplandığını, şehirde keten kumaş, bal mumu, mısır ve ince darı ambarları bulunduğunu anlatırlar. Şehirde Urfa kapısı civarındaki mağaralardan da birer han gibi yararlanılmaktadır[128]. Portekizli hekim Afonso 1565'te geldiği Birecik'te mağaralarda çok sayıda tüccarın konakladığını ve mağaraların tüccar develeri ile dolu olduğunu, 300-400 kadar çok iyi yapılmış geminin sahilin iki yakasında karaya yerleştirilmiş olup bu gemilerin Basra'ya asker ve mühimmat götürmek için hazır tutulmakta olduğunu ifade etmektedir. Şehirde boyahane ve debbağhanelerin bulunmasından dokumacılık yapıldığı da anlaşılmaktadır.

Yine bu devirde Halep'ten Bağdat'a gitmek isteyenler ya çöl yolunu tercih etmekte veya kara yoluyla Birecik'e gelip oradan nehir yoluyla Bağdat'a gitmektedirler. Fırat üzerindeki bu yolculuk 15-55 gün arasında değişmektedir.

---

[128]Tahir Öğüt. XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi Ve Sosyal Yapı. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 2008

Birecik'in fethinden sonra Osmanlıların burada bir tersane kurdukları bilinmektedir. 1571'de Birecik tersanesinde 250'si asker için, 150'si zahire nakli için olmak üzere 400 gemi inşa edilir. Birecik tersanesinde daha sonraki yüzyıllarda da ihtiyaç halinde nehir gemisi yapıldığı tesbit edilmektedir. Tersanede gemi inşası için gerekli olan malzemeler ise civar bölgelerden temin edilir.

Birecik ilçesinde 25 arkeolojik sit alanı, iki doğal sit alanı, bir kentsel sit alanı ve 65 tescilli yapı olmak üzere toplam 93 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Birecik Kalesi, Birecik surları, Mırbi kervansarayı kalıntıları, geleneksel kent dokusu, çok sayıda arkeolojik özellikli alan ile Birecik kültür varlıklarının yoğun olduğu ilçelerdendir.

XVI. Yüzyılda şehir vakıfları şunlardır[129]. Ulu Cami vakfının banisi Melik Eşref'tir. Ferraş Camii ile Mağara Camii vakıflarının banileri belli değildir. Mahmud Paşa Camii vakfının banisi Sancakbeyi Mahmud Paşa'dır. Tefekkuh (Çarşı) Camii vakfının banisi belli değildir. Arguniyye Medresesi ve Mescidi vakfının banisi Memlüklü Emiri Argun (XIV. Yüzyıl)'dur. Hacı Hamza Mescidi vakfının banisi Hacı Hamza, Köse Mescidi vakfının banisi ise Abdi Kethüdadır.

[129] Tahir Öğüt. XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi Ve Sosyal Yapı. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 2008

Evliya Çelebi'ye göre 150 akçelik bir kaza merkezi olan Birecik'te ayrıca müftü, nakibüleşraf, şehremini, gümrük emini ve iskele emini bulunmaktadır. İskele emini nehir ulaşımının sağlandığı kelek ve mauna gemilerinin idaresine bakıyordu. Birecik Kalesi Fırat'ın kuzeydoğusunda taştan yapılmış, kuleleri birbirine bakan altıgen bir bina idi ve savunması için büyük küçük yetmiş top bulunuyordu[130]. Buradaki evler kayalar üzerinde kurulmuş ve Fırat'a bakan iki katlı binalardı. İç hisarda Selim Han Camii başta olmak üzere on bir cami-mescid, tekke, sıbyan mektebi, çarşı-pazar, iskele yanında han ve hamam yer almaktaydı. Birecik Halep ve Bağdat gibi iki büyük ticaret merkezinin iskelesi durumunda olduğundan dükkanlarında değerli eşyalar satılmaktaydı. Çok verimli

---

130 Birecik İç Kalesi, ilçe merkezinde, Fırat Nehrinin doğu manzarası konumunda yükselen, sert kalker kayalık tepe üzerinde kurulmustur. İç Kalenin, M.Ö. 2000 yılından başlayarak çeşitli medeniyetlerin iskanına sahne olduğu, en önemli onarımını Memluklular devrinde gerçekleştirdiği bilinir. Kale son şeklini XIII. Yüzyılda almıştır. Günümüzde mevcut olmayan ve Kale Cami'ne ait üç kitabesinde Memluklu Sultanı Muhammet Berke Han tarafından 1277-79 yılında yenilenmiştir. Tarihi kaynaklarda ″Kale-i Beyda″ olarak isimlendirilen kalenin, Memluk Sultanı Kayıtbay'ın 1477-78'de Suriye'ye giderken birçok kaleyle beraber tamir ettirdiği belirtilmektedir. Yapı üç katlı olup etrafına kuşatan surlardan ancak küçük bir bölümü günümüze gelebilmiştir. Dış Kale Surları, Birecik Kalesi'nin dısında, yerlesimin merkezinde, kent etrafını kusatmaktadır. İlçenin kuzeydoğu ve güneybatı kesiminde yoğun bir şekilde ilçeyi saran surlardan günümüze iki burç ve sur kalıntıları kalmıştır.

olan ovasına “Vadizzeytûn” deniliyordu. XVII ve XVIII. yüzyıllarda tersanedeki gemi inşa faaliyetlerinin devam etmesinden Birecik’in siyasi ve ticari önemini koruduğu anlaşılmaktadır.

1791’deki Milli Teymur İsyanında**,** Baziki Aşireti Beği Milli Teymur ve tabilerinden Ramazan Beg ile Birecik Livasını yağmalar[131]. Yağma sırasında Birecik müftüsünü, nakib’ül eşrafını, serdarını ve belde halkından 50’den fazla insanı katleder. İsyan mahiyetindeki bu hareket Rakka Hazinesi varidatında da ciddi bir bozulmaya sebep olur. İsyanla başlayan mali yapının bozulması 1803 senesine gelindiğinde dahi aşılamamış ve on beş sene boyunca bölgede asayiş sağlanamamıştır. Asayişin tesis edilememesinden dolayı özellikle Birecik ve Rumkale arasındaki Fırat Nehri havzasındaki köyler boşalmıştır.

Firuz Paşa’nın Kapucubaşı olan Hasan Ağa Firuz Paşa döneminde Ruha Gümrüğünü işletmiş olup, üzerinde 300 guruşluk bakaya kalmıştır. Hasan Ağa bakaya kalan kısmı mütesellime ödemediği gibi, gümrüğün yeni mütesellimi olan şahsa da gümrüğü devretmemekte direnir. Hasan Ağa sebep olduğu kargaşa ortamında Rakka Haznedarının da devreye girmesi üzerine, haznedarı öldürerek Birecik yönüne doğru firar eder. Hasan Ağa Barak Aşiretini tahrik ederek 1797’de Birecik’e saldırarak şehri ele geçirir. Halkın kendisine

[131] Tahir Öğüt. XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi Ve Sosyal Yapı. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 2008

itaat etmesini ister, itaat etmeyenleri katleder. Rakka Valisi'nin Birecik'e varması sonrasında 60 gün boyunca çatışma olur, ancak kalenin müstahkem olmasından dolayı tesir edilemez. Urfa, Halep ve Diyarbakır'dan getirilen toplardan sonra, kalenin tahrip edilmesi bahasına isyan bastırılır. Elebaşıları idam edilirken, Birecik halkından birbirlerine kefil olmaları şartıyla ve tembihte de bulunularak, olaylara karışmış olan halk affedilir.

Birecik aşiretlerinden El-Aziz Aşireti 1802 senesinde hacılara yönelik bir eylemde bulunur. Bu olayda bir vakıf tarafından yaptırılmış olan ve hacıların kullandıkları bir hana 212 nefer ile gelmişlerdir. El-Aziz Cemaatinin baskısı neticesinde Hama Sancağındaki vakıf karyelerinin reayaları meskun mahallerini terk etmişlerdir. Bu olay, vakıf akarının bozularak hacıların emniyet ve lojistiklerini sıkıntıya soktuğu gibi, Birecik Sancağındaki El-Aziz köylerinde de mali yapının bozulması sonucunu doğurmuştur.

1802'de Aliübeyd Aşireti İsyanında, Birecik mütesellimi Ahmed Ağa isyanı bastırması sonrasında, isyana katıldığını belirlediği Berazi ve Baziki aşiretlerinin kethüdaları, Birecik kaza müftü ve ulemasını tutuklayıp, yargılanmaları için Halep'e gönderir. Mirimiranlık rütbesi verilen ve isyanın bastırılmasında muvaffak olan Ahmed Ağa'ya eyaletin imarı (3 senedir devlet otoritesi kalmadığı belirtilmiş) görevi verilerek, firar eden reayanın iskanı da istenir. İsyanı bastırmakla mükellef olan Birecik mütesellimi Kuloğlu Ahmed, Rakka valiliğine Veli Paşa'nın tayin edilmesi üzerine,

eski Birecik serdarı Tüfenkçibaşı Mustafa ve başlarına topladıkları yandaşlarıyla Nizip Kasabasını ve Nizip yakınlarından geçmekte olan Halep kervanını yağmalar. Veli Paşa, Kuloğlu Ahmed ve maiyetindekileri yakalayıp başlarını keserek İstanbul'a gönderir.

1820'de Fahl Halil isimli Arap şeyhi maiyetindeki 200 kadar süvari ile Birecik'in güneyindeki karyeleri yağmalar. Mevali ve Hadidi Arap aşiretlerinin sağladığı 2000 kadar süvari ile Celaleddin Paşa, Fahl Halil ile iki defa çatışmaya girer. Fahl Halil ve adamları çatışmalar sonrası dağınık bir şekilde Suriye çölüne kaçar. Çatışmalardan dolayı Birecik'in güney köyleri tamamen boşalmış, mültezimlerin vergi tahsilatları ise gerçekleşememiştir.

1831-1832 yıllarında Rumkale Voyvodası Bekir Beğ İsyanı ve Birecik Gailesi meydana gelir.

1839'da Osmanlı ordusu ile İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır ordusu arasında meydana gelen savaş Birecik yakınlarındaki Nizip'te cereyan eder. Yenilginin sonucunda, Urfa ve çevresi bir müddet Mısırlıların elinde kalır[132]. O dönemi bize anlatan bir i'lamdan, Meşarikiye Camii vakfı mütevellisinin evinin Mısır askerleri tarafından tahliye edilerek askerin konaklamasına ve hastane olarak kullanılmasına tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Ancak vakıf ev tahliye edilirken

---

[132] Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

Meşarikiye vakfı vakfiyesi de o esnada zayi olur. Mısır kuvvetlerinin işgali karşısında paniğe kapılan halkın üçte birden fazlası evlerini terk ederek göç eder. Bu göç 1841 yılında Mısır kuvvetlerinin şehirden çekilmesine kadar devam eder.

Bölgenin imarına yönelik yapılan çalışmaların neticesini henüz vermedigi bir dönemde, 1843'te başlayan ve dört yıllık bir sürece yayılacak olan ağır bir kuraklık devresi yaşanmıştır. Aneze Aşireti, 1843-1846 seneleri arasında gerçekleşen ağır kuraklık devresi sonrasında daha verimli gördüğü Urfa ve Birecik tarafına da her baharla birlikte yağmaya gelmeye başlamışlardır. Aneze Aşireti 1847 senesinde Fırat Nehri havzasını kullanarak bu bölgedeki karyeleri yağmalayıp halkı haraca bağlamıştır. Birecik ve Suruç arasında 1848 senesi itibarı ile 100 civarında karye ve mezra tamamen boşalmıştır.

1850 yılında askerlikle ilgili düzenlemeler sebebiyle Halep'te olaylar patlak verdikten kısa bir süre sonra Birecik'e sirayet eder. Olaylardan paniğe kapılan naip ve müftü şehri terk eder. Galeyana gelen halk firari olan müftü ve naibi aramak bahanesiyle gayrimüslimlerin hanelerine girerek yağmaya girişir. Birecik'teki olaylar hemen akabinde Rumkale'ye de sıçramış, ancak Urfa'dan gelen askerin Birecik'i kuşatma altına alması sayesinde asiler teslim olmuşlardır[133].

---

[133] Öğüt çalışmasında, Tanzimat sonrası süreçte halkın memnuniyetsizliğinin genelde ağırlaşan vergi yüküne ve sair

1855'te Birecik ve Antep müftüleri ortaklaşa bir kayık yaparak, işletmeye teşebbüs ederler. Esnafın itirazlarına rağmen ticari faaliyetlerine devam ederler. Urfa Kaymakamının bölgede ticaretin gelişimine katkıda bulunacağı gerekçesi ile müftüleri kayırıp, esnafı mevcut durumu kabullenmeye zorlaması üzerine, şikayetler Sadarete kadar intikal eder.

1870'de Anaze Aşireti Urfa, Mardin ve Siverek'i tamamen yağmalamışlardır. Birecik, Mardin ve Siverek üçgeninde 600'e yakın köy tamamen boşalmıştır. Bu dönemde Birecik köylerinin sakinlerinin ekseriyeti Harput'a firar etmişlerdir. Aneze Aşireti 1843-1846 seneleri arasında yaşanan ağır kuraklık dönemi sonrasında, günümüzün Güneydoğu Anadolu şehirleri ile Irak ve Suriye coğrafyasını kapsayan ve etkisini 30 yıl sürdüren asayişsizlik dönemine sebep olmuşlardır. Birecik, iskelesinden dolayı tüccarların uğrak yeri ve zirai istihsalin de yüksek olduğu bir yerdir. Kasabanın bu konumundan dolayı Birecik, isyan ve eşkıyalık hareketlerinde her zaman için üs olarak kullanılmıştır. Asayiş problemlerinin 1785 senesinden beri süreklilik kazanmasından dolayı nüfus artışı sağlanamamıştır. Şehirdeki hane sayısı bile uzun süreler iki bin civarında kalmıştır. Şehirdeki nüfus kifayetsizliği, Birecik'in asayiş olaylarında mukavemetsizliğine sebep olan faktörlerdendir.

---

yükümlülüklere dayanmakta olup, isyanların din ve millîyet esaslı bir yapının ötesinde genel bir mahiyete sahip olduğunu ileri sürer.

XIX. yüzyılın ilk yarısında şehir hakkında bilgi veren Niebuhr, Buckhingam, Petermann ve Czernik gibi seyyahlar nüfusu 3000-4000 olarak vermektedirler. Birecik'in nüfusu 1890'larda 8600-10.000 kişi arasında değişiyordu ve şehirde 450-500 dükkan bulunuyordu. 1861'de şehirde Urfa Kapısı, Sancak, Saha, Vadiyi Cenk, Hoca Şerif, Merkez ve Meydan mahalleleri bulunmaktaydı. 1869'da İslam 2.602 hane, Hrıstiyan 119 hane olmak üzere toplam 12.013 kişilik nüfusa sahipti[134].

V. Cuinet 1890'larda, kaza nüfusunu 26.466 olarak verir[135]. Bu nüfusun 23.363'ü Müslüman kalanı Hristiyan ve Yahudidir. 553 öğrencisiyle 21 okul bulunur. 100 öğrencisiyle yedi medrese, 87 öğrencisiyle bir rüşdiye, 234 öğrencisiyle 10 sıbyan mektebi vardır. Kaza merkezinde ise 8702 Müslüman, 978 Gregorien, 437 Katolik ve 45 Yahudi olmak üzere 10162 nüfus barındırmaktadır. Nüfusun 30 yıl öncesine göre bir düşüş kaydettiği görülür.

Birecik Kuzey Suriye'den Mezopotamya'ya yapılan kervan ticaretinin geçit noktası üzerinde bulunduğundan XIX. yüzyılda da önemini korur, halk geçimini buradan yapılan transit nakliyattan sağlar. Ancak Bağdat demiryolunun şehrin biraz güneyinden geçmesi ve I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında

---

[134] Tahir Öğüt. XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi Ve Sosyal Yapı. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 2008

[135] V. Cuinet. Cilt 2. Sh. 206

meydana gelen olaylar sebebiyle eski önemini kaybeder[136].

Osmanlılar tarafından ele geçirildikten sonra bir sancak statüsü kazanan Birecik 1526’da Arap eyaletine bağlıydı. Bu sıralarda sancağın beş kazası bulunuyordu ve toplam nüfusu 20.000 civarındaydı. Birecik’in merkez kazası ise 8000 civarında bir nüfusa sahipti. Sancağın timar gelirlerinin büyük kısmı padişah ve sancak beyi haslarına ayrılmıştı. Ayrıca Kanûni’nin oğlu Şehzade Mustafa için de on köyün geliri has olarak tahsis edilmişti. Sancak 1568-1574’te Halep eyaletine, 1609’da Rakka beylerbeyiliğine bağlı durumdaydı. 1610’da sancaktan Şark seferine katılan timarlı sipahi ve zaim sayısı elli dört kadardı. Birecik, 1856-57 Devlet Salnamesine göre Halep eyaletinin Rakka sancağının bir kaymakamlığı olup daha sonra aynı vilayetin Urfa sancağında bir kaza merkezi haline gelir.

---

[136] Bağdat Demiryolu, Osmanlı Devleti zamanında İstanbul ile Bağdat arasında inşa edilen demiryolu. 1 Kasım 1913'te açılan Bağdat Demiryolu'nun XX. Yüzyıl başında yapımına başlanan ve Konya, Halep ve Musul üzerinden Bağdat'a bağlanan demiryoludur. Alman imparatoru Kayser II. Wilhelm, 1898'de ikinci İstanbul ziyaretinde İstanbul-Bağdat Demiryolu'nun Alman firmalarına verilmesi vaadini almıştı. 1899 yılında bunu kutlayan bir çeşmeyi Almanya'da yaptırmış ve bugunkü İstanbul, Sultanahmet meydanına getirtip diktirmiştir.

Birecik 1919'da önce İngilizler, sonra Fransızlar tarafından işgal edilirse de Urfa'da istiklal mücadelesinin başlaması üzerine 10 Temmuz 1920'de işgal kuvvetlerinin şehri terk etmesiyle kurtulur. 1923'te nahiye merkezi iken kaza merkezi statüsüne getirilen Birecik Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir gelişme kaydetmediyse de 1956'da Fırat üzerinde Türkiye'nin en uzun köprülerinden birinin yapılmasıyla yeniden gelişmeye başlar.

Birecik'in önemli bir özelliği, soyu tükenmeye yüz tutan Kelaynak Kuşlarının dünyada, doğal olarak yaşadığı belli başlı birkaç yerden biri olmasıdır. Kışı Etiyopya ve Madagaskar'da geçirdikten sonra şubat ortalarından başlayarak Birecik'e gelen kelaynaklar, kentin içinde, konutlarla çevrelenmiş kayaların üzerinde yaşamaktadır.

XIX. Yüzyılın sonları ile XX. Yüzyılın başlarına ait Salname'lerde adı geçen yapılarla bugün mevcut olan veya yöre halkının yıkıldığını bildiği yapılar karşılaştırıldığında, çok sayıda yapının ortadan kalktığı anlaşılmaktadır[137]. Salnamelerde geçen bir Hükümet konağı, 10 Sibyan mektebi, dört İptidai mektebi, bir Rüşdiye, bir Medrese, bir Kütüphane, bir Karakol, bir Silahhane, bir Tıraşhane, üç Kilise ve bir Manastır günümüze ulaşamamıştır. 19 cami ve mescidden günümüze sekiz cami ve üç mescid olmak üzere 11'i,

---

[137] Muhammet Kurucu. XIII ve XX. Yüzyıllar Arasındaki Birecik'teki Mimari Eserler. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üni. Van. 2006

sekiz tekkeden ikisi, dokuz handan beşi, 20 değirmenden ikisi gelebilmiştir. Yapım tarihi ve banisi bilinmeyen sabunhane, muhtemelen Ali Cevad'ın 1890'larda Birecik'te bulunduğunu söylediği ″sabunhane″ olmalıdır. Halk arasında yapının medrese, sonraları kasaphane ve sabunhane olarak hizmet verdiği söylenir. XIX. Yüzyılın sonlarında şehirde iki han mevcut olup, bunların ikisi de şehir içinde ve Uzun Çarşı yakınlarında olup, Çifte Han olarak isimlendirilmiştir[138]. Yakın zamanda yıkılan bu iki handan başka, Birecik'in karşı sahilinde de büyük bir han 1839 senesine kadar mevcuttur. Karşı yakadaki bu han oldukça büyük olup iç avlusunda da bir kubbesi mevcuttur. Ancak bu han Nizip savaşı döneminde cephanelik olarak kullanılmış ve aynı savaşta cephaneliğin infilak etmesi ile tamamen tahrip olmuştur. Bu han yeri, Evkaf Nezaretinin kurulması ile, Urfa Evkaf Müdürlüğü envanterine kayıt edilmiş, 1868'de Birecik'te Rüştiye Mektebinin kurulması ile de bu okulun giderlerine karşılık tahsis edilmiştir.

Ayrıca tersane, köprü ve iskelenin XIX. Yüzyıl sona ermeden ortadan kalktığı sanılmaktadır. Birecik'te bugün mevcut olmayan Bağlar Kapısı içinde son yüzyıl içerisinde yok olmuş IV. Yüzyıla tarihlenen *Meryem Ana Kilise*'sinden söz edilmektedir[139]. Ayrıca bugünkü

---

138 Tahir Öğüt. XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi Ve Sosyal Yapı. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 2008

139 Birecik ilçesinin kuzeydoğusunda kentin en erken tarihli ve uzun surlarından Bağlar Surlarının içinde yer almakta olan

Sancak Camii ile Eski Mağara Camii'nin kiliseden camiye çevrildiği, İç Kale içindeki kilisenin bir evliyanın buraya gömülmesi ile türbe olarak kullanıldığı belirtilir. Tarihi bir cami olan İnnaplı Camii'nin ise son yüzyılda yıkılarak betonarme bir camii inşa edildiği görülür. XVII. Yüzyıl sonlarına ait bir kaynakta tepenin eteğinde bir çeşmeden söz edilmektedir. Birecik Kalesi kentteki tek önemli tarihsel yapıdır. Asurlular zamanında yapılmış, çeşitli dönemlerde onarımdan geçmiştir. Büyük kesme taşlardan inşa edilmiş olan kalenin, yüksekliği 30-40 m.'ye varan duvarları üstünde 12 burç bulunmaktadır.

Sadi Bayram, Birecik'te 42 vakıf ile vilayet sınırları içinde Şanlıurfa'dan sonra en fazla vakıf bulunduğunu belirtir[140]. Birecik'te 1860 yılına ait vakıflar şunlardır[141]. Camii kebir, Ferraş Hasan, Mahmud Paşa, Hasan Baba, Mağara, Sancak, Nimetullah, Kule, Danbatar, Derviş Kethüda, Ahmed Beg, Fatma Hatun, Kefertaş, Çarıklı, Şeyh Abdullah, Şeyh Muhammed, Şeyh Zeyran, Kal'a Şeyh Cemaleddin, Şeyh Muhammed Nafis, Hacı Sultan, Abdi Kethüda, Muhammed Ebu Cafer, Şeyh Münir, Kızıl

---

Bağlar Kapı, günümüzde mevcut değildir. Fırat Nehri'nin doğusunda ilçede, ana giris kapısı konumundadır.

[140] Sadi Bayram. Türk Kültür Tarihi Ve Bize Bıraktığı Stratejik Büyük Bir Kurum: Vakıflar

[141] Tahir Öğüt. XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi Ve Sosyal Yapı. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 2008

Ali, Haccaci, Menderi, Kandil Kadı, Bayram oğlu, Ermeni Kilise.

Eski fotoğraflarından Fırat Irmağı'yla bütünleşmiş olduğu görülen Ulu Caminin mimari uslüp bakımından XII. Yüzyıldaki Artuklu dönemine ait olabileceği ileri sürülmektedir. En büyük boyutlu yapılardan biri olan Ulu Cami, şehrin ticaret dokusu içinde yer alır. Yaşar Kemal Caddesi'ndeki caminin, biri inşa üçü onarım olmak üzere dört kitabesi vardır. 1277 yılında ölen Memluk sultanı Baybars'ın mevcut olan yapıyı yenilettiği bilinmektedir. Caminin son cemaat yerindeki kitabelerde belirtildiğine göre, 1802 ve 1919 tarihlerinde tamirat gördüğü bilinir. Çeşitli dönemlerde tamir gören yapı, en son Birecik Kaymakamlığınca onarımdan geçirilmiştir.

Çarşı Camii ilçenin kuzeyinde, ticaret dokusu içerisinde Attar Pazarı Sokakta yer almaktadır. Birecik Kalesi'nin güneyinde olup, etrafındaki dükkanların yoğunluğu içinde Birecik'in dar sokak dokusuyla bütünleşmiştir. Çarşı Camiinin, kuzeybatısındaki minare kapısı üzerinde yer alan kitabesinden alttakine göre 1370 yılında Ömer oğlu Muhammed tarafından yaptırıldığı, üstteki yazı silik durumda olmasına rağmen 1300 tarihi okunabilmektedir. Kuzey cephesi giriş kapısı üzerindeki kitabesine bakıldığında 1755 yılında Hacı Seyyid İsmail tarafından onartıldığı, avlu kapısı üzerindeki kitabeden de 1914-15 yılında çarşı ve Pazar yangını sırasında yandığı, dönemin belediye başkanı Nuri Efendi Mirkelam tarafından yenilendiği belirtilir. Yapının en geç Memluklular zamanında, Sultan Melik Eşref Şaban'ın

emriyle naib Aydamur el-Anuki tarafından yaptırıldığı ve ticaret dokusu içinde olması sebebiyle XIV. Yüzyıl eseri olduğu tahmin edilmektedir. İbadet mekanındaki mihrap üzerinde yer alan kitabede, Seyyid Muhammed oğlu Abdürrezzak'ın adı bani olarak okunmaktadır.

Mahmut Paşa Camii, Kurtuluş Mahallesinde, Urfa Kapının kuzeybatısında kendi ismiyle anılan Mahmut Paşa Sokakta yer almaktadır[142]. Birecik ilçesinin eski yerleşim dokusu içerisinde dar sokak kurgusuyla bütünleşmiş durumdadır. Hemen yanıbaşındaki Mahmut Paşa hamamıyla bir külliyeyi andıran caminin etrafında konut ve ticari dükkanlar yer almaktadır. Cami, XVI. Yüzyılın ikinci yarısına ait önemli yapılardan biridir. Kuzey cephesindeki girişi üzerinde yer alan kitabeye göre cami, 1573-74 yılında Mahmut Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kapı üzerindeki ikinci kitabeye göre 1723'te onarım geçirmiştir. Kuzey cephesinin batısındaki kitabeye göre 1952 yılında yapıya eklenen bir bölüm dikkat çekmektedir.

Fırat'ı karşılıklı geçişler, 1956 yılında yapılan köprünün faaliyete geçmesine kadar sallarla yapılmaktaydı.

Eski bir ticaret merkezi olan Birecik'teki çarşıların ve el sanatlarının çok az bir kısmı tarihi kimliğini

---

142 Dış Kale Surlarının doğu duvarı üzerinde, Urfa Kapı Caddesi'nde yer alan Urfa Kapısı günümüze sağlam gelebilmiş tek kapıdır. Mahmut Paşa Camii Külliyesinin doğusuna düşen Kapının tek duvarı Kule Mescidine bitişiktir.

koruyarak günümüze kadar gelebilmiştir. Uzun Çarşı, Urfa Kapısı Çarşısı, Küçük Çarşı, Demirci Pazarı, Attar Pazarı, Köşker Pazarı, Keçeci Pazarı, Çulcu Pazarı Birecik'in bilinen çarşı ve pazarlarıdır.

Tekke Camii Meydan Mahallesinde, Belediye Caddesinde yer almaktadır. Birecik ilçesinin eski yerleşim dokusu içerisinde, Meydan kapısının açıldığı sokakta yer alan camiinin etrafında konut ve ticari dükkanlar yer almaktadır[143]. Avlunun kuzeydoğusunda camiye adını veren Kadiri şeyhi Hacı Fakıh Baba ve oğlunun mezarının yer aldığı hazire bölümü bulunur. Caminin inşa kitabesi yoktur. İbadet mekanının güney duvarında ortada yuvarlak mihrap nişi ile mihrabın hemen yanında dikdörtgen pencere içerisindeki duvar kalınlığıyla bütünleşmiş yedi basamakla çıkılan vaaz ve minber işlevini yerine getiren bölüm yer almaktadır. Diğer bir adıyla "Bahriye Tekkesi Mescidi'' olarak bilinen yapının inşa tarihine Oppenheim tarafından yayınlanan kitabeyle ulaşılabilmektedir. Avlunun batı cephesindeki kitabeye göre Süleyman Han tarafından 1573-74 yılında yaptırıldığı yazılıdır.

Eski Mağara Camii Hoca Şerif Mahallesinde, Mağara Camii sokakta yer almaktadır. İlçenin eski

---

143 Dış Kale Surlarının güney duvarı üzerinde, Meydan Mahallesi'nde, Belediye Caddesi'nde yer almakta olan Meydan Kapı günümüzde tamamen yıkılmış durumdadır. Alaburç'un doğusunda yer alan sur duvarı üzerinde inşa edilen Meydan Kapı'nın bugün yerinde Tekke Cami ile konutlar ve dar sokaklar bulunmaktadır.

yerleşim dokusu içerisinde, şehrin tarihi yapılarından Meçan Kapının kuzeyinde ve Küçük Hamama yakın konumda yer alan caminin etrafında dar sokaklar ve konut yoğunluğu dikkat çekmektedir[144]. Birecik kent dokusunun kayalara oyulmus tek önemli camisi olan Mağara Camiinin bakımsızlıktan dolayı tarihi önemini zamanla yitirdiği görülmektedir. Mağara Camiinin Osmanlının son döneminde kiliseden camiye çevrildiği söylenir. Kuzey cephesinin doğu ve batı giriş kapıları üzerindeki kitabelerden okunabildiği ölçüde, batıdakine göre, "Es-Seyyid el-Hac Abdülkadir el-Mufti'' tarafından, doğudaki dört satırlık yazıya göre ise 1811-12 yılında yaptırıldığı yazmaktadır.

Birecik'in ilk yerleşim dokusu içerisinde yer alan yapının tahminen XV-XVI. Yüzyılda camiye çevrildiği söylenmektedir. Yöre halkından edinilen bilgiye göre kilise olarak kullanılan mağara, Hristiyanlar tarafından zamanla terkedilmiş ve işlevini yitirmiştir. Bundan dolayı da İslam döneminde kilise düzenlenerek camiye çevrilmiştir. Eski Mağara Camii ile minare arasına 1964 yılında Yeni Mağara Camii inşa edilmiş ve Eski Mağara Caminin önü tamamen kapanmıştır. Eski yapının

---

[144] Günümüze belli başlı bölümleri gelmiş olan Meçan Kapı, yakın zamanda onarım geçirmesine rağmen tahrip olmaya devam etmektedir. Duvarların doğu ve güney cephesinde şerit halinde boydan boya uzanan kitabeye göre, yapı Memluklu Sultanı Kayıtbay'ın emriyle 1484'te Naib Yunus eş-Şerifi'nin kontrolünde yapılmıştır.

kuzeyine muhtemelen sonradan eklenen minare, XVI. Yüzyıl mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Yapıdan bağımsız konumdaki minare artık Yeni Mağara Camiyle bütünleşmektedir.

Abd-i Kethüda Camii (Cücük Camii) Saha Mahallesinde, Mayalar sokakta yer almaktadır. Birecik ilçesinin eski yerleşim dokusu içerisinde, Birecik Kalesinin doğusunda ve ticaret alanı içerisinde yer almaktadır. Meçan Kapısının batısında yer alan cami, aynı zamanda eski Mağara Camii ve Küçük Hamamla bir üçgen oluşturmaktadır. Caminin ne zaman yapıldığına ait kesin bir bilgi olmamasına rağmen, yapının batısında, son cemaat yerinin ibadet mekanına giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre, 1828 yılında Sefer Zade Ali Baba tarafından onartıldığı belirtilmektedir.

Şeyh Sadeddin Camii Birecik Kalesinin doğusunda ve konut dokusu içerisinde, Saha Mahallesinde, Bağlar Kapısı caddesi No:22'de yer almaktadır. Caminin inşa kitabesi olmadığından ne zaman yapıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Yapının kuzey cephesindeki kapısı üzerinde yer alan onarım kitabesine göre, 1911 yılında Şeyh Mustafa Zade tarafından yenilenir. Harimin güneydoğusunda zemin altında kayalara oyulmuş vaziyette iki mekandan oluşan, on iki basamaklı merdivenle inilen ″çilehane″ bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı beşik tonozla örtülü bölüm ″çilehanenin″ ilk mekanını, kuzeydoğu köşesindeki kapıyla girilen bölüm ise ikinci mekanını oluşturmaktadır.

Sancak Camii Birecik Kalesinin güneydoğusunda

ve dışkale surlarının batısında Sancak Mahallesinde, Topuz Ağa Sokak'ta yer almaktadır. Cami, yoğun bir konut dokusu içerisinde dik bir yokuşta konumlanmıştır. Caminin yapıldığı tarihle ilgili bir bulguya rastlanmazken, kuzey cephedeki kapının ortasında yer alan onarım kitabesine göre, 1923 yılının Mart ayında Şakir ve Salih Efendiler tarafından onarılmıştır. Kuzey cephedeki kapının doğusundaki kitabede ″mescid-i şerif″ olarak yapının onarım tarihi de ortadaki kitabeyle aynıdır. Yapının kuzey cephedeki kapının batısında yer alan kitabeye göre de, ″Abd-i üstad″ bani olarak aynı tarihi göstermektedir. Eskiden Sancak Camiinin yerinde kilise olduğu ve uzun yıllar önce yıkılıp camiye dönüştürüldüğü söylenmektedir. Bu yüzden caminin minaresi basitçe sonradan eklenmiştir.

Kule Mescidi Kurtuluş Mahallesinde, Urfa Kapı Caddesinde Urfa Kapının kuzeyinde bulunmaktadır. Yapının inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamasına rağmen, Urfa Kapı'nın inşa tarihi olan 1483 yılında Memluklu sultanı Kayıtbay tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Mescidin kıble duvarının şehir surlarına yaslandığı görülmektedir.

Alaburç Mescidinin de ne zaman yapıldığına dair kesin bir bilgi olmamasına rağmen, burç üzerindeki kitabelerden Memluklu Sultanı Kayıtbay tarafından yaptırılmış olabileceği düşünülür.

Şeyh Muhammed Zehravey Mescidi Birecik Merkez, Yaşar Kemal Caddesi'nde, ticari dükkan yoğunluğu içerisindedir. Eski yerleşim dokusu içerisinde

Fırat Nehri'nin güneydoğusunda yer alan yapı, günümüzde Birecik Belediyesi tarafından yapılan yeni restorasyon çalışmasıyla, tarihi özelliğini korumaya devam etmektedir. Mescidin, doğu cephesindeki giriş kapısının üzerinde yer alan kitabeye göre, burasının Endülüslü Şeyh Zehravi'nin türbesi olduğu, 1921 tarihinde Muhlis Efendi tarafından yenilendiği ve (Ahmet) Muhlis Efendi'nin oğlu Muhammed Nuri'nin de burada defnedildiği belirtilmektedir. Yapının ikinci kitabesi, yapının ibadet mekanında, güney duvarında mihrabın üzerinde bulunmaktadır.

"On iki imamın aşkıyla yazdım tarihini
Mirkelam mescidin yaptım huda makbul ede 1340"

Birecik'in tanınmış ailelerinden Mirkelam oğullarından Ahmet Efendi 1854 yılında dünyaya gelir ve 1924 kasımında sahibi bulunduğu Zormağara köyünde kiralık bir katil tarafından öldürülür. İşin arkasında Ketkenli Oymağı'ndan bir ağanın bulunduğu söylenir. Oğlu Nuri Efendi de aynı kişiler tarafından öldürülmüştür.

Ahmet Efendi ilk öğrenimini Birecik'te yaptıktan sonra Urfa'ya giderek burada Kutbettin Medresesini bitirmiş bir ara mustantiklik (Sorgu Hakimliği), Belediye Başkanlığı yapmıştır. Bu son görevi, oğlu Nuri ve onun da oğlu Suphi Sözmen tarafından yürütülmüştür. Ahmet Efendi'nin Birecik'deki mezar taşında şu yazı bulunmaktadır:

"Şehid-i mağfur Birecik eşrafından Mirkelam zade

Ahmet Efendi Rebiyülevvelin 16.ncı günü terk-i dağdağa-i hayat ile dar-ı bekaya irtihal eylediğinden zairden dileği ruhuna bir Fatihadan ibarettir. 1340"

Ailenin atalarından birisi, çok iyi bir konuşmacı olduğundan 'söz beyi' anlamına (Mirkelam) diye adlandırılmış, sonra soyundan gelenler (Mirkelam Zade) diye anılmışlardır. Nakledilir ki, Şair Ahmet Efendi de nükteli konuşan, şakayı seven bir kimse imiş.

Ahmet Efendi Birecik'de gemilerin yanaşıp kalktıkları iskele denilen yerin yanında bulunan Şeyh Muhammed Zöhravi Mescidi'ni ölümünden bir süre önce yeni baştan yaptırır.

Şairin oğlu Nuri de burada gömülüdür. Mihrabın tam karşısında kuzey duvarının bitişiğinde üstü yeşil örtülü bir sanduka bulunmaktadır. Mezarların tabandan aşağıda sandukanın altında olduğu nakledilir.

Ailesi bugün Sözmen soyadını kullanan Ahmet Mirkelam Divan Edebiyatına bağlı bir şairdir. Şiirde Muhlis takma adını kullanmıştır. Bugün elimizde iki parçası bulunmaktadır. Şiirlerini topladığı defter oğlu Fazıl'da iken ölümüyle oğlu Nejat'a bunun da ölmesiyle kızı Nihal hanıma geçmiştir

936'da Gırnata'da doğan hafız ve muhaddis Muhammed b. Abdullah Ebi Zemeneyn 1008'de Birecik'te vefat etmiş olup Zehraveyh camisinde medfundur. Zemeneyn'in birçok eseri bulunmaktadır.

Yapının giriş kapısındaki ve mihrabın üzerindeki kitabelerde okunan ″Mescid-i Türbe″ ve ″Mirkelam Mescidi″ ifadelerden eskiden türbe olduğu belirtilmesine

rağmen, yapıda son onarımlarda da herhangi bir sanduka veya hazireye rastlanmaz.

İlçenin 4 km. dışarısında, Birecik Köprüsünün ve Fırat Nehrinin kuzeyinde yer alan türbe, Karşıyaka Mahallesi içindeki Karşıyaka Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Yapıya adını veren *″Deh Kubbe″*, Farsçada on anlamına gelmektedir. Halk arasında 10 sahabenin veya 1839 yılındaki Osmanlı Mısır savaşı sırasında *″Selavat Yokuşu″* mevkiinde şehit düşen on savaşçının buraya gömülmüş olabileceği söylenmektedir. Yapının doğu cephesindeki penceresinin üzerindeki yatay şerit içinde yer alan taş kitabede, 935/1528-29 tarihi ve Emir Muhammed bin el-Hac Hüseyin ismi okunmaktadır. *"Esirgeyen, bağışlayan Tanrı adıyla. Bu türbe 935/1528-29 tarihinde Allah'ın rahmetine muhtaç Hacı Hüseyin oğlu merhum, masum, yarlıganmış Emir Muhammed'e aittir"*.

Cemaleddin Türbesi Karşıyaka mezarlığı içersinde, Deh Kubbe'nin güneydoğusuna, mezarlığın güneyine düşen yapı, tarihi mezar taşlarının içinde yer alır. Kesme taş malzemeden kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile örtülüdür. Türbede kuzey ve güney yönündekiler geniş, doğu ve batı yönündekiler dar tutulmuş dört eyvan bulunmaktadır. Cemaleddin Hazretleri'nin mezarının ahşap sandukasının üzeri, yeşil örtü ve seccadelerle örtülüdür.

Ziyarete daha çok Cuma, Pazar ve bayram günleri kadınlar gitmektedir. Ziyarete evlenmek, derslerinde başarılı olmak ve çocuk sahibi olmak isteyen kişiler,

dilek tutma amaçlı gitmektedir. Türbede iki rekat namaz kılıp, dua ettikten sonra dilekte bulunan ziyaretçilerden bazıları, dileklerini mezarın ahşap sandukası üzerine yazarak ziyaretten ayrılırlar. Türbe, Karşıyaka mezarlığı sınırları içerisinde kalmadan önce, dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçilerin türbede tavuk veya horoz kesip, yine burada yemek yaptıklarını belirten yöre halkı, günümüzde ise, mekanın müsait olmaması sebebiyle bu uygulamanın burada değil de, ziyaretçilerin evlerinde yapıldığından bahsetmektedir.

Hasan Keşif Baba (1812-1875) Ziyareti Meydan Mahallesi, Hasan Keşif Baba Sokak, 45 nolu evin avlusu içerisinde yer alır[145]. Etrafı beton ile çevrilmiş olan mezarın üzeri, topraktır. Yatırın doğusunda bulunan evin müze haline getirilen bir odasında, Hasan Keşif Baba’dan geriye kaldığı söylenen bir geyik boynuzu, ki bunu borazan olarak kullandığı ve bununla insanları çağırdığı rivayet olunmaktadır, iki tane balta, ki bunları da ormanda kaldığı yedi yıl kullandığı belirtilmektedir, ve bir de sancak başlığı bulunmaktadır.

Hasan Keşif Baba’nın ölümünden sonra da tasarrufta bulunduğuna inanılır. Hasan Keşif Baba’nın kızlarından biri, rüyasında babasını görür ve babası abdest almak için ondan su ister. Sabah kalkan kız, doldurduğu su ibriğini bir kuru havluyla birlikte mezarın

---

[145] Ayşe Karakoç. Şanlıurfa Adak Ve Ziyaret Yerleri. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üni. Gaziantep. 2010

baş ucuna bırakır. Daha sonra mezarın başına gittiğinde su ibriğinin boş, havlununsa yaş olduğunu görür. Kız, babasının mezardan kalkıp abdest aldığını düşünür ama kalbinin tam tatmin olması için bunu birkaç defa tekrarlar. Aynı sonuca ulaşan kız, babasının ermiş ve büyük bir zat olduğunu anlar.

Yörede, Hasan Keşif Baba'nın, ölmeden önce de birçok keramet gösterdiğinden bahsedilmektedir. Halk arasında, anlatılan kerametlerinden bir tanesi şöyledir. Aslen Urfalı olan Hasan Keşif Baba da, yaşı gelince akranları gibi askere gider. Ne var ki, belli bir süre sonra bulaşıcı olan amansız bir hastalığa yakalanır. Durumu öğrenen komutanları, konuyu tartışmak ve bir çözüme ulaştırmak için bir araya gelirler. Komutanlardan bir tanesi, hastalığın diğer askerlere de bulaşma tehlikesine karşı söz konusu askerin öldürülmesini teklif eder. Bu teklife kızan diğer bir komutan ise, 'Onun canını biz mi verdik ki biz alalım. Allah verdi Allah alsın. Onu bir ormana bırakalım., önerisinde bulunur. İkinci öneri, orada bulunan diğer komutanlara da cazip gelince karar hemen uygulamaya konur ve Hasan Keşif Baba, bir ormana bırakılır. Yedi yıl bırakıldığı ormanda tek başına kalan Hasan Keşif Baba, yedi yıllık süre zarfında yedi defa hacca gider. Hacca gitmeden geriye kalan zamanlarının da çoğunu Allah'a ibadetle geçiren Hasan Keşif Baba, nihayetinde yakalandığı amansız hastalıktan kurtulur. Bu süre zarfında Hasan Keşif Baba, sadece hastalıktan kurtulma değil; aynı zamanda keşfi açılmış ve dünyada olan biteni gören bir veli olmuştur. Nitekim

elinde tuttuğu eleğe bakarak, o anda dünyada ne oluyorsa gören ve etrafındakilere anlatan Hasan Keşif Baba’ya, kendisinde bulunan bu olağanüstü hal dolayısıyla “Keşif Baba” ismi verilmiştir. Bütün bu olanlardan sonra halk, günümüzde mezarının olduğu mekana bir ev yapar ve Hasan Keşif Baba’yı buraya oturturlar.

Ziyaretin ev avlusu içersinde olması, bütün herkese açık olma özelliğini kaybetmesine yol açmış, ancak burayı bilen kısıtlı sayıda insanın ziyarete ettiği bir yer olmuştur. Ziyarete daha çok başı ağrıyan kimseler, şifa bulmak amacıyla gitmeyi tercih etmektedir.

Melik Tahir (Dahar) Türbesi Kurtuluş Mahallesinde yer alır. Doğuya bakan dış kapıdan merdivenle inildikten sonra, ikinci bir taştan oyma kapıyla türbe bölümüne geçilmektedir. Melik Tahir’in mezarı beton malzemeden yapılmıştır. Mezar taşın üzerinde, yörede “Melik Tahir’in Yeşili” olarak bilinen yeşil renkli bir örtü bulunmaktadır. Türbede Selehaddin-i Eyyubi’nin oğlunun defin olduğu ileri sürülür. Türbenin İslam döneminde de türbe ve mescit olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Ziyarete genellikle Çarşamba ve Cuma günleri kadınlar gitmektedir. Ziyaretin felçli çocuklar ve çocuğu olmayan kadınlara da iyi geldiğine inanılır. Anlatıldığına göre, doktor olan Melik Tahir ve kız kardeşi Melek, küffarla yapılan bir savaşta şehit düşer ve oraya defnedilirler. Melik Tahir’in hayatta iken yürüyemeyen felçli çocuklara deva olan bir doktor olduğu söylenir. Dolayısıyla Melik Tahir’in, felçli çocukları tedavi etme

özelliğini hala sürdürmeye devam ettiğine inanılır. Bu sebeple felçli çocuklar şifa amaçlı ziyarete götürülür. İnanışa göre, “Melik Tahir ve 41 atlısı, her Cuma gecesi türbeye gelir ve burada abdest alıp namaz kıldıktan sonra ziyarete getirilecek felçli çocuklar için ilaç yapmak üzere malzemeleri havanda döver ve yaptıkları ilacı bırakarak kaybolurlar. Melik Tahir ve 41 atlısının havanda malzemeleri döverek ilaç yaptıkları sırada havandan çıkan sesler, yöre halkı tarafından sık sık duyulmaktadır. Adı geçen ilaç ve ziyaret toprağı, türbede görevli kadın tarafından felçli çocukların bacağına arka arkaya iki Çarşamba sürülür. İki haftalık süre zarfında, felçli çocuklara, ziyaretin içerisi süpürtülmeye çalışılır. Söz konusu çocukların, ikinci uygulamayı tam olarak başarmaları halinde mutlak surette iyileşeceklerine inanılır. İkinci haftanın Cumasında ise, hayır amacı ile esbeleş pilavı denilen yemek yapılır ve yedi komşuya dağıtılarak ziyaret fenomeni tamamlanır. Ziyarete felçli çocukların dışında, çocuğu olmayan kadınlar da rağbet etmektedir. Türbe içerisinde bulunan ve “Melik Tahir’in Yeşili” olarak adlandırılan yeşil bezden bellerine bağlar ve hamile kalıncaya kadar bu kuşağı bellerinden çıkarmama yoluna giderler. Şayet bu uygulamadan sonra kadının oğlu olursa adı Tahir, kızı olursa adı Melek konulur.

Şıh Hasan Türbesi Kurtuluş Mahallesi, Şıh Hasan Bahçelerindeki mezarlık içerisinde bulunur. Kesme taş malzemeden kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile örtülmüştür. Ziyaretin doğuya bakan giriş

kapısı üzerinde, yazısı tamamen silinmiş bir inşa kitabesi bulunmaktadır. Şıh Hasan isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezarın ahşap sandukasının üzeri, yeşil örtü ve seccadelerle bezenmiştir. Halk arasında buranın ziyaret yeri olması ile ilgili şöyle bir olay anlatılmaktadır. Türbenin bulunduğu yerde önceleri, uzun ve girişi çok dar olan bir mağara bulunmakta idi. Kan davasından kaçan Şıh Hasan, uzun bir müddet hasımlarına görünmemek için bu mağaraya sığınır. Şıh Hasan'ın mağarada saklandığını bilen ağası, hem ona yemek götürmek, hem de halini hatırını sormak için mağaraya gelerek ona seslenir. Kan davalılarından çok korkmuş olan Şıh Hasan, gelen kişinin hasımları olduğunu düşünür ve mağaranın daha kuytu bir yerine gider. Seslenmelerine cevap alamayan ağa, burayı terk edince; iyi de tanımadıkları Şıh Hasan'ın mağaranın neresine gittiğini çok merak eden yöre halkı, onu aramak için mağaraya girseler de Hasan'ı bulamazlar. Bunun üzerine, söz konusu kişinin büyük bir zat olduğunu düşünen yöre halkı, Şıh Hasan'ın mezarını buraya yaparlar.

Ziyarete genellikle Cuma günleri evlenmek isteyen gençler ile çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar dilek tutma amaçlı gitmektedir. Türbede namaz kılıp dua ettikten sonra dilek tutan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olup olmayacağını anlamak için türbenin duvarına taş yapıştırırlar. Yapıştırılan taş düşmez ise, dileğin kabul olacağına, aksi durumda ise, kabul olmayacağına inanılır. Ayrıca, türbenin kuzeyinde bulunan nar ağacına çaput bağlanır. Bağlanan bu çaput kaybolursa, yine dileğin

kabul olacağına, kaybolmazsa, dileğin kabul olmayacağına inanılır. Dileğin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, daha sonra tekrar türbeye gidip burada tavuk veya horoz keserler. Kesilen hayvanın etinden pişirilen pilav, türbenin yanında bulunan evlere dağıtılır.

1909 tarihli bir Şeriyye sicil defterinde yer alan kayıttan, ilçedeki Şıh Taha Tekkesi içersinde bir semahanenin varlığından hareketle, bu tekkenin bir mevlevihane ve Şıh Taha'nın da bir mevlevi olduğu ileri sürülür[146]. Tekke günümüze ulaşamamıştır. Şanlıurfa'daki Mevlevihaneye Birecik ilçesinden mukabeleye gelen Hacı Taha Efendi, mevlevihaneye intisap ederek, sema meşkini tamamlamış ve perşembe akşamları yapılan mukabelelere semazen olarak katılmıştır[147]. Şanlıurfa'da vakıfları bulunan Sakıb Efendi ile Şeyh Taha'nın babası Hacı Baba arasında geçmiş olduğu nakledilen bir anekdot anlatılır.

Şeyh Çarıklı Türbesi, Hoca Şerif Mahallesinde Sağlık Ocağı Caddesinde ve Tan Sokağın alt tarafında yer alır. Kayalara oyulmus bir mağara içindeki türbenin ne zamandan beri türbe olarak kullanılmaya başlandığıyla ilgili kesin bir bilgiye yoktur. 1860 yılına ait vakıf kayıtları arasında Çarıklı vakfı yer almakta olup 60 kuruş dükkan geliri ile sahih zaviye faaliyetlerine tahsis

---

146 A. Cihat Kürkçüoğlu. Urfa Mevlevihanesi

147 Osman Öksüzoğlu-M. Mercan Özkan. Şanlıurfa Mevlevîhânesi Ve Şanlıurfa Mevlevîhânesi'nde Yapılan Dinî Musiki İcralarının La Dini Musiki İcralarına Yansıması

edilmiştir[148].

Şeyh Cesim Türbesi, Urfa Kapı mevkinde Urfa Kapı Caddesi ile Mahmut Paşa Sokağının kesiştiği yerde, 22 nolu evin avlusunun güneydoğusunda yer almaktadır. Birecik ilçesinin eski yerleşim dokusu içerisinde yoğun bir konut yerleşimi içerisinde bulunmaktadır. Yapının inşa tarihi bilinmemektedir.

Birecik ilçesinin eski yerleşim dokusunun merkezinde, Belediye Hanı'nın güneyinde ve Bayraktar Sokak'ta 8 nolu evin alt katında anonim bir türbe yer almaktadır.

Şıh Safi Türbesi Urfa Kapısı civarındadır. Kesme taş malzemeden, kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile örtülmüştür. Yapının kuzey tarafta bulunan giriş kapısı üzerindeki kitabede, Şeyh Safiyüddin Horasani Hazretlerinin türbesinin, Cemaziyelevvel 1332/28 Mart-26 Nisan 1914'te, Birecik İkinci Yedek Bölüğü üsteğmenlerinden Fehmi Efendi tarafından onartıldığı belirtilmektedir. Türbenin doğu ve batı yönlerinde iki tane penceresi bulunmaktadır. Üzeri, mermer kaplanmış mezarın taşında, "Şeyh Safi Horasani Merkadi" ibaresi bulunmaktadır. Türbenin batı tarafında kime ait olduğu bilinmeyen bir mezar daha bulunmaktadır. Yapının sonradan düzenlenen avlusunun

---

[148] Tahir Öğüt. XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi Ve Sosyal Yapı. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 2008

batısında hazire yer alır. Hazire ile türbenin batı duvarı arasındaki dar koridorda zeminden dikili mezar taşı dikkat çekmektedir. Türbenin güney duvarı ile avlu duvarı arasındaki dar koridorda ise Yeşil Baba'ya ait üç kademeli mezar bulunmaktadır

Türbeye daha çok Perşembe ve Cuma günleri kadınlar, dilek tutma amaçlı gitmektedir. Ziyaretçiler iki rekat namaz kılıp, dua ettikten sonra dilekte bulunurlar. Dileklerinin kabul olması için mezarın üzerine seccade, bebek yastığı veya başörtüsü bırakarak türbeden ayrılırlar. Dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, daha sonra tekrar ziyarete gidip türbenin doğu penceresinde adadıkları mumları yakarak ziyaretlerini tamamlarlar

Muhammed Ali Narikey (1900-1953) Türbesi Saha Mahallesi, Atatürk İlkokulu Sokak, 60 nolu evin avlusunun doğu tarafındaki kaya yamacına oyulmuş iki bölümlü mağara içerisinde bulunur. Mağaranın batıya bakan kaya oyma kapısından, mescit olarak kullanıldığından bahsedilen genişçe bir mekana, oranın kuzeydoğu köşesinde bulunan yuvarlak kemerli bir kapıyla da içerisinde Muhammed Ali Narikey'e ait mezarın bulunduğu odaya geçilmektedir. Bu odayı, Muhammed Ali Narikey'in hayattayken çilehane olarak kullanıldığı nakledilir. Burada, Muhammed Ali Narikey'in zamanından kaldığı belirtilen ve mezarın doğusunda ve batısında bulunan iki adet geyik boynuzunun, Muhammed Ali'nin yaydığı geyik sürüsünden bir geyiğe ait olduğu rivayet edilir. Bunun

yanında, içerisinde Muhammed Ali Narikey'in yemek yediği söylenen, kayık şeklinde ve boyuna zincirle asılan keşkül isminde bir tabak ile aynı şahsa ait olduğu belirtilen siyah renkli bir hırka da bulunmaktadır. Türbe duvarında bulunan tabelada, "Mutasavvıf ve Mütefekkir Rufai şeyhi, Muhammed Ali Narikey" ibaresi kayıtlıdır. Muhammed Ali Narikey'in, yaşarken de ölümünden sonra da keramet gösterdiğine inanılır. Yörede anlatılan ve şeyhin ölümünden sonra gösterdiğine inanılan bir keramet şöyledir. Muhammed Ali Narikey ölümüne saatler kala kendisinin Karşıyaka mezarlığına değil de, çilehane olarak kullandığı mağaraya defnedilmesini vasiyet eder. Şeyhin vasiyetini değerlendiren aile büyükleri, cenazenin Karşıyaka mezarlığına defnedilmesinin daha uygun olacağı kararına varırlar. Alınan karar hemen uygulamaya konur ve o yıllarda Fırat nehri üzerinde köprü olmadığı için cenaze, Karşıyaka mezarlığına götürülmek üzere sala bindirilir. Sal yola çıkmadan önce çok sakin olan Fırat nehri, sal nehrin ortalarına geldiğinde aniden coşar ve geri dönmek zorunda kalınır. Cenazeyi Karşıyaka mezarlığına geçirmek için bundan başka altı girişimde daha bulunulur ama her defasında aynı sebepten sal nehrin ortasından dönmek zorunda kalır. Durumu gören aile büyükleri, şeyhin vasiyetine uyarak bugünkü yerine defnedilmesini söylerler.

Türbeye genellikle Cuma ve bayram günleri şifa amaçlı gidilmektedir. Akıl hastalıkları, romatizma hastalığı ve göz rahatsızlıkları başta olmak üzere daha

birçok hastalığa iyi geldiğine inanılan ziyarete götürülen hastalara, önce Muhammed Ali Narikey’e ait olduğu söylenen siyah hırka giydirilir. Hasta, hırkayla birlikte, mezarın kuzey tarafında bulunan koyun postu üzerinde bir iki saat yatar. Bu esnada, ellerinde şifa olduğuna inanılan Muhammed Ali Narikey’in akrabalarından herhangi bir kişi tarafından, ağrıyan yerleri ovulan hastanın iyileşeceğine inanılır.

Seyid Ali Türbesi Karşıyaka mezarlığındadır. Doğu cephesi önündeki mezar taşından 1827 tarihi okunmaktadır. Yapının malzeme özelliklerinden XIX. Yüzyılın ilk yarısına ait olabileceği ileri sürülür. Beton malzemeden, kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Girişi, doğu tarafta bulunan bir kapı ile sağlanan türbenin, güneyinde ziyaretin içerisini aydınlatmak üzere açılmış bir pencere bulunmaktadır. Seyid Ali’ye ait mezarın üzeri, yeşil bir örtü ile kapatılmıştır. Türbenin giriş kapısı önünde, Seyid Ali’nin çocuklarına ait oldukları belirtilen üç mezar bulunmaktadır.

Halk arasında, ziyaretin yerinin belirlenmesi ve türbenin inşası ile ilgili şöyle bir olay anlatılmaktadır. Ziyaretin yeri önceleri tam olarak bilinmezken bir gün Mersinli zengin bir iş adamı, Seyid Ali’yi rüyasında görür. Seyid Ali, söz konusu iş adamına mezarının Birecik İlçesi Karşıyaka mezarlığı içerisindeki yerini tarif eder. Rüyasında gördüğü kişinin büyük bir zat olduğunu düşünen iş adamı, Birecik ilçesine gelerek rüyada kendine gösterilen yere bugünkü türbeyi yaptırır.

Türbeye genellikle Cuma ve Pazar günleri her kesimden insan gitmekle birlikte, kadın ve öğrencilerin yoğunlukta olduğu gözlemlenmektedir. Kuran-ı Kerim okuyup dua ettikten sonra daha çok bir meslek sahibi olmak, derslerinde başarılı olmak veya üniversite sınavını kazanmak isteyen ziyaretçiler, dilek tutmaktadır. Dileklerinin mutlaka kabul olmasını isteyen bazı ziyaretçiler, dileklerini türbenin duvarına kazırlar. Ziyaretçiler, mezarın üzerine Kuran-ı Kerim, çiçek, havlu veya mendil bırakır. Ziyarete dilek tutma amaçlı gidilmesi yanında şifa amaçlı da gidilmektedir. Şifa amaçlı gidenlerin başında romatizma hastaları gelmektedir. Bu ziyaretçiler, dua edip mezarın yanında bir miktar uzandıkları taktirde, iyileşeceklerine inanırlar.

Bütün uygulamalardan sonra, türbeye gidiş amacının gerçekleştiğine inanan ziyaretçiler, türbede kurban kesmektedir. Kurbanın etinden pişirilen yemekten kendileri yedikleri gibi fakirlere de dağıtırlar.

Şeyh Müftah Türbesi kalenin kilise olarak kullanıldığı ileri sürülen güneybatı köşesindeki burcun içerisinde yer alır. Burayı ziyaret eden Mareşal von Moltke’nin bu mekandan ″çok güzel, yüksek bir kilise, şimdi bir Türk evliyasının mezarıdır″ diye söz etmesi, 1838 öncesinden başlayarak türbe olarak değerlendirildiğini gösterir. Türbenin güney duvarı kalenin duvarına yaslanmaktadır. Burcun bazı bölümlerinin türbe üzerine çökmüş olmasından dolayı, Şeyh Müftah’ın mezarı, günümüzde gözükmemektedir.

Burada demir parmaklıklardan yapılmış bir

sanduka bulunmaktadır. Şeyh Müftah'ın, Müftah ül-Ulum lakabıyla anıldığı, esas adının Ebu Yusuf Sekkaki olup, İmam Ebu Hanife'nin öğrencilerinden olduğu kabul edilmektedir. Şeyh Müftah'a ait olduğuna inanılan mezarın, Birecik Kalesi zirvesinde yer alması sebebiyle ziyaretçi sayısının fazla olmadığı söylenmektedir. Ziyarete daha çok çocuğu olmayan kadınlar, dilek tutma amaçlı başvurmaktadır. Söz konusu ziyaretçiler, mezarın demir parmaklıklardan yapılmış sandukası üzerinde bulunan yeşil bezi, belli bir süre bellerine bağlayarak çocuk diledikten sonra ziyaretten ayrılırlar. Bu şekilde dilekte bulunanların dileklerinin kabul olacağına inanılır.

İmam Sekkaki hazretleri 1160 tarihinde Harzem'de dünyaya gelir. Asıl adı Ebu Yakup Yusuf b. Ebubekir b. Muhammed b. Ali Siracuddin olan İmam, 30 yaşına kadar baba mesleği olan demircilik yapar. İlim ve İrfanda şöhret bulduğu gibi demircilik mesleğinde de herkesin takdirini kazanmış bir ustadır. Anlatılır ki, bir arpa ağırlığındaki bir demirden üzerinde kilidi bulunan bir mürekkep hokkası imal ederek o zamanın demirci ustalarına parmak ısırtacak kadar mesleğinde ileri gitmiştir. 30'undan sonra İslami ilimlerde Sarf, Nahiv, İştikak, Lügat, Beyan, Meani, Bedii, Aruz, Şiir, Mantık, Münazara-Mücadele, Usuli Fıkıh, Akaid, Kelam, Tefsir, Hadis, Tılsım, sihir, Simya, Remil, Felsefe ve ilmi nücum gibi konularda müntehi ve mütebahhir olup, kitaplar yazmıştır. İmam Sekkaki uzun yıllar çeşitli medreselerde müderrislik yaparak birçok vezir çocuklarının ve şehzadelerin terbiye ve eğitimleri ile de uğraşarak onların

da fazıl birer devlet adamı olmaları için büyük emekler sarf etmiştir. İmam Sekkaki Hazretleri, insanları eğittiği gibi cinlerin de eğitimi ile uğraşarak, hatta bunları İmamı Gazali, gibi işlerinde dahi kullanır. İmam Sekkaki Hazretlerinin vefatından sonra eserleri kısa bir zaman içerisinde, özellikle ders kitabı olarak yazılan "Miftahül–Ulûm (ilimlerin anahtarı) kitabı Endülüs, Eyyubi, Selçuklular, İran, Osmanlı ve diğer bütün İslam Devletlerinin medreselerinde ders kitabı olarak okutulduğu gibi Avrupa da müsteşrikler tarafından da ders kitabı olarak kabul görmüş ve okutulmuştur.

Anlatılır ki, İmam Sekkaki Hazretlerinin mübarek kabirlerinde zamanla çöküntüler meydana gelmesi ile kabrinin değiştirilmesi gerekir. Kabir açıldığında vefatının üzerinden asırlar geçmesine rağmen kefeni sağlam ve cesedinin çürümediği görülür. Bu sebeple yeni kabire nakline kimse cesaret edemez. Zamanın abid, zahid ve fadıl bir şahsiyeti olarak bilinen **Güzehor Baba** İmam Sekkaki hazretlerinin cesedini alır, yeni kabrine nakleder. Bu nakil esnasında Güzehor Baba'nın şehadet parmağı İmam Sekkaki hazretlerinin mübarek vücuduna değdiği için o parmak o günden sonra gül yağı gibi kokar. Şanlıurfa'da İmam Sekkaki adına izafeten Osmanlı zamanından beri bir camiye ve o caminin bulunduğu mahalleye İmam Sekkaki Camii ve İmam Sekkaki Mahallesi ismi verilmiştir. Daha sonra bu isim Sekkaki'nin karşılığı olan Biçakçı şeklinde değiştirilir. İmam Sekkaki Hazretlerinin Birecik'te vefatı üzerine oğlu Yakup hoca ve onun çocukları Urfa'ya yerleşirler.

İlim irfan sahibi olan, hayır ve hasenatla uğraşan İmam Sekkaki'nin torunlarından Sekkakizade hoca Şakir Efendi bütün mal varlığını Allah yolunda infak ederek 15 Rabiülevvel 973 yılında bir zürriyet vakfı kurar ve "İmam Sekkakizade Hoca Şakir Vakfı" adını verir[149]. Günümüzde bu vakfın muhtelif yerlerde dükkan ve işyerleri ile birlikte yukarı Çatak köyünde bir değirmen ile bir bağı olduğunu görürüz. Vakfın halen mütevellisi olan Mehmet İlk Bey İmam Sekkaki Hazretlerinin

---

[149] Ulu Camii'nin doğu avlu kapısının çıkışında yer alan ve halk arasında "Şıh Bekir Ziyareti" olarak bilinen türbe, içerisinde mezar bulunan sebillerin Urfa'daki tek örneğidir. H. 973 (m.1565) tarihli Sekkakizâde Hoca Şakir b. Hoca Halil Efendi Vakfiyesi'nde; "....Şeyh Ebubekir sebildarına yevmiye üç akça tayin eyledim ve sebil-i merkumda vaz'olunan yedi adet maşrabalar üç ayda bir kalaylanıp zayi oldukta yerine evkaf-ı mezbure gallatından maşraba konula..." cümleleri, halk arasında ziyaret olarak bilinen bu yapının aslında sebil olduğunu ve 1565 yılında mevcut bulunduğunu kesin olarak vurgulamaktadır. Sebilin inşa tarihinin bu tarihten daha eskiye dayandığı düşünülebilir. Yaz aylarında Ulu Camii'ne gidip gelen cemaate ve yoldan geçen halka Şeyh Ebubekir'in hayrına şerbet dağıtma işi zamanla terkedildiğinden burasının bir sebil olduğu unutulmuş ve içeride yatan zata dayanarak bu yapı halk arasında ziyaret olarak anılagelmiştir. Tek kubbe ile örtülü bu yapının ortasında Şeyh Ebubekir'in sandukası bulunmaktadır. Üç taraftan başka yapılarla çevrili sebilin güney cephesi açık olup, burada şerbet dağıtılan kemerli ve demir kafesli bir pencere ve sağında da kapı bulunmaktadır.

torunlarından biridir.

Şeyh Salih Türbesi ilçe merkezine 17 km. mesafede bulunan *Ayran* beldesinin güneydoğu köşesinde bulunan tepe üzerindedir. 2013'te belediye tarafından ihata duvarı içine alınarak çevre düzenlemesi yapılmış olan hazire içindeki türbe kesme taş malzemeden, kare planlı olarak inşa edilmiş olup üzeri, kubbe ile örtülmüştür. Türbeye giriş, kuzey tarafta bulunan bir kapı ile sağlanmıştır. Giriş kapısı üzerinde, yazıların silinmesi sebebiyle okunması güç olan bir inşa kitabesi bulunmaktadır. İki ucunda uzun birer mezar taşı bulunan mezarın üzeri, yeşil bir örtü ile örtülüdür.

Ziyaret yerinin tespiti konusunda halk arasında şöyle bir olay anlatılmaktadır. Hacca gitmeye karar veren Şeyh Salih, aynı yıl bu kararını gerçekleştirir. Haccın rükünlerini eda eden Şeyh Salih, çevrede bulunan bazı insanların haccın adap ve erkanına uymayan bir takım uygunsuz hareketler yaptıklarını görür. Bu durumdan çok rahatsız olan şeyh, hacıların arasından kendisini tekrar Anadolu topraklarına atar (uçar) ve bugünkü türbesinin bulunduğu mekana iner. Ömrünün geri kalanını burada geçiren Şeyh Salih, öldüğü zaman yine buraya defnedilir.

Türbeye genellikle Cumartesi ve Pazar günleri murat almak veya evlenmek isteyen ziyaretçiler, dilek tutma amaçlı gitmektedir. Namaz kılıp dua ettikten sonra dilekte bulunan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olması için türbenin etrafında bulunan dağdağan ağaçlarına çaput

bağlarlar[150]. Dua ederek adakta bulunan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olup olmayacağını anlamak için taş yapıştırırlar. Mihrap nişine bu amaçla yapıştırılan taş düşmez ise, dileğin kabul olacağına; aksi olursa, dileğin kabul olmayacağına inanılır. Bilahare dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, tekrar ziyarete giderek adadıkları horoz veya tavuğu keserek burada yemek yaparlar. Yapılan yemek, o anda ziyarette bulunan diğer ziyaretçilerle birlikte yenilir. Diğer taraftan, Ayran Kasabası'ndan herhangi bir genç askere gitmeden iki gün önce bütün arkadaşları ile aile fertlerinden erkek ve kadınlar toplanarak söz konusu ziyarete giderler. Türbeye vardıklarında genellikle büyük baş bir hayvan kurban ederek yemek yapar ve topluca yerler. Ziyaretten ayrılmadan önce, ailenin ileri gelen fertlerinden bir tanesi, türbenin etrafında bulunan küçük taşlardan bir tanesini alır ve askere gidecek gencin cüzdanına koyar. Bu esnada hem taşı koyan, hem de çevrede bulunan kimseler, gencin askerliğinin kolay ve kazasız belasız bitmesi için dua ederler. Daha sonra cüzdanına konan taşı çıkarmaması konusunda genci uyarırlar. Bu uygulamanın, çok önceden başladığı ve günümüzde de canlı bir şekilde devam ettiği anlatılır.

---

150 Dahın, Dahan, Dağdağan, Kuş Yemişi, Çitlenbik. Karaağaçgiller familyasından 70 kadar türü olan bir çeşit sakız ağacının meyvesidir. Çitlembik ağacının meyveleri mercimekten az büyük ve buruk fıstık tadındadır. Hekimlikte meyvesi, yaprakları, tohumları ve sakızı kullanılır.

Ziyaretle ilgili geçmişte uygulanıp da günümüze kadar ulaşmayan başka bir uygulama ise, bütün köy halkının senede bir defa topluca türbeyi ziyaret etme geleneğidir. Bu uygulamada o yıl ilk doğuran hayvanların erkek yavruları, ziyaret için beslenir ve o gün geldiğinde oraya götürülerek kurban edilir. Bu törene hayvan besleyen herkes katılır ve aynı uygulamayı yaparlar. Günün tespiti konusunda bir araya gelen köyün ihtiyar heyeti, bir karara varır. Varılan karar, bekçi aracılığı ile bütün köye duyurulur. Ancak bütün köyün topluca kurban kesme geleneğinin, 1970'li yıllardan itibaren terkedilmiş olduğu nakledilir.

Şıh Abdullah Türbesi ilçenin beş km. güneyinde bulunan Mezre Kasabası girişindeki mezarlık içerisinde yer alır. Kesme taş malzemeden, kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile örtülmüştür. Türbeye kuzey tarafında bulunan bir kapı ile giriş sağlanmıştır. Mezarın üzerinde, üstü yeşil örtü ve seccadelerle kapatılmış ahşap bir sanduka bulunmaktadır. Bu sandukanın baş ucunda asıl mezar taşı olduğu söylenen bir taş vardır.

Halk arasında buranın ziyaret yeri olması ile ilgili iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki şöyledir. Şıh Abdullah bir gün yürüyerek Şanlıurfa'dan Birecik'e gitmektedir. Yolda yaya giden kişiyi gören bir kamyon şoförü, yürümesine razı olmadığı bu adamı arabasına çağırır. Kamyoncunun teklifini kabul etmeyen Şıh Abdullah, bu şekilde gitmeyi yeğler. Tekfinini kabul etmeyen kişiye fazla ısrar etmeyen kamyoncu, onu

geçerek yoluna hızlı bir şekilde devam eder. Yolun ilerisinde bulunan bir yokuşta araba yavaşladığı zaman az önce geçtiği kişinin önde gittiğini gören kamyon şoförü, çok şaşırmasına rağmen onu tekrar arabasına çağırır ama yine olumlu cevap alamaz. Söz konusu kişiyi tekrar geçen şoför, daha ilerideki başka bir yokuşta yine yavaşladığı zaman aynı kişinin kendisinin önünde gittiğini görünce iyice şaşkına döner. Şaşkınlıktan sonra kendisini toparlayan şoför, bu kişinin ulu bir zat olduğunu anlar ve yine arabasına çağırır ama teklifi kabul edilmez. Şoför, ulu bir zat olduğunu anladığı bu kişiyi takip eder ve günümüzde türbenin bulunduğu yere geldiklerinde bu kişi gözden kaybolur. Şoför, başından geçen bu olayı anlattığında çevrede bulunan kimseler, esasında şoförün anlattığı evsafta birine bu çevrede hiç rastlamadıklarını söylerler. Bunun üzerine bu kişinin söz konusu yerde yatan ulu zat olabileceğine inanılır ve böylece günümüzde mevcut olan türbe inşa edilir.

İkinci rivayette ise, Şıh Abdullah, bir ağanın yanında uzun yıllarca işçi olarak çalışmaktadır. Bir gün ağası hacca gitmek istediğini söyler ve çiftliğin emanetini Şıh Abdullah'a bırakarak gönlü huzurlu bir şekilde hacca gider. Ağanın hacda olduğu esnada içli köfte yapan ağanın hanımı, Şıh Abdullah'ı da yemeğe çağırır. Birlikte yemek yerlerken ağanın hanımı, 'Abdullah! Ağan da bu yemeği çok severdi.' der. Bunun üzerine Şıh Abdullah da, 'Bir tabak koy da ağama götüreyim.', deyince ağanın hanımı, 'Abdullah içli köfteyi arkadaşları için istedi. Ancak söylemeye utandı.' diye düşünür ve Abdullah'a

bir tabak köfte verir. O sırada Hac'da bulunan ağaya görünen Şıh Abdullah, bir tabak sıcak içli köfteyi ağaya verir ve gözden kaybolur. Hac farizasını tamamlayan ağanın köye yetişeceği günü tahmin eden köylüleri, onu karşılamak için dönüş yoluna çıkarlar. Ağa ileriden göründüğünde elini öpmeye koşan köylülere, 'Asıl eli öpülecek insan Abdullah'tır. Ona koşun.', der. Ağanın sözlerini duyan Abdullah, sırrının ifşa olduğunu anlar ve kaçmaya başlar. Bu kovalamaca günümüzde mevcut türbenin olduğu yere kadar devam eder ve burada Abdullah gözden kaybolur. Gördüklerine inanamayan köylüler, söz konusu kişinin ulu bir zat olduğunu anlar ve kaybolduğu yere bu türbeyi yaparlar.

Türbeye genellikle Perşembe ve Cuma günleri kadınlar dilek tutma amaçlı gitmektedir. Üç İhlas bir Fatiha okuyup dilek tutan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olup olmayacağını anlamak için iki çeşit yola başvururlar. Bunlardan ilki, taş yapıştırma geleneğidir. Sandukanın baş uçunda bulunan ve asıl mezar taşı olarak bilinen taşa, yapıştırılan taş düşmez ise, dileğin kabul olacağına, aksi durumda ise, dileğin kabul olmayacağına inanılır. İkinci yol ise, türbenin kapısı önünde bulunan dilek ağacına bağlanan çaput bağlandığı yerden kaybolursa, tutulan dileğin kabul olacağına, aksi olup da çaput bağlandığı dalda kalırsa, dileğin kabul olmayacağına yorumlanır.

Dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, daha sonraki bir Cuma akşamı tekrar türbeye gidip, mum adamışsa bunları türbenin doğu tarafında bulunan

pencerede yakarlar. Mum değil de kurban adayanlar ise, ziyaretin önünde kestikleri kurbanın etinden bulgur pilavı yaparlar. Pişirilen pilavdan hem kurban sahipleri yer hem de diğer ziyaretçilere ikram ederler. Şıh Abdullah türbesine giden ziyaretçiler, dileklerini ve dertlerini, ziyarette sözlü bir şekilde anlatmayı seçerler.

Şıh Şibli Ziyareti, Mezra beldesindeki mezarlık içerisinde bulunmaktadır. Dört tarafı iki metre yüksekliğinde duvarla çevrili olan ziyaretin üzeri açıktır. Ziyarete giriş, doğu tarafta bulunan bir kapı aralığı ile sağlanmıştır. Ziyaretin içerisinde Şıh Şibli'nin mezarından başka Şıh Şibli'nin babası ve oğluna ait oldukları kabul edilen iki mezar daha bulunmaktadır. Şıh Şibli'nin mezarı, yarım metre yükseklikte olup üzeri, yeşil örtü ve seccadelerle örtülmüştür.

Yörede, Şıh Şibli'nin yakın tarihte yaşadığı belirtilmekle birlikte, hangi tarihte doğduğu ve öldüğüne dair kesin bir bilgi verilememektedir. Ocak sahibi oldukları belirtilen Şıh Şibli ailesinin, mallarına izinsiz el vuran kişilerin çarpılacağına inanılır.

İnanışa göre, Şıh Şibli ailesinin Mezre kasabası yakınlarında bulunan üzüm bağlarından izinsiz, üzüm almak için bağa giren kişileri insana benzeyen büyük bir yılan kovalamaktadır.

Ziyarete daha çok Cuma günü akşam namazından sonra kadınlar, dilek tutma amaçlı gitmeleri yanında şifa amaçlı da gitmektedir. Evlenmek, murat almak veya çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler, Kuran okuyup dua ettikten sonra dilekte bulunurlar. Ziyaretçiler,

dileklerinin kabul olması için Şıh Şibli'nin mezarının baş ucunda bulunan güller ile ağaçlara çaput bağlar ve dua ederek adakta bulunurlar. Bilahare, dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, sonraki Cuma akşamı tekrar ziyarete gelip adadığı mumları yakarak ziyaretten ayrılırlar.

Ziyarete daha çok romatizma hastaları ve herhangi bir şeyden korkmuş olan kimseler, şifa amaçlı götürülür. Bu hastaların, ziyarette 1-2 saat yattıktan sonra iyileşeceğine inanılır.

Şıh Abdulkadir Ziyareti, ilçeye 17 km. mesafedeki Ayran Kasabasının güneybatı köşesinde bulunan derenin içerisinde yer alır. Mezarın üzerinde, demir parmaklıklardan yapılmış bir kafes bulunmaktadır. Mezarın kuzey tarafında ziyaretçilerin dinlenebilecekleri, hastalarını yatırabilecekleri, namaz kılabilecekleri, yemek veya çay pişirebilecekleri bir oda inşa edilmiştir. Yörede, Şıh Abdulkadir'in ne zaman yaşadığı konusunda herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

Yaşadığı dönemde sinirli ve asabi kişiliğe sahip bir insan olduğu söylenen Şıh Abdulkadir'in, bahçesinden nar, portakal, zeytin gibi meyveleri koparan insanlara çok kızdığı anlatılır. Şıh Abdulkadir'in yaşadığı dönemdeki kişiliğini ölümünden sonra da devam ettirdiğine inanılır ve günümüzde Şıh Abdulkadir'in bahçesi olarak bilinen yerden meyve koparan kişilerin hastalanacağına inanılır.

Ziyarete genellikle halk arasında cinlenmiş olarak isimlendirilen psikolojik rahatsızlığı olan hastalar ile romatizmalı hastalar şifa amaçlı götürülür. Hastalar,

mezarın başında dua ettikten sonra, mezarın kuzeyinde bulunan odada bir iki saat yatar ve böylece iyileşeceklerine inanılır.

Banasor Ziyareti ilçeye 31 km. mesafedeki *Göktepe* köyünün batısında bulunan tepenin üzerinde yer alır. Banasor ziyareti olarak bilinen yığma taştan yapılmış mezarın etrafı, yarım metre yüksekliğinde bir duvarla çevrilmiştir. Mezarda, kimin naaşının olduğu ve bu şahsın ne zaman yaşadığı konusunda halk arasında anlatılan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ziyarete genellikle Çarşamba günleri saat 10’dan sonra kadınlar gitmektedir. Yörede, ziyarete erken gidenlerin, dileklerinin kabul olmayacağı gibi, aksine menfi tesirinin olacağına inanılır. Ziyarete daha çok evlenmek ve çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler, dilek tutma amaçlı giderken, felçli ve romatizmalı hastalar da şifa amaçlı gitmektedir. İki rekat namaz kılıp, dua ettikten sonra dilekte bulunan ziyaretçiler, dileklerin kabul olması için el büyüklüğündeki taşlara çaput bağlarlar. Çaput bağlanan taşı, mezar taşları arasına koyan ziyaretçilerin dileğinin gerçekleşeceğine inanılır. Dileğin kabul olup olmayacağını anlamak için ziyaretin etrafında bulunan 4-5 tane el büyüklüğündeki taş üst üste konularak küçük taşlıklar oluşturulur. Ziyaretçiler bir hafta sonra ziyarete gittiklerinde üst üste koydukları taşlar düşmeden kalmış ise, dileklerinin kabul olacağına, aksi durumda ise, dileklerinin kabul olmayacağına inanılır.

Ziyarete şifa amaçlı götürülen hastaların ağrıyan

yerlerine, şifalı olduğuna inanılan ziyaretin taşı ve toprağı sürülür. Yörede, ziyarete gidip de şifa gören birçok hastadan bahsedilir. Ziyarette pişirilen bulgur pilavı burada bulunan herkesle birlikte yenilir ve söz konusu pilavın artanı, ziyarete ait olduğuna inanılan karıncalara dökülür.

Tanzimattan sonra Urfa Mutasarrıflık olur ve Halep iline bağlanır. 1908'de II. Meşrutiyet'ten sonra il olur. Bu dönemde Hüvek (Bozova) köyü gelişmeye başlar. 1926 tarihinde Yaylak köyü ilçe olunca, Hüvek nahiye olur. Ancak 1930 yılında ilçe merkezi yerleşim bakımından, bağlanacak köylerin ortasında yer alması, suyun ve yeşilliğin bolluğu nedeniyle gelişmekte olan Bozova'ya taşınır.

Bozova'da 30 arkeolojik sit, 10 tescilli yapı olmak üzere toplam 40 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Bozova ilçesindeki *Çarmelik Kervansarayı (Büyükhan Köyü Hanı)* ve *Titriş* köyünde bulunan ve Birecik-Çar Melik-Urfa-Titriş-Siverek-Karabahçe-Diyarbakır kervan yolu üzerinde yer alan *Titriş Kervansarayı* önemli arkeolojik alanlardır. Yörenin en büyük höyüğü olan *Lidar*'da, Kalkolitik (Bakır-Taş) dönemden Selçuklu dönemine kadar devam eden bir yerleşim birimine rastlanmıştır.

Boztepe Ziyareti Bozova ilçesine bağlı Boztepe mıntıkasındadır. Baharda, Cuma günleri sıkça gidilen bir yerdir. Buraya çocuk özlemi ile gelen kadınlar çoğunluktadır.

Kaplan Baba Ziyareti ilçeye altı km. mesafede bulunan *Avlak* köyünün iki km. kuzeyinde ve Adıyaman-Şanlıurfa karayolu üzerinde bulunan tepede yer alır. Kaplan Baba'nın mezarı, yaklaşık üç m. uzunluğunda taş yığma bir mezardır. Etrafı bir m. yüksekliğinde taş

duvarla çevrilmiş bir avlu içerisinde bulunan mezarın kuzeydoğu köşesinde dilek ağacı olarak kullanılan bir palamut ağacı, kuzeybatı köşesinde ise, hasta ziyaretçilerin toprak aldıkları bir ocak bulunmaktadır. Kaplan Baba isimli kişinin kimliği ve ne zaman yaşadığı konusunda halk arasında her hangi bir malumat bulunmamaktadır.

Ziyarete, genellikle ilkbahar aylarında ve Cuma günleri ailecek gidilmektedir. Ziyarete giden kişinin o yılki ürünlerinin bol ve bereketli olacağına inanılır. Beraberlerinde getirdikleri horoz veya tavuğu ziyaretin avlusunun dışında bulunan ve oturağa benzeyen bir taşın üzerinde kesen ziyaretçiler, hayvanın etiyle bulgur pilavı pişirirler. Yapılan pilav, o anda ziyarette bulunan ziyaretçilerle birlikte yenildikten sonra pilavın artanı, ziyaretin kuşlarının ve karıncalarının yemesi için avlu içerisine saçılır.

Ayrıca, her yıl hayvanların meraya çıkarılacağı bahar aylarında, sürüler ziyarete götürülür. Hayatını hayvancılık yaparak idame ettiren insanlar tarafından ziyarete çıkartılan hayvanlar, o yıl verimli olsun ve herhangi bir hastalığa yakalanmasınlar diye ziyaretin etrafında dolaştırılır. Bu esnada ziyaretin kuzeybatı köşesinde yer alan ocaktan alınan toprak, sulandırılarak hayvanların üzerine serpilir ve dua edilir. Yörede, bu topraklı sudan içen hasta insanların da iyileşeceğine inanılır.

Ayrıca, çocuğu veya erkek çocuğu olmayan kadınlar ile evlenmeyi isteyen kızlar, dilek tutma amaçlı

ziyarete giderler. Mezarın başında dua edip dilekte bulunan bu ziyaretçiler, dileklerinin kabul olması için mezarın baş ucunda bulunan palamut ağacına çaput bağlayarak ziyaretten ayrılırlar.

Yörede, ziyaretin bulunduğu tepe üzerinde yer alan 50 tane palamut ve dağdağan ağacı kutsal kabul edilmektedir. Zira, söz konusu ağaçların düşman askerleriyle savaşırken şehit düşen kimseler olduğuna inanılmaktadır. Dolayısıyla, bu ağaçların kurumuş olan dallarının dahi herhangi bir şekilde kullanılmasının felaket getireceğine inanılır. Halk arasında, Kaplan Baba ziyaretinden bazen çıkan bir ateş topunun Göbekli tepeye gittiğinden bahsedilir.

Seyid Dede Ziyareti ilçeye 20 km. mesafede bulunan *Kepirce* köyünün bir km. batısında bulunan tepenin üzerindedir. Seyid Dede'nin mezarı yaz kış yeşil yapraklı bir alıç ağacı altında olup beton malzemeden yapılmıştır. Mezarın iki ucunda da birer uzun mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşında, "Seyid Dede Hazretleri" ibaresi bulunmaktadır. Etrafı bir m. yüksekliğinde duvarla çevrilmiş olan ziyaretin içerisinde dut, alıç ve nar ağaçları vardır. Mezarın kuzey tarafında ziyaretçilerin dinlenebilecekleri, ibadet edebilecekleri veya yemek yapabilecekleri bölümler bulunmaktadır. Halk arasında, Seyid Dede diye bilinen kişinin kimliği ve ne zaman yaşadığı konusunda herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

Ziyarete daha çok Çarşamba günleri romatizmalı hastaların şifa amaçlı gitmeleri yanında, dilek tutma

amaçlı da gidilmektedir. Ziyaretçilerin büyük çoğunluğu, kadınlardan oluşmaktadır. Yörede, romatizma hastalığının şifa merkezi olarak görülen ziyarete götürülen hastalar, mezarın başında dua ettikten sonra kuzey tarafta bulunan odalardan birinde yatarlar. Bu hastalar, uyuyabilir ve rüyalarında Seyid Dede'yi görürlerse, mutlak surette iyileşeceklerine inanılır. Bunun yanında hasta olan kişi, ziyarette uyuması halinde rüyasında Seyid Dede'yi göremese de, iyileşme oranının yüksek olduğundan bahsedilir. Halk arasında, ziyarete gittikten sonra iyileşen birçok romatizma hastasından bahsedilmektedir.

Ayrıca, evlenmek, çocuk veya erkek çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler de, dilek tutma amaçlı gitmektedir. Mezar başında dua edip dilekte bulunan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olması için mezarın başında bulunan alıç ağacına, ziyaretin avlusu içinde ve dışında bulunan diğer ağaçlara çaput bağlayarak ziyaret yerinden ayrılırlar. Ziyaretçiler, Seyid Dede'nin mezarının ayak ucunda, "Ziyaretin hatırına" diyerek tavuk veya horoz keserler. Hayvanın etinden yapılan bulgur pilavı, o anda ziyarette bulunanlarla birlikte yenilir. Pişirilen bulgur pilavının artanı, ziyaretin kuşlarının ve karıncalarının yemesi için, insan ayağı değmeyen mezarın üzeri ve çevresine dökülür.

Bütün bunların dışında, ziyaretçilerin yanlarında getirdikleri halı, kilim veya seccade gibi eşyaların ziyarete bırakılması geleneği de mevcuttur.

İlçeye 10 km. mesafede bulunan *Kılçık* (Eski adı

Ağviran) köyünün 200 m. doğusundaki tepe üzerinde bir yatır bulunur. Etrafı, bir m. yüksekliğinde taş duvarla çevrilmiş olan ziyarete batı tarafta bulunan bir kapı aralığı ile giriş sağlanmıştır. Ziyaret olduğuna inanılan mezar, yaklaşık üç metre uzunluğunda olup üzeri, taşlarla örülmüştür. Bu mezarın, kime ait olduğu ve bu şahsın ne zaman yaşadığı hakkında halk arasında herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

Ziyarete, daha çok ilkbahar aylarının Çarşamba günlerinde kadınların gittiğinden bahsedilmektedir. Yörede, sabah 8:30'da ziyarete gidildiği ve öğleden sonra 13:30'da ziyaretten inildiği anlatılır. Ziyarete, genellikle yılın ürünlerinin bereketli olmasını, evlenmeyi veya çocuk sahibi olmayı dilemek amaçlı giden ziyaretçiler, "Ziyaretin hatırı için" diyerek mezarın başında tavuk veya hindi kesip dilek tutarlar. Kurbanın etiyle pişirilen bulgur pilavını diğer ziyaretçilerle birlikte yiyen kurban sahipleri, dileklerin kabul olması için, mezarın kuzeydoğusunda bulunan toprak ocağına para atarak ziyareti tamamlarlar.

Ayrıca ziyarete her türlü hastalığın şifası için de gidilir. Mezarın başında dua edip hastalıklarının şifasını dileyen ziyaretçiler, buradan ayrılmadan önce mezarın kuzeydoğu ve batı köşelerinde bulunan ocaklardan aldıkları toprağı sulandırarak peyder pey içerler. Bu uygulamadan sonra hastaların şifa bulacağına inanılır.

Kılçık köyünün Mermer mezrasının girişinde bulunan yatır, 1,5 m. uzunluğunda olup üzeri taş örülüdür. Bu mezar, yöre halkı tarafından eskiden sarnıç

olarak kullanıldığı belirtilen, yaklaşık 50 m. çapında kaya oyma bir yer altı odasında bulunmaktadır. Mezarın bulunduğu yer altı odasına, güney tarafta bulunan bir m. genişliğinde bir geçitle inilmektedir. Yer altı odasının tavanında, dışarı açılan bir m. çapında bir delik bulunmaktadır. Mezarın bir kadına ait olduğu söylenmekle birlikte, bu kadının kimliği ve ne zaman yaşadığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ziyarete genellikle ilkbahar aylarının Çarşamba günleri kadın ziyaretçiler, şifa amaçlı ve dilek tutma amaçlı gitmektedir. Ziyarete her türlü hastalığın şifası için gidildiğinden bahsedilmektedir. Dua edip Allah'tan hastalıklarına şifa isteyen hasta ziyaretçiler, mezarın batısında bulunan ocaktan aldıkları toprağı, sulandırıp içmelerinden başka, çamur haline gelene kadar yoğurup ağrıyan yerlerine de sürerler. Bütün bunlardan sonra hasta olan kişiler, ziyarette belli bir süre yatarak şifa aramaya devam ederler. Ziyarete şifa amaçlı gitmenin yanında, bağlandığına inandığı kaderini açmak, evlenmek veya çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler de, dilek tutma amaçlı giderler.

Dua edip dilekte bulunduktan sonra bu ziyaretçiler, dileklerinin kabul olması için yer altı odasına inen geçidin batısında bulunan incir ağacına çaput bağlarlar. Akabinde dileğinin kabul olup olmayacağını anlamak isteyen ziyaretçiler ise, sarnıcın duvarlarına taş ve çaput yapıştırmakta veya sarnıcın duvarında bulunan çatlaklara taş dizmektedir. Ziyaretçiler, bir hafta sonra tekrar ziyarete gittiklerinde yapıştırdıkları veya dizdikleri taş ve

çaput düşmemiş ise, tutulan dileğin kabul olacağına, aksi durumda kabul olmayacağına inanırlar. Dileğinin gerçekleştiğine inanan ziyaretçiler, buraya halı veya kilim gibi eşyalar bırakarak ziyaretlerini tamamlarlar.

Ayrıca, yanında taşıyan kişiyi muhtemel kaza ve belalardan koruyacağına inanılan ziyaret toprağı alma geleneği vardır. Bunların dışında ziyareti parmakla göstermenin günah olduğuna inanılmasından ötürü, yöre halkı ziyareti parmakla göstermemeye itina göstermektedir.

Kılçık köyünün Mermer mezrasının girişinde bir yatır bulunur. Ziyaret olduğuna inanılan mezar, 2,5 m. uzunluğunda olup üzeri taş örülüdür. Bu mezar, etrafı bir m. yüksekliğinde taş duvarla çevrilmiş bir avlu içerisinde bulunmaktadır. Halk arasında bu ziyaretin sarnıçta bulunan kadın ziyaretin kocası olduğuna inanılmaktadır.

İlkbahar aylarının Çarşamba günleri her kesimden insan ziyarete gitmekle birlikte, kadınlar, ziyaretçilerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Halk arasında, bu ziyaret önemli olmakla beraber sarnıcın içerisinde bulunan kadın ziyaretinin gölgesinde kaldığı anlaşılmaktadır. Zira, esas kadın ziyareti için gelen misafirler, buraya kadar gelmişken kocaya ait olduğuna inanılan bu ziyareti de ihmal etmemektedirler. Burada dua edip dilekte bulunan ziyaretçiler, mezarın güneyinde bulunan dut ağacına çaput bağlarlar.

Mezarın yanından alınan ve şifalı olduğuna inanılan toprak şifa bulma amacıyla sulandırılarak içilmektedir.

Ceylanpınar Evliyaları

Tarihi 5000 sene öncesine kadar dayanan Ceylanpınar, Asuriler döneminde Vaşşugar olarak bilinirdi ve Mitanni Devleti'nin başkentiydi[151]. Osmanlı İmparatorluğu döneminde günümüzde Suriye'de bulunan Resulayn ilçesine bağlıydı[152]. İlçenin Kürtçe ismi Serêkani, Arabça ismi ise Ras el-Ayn'dır. Her iki isim de Türkçede pınarbaşı anlamına gelmektedir. İlçe ismini ceylanlardan ve bu ceylanların olduğu yerden geçen Habur Çayı'ndan almaktadır.

---

[151] Mitanniler, M.Ö. 1500 ilâ M.Ö. 1300 yılları arasında Anadolu'da hüküm sürmüş bir devlettir. Halk Hurrilerden oluşmaktayken, yönetici sınıf büyük oranda taşıdığı isimlerden dolayı Indo-Aryan olduğu düşünülen elitlerden oluşmaktaydı.

[152] İdari olarak Hasiçi Valiliğine ait bir Suriye şehridir. Resulayn, 360 m. yükseklikte bulunmaktadır. 55.247 nüfusu barındırmakta olan Resulayn'da, Süryaniler, Araplar, Kürtler, Ermeniler ve Çeçenler bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin sınır kenti Ceylanpınar'a bitişik bir sınır kapısı bulunmaktadır. Sasaniler şehri tekrar oluşturmadan önce 578 ve 580 yılında iki kez yok olmuştur. Kent, sakinleri tarafından terk edildi ve şehrin parçaları 640 yılında Araplar tarafından düşürüldü. Bizanslılar 942 yılında şehre baskın düzenledi. 14. yüzyıl sonunda Timur tarafından yağmalandı. Kentte piskoposluk ve birçok manastır vardı. Kent, ayrıca iki cami ve bir Doğu Suriye kilisesi ve çok sayıda okul, hamam ve bahçeler içeriyordu.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ceylanpınar'ın mülki yönden bağlı olduğu idari birim Suriye sınırları içerisinde kalan Resulayn ilçesidir. Osmanlı döneminde uygulanan toprak sisteminde, bugünkü Ceylanpınar ile Resulayn bölgesi bir "has arazisi" oluşturmaktaydı. Bu bölgenin en son sahibi İbrahim Paşa'dır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından ve Anadolu topraklarının çeşitli devletler tarafından işgal edilmesinden sonra kazanılan Kurtuluş Savaşı'yla, Şanlıurfa ili ve Ceylanpınar'ın toprakları işgalden kurtarılır. Ankara Antlaşması Türkiye ile Suriye arasında imzalandıktan sonra, sınırı 1921 tarihinde Çoban Bey İstasyonu'ndan Nusaybin'e kadar demiryolu ilerlemiş, Resulayn Fransa'nın kontrolünde bulunan Suriye topraklarında kalmıştır. Ceylanpınar'ın bir yerleşim yeri olarak ortaya çıkmasının başlangıcı, demiryolu üzerindeki TCDD İstasyonu ve bu istasyondaki işçilerin yapmış olduğu evler ile civarındaki bir kaç çadırdı. 16 yıl sonra, 1937 yılında Ceylanpınar nahiye statüsüne kavuşmuş ve 1960 yılında belediye kurulmuştur. İl merkezine 141 kilometre uzaklıkta olan Ceylanpınar, 1982'de çıkartılan kanunla bağlı bulunduğu Viranşehir'den ayrılarak ilçe haline gelmiştir.

İlçede 1943 yılında Devlet Üretme Çiftliği kurulmuş olup, ilçe alanının büyük bir bölümünü (1.700 km2) kaplamaktadır. Türkiye'nin ve dünyanın en büyük deneme çiftliklerinden biridir. Burada tarla tarımı, bahçe kültürü ve hayvancılık konularında etkinlik yapılmaktadır. Topraklarının yarıdan fazlası tarım

ürünleri için ayrılmıştır. Çiftlik aynı zamanda Şanlıurfa'nın bütün tohumluk buğday ihtiyacını karşılamaktadır.

Şeyh Ömer Ziyareti ilçe mezarlığı içerisinde bulunmaktadır. Etrafı yüksekçe briket bir duvarla çevrilmiş olan ziyaretin üzeri açıktır. Ziyarete giriş, güney tarafta bulunan yeşil renkli bir kapı ile sağlanır. İki başında şeyhin adı, doğum ve ölüm tarihlerinin Türkçe ve Arapça yazılı olduğu iki mezar taşı bulunan ve Şeyh Ömer isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezar, beton malzemeden yapılmıştır.

Yörede, alim, takva ve keramet sahibi bir insan olduğu belirtilen Şeyh Ömer'in hayatta iken, kendisine şifa amaçlı gelen hastaları asası ile sıvazladığından bahsedilmektedir. Halk arasında anlatılan ve Şeyh Ömer'in gösterdiğine inanılan bir keramet şöyledir. Her yıl hacca giden Şeyh Ömer, bir hac döneminde her yılkinden farklı davranarak hacca gitmez ve memleketi Ceylanpınar'da kalır. Aynı yıl Ceylanpınar'dan Şeyh Ömer'i çok iyi tanıyan birçok kişi hacca gider. Söz konusu hacılar, hac farizalarını ifa ettikleri sırada, Şeyh Ömer'in de tavaf edenler arasında olduğunu görür ve 'Her halde bizden sonra geldi.' diye düşünürler. Hac vazifelerini tamamlayan bu hacılar, dönüş yoluna kendilerini karşılamak üzere çıkanlara, Şeyh Ömer'in bu yıl kendilerden sonra hacca gidip gitmediğini sorarlar. Sorularına olumsuz karşılık alan hacılar, büyük bir şaşkınlık içinde kendilerinin onu tavaf ederken gördüklerini söyler ve Şeyh Ömer'in ermiş bir kişi

olduğunu anlarlar.

Ziyarete kadınlar genellikle Perşembe günü öğleden sonra, Cuma günü sabah ile Cumartesi günleri gitmektedir. Büyük çoğunluğu çocuğu olmayan kadınlardan oluşan ziyaretçiler arasında, şifa amaçlı veya dilek tutma amaçlı ziyarete gidenler de vardır.

Ziyaretçilerin büyük çoğunluğunu oluşturan çocuğu olmayan kadınlar, şifa bulmak için mezarın toprağından yerken; diğer hastalıklara yakalanmış olanlar ise, ağrıyan yerlerini mezara sürmektedir. Diğer taraftan dilek tutma amaçlı ziyarete gidenler ise, mezarın etrafında yedi tur dönüp dilek tuttuktan sonra, mezarın kuzeyinde bulunan çiçek ile ziyaretin dışında bulunan çam ağaçlarına çaput veya ip bağlarlar. Ziyaretçiler, dileklerinin kabul olup olmayacağını anlamak için taş yapıştırırlar. Bu amaçla mezar taşına yapıştırılan taş, bir hafta sonunda düşmemiş ise, dileğin kabul olacağına, aksi halde ise, dileğin kabul olmayacağına inanılır.

Şeh Zerga Türbesi ilçe mezarlığında bulunmaktadır. Dört ayak üzerine kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Mermer malzemeden yapılmış olan ve Şeh Zerga isimli kadına ait olduğuna inanılan mezarın dört köşesinde de, üzerinde her hangi bir amblem olmayan yeşil renkli bezler bayrak şeklinde asılmıştır. Mezarın kadına ait olduğuna inanılması ve ziyarete kadınların çokça gidiyor olması sebebiyle söz konusu ziyarete “Kadın Ziyareti” de denilmektedir.

Asıl isminin Zerga Atilla olduğu ve 1936 yılında

doğan Şeh Zerga'nın 1998 yılında vefat ettiği belirtilmektedir. Bunun yanında "seyit ve takva sahibi bir kadın olduğu" belirtilen Şeh Zerga'nın, kendisine şifa amaçlı gelen akıl hastalarını, korkmuş olanları, romatizma hastalarını ve özellikle de hasta olan çocukları okuyup başlarını sıvazladığından ve onlara okunmuş su verdiğinden bahsedilmektedir.

Ziyarete genellikle Perşembe günleri kadınlar gitmektedir. Her türlü hastalığın şifası için gidilen ziyarete, dilek tutma amaçlı da gidilmektedir. Ziyarete götürülen hastaların ağrıyan yerleri, mezara ait olduğuna inanılan kalınca sopa ile sıvazlandıktan sonra, ağrıyan yerleri mezara sürülerek şifa aranır.

Diğer taraftan evlenmek, çocuk sahibi olmak veya işe girmek isteyen ziyaretçiler ise, mezarın etrafında yedi tur dönüp dilek tuttuktan sonra, dileklerinin kabul olması için mezarın kuzeybatı köşesinde bulunan sopaya çaput bağlarlar. Bütün bunlardan sonra dileğin kabul olup olmayacağını anlamak isteyen bazı ziyaretçiler, mezar taşı üzerine taş dizerler. Daha sonra ziyarete gidildiğinde dizilmiş olan taşlar düşmemiş ise, dileğin kabul olacağına, aksi durumda ise, dileğin kabul olmayacağına inanılır.

Molla Sabri Alkış 12 yaşında Suriye'ye ilim için gider ve yaklaşık 15 yıl boyunca ilim tahsil etikten sonra Türkiye'ye dönerek Ceylanpınar Yeni Camii'nde fahri imamlık yapar. 1960'ta Risale-i nurla tanışır. Risale-i Nuru okuduğu için üç defa cezaevine girer. Vefat edene kadar sürekli risalelerden vecizeler söyleyerek hakikatleri

anlatır. Ceylanpınar'da dört camii inşa eder. Bir camiye kendi ismini verir. Gününü sürekli camide geçirir, öğrenciler yetiştirir. Ömrünü İslamı anlatmakla ve medreselerde talebe yetiştirmekle geçirir. İslam ümmetinde daima vahdet ister. Türkiye'nin çeşitli yerlerinden Risale-i Nur talebeleri onu ziyarete gelir. 2012'de vefat eder. Vasiyeti üzerine ilçeye 15 km. mesafede bulunan Yüksektepe köyünde defnedilir.

1280 yılında Beysari komutasındaki Memluk ordusu tarafından kuşatılır, sonuç alınamayınca şehirdeki Hıristiyan mahalleleri beş gün süreyle yağmalanır. 1290 yılında bu kez Memluk Sultanı Eşref tarafından feth edilir. Ve son kez Memlükler tarafından tamir edilen şehre Kal'at-ül Müslimin adı verilir. Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlılara geçen şehir, zamanımızda da kullanılan Urumgala ve Rumkale adlarını alarak 1954 yılında ilçe haline getirilir.

Halfeti'de 13 arkeolojik sit alanı, bir kentsel sit alanı, 82 tescilli yapı olmak üzere toplam 96 adet tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Halfeti sınırları içerisinde yer alan Aziz Nerses Kilisesi'nin, Barsavma Manastırı'nın ve daha birçok tarihi yapının yer aldığı Rumkale, Asurlular döneminde Şitamrat ismiyle tanınmıştır. İlçenin diğer önemli arkeolojik alanları Feyzullah Efendi Konağı, Kantarma Hanı ve kaya kilisesinin yer aldığı tarihi Savaşan köyüdür.

Nerses Kilisesi XII. Yüzyılın sonlarında Rumkale de ölen Patrik Nerses (Nerses Şnorhali) tarafından veya onun anısına inşa edilmiştir. Urfa'nın İmadeddin Zengi tarafından ele geçirilmesi üzerine yazdığı manzum mersiyesi ile tanınan bu kişi 1166–1173 arasında Rumkale Ermeni Katalikosluğu görevinde bulunmuştur. Sur içinde, kalenin güneyinde yer alan kilise, 1292'ye kadar Ermeniler tarafından Katolikosluk makamı olarak kullanılmıştır. Rumkale Türkler tarafından XVII.

Yüzyılda ele geçirilince kilise, camiye çevrilir. Yapı günümüzde doğu cephesinin yamaca yaslanan bölümü dışında yıkık bir durumdadır. Yapının doğu cephesindeki süslemeli iki levha, Ermeni "Kaçkarları" (Taş levhalar) nın tipik bir örneğidir.

Barşavma Manastırı 13. yüzyılda Rumkale'de yaşayan Yakubi Azizi Barşavma tarafından kendi adına inşa ettirdiği manastırdır. Yapının birbirine bitişik iki yapısından bazı bölümler günümüze kadar gelebilmiştir. Manastırın inşasında büyük bloklar halinde kesme taşlar, düzgün kesme taşlar, kemer ve örtü sisteminde ise tuğla görünümü verilmiş kesme taşlar kullanılmıştır. Manastırın içinde ayrıca bir kuyu da bulunmaktadır.

Norhut Kilisesi ilçeye 26 km. mesafede bulunan Norhut-Nüxurt (Gürkuyu) köyünde yer alan, üç nefli bazilikal planlı V. Yüzyıl Bizans Dönemine tarihlenen bir kilise kalıntısıdır. Önemli bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.

Şimaliye Mahallesinde bulunan Ulu Cami 1805 yılında Hacı İbrahim Efendi tarafından yaptırılır ve Halfeti Cami Vakfı adına kayıt edilir. Ermeni taş ustaları tarafından kesme taştan inşa edilmiş enine dikdörtgen planlı ve dört sütunla kıble duvarına paralel üç salondan oluşur. Son cemaat yeri iki sütunla revak şeklinde avluya açılır. Mihrap önü kubbesi hariç diğer bölümler çapraz tonozla örtülüdür. Camie dıştan yay içten yuvarlak kemerli bir kapı ile girilir. Üzerinde zikzak ve diş motifleri bulunan kapının kilit taşı üzerinde bitki motifli kabartma bir süsleme bulunur. Kapının üzerinde kitabe

yer alır. Kuzey cephede toplam üç pencere ve iki pencerenin arasında yuvarlak kemerli bir mihrabiye bulunur. Minareye kuzey cephedeki bir kapıdan çıkılır. İbadet mekanı üç sahnlı olup mihrap önü kubbesi pandantiflidir. Kubbe kasnağında sekiz küçük pencere vardır. Mihrabı orijinal ve oldukça güzel taş işçiliğine sahiptir. Halfeti Ulu Camii 1869, 1906, 1979 ve 1985 yıllarında tamir görür.

Birecik Barajında ilk su tutulduğunda caminin batısında yer alan tuvaletler su altında kalır. Bu yüzden yapı ciddi olarak yıpranma ve yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

Nemir Ziyareti ilçeye 28 km. mesafedeki *Hilalli* köyünün 500 m. kuzeydoğusunda bulunan tepenin üzerinde yer alır. Etrafı, 1,5 m. yüksekliğinde taş duvarla çevrilmiş olan ziyaretin içersinde, kimlere ait olduğu bilinmeyen iki tane mezar bulunmaktadır. Mezar, büyük bir dağdağan ağacı altında olup üzeri taş örülüdür.

Ziyarete genellikle Çarşamba günleri çocuğu olmayan kadınlar ile az olmakla birlikte romatizma hastaları şifa amaçlı gitmektedir. Bu hastalar, dua edip Allah'tan şifa diledikten sonra şifalı olduğuna inanılan ziyaret toprağını, sulandırarak içmekte veya ağrıyan yerlerine sürmektedir. Diğer taraftan ziyarette yemek yapmanın uğursuzluk getireceğine inanan yöre halkı, evlerinde hazırlamış oldukları şekerli katma isimli yiyeceği burada yemektedir.

Peyam Hatun (Badem Hatun) Türbesi, ilçeye 25 km. mesafedeki *Balaban* köyü, Badem Hatun

Mezrası'nın 500 m. kuzeyinde bulunan tepe üzerinde yer alır. Kesme taş malzemeden, kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Etrafı, 1,5 m. yüksekliğinde duvarla çevrilmiş avlu içerisinde yer alan türbeye giriş, kuzey tarafta bulunan ahşap bir kapı ile sağlanmıştır. Peyam Hatun'a ait 1,5 m. uzunluğundaki mezarın üzeri, yeşil ve beyaz renkli örtülerle örtülmüştür. Mezarın, bir kadına ait olduğunu belirtmek için mezar taşına başörtüsü bağlanmıştır. Peyam Hatun'un kimliği ve yaşadığı dönemle ilgili net bir bilgi bulunmazken, Suruç ilçesine bağlı, Ziyaret köyünde türbesi olduğuna inanılan Şeyh Müslüm isimli kişinin kız kardeşi olduğu şeklinde bir rivayet bulunmaktadır.

Ziyarete genellikle Cuma günleri kadınlar gitmektedir. Yörede, Peyam Hatun'un kadın olduğu için, erkeklerin türbesine gelmesini istemediğine dair bir rivayet bulunmaktadır. Böyle bir inanışın olduğunu bildiği halde, türbeye giren erkeklerin ileride sakat olacağına inanılır.

Ziyarete romatizma hastalarının şifa amaçlı gitmesi yanında, evlenmek isteyen genç kızlar da, dilek tutmak amaçlı gitmektedir. Ziyarete gidebilecek mecali olan romatizma hastaları, dua edip Allah'tan şifa diledikten sonra ziyarete ait olduğuna inanılan "T" şeklindeki tahtayı ağrıyan yerlerine sürer ve akabinde birkaç saat burada yatarak şifa aramaya devam ederler. Diğer taraftan ziyarete gidemeyecek durumda olan veya yatalak hastaların giydikleri elbiseleri, yakınları tarafından

türbeye götürülüp “Allah’ım! hastamıza şifa ver.” diye dua edilerek türbe duvarına bırakılır. Şifalı olduğuna inanılan türbe toprağı sulandırılıp hastaya içirilerek, hastanın ağrıyan yerlerine sürülerek veya bizzat toprak hastaya yedirilerek şifa aranır. Diğer taraftan ziyarete dilekte bulunma amaçlı giden ziyaretçiler, dua edip dilek tuttuktan sonra dileklerinin kabul olması için ziyaretin avlusu içinde bulunan iki ağaç kütüğüne çaput bağlarlar. Ziyaretçiler, türbe duvarına taş veya çaput yapıştırır ve belli bir süre sonra türbeye gittiklerinde yapıştırdıkları çaput veya taş düşmemiş ise, dileğin kabul olacağına, aksi durumda ise, dileğin kabul olmayacağına inanırlar.

Ziyarete gittikten sonra iyileştiğine veya dileği kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, güçleri nispetinde büyük veya küçük baş bir hayvanı kendi evlerinde keserler. Bunun sebebi ise, türbede kan akıtmanın doğru olmayacağı inanışıdır. Daha sonra ziyaretçilerden bazıları, türbeye seccade, kilim veya halı gibi eşyalar bırakır.

Ziyaretin etrafında bulunan köylülerin sürülerinin sütleri azaldığı zaman, hayvanların sütlerinin çoğalması ve eski sağlıklarına kavuşmaları için, türbenin etrafında yedi defa döndürülür ve böylece hasta hayvanların iyileşeceğine inanılır.

Yörede, ziyarete ait olduğuna inanılan ağaçların dallarını veya ziyaretin taşlarını kendi işlerinde veya evlerinde kullanan kimselerin başına bela geleceğine inanılmaktadır. Bu sebepten ötürü yöre halkı, ziyarete ait olduğuna inanılan eşyaları kullanmamaya itina

göstermektedir.

Osmanlı Arşivlerinde 1195 (Hicri) tarihli Rumkale'deki Peyam Hatun Zaviyesi vakıflarına mütevelli tayini ile ilgili kayıt yer almaktadır.

Seyyid Dede (Ebu Bekir) Türbesi ilçeye 30 km. mesafede bulunan *Gülaçan* köyünde bulunmaktadır. Doğu batı yönünde, dikdörtgen planlı inşa edilmiş olan türbenin, doğusunda erkek mescidi, batısında kadın mescidi, bu ikisinin arasında ise, içerisinde Seyyid Dede'ye ait mezarın bulunduğu oda yer almaktadır. Bu oda, kare planlı olup üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Girişi, batı tarafta bulunan bir kapı ile sağlanmış olan odada biri, erkek mescidine, diğeri kadın mescidine açılan iki pencere bulunmaktadır. Seyyid Dede'nin mezarı, yaklaşık iki m. uzunluğunda olup üzeri, yeşil renkli örtülerle kapatılmıştır. Seyyid Dede'nin kimliği ve ne zaman yaşadığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ziyarete genellikle Çarşamba günleri kadınlar, şifa amaçlı veya dilek tutma amaçlı gitmektedir. Ziyaretin daha çok akıl hastalarına ve felçli hastalara şifa verdiğine inanılır. Bu hastalar, yakınlarının yardımı ile mezarın etrafında üç veya yedi defa döndükten sonra mezarın yanında 1-2 saat yatarlar. Hasta, mezarın yanında yatığı esnada beyaz sakallı ve beyaz elbiseli bir piri fani olarak tasvir edilen Seyyid Dede'yi rüyasında görürse, hastanın iyileşeceğine inanılır. Diğer taraftan evlenmek isteyen kızlar ile çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, dua edip dilekte bulunduktan sonra dileklerinin kabul olması için, türbenin doğu ve batısında bulunan

pencerelerin korkuluklarına çaput bağlar veya mezarın üzerine tespih, oya ve dileklerin yazılı olduğu kağıtlar bırakırlar. Dilekte bulunan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olup olmayacağını anlamak için türbe duvarına çamur atarlar. Duvara atılan çamur yapışırsa, dileğin kabul olacağına, aksi durumda ise, dileğin kabul olmayacağına inanılır. Ziyarete gittikten sonra iyileştiğine veya dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, daha sonraki bir dönemde türbede kurban kesip yemek yaparlar. Bu ziyaretteki kurban kesme anlayışına göre, farklı amaçlarla ziyarete giden ve kurban kesme anında burada bulunan tüm ziyaretçilerin, kesilen kurbanın etinden yemeleri gerektiğine, aksi halde kesilen kurbanın kabul olmayacağına inanılır. Ziyaretçiler, mekandan ayrılmadan önce mezarın üzerindeki bezlerden bir parça veya türbenin toprağından biraz alırlar. Alınan bezi veya toprağı yanında taşıyan kişilerin, olması muhtemel kaza ve belalardan korunacaklarına inanılmaktadır.

Şıh Muhammed Ziyareti ilçeye 29 km. mesafede bulunan *Aşağıgöklü* köyünün Kantarma mezraının iki km. güneyinde bulunur. Etrafı, 1,5 m. yüksekliğinde duvarla çevrilmiş olan ziyarete giriş, kuzey tarafta bulunan bir kapı aralığı ile sağlanmaktadır. Ziyaret avlusu içerisinde, Şıh Muhammed'in mezarından başka dört mezar daha bulunmaktadır. Şıh Muhammed'e ait mezar, yaklaşık iki m. uzunluğunda olup, beton malzemeden inşa edilmiştir. Şıh Muhammed'in ne zaman yaşadığı ve kim olduğuna dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

Ziyarete genellikle Çarşamba ve Cuma günleri kadınlar gitmektedir. Ziyarete romatizma hastalığı başta olmak üzere birçok hastalığın şifası için gidilmektedir. Mezarın üzerinde bulunan iki kg. ağırlığındaki yuvarlak siyah renkli taşı, ağrıyan yerlerine süren hasta ziyaretçiler, mezarın batısında bulunan ocaktan aldıkları toprağı hem yemekte, hem de sulandırarak içmektedirler. Söz konusu ziyaretçilerin böylece yakalanmış oldukları hastalıktan kurtulacağına inanılır. Evlenmek isteyen genç kızlar ile çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, dua edip dilek tuttuktan sonra dileklerinin kabul olması için, ziyaretin doğusunda bulunan dut ve dağdağan ağaçlarına çaput bağlarlar. Bütün bunların akabinde, ziyaret yerinde kesilen tavuk veya horoz, o anda ziyarette bulunan diğer ziyaretçilerle birlikte yenir ve dileklerin gerçekleşmesi için topluca dua edilir. Topluca yenilen yemek ve yapılan duadan sonra, ziyarete giden kimseler, yanlarında getirdikleri pasta, şeker ve çikolatayı o anda ziyarette bulunan çocuklara dağıtır.

İlkbahar ayları geldiğinde yılın bereketli geçmesi amacıyla çobanlar, sürülerini ziyaretin etrafında yedi defa döndürdükten sonra meraya çıkarırlar.

Harran Evliyaları

Anlatılır ki, Harran, Hz. Adem (a.s.)'in Hindistan'dan göç ederek gelip çiftçilik yaptığı bereketli ovadır. Harran, Nuh Tufanı'ndan sonra kurulan ilk şehirlerden biridir. Harran, Hz. İbrahim (a.s.)'in büyük dedesinin ve amcasının adıdır. Harran, Hz. İbrahim (a.s.)'in amcalarının ve eşi Sare'nin yurdudur. Harran, Hz. İbrahim (a.s.)'in ateşten kurtulunca sığındığı ve bir süre ikamet ettiği şehirdir. Harran, Hz. İbrahim (a.s.)'in Filistin'de vefat etmeden önce oğlu İshak (a.s.)'ı evlenmek üzere gönderdiği ve Hz. İshak (a.s.)'ın baba vasiyetine uyup gelip yerleştiği ve dayısı kızı ile evlendiği ata yurdudur. Harran, Hz. Yakub (a.s.)'un Ken'an ilinde iken kardeşi İs'in katletme girişiminden kaçarak, Hz. İshak (a.s.)'ın vasiyetiyle gelip yerleştiği yurttur. Harran, Hz. Yusuf (a.s.)'un doğduğu şehirdir. Harran, Hz. Şu'ayb (a.s.)'ın yurdudur. Harran, Hz. Musa (a.s.)'nın Firavun'un zulmünden kaçtıktan sonra yerleştiği şehirdir (Şu'ayb Şehri). Harran, Hz Eyyûb (a.s.)'un yaşadığı ve defn edildiği bölgedir (Şanlıurfa ve Eyyûb Nebi Köyü). Harran, Hz. Elyesa (a.s.)'nın bir süre yaşadığı beldedir (Eyyûb Nebi Köyü). Harran, Şeyh Yahya Hayat El- Harrani (k.s.)'nin, 12 imamdan İmam Bakır'ın yaşadığı ve defnedildiği (İmam Bakır Köyü) tarihi şehirdir.

Rivayete göre Tufandan sonra yeryüzünde tesis edilen ilk şehir olup Nûh peygamberin torunlarından Kaynan tarafından kurulmuştu[153]. Ur şehrinde doğan Hz. İbrahim peygamber Filistin'e gitmeden önce bu şehirde oturmuştu ve burada adını taşıyan bir mescidle onun otururken yaslandığı söylenen bir taş vardı. Bazı kaynaklara göre, "Ben rabbime hicret ediyorum" (el-Ankebût 29/ 26) ve, "Biz onu ve Lût'u kurtararak alemler için mübarek kıldığımız yere ulaştırdık" (el-Enbiya 21/71) mealindeki ayetlerle kastedilen yer Harran'dır. Ay tanrısı Sin'in kült merkezi oluşuyla Eski Çağda önemli bir merkez olan şehir aynı zamanda Asur devletinin son başkenti oluşuyla da dikkat çekicidir[154]. Urfa'nın başlıca Hıristiyan merkezlerinden biri haline gelmesine karşılık Harran, putperest Helenizm kültürünün bölgedeki en önemli merkezi olmaya devam eder. Bu sebeple kilise babaları şehre putperest şehri anlamına gelen 'Helenopolis' derlerdi. İslamiyet'in ortaya çıkışı sırasında Harran Sasaniler'in elindeydi, ancak 627 yılında Herakleios Sasaniler'i yenerek bölgeyi Bizans'a bağladı; müslüman fatihler bölgeye geldiklerinde şehir Bizans hakimiyetinde bulunuyordu.

Harran Hz. Ömer devrinde İyaz b. Ganm tarafından fethedildi (640) ve şehrin putperestlere ait Sin Mabedi camiye çevrildi. Harran idari bakımdan el-Cezire

---

[153] Harran. Ramazan Şeşen. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 16

[154] Aynur Özfırat. Harran Tarihi (Başlangıcından Yeni Babil Döneminin Sonuna Kadar). Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 1988

valiliğine bağlandı. Emevi Halifesi I. Velid kardeşi Mesleme'yi Kınnesrin-el-Cezire valiliğine getirdi (90/709). Mesleme eyaletin merkezini Kınnesrin'den Harran'a taşıdı ve burada bir saray yaptırdı.

Ömer b. Abdülaziz (ö. 720), babasının Mısır valisi olduğu sıralarda tanıştığı İskenderiye Okulu mensubu bir tabibi halife olduğu zaman Harran'da görevlendirmek suretiyle İslam dünyasında ilk tıp okulunu burada açmıştı[155]. Bu okulun açılışından sonra Harran'da tıbbın kesintisiz olarak tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Bir iki asır sonra Harranlı tabipler İslam dünyasının en ünlü hastanelerinde çalışmaya başlamışlardı. Endülüs tıbbının gelişmesine dahi Harranlı tabiplerin önemli katkıları olmuştur. Şüphesiz tıp tarihinin en önemli doktorlarından birisi, tıpla ilgili elliye yakın tercüme ve telif eseri bulunan Sabit b. Kurra'dır (ö. 974). 1184 yılında Harran'ı ziyaret eden meşhur seyyah İbn Cübeyr, Şam'da iki, Hama, Halep ve Nusaybin'de birer hastaneye rastladığını söylerken, Harran'da iki hastane olduğunu kaydeder.

Müslümanların, putperestlerin ve hıristiyanların karışık olarak yaşadıkları bu şehirde Mervan 10 milyon dirhem sarfederek bir valilik sarayı yaptırdı. Şehrin büyük camiini yeniletti. Bu caminin harabeleri halen mevcuttur. Bölgede kanallar açtırarak ziraat ve ticareti geliştirdi. Onun devrinde el-Cezire bölgesi ve merkezi olan Harran en parlak dönemlerinden birini yaşadı;

---

155 Ali Bakkal. Harran Tıp Okulu

devletin en çok vergi ödeyen vilayeti haline geldi. II. Mervan'ın halifeliği zamanında Harran Emevi Devleti'nin başşehri oldu.

963 yılında Harran halkı Hibetullah'ın tüccarlara haksız vergiler koyması üzerine isyan etti. Seyfüddevle bu isyanı bastırdı ve ceza olarak tüccarlardan 1.000.000 dirhem müsadere etti. Nümeyriler'in valilerinden Yahya b. Şatır 1077 yılı civarında şehirde Sabiiler'e ait son mabedi yıktırdı. Bundan sonra Harran'da putperest kalmadı.

7 Mayıs 1104 tarihinde Harran'ın güneyindeki Belih ırmağı kıyısında yapılan savaşta Franklar ağır bir yenilgiye uğradılar. Alınan esirler arasında Urfa Kontu Baudouin du Bourg ile Tel Başir Kontu Joscelin de Courtenay da vardı. Haçlılar'ın büyük baskısı altındaki Harran Musul Atabegliği'ne (Zengiler) bağlandı. Nûreddin Zengi Harran'ı tahkim etti. 1114 ve 1157 yıllarında meydana gelen zelzelelerde tahrip olan şehri imar etti. 1170'ten itibaren sık sık el değiştiren Harran 1182 yılında Eyyûbiler'in hakimiyetine girdi. Selahaddin-i Eyyûbi, 1183 yılı kış aylarını ve ağır bir hastalığa yakalandığı 1185-1186 yılları kış mevsimini Harran'da geçirdi. Burasını el-Cezire ile Musul bölgelerinin zaptında üs haline getirdi. 18-20 Haziran 1184 günleri Harran'da kalan seyyah İbn Cübeyr şehrin surları, büyük camii, kapalı çarşıları, cami ve medreseleri, hamamları, halkının hayırseverliği hakkında çeşitli bilgiler verir.

Tarihi Harran Şehri, 12 m. yüksekliğinde, 5 m. eninde ve 4 km. uzunluğunda surla çevrilidir. Günümüzden 800 yıl önce Moğol istilası ile birlikte yerle bir edilen bu şehre, sekiz kapıdan (Rakka Kapı, Niyar Kapı, Feddan Kapı, Yezit Kapı, Büyük Kapı (Halep Kapı), Küçük Kapı, Gizli Kapı, Su Kapı) girilmekteydi. A. Chesney ilk defa Halep kapısı'nın gravürünü 1850 yılında çizerek yayınlar. Şehrin kapıları sabah namazında dua ile açılır, yatsı namazlarından sonra da dua ile kapatılırdı. Şehir surunun dışında hanlar ve hamamlar vardı. İnsanlar şehre girmeden önce bu mekanlarda konaklar, dinlenir, yıkanır ve temiz elbiselerini giyerek şehre saygı ile girerlerdi.

Harran Kalesi, şehrin güneydoğusunda şehir suruna bitişik olarak inşa edilmiştir. İslami kaynaklarda kalenin yerinde bir Sabii tapınağının bulunduğundan bahsedilir. Emevi halifesi II. Mervan'ın 10 milyon dirhem altın harcayarak yaptırdığı sarayın, kalenin esasını oluşturduğu tahmin edilmektedir. 90x130 metre boyutlarındaki kale üç katlıdır. Düzensiz dikdörtgen planındaki kalenin dört köşesinde onikigen birer kule bulunmaktadır.

Harran'ın 26 km. güneydoğusundaki Göktaş köyünde bulunan Han El-Ba'rur, Eyyubiler dönemine tarihlenmektedir. Tektek Dağları olarak anılan dağlık bölgede Harran-Bağdat yolu güzergahında bulunan kervansaray; mescit, muhafız odası, ahırlar, hamam ve yazlık odalardan oluşmaktadır. Yapı, Anadolu Selçuklu kervansaraylarının tüm özelliklerini taşımaktadır.

43.30x44.80 metre ölçülerinde kareye yakın bir avluyu çevreleyen kervansarayın biri kuzeyde, diğeri de batıda olmak üzere iki kitabesi bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerindeki kitabeden anlaşıldığına göre kervansaray, İsa oğlu İmad oğlu Hacı Hüsameddin Ali Bey tarafından 1219 tarihlerinde yaptırılmıştır. Hanın ismi olan "Ba‘rur" kelimesi Arapça'da "Keçi gübresi" anlamındadır. Rivayete göre, hanı yaptıran kişi, burayı kuru üzümle doldurmuş, yoldan geçen veya kervansarayda konaklayan misafirlerine ikram edermiş. Geleceğe dönük olarak "Benden sonra gelenler burayı keçi gübresi ile dolduracaklardır." demiştir. Yapı, Moğol istilasından sonra harap hale gelmiş ve yerli halk tarafından uzun yıllar ahır olarak kullanılmıştır.

Çimdin Kale Şanlıurfa-Viranşehir karayolunun 61. Km. sinden güneye saparak dokuz km. lik bir mesafeden sonra ulaşılan tarihi bir kaledir. Etrafı derin savunma hendeği ile çevrili bu kalenin, Eyyubiler döneminde (XIII. Yüzyıl) yapıldığı tahmin edilmektedir. Yapıda bir türbe mevcuttur. Türbe kitabesinde Peygamber soyundan İbrahim oğlu **Mesut Ali**’nin kabri olduğu yazılıdır. Çimdin kalenin batıdaki girişi altında büyük mağaralar yer alır. Memlükler döneminde restore edilen kale üzerinde bir de su kuyusu bulunur.

Soğmatar'ın 29 km. kuzeyinde yer alan Büyük Senem, Mığar köyündeki mevcut mimari kalıntılar ve kayadan oyma yapılar, burasının Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Köy içersindeki tepe üzerinde yer alan,

kesme taşlardan yapılmış üç katlı anıtsal yapının bir manastır ya da saray kalıntısı olduğu tahmin edilmektedir. Senem Mağara yapılarını V. Yüzyıl başlarına tarihlemek mümkündür. Bu anıtsal yapının kuzeyinde, kayalara oyulmuş kiliseler yer almaktadır. Bu kiliselerden birinin kayadan oyulmuş saçağına (sundurma) V. Yüzyıl Bizans Sanatı özelliklerini yansıtan haç motifleri, antrolac'lar (düğümler), hayat ağacı motifleri, baklava dilimleri, bir vazodan çıkan üzüm salkımlı asma dalları ve simetrik kuş motifleri işlenmiştir. Süslemeli bu saçağın doğusuna bitişik büyük bir kaya mezarı yer almakta, ayrıca üç katlı anıtsal yapı ile kaya kilise arasındaki kayalık zeminde, tahrip edilmiş kaya mezarları dikkati çekmektedir. Senem Mağara'nın bölgedeki Hıristiyan Süryanilerin önemli merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

XIII. Yüzyılın ikinci yarısında Moğollar (İlhanlılar) şehri ellerinde tutamayacaklarını anlayınca şehrin zenginliklerini, ustalarını Mardin ve Musul'a götürürler, şehri ve camisini tahrip ederler, şehrin kapılarını taşla örerler. Böylece Harran, XIII-XIV. Yüzyıllarda etraftaki göçebeler tarafından işgal edilip bir köy haline getirilir. 1516 yılında Osmanlılar Mercidabık Muharebesi'nden sonra bölgeyi Memlükler'den alırlar. 1518 tarihli tapu tahrir defterlerinde Harran bir köy olarak gösterilmekte ve Urfa mirlivasının hasları arasında sayılmaktadır. O dönemde elli iki haneden meydana gelen Harran'ın nüfusu 250 ile 280 kişi arasındadır. XVII. Yüzyılın ortalarında ise Evliya Çelebi burasını,

"Şehir harap, evler toprak olup kalesinde insanoğlu kalmamıştır. Ancak kargir camileri, han ve hamamları kalıp diğer harap evler içerisinde çöl Arapları kışlamaktadır", cümleleriyle anlatmaktadır.

Cumhuriyet devrinde Harran Urfa vilayetinin Akçakale ilçesine bağlı bir köydür. 1987 yılında çıkarılan bir kanunla Harran, tarihi ehemmiyeti ve Güneydoğu Anadolu Projesi ile (GAP) kazanacağı önem göz önüne alınarak ilçe merkezi haline getirilir. Bugün Harran harabe halinde olup üstü toprak kubbeli evleriyle dikkati çeker.

Harran bilim tarihinde önemli bir yeri olan eski merkezlerden biridir. Buradan yetişen matematikçiler, filozoflar, tabipler, astronomlar, Abbasiler'in ilk döneminde tercüme ve telif hareketinde önemli rol oynamışlardır. Harran, Selçuklular'dan itibaren Hanbeli mezhebinin en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Buradan pek çok Hanbeli fakihi ve hadis alimi çıkmıştır; bunların en önemlisi Takıyyüddin İbn Teymiyye (1263-1328)'dir[156]. Harran'da 200'ün üzerinde meşhur alim yetişmiştir, ki bunların arasında 20'si profesör düzeyinde olan kadın alimler bulunmaktadır.

Harran ilçesi Şanlıurfa Merkez ilçeden sonra en çok tescilli kültür varlığının bulunduğu ilçedir. Harran ören yeri, surları, sur kapıları, kentin güneydoğusunda yer alan iç kale, kent merkezine yakın höyük ve höyüğün

---

156 Esra İlhan. Erken Dönem Eğitim Tarihinde Harran Okulu. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi. 2009

kuzey eteğinde bulunan Ulu Cami, 33 m. 30 cm. yüksekliğindeki minaresi ve dünyada benzeri olmayan konik evleri önemli kültür varlıklarındandır. İlçede çok sayıda türbe ve Paleolitik döneme ait mağaralar bulunmaktadır. Harran Höyüğü'nde yapılan kazılarda, M.Ö. 5000'li yıllara; Halaf devrine tarihlenen buluntular, Eski Tunç devrine ait buluntular, Eski Asur dönemine ait buluntular, M.Ö. VI. Yüzyıla tarihlenen Kral Nabunaid'den ve Sin mabedinden bahseden çivi yazılı pişmiş toprak tablet ve adak kitabeleri bulunmuştur. Harran'a 38 km. uzaklıkta bulunan Şuayb Antik Kenti, Geç Roma dönemine (M.S. 4-5. Yüzyıl) tarihlenen bir yerleşim yeridir. Efes'i andıran mimarisinden dolayı Güneydoğunun Efes'i olarak da tanımlanır. Şuayb Peygamber'in buradaki bir mağarayı ev ve ibadethane olarak kullandığı rivayet edilir.

Günümüze sadece minaresinin bir kısmı ile harime ait temelleri ulaşan Harran Ulucamiinin yerinde daha önce Ay Mabedi'nin (Sin Tapınağı) bulunduğu bilinmektedir[157]. Şehrin Hz. Ömer döneminde 640 yılında İyaz b. Ganm tarafından fethedilmesinin ardından camiye dönüştürülen yapı Firdevs Camii olarak da anılmıştır. Halife II. Mervan zamanında onarım geçiren ve artan müslüman nüfusun ihtiyacını karşılayacak şekilde büyütülen caminin minaresi de muhtemelen bu tamirat esnasında eklenmiştir. Ayrıca şehri egemenlik alanına

---

[157] Harran Ulucamii. İsmail Orman. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 42

katan Zengi Sultanı Nûreddin Mahmud (1118-1174) camiyi genişletmiş ve süslemelerini yeniletmiştir. Bu tamirin tamamlanmasına işaret eden 1174 tarihli kitabe revak kısmındaki bir sütun başlığına işlenmiştir. Çeşitli zamanlarda yapılan kazılar sonucunda yapının revaklı avlusu ile birlikte 104×107 m. ebadında kareye yakın bir planı olduğu anlaşılmıştır. Kazılar sırasında yapının girişlerinde Nabonid döneminden (M.Ö. V. Yüzyıl) kalma, ay tanrısı Sin ile güneş tanrısı Şamas'ı temsil ettiği kabul edilen rölyeflere rastlanmıştır.

Mihraba paralel dört neften meydana geldiği anlaşılan yapıda nefleri ayıran kemerlerin farklı tarzda taşıyıcılara sahip bulunduğu görülmektedir. Birinci ve ikinci nefler üslûp birliği içindedir. İlk iki nefin üst örtüleri diğerlerine göre daha aşağıdadır. Bu iki nef arasındaki asma dalı ve yapraklı motiflerle süslü sütunlar günümüzde Şanlıurfa Müzesi'ndedir. Bundan dolayı yapının ilk başta iki nefli olarak tasarlandığı tahmin edilmektedir. Üçüncü nefte çift sütun ve köşeli taşıyıcılar atlamalı biçimde ele alınmıştır. Dördüncü nefte diğerlerinden farklı bir döşemenin kullanılması, Nûreddin Mahmud'un burada genişletme yaptırdığını düşündürmektedir. Revaklı avluyu harime bağlayan orta akstaki kapı üzerinde abidevi bir kemer yer almaktadır. Mihrabı giriş aksına göre batıya kaymış olan yapıda harime geçişi sağlayan önü merdivenli toplam on dokuz kapının varlığı anlaşılmaktadır. Mihrabın yanındaki kapı kıble duvarına bitişik odalarla bağlantılıdır. Nûreddin Mahmud'un yaptırdığı revaklı avlu ortasında

Anadolu'nun en eski şadırvanı sayılan sekizgen planlı, fıskıyeli havuzlu bir şadırvan mevcuttur. Havuzun köşelerindeki sütunların kaide izleri evvelce üstünün örtülü olduğunu göstermektedir. Avlunun doğu ve kuzey duvarları dışında tesbit edilen tuğla duvarlı küçük odalardan meydana gelen yapı muhtemelen medresedir. Caminin kuzey duvarına bitişik durumda Halife II. Mervan'ın yaptırdığı düşünülen minare bulunmaktadır. 5,20 × 5,20 m. ölçüsünde kesme taştan kare gövdeli minarenin yüksekliği 33 metredir ve şerefeden yukarısı yıkıktır, üst kısımdaki 11 metrelik bölümü tuğladan yapılmıştır.

Me'mûn, 830'da Bizans'a karşı çıktığı hayatının son seferi sırasında Harran'a uğradığı zaman kendisini karşılayanlar arasında özel giysileri ve saç tipleriyle dikkat çeken paganist Harraniler de vardı[158]. Me'mûn onlara kim olduklarını sorunca, cizye hukukuna tabi Harraniler olduklarını söylediler; ancak bu cevabın Me'mûn'u tatmin etmemesi onları telaşlandırdı. Me'mûn, Harraniler'den ya müslüman olmalarını veya cizye karşılığında İslam devletinde yaşama hakkından faydalanabilmeleri için Allah'ın Kur'an'da isimlerini andığı dini gruplardan birine girmelerini istedi; aksi takdirde Bizans seferinden döndüğünde hepsini cezalandıracağını bildirdi. Bunun üzerine Harraniler'den bir kısmı hıristiyan, bir kısmı da müslüman oldu; kalanlar

---

[158] HARRÂNÎLER. Şinasi Gündüz. TDV İslam Ansiklopedisi. 1997, cilt.16

ise o sırada Güney Mezopotamya'da yaşayan ve dışa kapalı bir cemaat yapısına sahip olduklarından fazla dikkati çekmeyen Sabiiler'in adını benimseyerek bundan sonra Harranlı Sabiiler ismiyle anılmaya başlandılar. Bu bilgiler Harraniler'in, Me'mûn'un ağır tehdidi karşısında bir kurtuluş yolu olarak gördükleri zimmilik statüsünü devam ettirebilmek için Sabii ismine sığındıklarını açıkça göstermektedir.

Harran'ın tarihte bilinen en erken dönemlerinden Moğollarca yerle bir edildiği XIII. Yüzyıla kadar, ay tanrısı Sin liderliğindeki yıldız ve gezegen kültüne dayalı paganist dini yapılarını devam ettiren Harraniler tarih boyunca eski Mezopotamya politeizmine bağlı kaldılar. Uzun zaman hakimiyetleri altında yaşadıkları Asur ve Babilliler'in yıldız ve gezegenleri temsil eden tanrılar kültü, Harraniler'in inanç sistemlerinin merkezini oluşturdu. Harran'ın VII. Yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle İslam kültürünün etkisi altına giren Harraniler'in inanç sisteminde Sin hala tanrılar sisteminin zirvesindeydi. Abbasiler döneminde yaşayan ünlü İslam hukukçusu Ebû Yûsuf Harran'dan bahsederken buranın halkının Nabatiler (Süryanice konuşan yerli halk) ve Rumlar'dan oluştuğunu söyler. Ortaçağ Harranileri'nin inançlarında Hermes, Agathodaimon, Asklanyus (Asclepius), Solon, Pisagor ve Eflatun gibi eski Yunan kültüründe önemli yere sahip filozof veya mitolojik şahsiyetlerin peygamber olarak kabul edilmesi de Yunan kültürünün Harraniler üzerindeki tesirini göstermektedir. Şehristani'ye göre

ölümden sonraki hayata inanmayan Harraniler tenasühü kabul etmektedirler. İbnü'n-Nedim ve Şehristani onların abdest alıp günde üç vakit namaz kıldıklarını kaydederler.

IX. Yüzyıldan itibaren onlara inanç ve ibadetlerini serbestçe yapma imkanı tanınır. Bu dönemden başlayarak Harraniler'den birçok kişi İslam coğrafyasının başlıca şehirlerinde ün kazanır ve çeşitli İslam devletlerinde tıptan edebiyata, astronomiden tercüme faaliyetine kadar pek çok alanda parlak başarılar sergilerler. Mensup olduğu Harran paganizmi konusunda bazı teolojik görüş farklılıkları sebebiyle Harran'ı terkedip Bağdat'a göç eden ve orada tıp, felsefe gibi alanlardaki çalışmaları ve çeşitli dillerden Arapça'ya yaptığı çevirilerle tanınan Sabit b. Kurre (821-901), tıp ve tarih alanlarında ün kazanan Sabit b. Sinan (ö. 976), edebiyatçı Ebû İshak es-Sabi İbrahim b. Hilal (ö. 994), halifelerin saraylarına kabul edilmiş olan çok sayıdaki ünlü Harrani'den birkaçıdır. Bunlardan birçoğu zamanla kendi geleneksel dinlerini bırakarak müslüman olmuş; Sabit b. Kurre gibi bazıları ise bütün telkinlere rağmen paganist dinlerini terketmemiş, hatta zaman zaman yapılan münazaralarda hararetle paganizmin üstünlüğünü savunmuşlardır.

Harran'ın ihtişamlı günlerinin sonlarına doğru, 1242 yılında, vergilerin teftişi için şehre gönderilen tarihçi İzzeddin b. Şeddad'ın anlattığı Harran, İslam mimarisinin egemen olduğu mükemmel bir Arap

şehridir[159]. Gerek gelir düzeyi, gerekse sosyo-kültürel yapısı oldukça ileridir. Okulu, ticareti, çarşısı, sarayı, cami ve hamamları, mümbit tarım arazileri ve ürettiği ipek ile kültür, ticaret ve tarım şehrinin bütün özelliğini göstermektedir.

1890'larda ise şehir, Beni Zeyd kabilesinden hepsi de Arap olan 31.625 nüfusu ile 233 köyü olan, bir hamam, bir kale, bir kilise ve duvar yıkıntılarından ibaret olup Urfa kazasına bağlı bir nahiyedir[160].

İlçenin 20 km. kuzeyindeki Cabir el-Ensar (Yardımcı) köyünde Cabir b. Abdullah'a (Cabir el Ensar) atfedilen bir türbe (meşhed) ve yanında yine onun adını taşıyan bir cami bulunmaktadır. Aynı adla anılan köyde yer alan **Cabir el-Ensari** zaviyesinin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığına dair bir bilgi yoktur[161]. Sahabe-i Kiram'dan Cabir b. Abdillah b.Amr b. Harem el-Ensari (ö. 697) adına oluşturulmuş olan bu vakıf büyük bir ihtimalle Osmanlı döneminden öncesine ait olmalıdır. 1856 yılına ait bir belgede, Cabir el-Ensari köyünün arazisi ile Kubbe Mescidi köyünün arazisinin Cabir el-Ensari zaviyesi vakfı olduğu belirtilmiştir. Bu köylerin arazisi zaviyenin giderlerinin karşılanması için sarf edilmektedir. Zaviyenin giderlerinden fazlası, zaviyenin imarına harcanacaktır. Her iki köy arazisi de gelirin

---

159 Şehre Dışardan bakmak. Mehmet Kurtoğlu. Türk Yurdu. Haziran 2013. Cilt. 33. Sayı 310

160 V. Cuinet. Cilt 2. Sh 263

161 Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

dörtte bir hissesinin zaviyeye verilmesi kaydıyla Hüseyin Ağa adında birinin uhdesine verilmiştir.

Mihrap duvarı boyunca üç kubbe ile örtülü olan caminin doğusuna dördüncü bir kubbeli mekanla türbe eklenmiştir. Türbenin kuzey cephesi pencere pahlarındaki altı şeritli örgü motifi, çevresindeki kesişen daireler arasına yerleştirilmiş palmet ve lotüslerden oluşan bordür, portal üzerinde aşağıya sarkar vaziyetteki sapları örgülü palmet dizileri Şanlıurfa mimarisi taş süsleme sanatı içerisinde tek örnek olmaları bakımından önem taşımaktadır.

Cabir el-Ensar'ın hicretten 16 yıl önce 607 yılında Medine'de doğduğu, 697 yılında yine Medine'de vefat ettiği kaynaklarda kayıtlıdır. Peygamber Efendimiz ile birlikte bir çok savaşa katılan, Hz. Peygamberin vefatından sonra Şam'ın fethinde bulunduğu bilinen Cabir b. Abdullah'ın Hz. Ömer zamanında Harran ve Urfa'nın fethine katıldığı ve İmam Bakır Hazretleri gibi şehit düşen bir uzvunun gömüldüğü yere bu türbenin (meşhed) ve caminin yapıldığı söylenmektedir.

İmam Bakır türbe ve camiinin orijinal şeklinin bozulmuş olmasına rağmen Cabir el-Ensar türbe ve camii orijinal şeklini muhafaza etmekte olup 1992 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce restore ettirilmiştir.

Harran'ın üç km. kuzey doğusundaki İmam Bakır köyünde, Oniki İmam'dan beşincisi olan Ebu Cafer İmam Muhammed Bakır (676-743)'a atfedilen bir türbe ve yanında yine onun adını taşıyan bir cami bulunmaktadır.

Hz. Ömer zamanında Urfa ve Harran'ın fethine katılan (miladi 639) Ebu Cafer İmam Muhammed'in şehit düşen parmağının buraya gömülerek üzerine türbenin (meşhed) yapıldığı ve köye "İmam Bakır" adı verildiği söylenilmektedir. Türbenin batısına bitişik bir de cami bulunmaktadır. Kitabesi bulunmayan her iki yapı son yıllarda betonarme bir şekilde genişletilerek orijinalliğini kaybetmiştir.

Caminin yanındaki mezarlıkta bulunan bazı şahideler üzerindeki yazı ve süslemeler, Harran'ın doğu surları dışındaki tarihi mezarlıkta bulunan şahidelerle aynı özellikleri taşımaktadır.

Giriş bölümü ve mezarın bulunduğu oda olmak üzere iki bölümden oluşan İmam Bakır türbesine, güney tarafta bulunan demir parmaklıklı bir kapı ile giriş sağlanmıştır. Üzeri, yeşil renkli bir kubbe ile kapatılmış olan türbenin kubbe kasnağında içeriyi aydınlatmak üzere konulmuş altı pencere bulunmaktadır. İmam Bakır isimli kişiye veya bir uzvuna ait olduğuna inanılan mezarın üzeri, ayet yazılı olan yeşil renkli örtü ile kapatılmıştır.

Kaynaklarda, anne ve baba tarafından Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma'nın torunu olan İmam Bakır'ın ilim, irfan ve takvasıyla herkesin sevgisini kazanmış on iki imamın beşincisi olduğundan bahsedilir. Asıl adı Ebu Cafer İmam Muhammed olduğu ve geniş ilim sahibi olmasından dolayı kendisine "Bakır" lakabı verildiği rivayet edilir. Miladi 676 (H. 57) yılında Medine'de doğan İmam Bakır, bir kaynağa göre, "721 (H. 103) yılında Hamime'de vefat eder ve Medine'deki

Cennet-ül Baki olarak adlandırılan birçok sahabenin de gömülü olduğu mezarlığa defnedilir”. Diğer bir kaynağa göre ise, 733 (H. 114) yılında Medine’de vefat eder ve babasının yanına defnedilir. Bununla birlikte Hz. Ömer döneminde, Urfa ve Harran’a yapılan seferlere katılan İmam Bakır’ın savaş esnasında günümüzde türbenin bulunduğu yerde parmağının koptuğu ve bunun üzerine buraya adı geçen türbenin inşa edildiği de rivayet edilmiştir. “Hz. Muhammed’in, Cabir b. Abdullah ile kendisine selam gönderdiği rivayet edilen” İmam Bakır’ın, hayatta iken keramet gösterdiği gibi, ölümünden sonra da keramet gösterdiğinden yörede bahsedilir. Ölümünden sonra gösterdiğine inanılan bir kerameti şöyledir. “Yörenin zenginleri, kendi tarlalarını ortaklık usulüyle ekmek isteyenlere verir ve hasat mevsimi geldiğinde de elde edilen mahsulü paylaşırlar. Yine bir yıl fakir bir köylü, ortaklık usulü ile bir zenginin tarlasını eker. Ekinin sulamasını ve diğer bakımlarını yapan fakir köylü, nihayet hasat mevsimi gelince mahsulü biçer ve harman eder. Harmandan bir şey çalınırsa belli olsun diye, harmanların etrafını mühürleyen zengin kişi sabah geldiğinde mühürlerin bozulmuş olduğunu görür ve tarlasını eken fakir köylüden şüphelenir. Fakir, kendisi hakkında oluşan şüphenin yersiz olduğunu söylese de; zengin kişi, ona inanmaz. Başına gelen olaya dayanamayan fakir köylü, İmam Bakır ziyaretine gider ve kendini bu olaydan kurtarması için dua eder. O akşam yine harmanın etrafını mühürleyen zengin kişi, sabah geldiğinde mührü yine

bozulmuş halde bulur. Olayı kimin yaptığını net olarak anlamak için harmanın etrafında dolaşıp delil arayan zengin ortak, harmanın üzerinde ölü bir tavşan bulur. Bunun üzerine mührü fakir ortağın değil tavşanın bozduğu anlaşılır. İmam Bakır ziyaretine başvuran köylü, başına gelen olaydan alnının akıyla çıkar.

Ziyarete daha çok Pazar ve bayram günleri kadınlar gitmektedir. Türbeye şifa amaçlı ve dilek tutma amaçlı gidilmektedir. Felç başta olmak üzere her türlü hastalığa şifa olduğuna inanılan ziyarette, namaz kılıp dua eden ziyaretçiler, belli bir süre türbede yatarlar. Akabinde, ellerinde şifa olduğuna inanılan İmam Bakır köyü halkından herhangi bir kişiye, ağrıyan yerlerini ovduran hastaların, iyileşeceğine inanılır. Bunun yanında evlenmek veya çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçilerin dilek tutma amaçlı gittikleri türbede, dua edip dilekte bulunduktan sonra dileklerinin kabul olması için türbenin giriş kapısına ip veya çaput bağladıkları gözlemlenmektedir.

Türbeye gittikten sonra dileğinin kabul olduğuna veya hastalığının iyileştiğine inanan ziyaretçiler, tekrar türbeye gelip burada tavuk, horoz veya koyun kurban ederek yemek yaparlar. Pişirilen yemek, köy halkı ve o anda ziyarette bulunanlarla birlikte yenilir.

Ziyaretle ilgili yapılan başka bir uygulama ise, İmam Bakır ziyareti üzerine yemin etme geleneğidir. Yörede ikamet eden bir kişinin malına veya mahsulüne zarar gelir de kimin zarar verdiğini bilenler veya bildiği sanılan kişiler, bildiklerini söylemezler ise, o zaman bu

şahıslar ziyarete götürülür ve burada yemin etmesi istenir. Konu ile ilgili bilgisi olan kişiler, ziyaretin kendilerine çarpacağından korkarak bildiklerini anlatırlar. Yörede, ziyaret üzerine yemin etme geleneği çerçevesinde şöyle bir olay anlatılır. Köylünün birinin evinden bazı eşyaları çalınır. Komşularıyla istişare eden mal sahibinin, bu olayı yapması muhtemel bir kişi üzerinde şüpheleri yoğunlaşır. Adamı bulan mal sahibi, bu adama hırsızlık yaptığı isnadında bulunur ama adam hırsız olduğu iddiasını kabul etmez. Bunun üzerine mal sahibi, 'Öyle ise, gel! İmam Bakıra gidelim. Bu olayı senin yapmadığına dair ziyaret üzerine yemin et.' der. Hırsızlık yaptığı söylenen adam, bu teklifi kabul eder ve birlikte İmam Bakır köyüne doğru yola çıkarlar ama daha köye girmeden adı geçen adam ziyaretin korkusundan idrarını kaçırıverir ve olayı kendisinin yaptığını itiraf eder.

Ziyaretle ilgili son bir uygulama ise, yörede ölen kimselerin türbenin yanına gömülme vasiyetidir. Şayet ölen kişi, ziyaretin yanına gömülürse yanında yattığı zatın şefaatine nail olacağına inanılır. Bundan dolayı, sadece içerisinde türbenin bulunduğu İmam Bakır köyünün cenazeleri değil, civar köylerin de cenazeleri, küçük çocuklar hariç olmak üzere, buraya gömülmektedir.

Şeyh Casım Türbesi ilçeye 12 km. mesafede bulunan ve eski adı Hızan olan *Meydankapı* köyü mezarlığı içerisinde bulunmaktadır. Kesme taş malzeme kullanılarak sekizgen planlı bir şekilde inşa edilmiş olan

türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Girişi, kuzey tarafta bulunan kapı ile sağlanan türbenin içersini aydınlatmak için açılmış dört penceresi bulunmaktadır.

Türbe içerisinde bulunan iki mezardan, kuzeyde olanın Şeyh Casım'a, güneyde bulunanın ise, oğluna ait olduğuna inanılır. Şeyh Casım'ın mezarı, beton malzemeden yapılmış olup üzeri, yeşil renkli bezler ile örtülmüştür.

Yörede, Hz. Muhammed'in torunlarından biri olduğu rivayet edilen Şeyh Casım'ın, keramet sahibi bir kişi olduğundan bahsedilir. Şeyhin gösterdiğine inanılan kerametlerinden bir tanesi şöyledir. Şeyh Casım sahip olduğu birkaç devesi ile çalışarak hayatını idame ettirirken, bir gün şeyhin tek geçim kaynağı olan develeri çalınır. Bu işi yapan hırsızlar, develeri Suriye'ye götürürler. Hırsızlar, develerle birlikte Suriye topraklarına geçtiklerinde yaptıkları bu işte başarıya ulaştıklarına kanaat getirdikleri sırada olağanüstü bir şey olur ve develerden büyük bir ateş çıkar. Bu olaya şahit olan hırsızlar, korkudan develeri bırakıp kaçarlar. Bunun üzerine şeyhin develeri, ait oldukları yere geri dönerler.

Türbeye genellikle Cuma ve bayram günleri kadınlar gitmektedir. Ziyaretin daha çok akli dengesi bozuk olan hastalar ile psikolojik sorunu olan kimselere iyi geldiğine inanılır. Bu inanç sebebiyle yakınlarını şifa amaçlı ziyarete götüren kişiler, iki rekat namaz kılıp dua ettikten sonra mezarın yanında yatmakta olan hastalarını türbe içerisindeki siyah bir taş ile baştan ayağa kadar ovarlar. Akabinde, kendilerinde şifa olduğuna inanılan,

Meydankapı köyü halkından herhangi bir kişi, hastanın sırtına ve bacaklarına basmakta ve böylece hastanın iyileşeceğine inanılmaktadır.

Ziyaretçiler, türbeden ayrılmadan önce mezarların üzerinde bulunan ve Şeyh Casım'ın elbisesi olduğuna inanılan yeşil bezden, bir parça alarak gelecekte olması muhtemel kaza ve belalara karşı önlem almaya çalışırlar.

Şeyh Casum Türbesi ilçeye altı km. mesafede bulunan *Yayvandoruk* köyü Yünlüce Mezraı mezarlığı içerisinde bulunmaktadır. Kesme taş malzemeden, kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Girişi, kuzey tarafta bulunan kapı ile sağlanmış olan türbenin güneyinde ve batısında toplam dört penceresi bulunmaktadır. Kapının üzeri ve kenarları, kesme taş malzemeden işlemeli bordürlerle kaplanmıştır. Türbe içerisinde Şeyh Casum'un mezarından başka, bir mezar daha bulunmaktadır.

Şeyh Casum'un ahşap sandukasının üzeri, yeşil renkli örtü ve seccadelerle örtülüdür. Mezarın baş ve ayak uçlarında, Şeyh Casum'un adı ve şeceresinin kayıtlı olduğu iki mezar taşı bulunmaktadır.

Yörede, Şeyh İsa olarak da bilinen Şeyh Casum'un, ceylan başta olmakla üzere istediği hayvanın şekline girip, o hayvan sürüleri ile gezdiği anlatılmaktadır. Bunun yanında, kendine ait eşyaları insanların çalmasına izin vermediği söylenen ziyaretin, akrep ve yılan gibi ziyaretçilere zarar vermesi muhtemel hayvanları da, türbeye yaklaştırmadığına inanılır.

Türbeye genellikle Cuma günleri akıl hastaları şifa

amaçlı götürülür. Bu hastaların yakınları, namaz kılıp dua ettikten sonar, hasta, burada birkaç saat yatırılır. Mezarın yanında yatan hastanın başı ve gövdesi, yakınları tarafından ovularak şifa aranmaya devam edilir.

Üzerinde taşıyan kimseleri kazadan ve beladan koruyacağına inanılan, mezarın üzerindeki yeşil bezden bir parça alan ziyaretçiler, türbeden ayrılırlar.

Şeyh Hayat-i Harrani Türbesi Hayat-i Harrani Mahallesi, Hayat-i Harrani Cami'nin kuzeyinde yer alır. Türbe, üzeri iki kubbe ile kapatılmış hol ile mezarın bulunduğu oda olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Mezarın bir m. yüksekliğinde ahşap sandukasının üzeri, yeşil örtülerle bezenmiştir. Girişi, kuzey tarafta bulunan kapı ile sağlanmış olan türbede ikisi güneyde bulunan camiye; üçü ise, batı taraftan dışarıya açılan beş pencere bulunmaktadır.

Şeyhin künyesindeki Ensari nisbesi onun sahabe soyundan geldiğine inanıldığını gösterir[162]. Dindar bir kişi olduğu kaydedilen babası Kays'ın nerede ikamet ettiği bilinmemektedir. Şeyh Hayat'ın Harran'da elli yıl Hüseyin el-Bevari'nin zaviyesine giderek sohbetlerinde bulunduğu, namazlarını sürekli olarak cemaatle kıldığı rivayet edilir. İyi hali ve kerametleriyle tanınan Hayat b. Kays'ın, Sultan Nûreddin Zengi ve Selahaddin-i Eyyûbi (1138-1193) tarafından ziyaret edilmiş olması çağındaki şöhretini ve nüfuzunu göstermesi bakımından önemlidir.

[162] HARRÂNÎ, Hayât b. Kays. Süleyman Uludağ İslam Ans. Cilt.

Sultan Nûreddin'i Haçlılar'la savaşa teşvik etmiş, ona duacı olmuştur. Sultan Selahaddin'in de şeyhin kendisi için dua etmesini istemiş, ancak onun Musul üzerine yürümesi yönündeki tavsiyesini dinlemediğinden düzenlediği seferin sonuçsuz kalmış olduğu nakledilir. Harran'da adını taşıyan mescidin kıble tarafında inşa edilen zaviyesinde irşad faaliyetinde bulunan Hayat b. Kays bölgenin en çok saygı gösterilen şeyhi haline gelmiş ve çevresinde birçok mürid toplanmıştı. 1185'te vefat eden şeyhin türbesini ziyaret ve onunla teberrük etme geleneği günümüze kadar devam eder.

Şeyh Hayat'ın türbesi Harran'ın batısında ve surların dışında bulunmaktadır. İbn Cübeyr, Harran'ı ziyaret ettiği zaman burada bir mescid ve zaviye ile şeyhin oturduğu bir ev bulunduğunu söyler. Oğlu Ömer'in 1196'da yaptırdığı türbenin kitabesi M. van Berchem ve Rice gibi şarkiyatçılar tarafından yayımlanmıştır.

İbnü'l-İmad'ın "ulu şeyh" ve "ünlü veli" diye tanıttığı Şeyh Hayat'a göre temkinli bir sûfinin sahip olduğu marifet onun dindarlığını gölgelemez. Samimi bir mürid gevşeklik ve bıkkınlık göstermeden zikre devam eder. Gönlünde Allah korkusunun yer etmesini ve keşf ehlinin hallerini temaşa etmeyi isteyenler helal yemelidir. Yedikleri lokmaya dikkat etmeyenler vuslattan ve melekûtu temaşadan mahrum kalmışlardır. Şeyh Hayat, ibadete vesile olması gereken zühdün geçim yolu haline getirilmemesini ısrarla tavsiye ederdi. "Vefa, gaflet uykularından uyanmaktır, cümle gayelerin, bütün kainat

arzularından fariğ olmasıdır”[163].

Kaynaklarda Şeyh Hayat güler yüzlü, yumuşak huylu, cömert, gece ibadetine düşkün, inzivayı seven bir veli olarak tanıtılır. Ebü’l-Hasan el-Kureşi, Şeyh Hayat’ın Ma‘rûf-i Kerhi, Abdülkādir-i Geylani ve Akīl el-Menbici gibi ölümünden sonra da tasarruf sahibi olan dört veliden biri olduğunu söyler. Harran halkı bugün bile yağmur duasına çıktığı zaman onu vesile ederek Allah’tan rahmet istemektedir.

Kaynaklarda, asıl ismi Hayat bin Kays olarak geçen ve Harran’da doğup büyüdüğü için kendisine Harrani denilen bu kişinin evliya, alim, mutasavvıf olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca, Hz. İbrahim’in babası Azer’in de günümüzde Hayat-i Harrani türbesi olarak bilinen bu yere defnedildiğinden bahsetmektedirler.

Yumuşak huylu, güler yüzlü, cömert biri olarak tanıtılan Hayat-i Harrani’nin, kerametleriyle tanınmış bir kişi olduğundan bahsedilmektedir[164]. Bunlara birkaçı şöyledir. “Hayat-i Harrani ve öğrencilerinin çalıştıkları bir cami inşasında, sıra mihrabın yapımına gelir. Kıblenin belirlenmesi konusu, camiyi yapan usta ile Harrani’yi karşı karşıya getirir. Ustanın gösterdiği yönün kıble olmadığını iddia eden Harrani, söz konusu ustaya, ‘Önüne bak! Kıbleyi göreceksin.’ der. Harrani’nin

---

[163] Bedrettin Basuğuy. Selahaddin-i Eyyûbî Devrinde İlmî Faaliyetler. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul. 2006

[164] Hayât bin Kays el-Harrânî. Türkiye Ansiklopedisi

parmağı ile gösterdiği yöne baktığında Kabe’yi gören usta, düşüp bayılır. Belli bir süre bu halde kalan usta, ayıldığı zaman Harrani’nin ermişlerden bir olduğunu anlar ve onun gösterdiği yöne doğru mihrap inşa eder.” Hayat-i Harrani’ye ait olduğuna inanılan diğer bir keramet ise şöyledir. “Hayat-i Harrani ve arkadaşları, başka bir şehre gitmek üzere yolculuk ettikleri sırada, yol üzerinde bulunan ve Ummi Gaylan olarak bilinen bir ağacın altında mola verirler. Yolculuk edenlerin arasında bulunan ve Hayat-i Harrani’nin hizmetini gören kişi ‘Canım hurma çekti.’ deyince, Harrani bu kişiye altına oturdukları ağacı sallamasını söyler. Orda bulunan herkes gibi hizmetçi de adı geçen ağacın hurma ağacı olmadığını bildiği halde, kendi kendine ‘Şeyh’in bir bildiği vardır.’ deyip söyleneni tatbik eder. Sallanan ağaçtan yeşil yeşil hurmalar döküldüğünü görenler, şaşkınlıklarını gizleyemezler. Daha sonra dökülen hurmaları yiyen bu insanlar, yollarına devam ederler. Diğer bir keramet ise, “Salihlerden olan bir kişi gemiyle yolculuk ederken, denizde fırtına çıkar. Fırtınanın Hint okyanusuna kadar sürüklediği gemi, daha fazla dayanamaz ve batar. Batan gemiden kopan bir tahta parçasına sarılan söz konusu kişi, birkaç gün denizde bu şekilde kaldıktan sonra bilmediği bir kara parçasına ulaşmayı başarır. Karaya ulaşan ve belli bir süre sonunda kendisini toparlayan kişi, neresi olduğunu bilmediği kara parçasında yürümeye başlar. Uzun bir müddet yürüdükten sonra, çöl ortasında bir mescide rastlayan bu şahıs, orada bulunan insanlara nerede olduğunu sorduğu esnada daha önce hiç

görmediği ve Hayat-i Harrani olduğunu o anda öğrendiği bir kişi içeri girer. Hayat-i Harrani ve mescitte bulunanlar, sabah namazına kadar ibadet eder ve sabah namazını da Harrani önderliğinde kılarlar. Mescitte bulunan insanlar, yolda kalmış olan bu adamdan sabah namazını müteakip yola koyulan Hayat-i Harrani'yi takip etmesini söylerler. Yolculuk esnasında dağların, denizlerin ve çöllerin ayakları altında kayıp gittiğini gören kişi, Hayat-i Harrani'nin ermiş bir kişi olduğunu anlar. Salih kişi, daha gördüklerinin hayreti içindeyken; yöre halkının sabah namazını yeni kılmış oldukları anlaşılan Harran şehrine ulaşırlar.

Ziyarete genellikle Perşembe, Cuma ve bayram günleri her kesimden insan gitmekle birlikte, ziyaretçilerin büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Türbeye evlenmek veya çocuk sahibi olmak isteyenler, dilek tutma amaçlı giderken; dili lal olan hastalar başta olmak üzere, diğer hastalıklara yakalanmış olan kimseler de şifa amaçlı gitmektedir. Türbeye dilek tutma amaçlı giden ziyaretçiler, dilekte bulunduktan sonra dileklerinin kabul olması için, türbenin hol bölümü ile mezarın bulunduğu oda arasını bölen demir parmaklıklar ile türbenin etrafındaki ağaçlara çaput bağlayıp, türbe içerisinde bulunan yardım kasasına para veya çatal iğne atarak ziyaret yerinden ayrılırlar.

Diğer taraftan dili lal olan hastaların şifa amaçlı götürüldüğü türbede, hastaların ağzına konulan türbenin anahtarı kapı açıyormuş gibi yapılıp üç veya yedi tur döndürüldükten sonra hastaların dilinin açılacağına

inanılır. Dili lal olan hastaların dışında, diğer hastalıklara yakalanmış olanlar ise, ağrıyan yerlerini türbenin hol bölümü ile mezarın bulunduğu oda arasını bölen demir parmaklıklara sürmekte ve imkan bulmaları halinde, türbe içerisinde yatmaktadırlar. Söz konusu hasta ziyaretçiler, şifalı olduğuna inanılan türbe suyundan biraz içerek şifa aramaya devam ederler.

Bunlardan başka, ziyaretçiler üzerinde taşıyan kimseleri, olması muhtemel kazadan ve beladan koruyacağına inanılan mezarın üzerindeki yeşil örtüden bir parça, ziyaretin çevresinde bulunan ağaçların yapraklarından birkaç tane veya ziyaretin toprağından biraz alırlar. Ayrıca, ziyaret üzerine yemin etme geleneği görülür. Yörede, ziyaret üzerine edilen yeminin, çok önemli olduğundan bahsedilmektedir. Başvurulan yemin uygulaması şöyledir: Yöre halkından bir kişinin mahsulüne zarar gelir ise, görenler veya gördüğü sanılan kişilerin evlerinin önüne, türbe içerisinde bulunan ve Hayat-i Harrani'ye ait olduğuna inanılan sancak getirilir ve evin büyüğü çıkarak olay ile ilgili bir şey bilip bilmediğine dair adı geçen sancağın önünde yemin eder. Yörede, evin önünde duran sancağın gerçekte sancak olmayıp, ölümünden sonra dünya işleri ile ilgili tasarrufta bulunan dört kişiden biri olduğu söylenen Hayat-i Harrani olduğuna inanılması sebebiyle söz konusu şahıslar, yalan söylemekten çekinirler.

Şeyh Yahya Hayat el-Harrani, XII. Yüzyılda Harran'da yaşamış ve 1185 tarihinde burada vefat etmiş büyük bir İslam alimi ve mutasavvufudur. 1184 yılında

Şeyhin sağlığına yetişen ve onu ziyaret eden İbni Cübeyr bizlere şu bilgileri verir. "Allah bu şehri (Harran) dindar, iyi kişilerin oturduğu, kendini Allah'a adamış seyyahların uğradığı bir yer yapmış. Bu kişilerden Ebü'l Berakat Hayat b. Abdülaziz'i kendi adını taşıyan mescidin kıblesine inşa ettiği zaviyede ziyaret ettik. Bu zaviyenin yanında oğlu Omar'ın zaviyesi de bulunur. Babasının yolunu tutmuştu. Onda zahitlerde gördüğümüz halleri gördüm. Şeyh Ebü'l Berakat'ın yanına vardık. Seksen yaşını aşmıştı. Bizimle el sıkıştı, bize hayırlı dualarda bulunup oğlu Ömer'i görmemizi tavsiye etti. Onun yanına vardık." İbn Cübeyr'in verdiği bu bilgilerden, şeyhin vefatından önce burada kendisine ait bir mescid ve zaviyenin bulunduğu anlaşılmaktadır.

XVII. Yüzyılın ortalarında Harran'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, Şeyh Hayat'ın türbesinden şu şekilde bahsetmektedir. "Şeyh Yahya (Hayat) ziyaret yeri Harran dibindedir. Kutupluğa ayak basmış ulu sultandır. Harran Kalesi'nin yanında çöl tarafında büyük bir kubbe içinde medfundur. Çöl Arapları bu sultana son derece bağlıdırlar. Hatta Araplar arasında mühim bir mesele için yemin ettirmek icap etse ta Basra, Lahsa, Umman, Cezayir, Kurna'dan gelip bu sultanın üzerine "Yahya Hayati'nin başı için" deyip duvara el sürse Allah'a yemin etmiş gibi sayarlar. Bu sultana Yahya Hayati demelerinin aslı, bir seccade üzerinde tahiyatta ve hayatta oturur gibi oturduğundandır."

Şeyh Hayat'ın türbesi ve bunu güneyine bitişik olan camisi, Harran şehir surlarının kuzey batı

dışarısındaki mezarlık alanındadır. Türbe ve caminin günümüze kadar önemli değişiklikler geçirdiği duvar ve payelerdeki izlerden anlaşılmaktadır.

Dört paye ve kemerler üzerine oturmuş tromplu bir kubbenin örttüğü türbede Şeyh Hayat'ın sandukası bulunmaktadır. Türbenin doğu tarafında, giriş kısmı olarak kullanılan kubbeli ikinci bir mekan inşa edilmiştir. Sandukanın bulunduğu kubbeli mekanın Eyyûbiler devrinde yapıldığı söylenmektedir.

Türbe ve girişinin güney tarafına bitişik olarak ikişerli sıra halinde, dört kubbenin örttüğü cami bulunmaktadır. Kubbeler, yanlarda duvar payelerine, ortada bağımsız bir payeye oturur. Orta eksenden batıya kaymış durumdaki mihrabın sonradan yapılmış olması, duvar ve payelerdeki bazı mimari izler bu caminin esasının İbni Cübeyr'in sözünü ettiği mescit ve zaviye olduğunu, sonradan önemli değişiklikler geçirerek bugünkü şekli aldığını göstermektedir.

Camiye giriş, doğu cephedeki taç kapıdan olmaktadır. Kapı üzerindeki kitabede, türbenin Şeyh’in vefatından on yıl sonra yani 1195 tarihinde, şeyh, salih, zahid, abid vasıflı Şeyh Hayat b. Kays oğlu Ömer ve kardeşi Ebubekir ve kız kardeşinin oğlu Ali tarafından yaptırıldığı yazılıdır.

Cami ile türbeyi ayıran duvarın camiye bakan tarafında iki tamir kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan solda olanında Şeyh Hayat İbni Kays'ın adı ve ebced hesabi ile h. 882 (m. 1399) tarihi kayıtlıdır. Sağdaki iki satırlık kitabede ise, bu cami ve makamın h. 1168

(m.1755) tarihinde tamir edildiği yazılıdır.

Caminin güney doğusuna bitişik olarak, doğu-batı istikametinde, dört kubbeli kuzeye açık bir revak eklenmiştir. Cephesindeki kitabeden bu revakın h. 1275 (m. 1858) tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin doğuya bakan taş kapısının üzerinde, dört sütuna oturan taş kubbeli minber minare bulunmaktadır.

Şeyh Hayati el- Harrani türbesinin kuzeyinde yer alan çevrilmiş alandaki tarihi kuyu, Hz. Yakub Kuyusu (Bir-i Yakup) olarak bilinmektedir.

Cami ve türbe 1999-2001 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce restore edilmiştir.

Şeyh İsa Türbesi ilçe merkezine üç km. mesafede bulunan *İmambakır* köyü camiinin kuzeyinde bulunmaktadır. Kesme taş malzemeden, kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kasnağında sekiz penceresi bulunan bir kubbe ile kapatılmıştır. Girişi, kuzey tarafta bulunan kapı ile sağlanmış olan türbenin doğu, batı ve güney yönlerinde üç penceresi bulunmaktadır. Aynı aileye mensup oldukları belirtilen ve türbe içerisinde mezarları bulunan üç kişinin adları, doğum ve ölüm tarihleri türbenin Arapça kitabesinde yazılıdır. Bu kitabeye göre, kabirler Seyyid İsa el Hüseyin (d.1804- ö.1877), Seyyid Muhammed (d.1839- ö.1904) ve Seyyid İsa el Hüseyin (d.1864- ö.1934)'e ait bulunmaktadır. Ziyaretçiler bakımından bu türbe önemli olmakla beraber, yakınlık sebebiyle İmam Bakır ziyaretinin gölgesinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu türbeye de şifa ve dilek tutma amaçlı gidilmektedir. Daha

çok hasta çocuklara şifa verdiğine inanılan ziyarete yakınları tarafından götürülen çocukları kucaklarına alan hasta yakınları, kuzeyde bulunan mezardan başlamak üzere, mezar taşını öperek mezarın etrafında dönmekte ve bu esnada kucağında bulunan çocuğun bedenine mezarın üzerinde serilmiş olan seccadeyi sürmektedir. Aynı uygulama türbe içerisinde bulunan diğer mezarlarda da ayrı ayrı tatbik edilir ve bütün bu uygulamalardan sonra hasta çocukların iyileşeceğine inanılır.

Diğer taraftan evlenmek veya murat almak isteyen ziyaretçiler, iki rekat namaz kılıp dua ettikten sonra dilek tutarlar. Akabinde dileğinin kabul olmasını isteyen ziyaretçiler, türbenin güney penceresinin korkuluklarına çaput veya iplik bağlayarak ziyaret yerinden ayrılırlar. Bütün bunlardan sonra, dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, tekrar türbeye giderek burada tavuk kesip yemek yaparlar. Bu yemek o anda ziyarette bulunan diğer ziyaretçiler ve köy halkı ile birlikte yenilir.

Şeyh Nabi (Nebi) Türbesi ilçeye 10 km. mesafede bulunan *Uluağaç* köyü Şeyhnebi mezrası mezarlığı içerisinde yer almaktadır. Briket malzemeden, kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kasnağında dört tane pencere bulunan bir kubbe ile kapatılmıştır. Girişi, kuzey tarafta bulunan kapı ile sağlanmış olan türbenin doğu, batı ve güney yönlerinde üç penceresi bulunmaktadır. Şeyh Nabi isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezar, kubbe altında yer almaktadır.

Yörede, Kadiri tarikatının kurucusu olan Abdulkadir Geylani'nin torunlarından olduğu rivayet

edilen, Şeyh Nabi isimli kişinin naaşının burada olmayıp, türbenin makam olarak inşa edildiğinden bahsedilmektedir. Türbeye genellikle Cuma günleri kadın ziyaretçiler gitmektedir. Her türlü hastalığın şifası için gidilen türbede, dua edip mezarın etrafında üç defa dönen ve daha sonra burada birkaç saat yatan hastaların iyileşeceğine inanılır. Türbeden ayrılmadan önce, üzerinde taşıyan kimseyi kazadan ve beladan koruyacağına inanılan ziyaretin toprağından biraz alırlar. Ayrıca, türbenin içinde veya dışında bulunan ve ziyarette ait olduğuna inanılan eşyaları alan kimselerin başlarına bela geleceği inanılır. Anlatıldığına göre, “1950’li yıllarda Şeyh Nebi köyünün kurulduğu mekanda, sadece ekin tarlaları bulunmakta ve söz konusu ekinlere giren davarlar, olağan dışı bir şekilde ölmektedir. Davarların ölüm sebebini bir türlü çözemeyen yöre halkı, durumu mekanda büyük bir zatın mezarının bulunduğuna bağlar ve davarlarını buradan uzak tutmaya çalışırlar. Civar köylerden gelen bir kişi, bu mekanın ziyaret olduğunu bildiği halde, söz konusu yerden birkaç tane taş alıp evine götürür. Kendi işlerinde kullanmak üzere ziyaret taşlarını evine getiren köylünün ailesinden hiç kimse, o gece uyuyamaz. Bunun üzerine ziyaretin kendisine ait olan şeyleri vermediğini anlayan köylü, aldığı taşları tekrar yerine koyarak başına gelen bu beladan kurtulur.

Şuayb Peygamber Ziyareti ilçeye 40 km. mesafede bulunan Şuaybşehri köyündedir. Ziyaret, Şuayb Şehri harabeleri içerisinde bulunan, Şuayb Peygamber mağarasının 15 m. batısında yer almaktadır. Mağaranın

ve Şuayb Peygamber'e ait olduğuna inanılan mezarın etrafı, iki m. yüksekliğinde taş duvarla çevrilmiş olup, güney tarafında bulunan bir kapı aralığı ile giriş sağlanmaktadır. Şuayb Peygamber'e ait olduğuna inanılan mezar, iki metre uzunluğunda üzeri, taş örülüdür. Mezarın Şuayb Peygamber'e ait olduğunu gösteren herhangi kitabe veya mezar taşı bulunmamaktadır.

Ziyaret, daha çok dilek tutma amaçlı, kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir. Mezarın başında dua okuyup dilekte bulunan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olması için Şuayb Peygamber Mağarası olarak bilinen mekanın yanında bulunan dut ağacına veya mağaranın duvarına ip veya çaput bağlayarak ziyaret yerinden ayrılırlar.

Ebu's-sena Hammad B. Hibetullah El-Harrani (1117-1202) hadis, tarih ve Hanbeli mezhebi fıkıh alimidir. Künyesi **Ebu's-Sena** olup ismi Hammad bin Hibetullah bin Hammad bin Fadl'dir. Harran'da doğdu ve orada vefat etti. Küçük yaşta Harran'daki alimlerin ilimlerinden istifade edip temel din bilgilerini ve alet ilimlerini öğrendi. Daha sonra çeşitli ilimleri elde etmek amacıyla Bağdat, Herat, Mısır ve İskenderiye'de birçok hocadan ders aldı. Vaktini ilim öğrenmek, öğretmek ve ibadet etmekle geçirirdi. Pek çok talebe yetiştirdi. Güzel şiirler ve kıymetli kitaplar yazan Ebu's-Sena Hammad bin Hibetullah, kendi memleketinin alimleri ve tarihi hakkında "Tarihu Harran" adlı bir eser yazdı. Bu kitabın

birinci cildini yalnız “Ahmed” ismindeki zatlara ayırdı. Diğer eserlerinin ismi bilinmemektedir.

Fahruddin Muhammed b. Hıdr b. Teymiyye El-Harrani (1147-1224) fıkıh, tefsir, hadis, kıraat, lügat alimlerindendir. Künyesi Ebu Abdullah, lakabı Fahrüddin’dir. Harran’da doğdu ve orada vefat etti. Ehl-i sünnet alimlerinin büyüklerinden olan Fahruddin İbn Teymiyye, küçük yaşta ilim tahsiline başladı. İlim öğrenmek için Bağdat’a geldi. Bilhassa fıkıh ve tefsir ilminde çok yükseldi. Bağdat’ta ilim tahsilini tamamladıktan sonra, memleketi olan Harran’a döndü. Orada Nuriyye Medresesinde talebe okutmaya ve vaaz etmeye başladı. 588 (1192) senesinde Cami-i Harran’da her gün sabah vakti tefsir dersi vermeye başladı. Harran Camii’nde imam-hatiplik yapardı.

Abdullah b. Nasr El-Harrani (1154-1227) Hanbeli mezhebi fıkıh ve kıraat alimidir. Künyesi Ebu Bekr olup ismi, Abdullah bin Nasr bin Muhammed bin Ebi Bekr el-Harrani’dir. Bağdat’ta yetişen kıraat ve fıkıh alimlerinin büyüklerindendir. Harran’da doğdu ve Harran’da vefat etti. Abdullah bin Nasr Bağdat’ta ilim tahsil etti. Harran’da kadılık yaptı. Orada kıraat ve Hadis ilmini öğretti. Eğitim faaliyetlerini sürdürdüğü bir dönemde vefat etti. Abdullah bin Nasr, pek çok eser yazmıştır.

Abdülkadir Harrani (1169-1236) Hadis ve Hanbeli mezhebi fıkıh alimidir. Künyesi Ebu’l-Ferec olup ismi, Abdulkadir bin Abdülkahir bin Abdülmünim bin Muhammed bin Selame’dir. Harran’da doğdu. Allahü

Teala'nın dinine yaptığı hizmetlerden dolayı Nasıhuddin lakabı verildi. Harran'da vefat etti. Ebu'l-Ferec el-Harrani, ilk tahsiline kendi memleketi olan Harran'da başladı. Tahsil hayatını Şam ve Bağdat'ta sürdürdü. Harran'a yerleşerek ömrünün sonuna kadar Attariyye Medresesinde ders verdi[165]. Birçok talebe yetiştirip kıymetli eserler yazdı. "el-Mezhebü'l-mündad fi mezhebi Ahmed" adlı kitap onun eseridir.

Abdüsselam B. Teymiyye El-Harrani (1194-1254) hadis, tefsir ve Hanbeli mezhebi fıkıh alimlerindendir. İsmi Abdüsselam bin Abdullah bin Hıdır bin Muhammed'dir. Harran'da doğdu ve burada vefat etti. Amcası Hatib Fahruddin'den, Abdulkadir Ruhavi ve Hanbel Rasefi'den hadis dinledi. 1206 senesinde amcası Seyfüddin Abdülgani ile beraber Bağdat'a gidip daha başka alimlerden hadis dinleyen Abdüsselam, altı sene burada kaldı. Bu zaman zarfında hukuk, mukayeseli hukuk, Arapça ve diğer ilimlerle meşgul oldu. Daha sonra Harran'a döndü. Abdüsselam, zamanının önde gelen alimlerinden olup Fıkıh ve Usul ilimlerinde yüksek bir dereceye sahipti. Birçok kitabı vardır.

[165] Şerafeddin İbni Attar Medresesi. Bu Medreseyi Sitti Naim isimli bir kadın Şerafeddin Attar adına inşa etti.

1820 li yıllarda Hacı Musa diğer adı ile Seymenler isminde bir Kürt aşireti reisi, aşireti ile birlikte Uluyazı (Hoşin) köyünden göç ederek harabe halinde bulunan Karacürün'e (Hilvan) yerleşir. Karşılıklı iskan yasası neticesinde yöreden Türkler Haymana'ya oradan da Kürtler bu yöreye iskan edilmişlerdir. Bu aşiret zamanında köy meydanında bulunan Karadibek taşından dolayı bu anlama gelen Karacürün (Curnereş) ismi verilir. Daha sonra çevreden gelen başka aşiretlerin birbirleriyle kaynaşmasıyla büyür.

Karacürün, Siverek ilçesine bağlı olan Uluyazı nahiyesine bağlanır. Karacürün'ün konumu itibariyle Uluyazı nahiyesine göre daha çok gelişmesi, nahiye ve köylerin buraya bağlanmasına sebep olur. 1926 yılında Şanlıurfa iline ilçe merkezi olarak bağlanarak Hilvan adını alır. Hilvan ismini, Gölcük yoluna beş km. mesafede halen Hilvan olarak anılan, ancak yeni ismiyle Balkı olarak bilinen köyden almaktadır. Balkı (Hilvan) köyünde çok eski medeniyetlere dayanan birçok tarihi kalıntı ve harabeler mevcuttur. Hilvan'da 15 arkeolojik sit, iki tescilli yapı olmak üzere toplam 17 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. M.Ö.8000–7000, M.Ö.3000–2800 yıllarında sürekli olarak iskan edilen bu alanda küçük buluntu olarak çakmaktaşından yapılmış ok uçları ve kazıcı aletler bulunmuştur.

Bedir Dikme Ziyareti ilçeye 20 km. mesafede bulunan Ovacık beldesinin *Bedirdikme* köyü yakınındaki dağın yamacında yer alır. Taş malzemeden, ev şeklinde inşa edilmiş olan türbenin üzeri, toprak bir dam ile kapatılmıştır. Yörede, Bedir Dikme olarak bilinen şahsın kimliği ve ne zaman yaşadığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Türbe, genellikle ilkbahar mevsiminin Cuma günlerinde kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir. Türbeye daha çok akli dengesi bozuk olan ve halk arasında deli olarak isimlendirilen insanlar, şifa amaçlı götürülmektedir. Yakınları tarafından türbeye götürülen söz konusu hastaların, iyileşme durumlarına göre, bir haftadan iki aya kadar burada kaldıkları belirtilmektedir. Bu süre zarfında türbede yatıp kalkan hastalara, şifa vereceğine inanılan ve içerisine mezar toprağı katılmış su içirilmektedir. Türbenin toprağından çıkan Zuri (solucan) yutmak gibi inanışlardan söz edilir.

Akli dengesi bozuk olan hastalara şifa verdiğine inanılan ziyaretin, çocuğu olmayan kadınlara da iyi geldiğinden bahsedilmektedir. Türbe içerisinde dua edip dilekte bulunan kadınlar, dileklerinin kabul olması için mezarın üzerine para atıp ziyaretten ayrılırlar. Ziyarete gittikten sonra erkek çocuğu olan kadınlar, çocuklarına Bedir ismini vermekte ve tekrar türbeye gidip burada kurban kesmektedir. Ziyaretçiler, kurbanın etinden pişirilen yemekten kendileri yemeyip, fakire fukaraya dağıtırlar.

Hacı Ömer Ziyareti, ilçeye 10 km. meafedeki *Alpı*

köyünün mezrası olan Geyikören'in bir km. batısındaki tepe üzerinde yer alır. Etrafı demir korkuluklarla çevrilmiş olan Hacı Ömer'in mezarından başka, 10 tane mezar daha bulunmaktadır.

Ziyarete genellikle Cumartesi ve Pazar günleri kadınlar, şifa amaçlı ve dilek tutma amaçlı gitmektedir. Hasta çocuklara şifa verdiğine inanılan ziyarete giden hasta yakınları, namaz kılıp dua ettikten sonra adı geçen mezarın üzerinden aldıkları toprağı ve birkaç tane de taşı hasta çocuğunun içme suyuna karıştırırlar. İçerisine mezar toprağı ve taşı karıştırılmış olan su, hasta çocuğa üç defada içirilir ve böylece hastanın iyileşeceğine inanılır.

Diğer yandan evlenmek, çocuk sahibi olmak veya iş bulmak isteyen ziyaretçiler ise, dilek tutmak için söz konusu ziyarete giderler. Kutsal kabul edilen mezar başında dua okuyup dilek tutan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olması için tepe üzerinde bulunan dut ağacına çaput bağlarlar. Müteakiben, dileğinin kabul olup olmayacağını anlamak isteyen ziyaretçiler, mezar taşına taş yapıştırırlar. Yapıştırılan taş düşmez ise, dileğin kabul olacağına; aksi halde ise, dileğin kabul olmayacağına inanılır. Daha sonra, hasta çocuğunun iyileştiğine veya tuttuğu dileğin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, tekrar ziyarete gidip burada kurban keserler.

Ayrıca, o yılın ürünlerinin bol ve bereketli olmasını isteyen çiftçiler, ekonomik güçleri nispetinde bir kurban kesmekte ve kurban etinden pişirilen yemekleri fakir fukaraya dağıtmaktadırlar.

Kavalık Türbesi ilçe merkezine 34 km. mesafede bulunan *Kavalık* köyündedir. Kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Türbenin etrafında mutfak, şadırvan gibi ziyaretçilerin ikametini kolaylaştıran müştemilatlar bulunmaktadır. Ziyarete genellikle Perşembe ve Cuma günleri kadınlar gitmektedir. Ziyaretin, akıl hastalarına ve çocuğu olmayan kadınlara iyi geldiğine inanılmaktadır.

Şifa amaçlı götürülen akıl hastaları, yakınları ile birlikte mezarın etrafında üç veya yedi defa dönmekte ve bu esnada hasta yakınları, hastalarına şifa vermesi için Allah'a dua etmektedir. Ziyaretçiler, içme suyuna katıldığı taktirde, hastalara şifa verdiğine inanılan ziyaretin toprağından alırlar.

Diğer yandan çocuğu olmayan kadınlar da, dilek tutma amaçlı gittikleri türbede, dua edip dilekte bulunduktan sonra dileklerinin gerçekleşmesi için, mezarın üzerine para atarlar. Bu şekilde dilekte bulunanların, isteklerinin gerçekleşeceğine inanılır.

Bütün bu uygulamalara bağlı olarak, hastalığının iyileştiğine veya tuttuğu dileğin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, tekrar türbeye gidip burada kurban kesmektedir. Kurbanın etinden pişirilen yemekler, kurban sahipleri ve o anda ziyarette bulunan diğer ziyaretçilerle birlikte yenilir.

Seyid Şeyh Salih Türbesi Yeni Mahalle, Şeyh Salih Cami'nin doğu tarafında bulunmaktadır. Beton malzemeden, kare planlı inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Girişi, kuzey tarafta bulunan yeşil

renkli demir bir kapı ile sağlanmış olan türbenin doğu, batı ve güneyinde üç penceresi bulunmaktadır. Seyid Şeyh Salih'in mezarı, türbenin kuzey tarafında bulunmakta olup üzeri, Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehadet yazılı yeşil renkli örtülerle kapatılmıştır.

Ocak ve keramet sahibi bir insan olduğundan bahsedilen Şeyh Salih'in, hayatta iken kendisine şifa amaçlı gelen romatizma hastalarını eli ile sıvazladığı, nefes darlığı olan veya konuşamayan hastaların burnuna, kabakulak olan çocukların yüzüne veya kulağına tükürdüğü anlatılmaktadır.

Şeyh Salih'e ait olduğuna inanılan bir keramet şöyledir. Normalde ılımlı bir kişiliğe sahip olan Şeyh Salih ile köylüler arasında bir konu sebebiyle münakaşa olur. Şeyh Salih'e gösterdiği tutum yüzünden çok kızan köylüler, o akşam bir araya gelerek şeyhi dövmeyi kararlaştırırlar. Sabah aldıkları kararı uygulamak için erken kalkan köylüler, ellerinin tutmadığını görür ve hayat boyu böyle sakat kalmaktan korkarlar. Başlarına gelen bu olağanüstü durumdan sonra, şeyhin büyük bir zat olduğunu anlayan köylüler, onunla bir daha münakaşa etmemeye karar alınca başlarına gelen beladan kurtulurlar.

Ziyarete genellikle Perşembe günü kadınlar rağbet etmektedir. Ziyarete şifa amaçlı gidilmesi yanında, az olmakla birlikte dilek tutma amaçlı da gidilmektedir. Romatizma ve felç başta olmak üzere daha birçok hastalığın şifası için başvurulan türbede, dua okuyup Allah'tan şifa dileyerek ziyarete başlayan hastalar,

mezarın veya türbenin etrafında üç tur döndükten sonra, mezarın üzerinde bulunan taşlardan birini ağrıyan yerlerine sürerler. Bununla birlikte hastalığını veya derdini ziyarete sözlü bir şekilde anlatıp derman isteyen hastalar da, bulunmaktadır.

Başvurulan bu uygulamalardan sonra, şifalı olduğuna inanılan ziyaret toprağı, herhangi bir kapta sulandırılarak, hastalığın türü fark etmeksizin hastaların başlarına sürülür.

Ayrıca, çok hasta olan veya sürekli ağlayan çocukları mezarın üzerine yatırma geleneği vardır. Yakınları tarafından bu uygulamaya tabi tutulan çocukların iyileşeceğine inanılır.

Bütün bu uygulamaların yanında, evlenmek veya çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler, dilek tutma amaçlı ziyarete gittikleri türbede, dua edip dilekte bulunduktan sonra dileklerinin kabul olması için mezarın üzerine para ve şeker atarak ziyaretten ayrılırlar. Bu uygulamanın akabinde dileğin gerçekleştiğine inanan ziyaretçiler, daha sonraki bir Cuma türbeye giderek o anda orada bulunan ziyaretçilere ve çocuklara şeker dağıtırlar.

Karaköprü Evliyaları

IV. Murat 1651 yılında Bağdat seferine giderken Karaköprü de konaklar. Karaköprü'yü Şazeli şeyhi Ali Dede'ye vakfeder[166]. Karaköprü isminin menşei hakkında kesin değerlendirmeler olmamasına rağmen ilçenin ismi burada var olan köprüye bağlanmaktadır. Karaköprü'nün Ruha Sancağına bağlı köylerden olduğunu arşiv belgelerinden anlamaktayız. Karaköprü ilçesi, Şanlıurfa şehir merkezinin kuzeyinde, il merkezine komşu olan bir ilçedir. Daha önce Şanlıurfa merkeze bağlı bir köy olan Karaköprü köyü, 7 Haziran 1992 tarihinde belde, Aralık 2012 tarihinde ilçe statüsüne kavuşur.

1992 yılından itibaren Karaköprü Belediyesi tarafından yapılan Ali Baba Hayratı düzenlenir.

---

166 http://www.karakopru.bel.tr/

Siverek’te 15 arkeolojik sit, 40 tescilli yapı olmak üzere toplam 55 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Siverek’teki Eski Hükümet Konağı, Gazi Paşa İlkokulu, Siverek Ulu Camii, Çavi Tarlası ve Hassek Höyüğü ilçe sınırları içerisinde yer alan önemli tarihi alanlardır. Şehrin ortasındaki 30-35 m. yüksekliğindeki bir höyük üzerine kurulmuş olan Siverek Kalesi Roma ve Bizans dönemlerinde (M.S. III.-V. Yüzyıllar) inşa edilmiştir. Daire formlu kalenin doğu yönü batıya doğru biraz basık durumdadır. Yükseklikleri 15 m.'yi bulan sekiz adet burcu ve doğu yönünde bir gözetleme kulesi ile kalenin surları 6-7 m. yüksekliktedir. Surlarının aşağısında yer alan destekleme ve koruma duvarlarının yer yer bazı kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır.

1890’larda Diyarbakır Sancağına bağlı olan Siverek kazası 34.730 nüfusa sahip olup bunun 10.481’i Müslümandır[167]. 922 nüfusuyla Yezidiler dini tanımlanmamış olan grupta yer alırlar[168]. Kaza

[167] V. Cuinet. Cilt 2. Sh. 466

[168] Çoğunlukla Kürtçe konuşan etnik-dinî bir topluluğa ve bu topluluğun Zerdüştlük ve eski Mezopotamya dinlerinden uzanan dinî inançlarına verilen ad, Ezidiler. Ermenistan, Gürcistan, İran, Suriye ve Türkiye'de de cemaatleri bulunan Yezidilerin bugünkü toplam sayısının 800.000 civârında olduğu tahmin edilmektedir. 1970'li yıllara kadar Urfa,

merkezinin nüfusu 10.000 olup bunun 5250'si Müslümandır. Şehirde hükümet konağı, iki cami, üç mescid, bir kilise, iki hamam, bir Pazar, dört han (Cudi Paşa Hanı, Gümrük Hanı, Hacı Yusuf Hanı), 10 kahvehane, 50 dükkan, beş çeşme bulunmaktadır. 1880'lerde ilçede belediye teşkilatı kurulur. XX. Yüzyılın başlarında birçok resmi daireler için binalar ve konaklar yapılır.

Gülabibey Camii Siverek Müsellimi (Osmanlı İmparatorluğunda vilayet teşkilleri yapılıncaya kadar eyalet bölümlerinde vali adına iş gören kimse) Gülabibey tarafından yaptırılmıştır[169]. Bu zat, görev yaptığı Halep ve Erzincan'da da aynı adla camiler yaptırmıştır. Son cemaat yerinden harime geçilen iki kapıdan sağda olanının üzerindeki H. 1121/M. 1709 tarihli kitabe camideki en eski tarihli kitabe olup eyvanın inşası ile ilgilidir. Caminin inşası bu tarihten daha eskiye ait olmalıdır.

özellikle de Viranşehir'de yoğun olarak yaşayan ve sayıları 80.000'i bulan Türkiye Ezidileri, 1980'lerle beraber ülke dışına göç etmeye başlamışlardır. 1985 yılında 23.000'e inen sayıları, 2007 yılında 377'ye kadar (Urfa'da 243, Batman'da 72, Mardin'de 51, Diyarbakır'da 11 kişi) gerilemiştir. Türkiye Ezidilerinin büyük bir kısmı bugün Almanya'da yaşamaktadır.

[169] Gülabibey'den Evliyalar Şehri Çorum'da söz edildi. XV. Yüzyılda yaşamış olduğu anlaşılan Çorum Sancak Beyinin görev yaptığı yerlerde yaptırmış olduğu eserler erken Osmanlı dönemi mimarisinde ele alınabilir.

1713 tarihli bir tevcih belgesinde caminin “Vakf-ı Camii Gülabi” adında bir vakfının olduğu, vakıfta dört kişinin çalıştığı, vakfın günlük dokuz, yıllık 3240 akçe giderinin olduğu, H.1266 (M. 1850) tarihli bir mazbatada ise gider miktarının değişmediği görülmektedir

1847 yılında inşa edilen Hacı Ömer Camii 1957 yılında Camileri Onarma Derneği tarafından onarıldığı sırada yüzde kırk oranında büyültülüp bir m. yükseltilerek bu günkü şeklini almıştır. Kıbleye dikey, kareye yakın dikdörtgen planlı cami mihraba paralel üç sahınlıdır. Sahınlar, ortada ikişer bazalt sütuna oturan, iki sıra halindeki üçer kemerle birbirinden ayrılmıştır. Her sahnın üzeri kuzey güney yönünde yerleştirilmiş ahşap direklerle düz damlı olarak örtülmüştür. Yapının inşaında düzgün bazalt taşları kullanılmıştır.

1864 tarihinde inşa edilen Haliliye Camiinin bilahare ilk belediye başkanı da olan Çerkozadelerden Hacı Halil Ağa tarafından yaptırıldığı söylenilmektedir. Cami, ilk yapıldığı yıllarda "Yeni Cami" olarak isimlendirilmiş, daha sonra Hacı Halil Ağa'nın adına izafeten Haliliye Camii olarak adlandırılmıştır. Caminin ilk şeklinin küçük, direkler üzerine düz toprak damla örtülü ve son cemaat yerinin üç gözlü kemerli olduğu söylenmektedir. 1956-57 yıllarında "Camiler İmar Cemiyeti" tarafından yapılan onarım sırasında cami genişletilmiş, direk örtülü düz dam kaldırılarak beton dam yapılmış ve üç gözlü son cemaat yeri beş gözlü şekle getirilmiştir.

Muhtemelen Artukoğulları döneminde kiliseden dönüştürülerek inşa edilen Ulu Caminin minaresi 1574 tarihinde yenilenmiş ve Artukoğulları dönemine ait kitabenin bir parçası minarenin doğu cephesindeki bugünkü yerine yerleştirilmiştir[170]. Ayrıca minarenin son cemaat yerine bakan batı kapısı üzerindeki ayrı bir kitabede de minarenin 1574 senesinde yaptırıldığı yazılıdır. Caminin son cemaat yeri revakları ise 1888-89 tarihinde yaptırılmıştır.

Kalenin kuzey-doğusunda "Sulu Cami" namıyla yad olunan caminin Nizip Savaşı (1839) sırasında Siverek Ordugahı kumandanı "Çeribaşı Hüseyin" tarafından yaptırılır ve bu sebeple "Hüseyin Çeribaşı Camisi" de denilmektedir. Son cemaat yerinden camiye geçilen üç kapı üzerindeki ve girişteki sahnın kemerlerinin müezzin mahfiline yakın kısmındaki Siverekli Şair ve Hattat Sami Efendi (1846-1932) tarafından yazılmış kitabelerde, yıkılmaya yüz tutmuş ve küçük caminin 1891 tarihinde Osman Ağa tarafından temelden yenilendiği son cemaat yeri cephesindeki kitabede eyvanın (son cemaat yeri) 1891 tarihinde Ömerzade Süleyman tarafından yaptırıldığı yazılıdır.

Cami avlusunun batı kısmında, yeraltındaki bir su kaynağı camiye "Sulu Cami" adının verilmesine neden olmuştur. Cami avlusunda ayrıca, bazalt bir sütun

---

[170] Zelal Özağaçhanlı. Siverek İlçesinin Tarihi, Sosyo-Kültürel Yapısı. Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi. Niğde. 2010

üzerindeki yine bazalt dikdörtgen bir tablaya monte edilmiş güneş saati bulunmaktadır.

Karakeçi Camii 1899'da inşa edilmiş olup duvarlarında ikişer olmak üzere sekiz penceresi bulunmaktadır. Pencereler, diğer Siverek camilerinde olduğu gibi soğuk demir işçiliğinin ürünü işlemeli demir kafeslidir.

Son cemaat yerinden harime geçiş veren iki kapı üzerindeki kitabelere göre Hasan Çelebi Camii 1843 tarihinde tamamlanmıştır. 1892-1894 tarihlerinde cami avlusunun kuzeyinde Terzizade Mustafa, Abdülhadizade Mahmut ve Rahime Hatun tarafından üç gözlü revaklı abdest alma yeri yaptırılmıştır.

Son cemaat yeri cephesinde, bazalt taşlar arasına yerleştirilmiş beyaz kalker taşı üzerine yazılı 1894 rakamı Hamidiye Camiinin inşa tarihini vermektedir. Hamidiye Camii'nin Sultan Abdülhamid Han döneminde kurulan "'Hamidiye Alayları" paşalarından Viranşehir Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa'nın vekillerinden Molla Halil tarafından yaptırıldığı söylenilmektedir. 1894 yılında direkler üzerine düz toprak damla örtülü olarak inşa edilen cami 1916 yılında Hacı Bekir Karahan'ın masrafları üstlenmesi ve Vaiz Hacı Hüseyin Efendi'nin gayretleri ile Ahmet Kuran Usta tarafından altı çapraz tonozla örtülü bu günkü şekline getirilmiştir. Cami duvarının batısında (avluda) Tillo evliyalarından Fakirullah hazretlerinin torunlarından Şeyh Lütfü Efendi'nin 1956 tarihli türbesi bulunmaktadır. Bu

türbeden dolayı halk arasında camiye "Şeyh Lütfü Efendi Camisi" de denilmektedir.

Ayrıca, ilçede Abdalağa Hamamı, Cıncıklı Hamamı, kalenin kuzey eteğinde Yeraltı Hamamı, Selim Pınarı Köprüsü, Cudi Paşa Hanı (1903), Gümrük Hanı (XVIII. Yüzyıla ait olan Gümrük Hanı, 1920 yılında Belediye Başkanı M. Emin Odabaşı döneminde Belediye binasına dönüştürülmüş, binanın açılışı sırasında Karahanlı Şeyhmus Efendi toplananlara bir konuşma yapmış ve orada oluşturulan 150 kişilik bir milis kuvveti ile Urfa Kurtuluş Savaşı'na katılma kararı alınmıştır.), Hacı Yunus Hanı (XIX. Yüzyıl) bulunmaktadır.

1851-1853 yıllarına ait 443 nolu şeriyye Sicilinden Siverek'te Gülabibey, Ulu Cami, Ermeniyan (Reaya), Hasan Çelebi ve Ordu isimli beş mahallenin bulunduğu ve Müslümanlarla gayrımüslimler arasındaki ilişkilerin sağlıklı olduğu görülür[171].

1866-1867 tarihli Siverek sancağına ait Şer'iyye Sicilinden Siverek'te 52 köy, dört nahiye, altı mahalle, 12 aşiret, iki hamam ve bir hastane tespit edilir[172]. Gayri Müslimler içerisinde Hristiyanların yanında Yahudilerin

---

[171] Abdulnasır Yiner. 443 Numaralı Siverek Şeriyye Sicili. Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi. Şanlıurfa. 1996

[172] İsmail Hakki Ataş. 438 Numaralı Siverek Şer'iyye Sicilinin (H.1283–1284/M.1866–1867) Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi.. Gaziantep Üniversitesi. Gaziantep. 2011

de olduğu, Müslümanlar ve Gayri Müslimler arasında vuku bulan bir davaya rastlanmadığı anlaşılmaktadır.

Abalı Hacı Mustafa Ziyareti Abdal Ağa Mahallesi batı taraflarında bulunan hayvan pazarı karşısındaki tarlanın içerisinde yer alır. Mezarın üzeri, yeşil renkli demir parmaklıklarla çevrilmiş olup bu demir korkuluklarda “Hacı Baba, Ö.T.1950” yazılı bir kitabe bulunmaktadır. Hacı Baba’nın mezarı etrafında on tane daha mezar bulunmaktadır.

Keramet sahibi meczup bir insan olan Abalı Hacı Mustafa’nın, yaz-kış aba giydiği için kendisine ‘Abalı’ denildiğinden bahsedilir. Yöre halkının ona ait olduğunu belirttiği bir keramet şöyledir. “Abalı Hacı Mustafa, kısa süren bir evlilik hayatından sonra tekrar evlenmemiş ve ömrünün geri kalanını bekar geçirmiştir. Abalı’nın gidecek bir evi olmadığı için Siverek hanında ikamet eder.

Ziyarete çoğunlukla Perşembe günü öğleden sonra kadınlar gitmektedir. Adı geçen ziyarete, romatizmalı hastaların, şifa amaçlı götürülmesi yanında, evlenmek veya çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler de, dilek tutma amaçlı gitmektedir. Hastalara şifa verme gücü olduğuna inanılan mezar toprağı, hastaların ağrıyan yerlerine sürüldüğü gibi onların içme sularına da katılmaktadır. Bu uygulamalara başvuran hastaların iyileşeceğine inanılır. Bu toprağın nazardan, kazadan ve beladan da koruyacağına inanılır. Bu sebeple bir bez parçası içerisine sarılan toprak, çocukların boyunlarına veya omuzlarına asılır. Diğer taraftan evlenmek veya

çocuk sahibi olmak isteyen kızlar ve kadınlar, mezar başında dua edip dilekte bulunduktan sonra dileklerinin gerçekleşmesi için ziyaretin kuzeyinde bulunan nar ağacına çaput bağlayarak ziyaretten ayrılırlar.

Bütün bunlardan sonra, iyileştiğine veya tuttuğu dileğin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, tekrar ziyarete gidip burada tavuk veya horoz kesip yemek yaparlar. Pişirilen yemeklerden hem kurban sahipleri yer, hem de ziyaretin yakınında bulunan evlere dağıtırlar.

Abdal Ağa Türbesi, Abdal Ağa Mahallesi, Fettahlı Abdal Ağa Cami haziresinde bulunmaktadır[173]. Dört

---

173 Fettahlılar, Osmanlı Devletinin iskan politikası ile Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmiş ve genellikle yönetici sınıfına mensup bir aşiret ya da aile olarak bilinmektedirler. Siverek bölgesine de bu ailenin yerleştirildiği halen ellerinde mevcut bulunan belge ve fermanlardan da açıkça anlaşılmaktadır. Siverek'te en uzun süre (1950-1973) Belediye Başkanlığını Fettahlılardan Hacı Yılmaz Fettahlıgil yapmıştır. Çok uzun dönem Diyarbakır ve Siverek çevresinde yöneticilik, toprak malikleri olarak yaşayan Fettahlılar buradan diğer şehirlere göç etmişlerdir. Fettahlıların ecdadından ve ulemadan Abdal Ağa ve Hacı Muhiddin Efendilerin türbeleri bugün dahi halk tarafından ziyaret edilmektedir. Son yıllarda Abdal Ağa türbesi ve kabristanı, H. Bahaddin Fetttahlı tarafından yeniden düzenlenerek hemen yanına Fettahlı Abdal Ağa Camii yaptırılmıştır.

yuvarlak ayak üzerine inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Abdal Ağa'nın mezarının iki başında uzun iki mezar taş bulunmaktadır. Baş uçta bulunan mezar taşında, "Fatiha, Fettahlı Abdal Ağa, Allah dostu, Alim ve Mutasavvıf Ö.T.1140" (1728) ibaresi bulunmaktadır.

Türbe, genellikle Çarşamba günleri kadın ziyaretçiler tarafından ziyaret edilir. Ziyaretin, romatizma hastaları ile kaderinin bağlı olduğuna inanan veya çocuğu olmayan kadınlara iyi geldiğine inanılır. Hastalığa yakalanmış olan insanlar, mezar başında dua edip türbenin etrafında üç veya yedi defa dönerek şifa ararlar. Bu uygulamaya başvuran hastaların iyileşeceğine inanılır.

Öte taraftan kaderinin bağlanmış olduğuna inanan veya çocuğu olmayan kadınlar da, dilek tutma amaçlı türbeyi ziyaret ederler. Bu maksatlarla türbeye giden ziyaretçiler, dua edip dilek tuttuktan sonra ziyaretten ayrılırlar. Günümüzde olmamakla birlikte, türbe inşa edilmeden önce ziyaretin olduğu mekanda bulunan dilek ağacına çaput bağlandığından bahsedilmektedir.

Siverek Kalesinin doğusundaki yaklaşık 250 yıllık Abdal Ağa Hamamı da Osmanlı mimarisine ait örneklerden biridir. 1974 yılında Anıtlar Yüksek Kurulunca koruma altına alınan hamam ancak zamanında korumaya alınmadığından büyük ölçüde tahrip olmuştur Bugün Siverek Spor Klubü tarafından kullanılmaktadır.

Cerrah Baba Türbesi, Hamidiye Mahallesi, 33 nolu sokak, Cumhuriyet İlköğretim Okulu karşısında yer alır. Etrafı, yüksekçe bir duvarla çevrilmiş avlu içerisinde

bulunan türbe, kesme taş malzemeden, kare planlı olarak inşa edilmiş olup dört paye üzerine oturtulmuş bir kubbe ile kapatılmıştır. Türbeye giriş, güney tarafta bulunan kapı ile sağlanmaktadır. Cerrah Baba isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezarın, iki başında uzun iki mezar taşı bulunmaktadır.

Cerrah Baba ve Koç Ali Baba'nın 639 yılında bölgenin fethi için İslam orduları komutanı İyaz b. Ganem'in yanında savaşan Cabir El Ensar'ın çocukları olduğu, Siverek'i fetheden İyaz b. Ganem'in Koç Ali'yi Siverek'e vali, kardeşi Cerrah'ı da imam tayin ettiği nakledilir. Siverek'i alan İyaz b. Ganem, iki kardeşten birini vali ve diğerini imam tayin ettikten sonra Diyarbakır'ı fethetmek için, Siverek'e askeri kuvvet bırakmadan yola koyulur. Diyarbakır'ı fetheden İslam ordusu komutanı, Siverek'e geri döndüğünde halkın valiye ve imama karşı isyan edip ikisini de şehit ettiğini öğrenir. Tekrar Siverek'i alan İslam ordusu komutanı İyaz b. Ganem, burada bir miktar askeri güç bırakarak geri döner.

Kardeş olduklarına inanılan Cerrah Baba ve Koç Ali Baba ile ilgili halk arasında anlatılan bir menkıbeye göre, "Cabir El Ensar, bir gün Hz. Muhammed'i yemeğe davet eder ve misafire yemek hazırlanması için evdeki kuzuyu keser. Kuzunun kesildiğini gören Cerrah, babasının kuzuyu nasıl kestiğini kardeşi Ali'ye tarif edeyim derken, hata ile kardeşinin boğazını keserek ölümüne sebep olur. Kardeşini öldüren Cerrah, korkudan kaçarken çıktığı damdan düşer ve ölür. Bu hazin olayı

duyan Hz. Muhammed, çocukların naaşının bulunduğu odaya girerek cesetleri mesheder ve bu iki çocuğun tekrar hayata dönmesi için Allah'a dua eder. Bunun üzerine çocuklar tekrar dirilir.

"Keşkül" adlı el yazması eserde, Koç Ali Baba türbesinin Siverek kasabasının Havuz Bahçe mevkiindeki mezarlıkta kargir bir yapı olduğu, ancak bu alanın Maarif'e verilmesi nedeniyle bu türbenin içerisindeki tahta tabutlarda yatan Koç Ali Baba'nın hanımının, oğlunun ve kölesinin naaşlarının naklinin yapıldığı sırada Koç Ali Baba'nın cesedinin mumyasız olduğu halde çürümediği, sol memesi altındaki yaranın ve kölesinin kesik başlı oluşunun bunların şehit edildiklerine işaret sayıldığı ifade edilmektedir. Abdulcelilzade Zühtü Efendi, bu durum karşısında olayın vilayete bildirildiğini ve Ankara'dan alınan emirle 1927 tarihinde Urfa valisi Fuat Bey Genel Müfettiş Tali Bey, Siverek Hükümet Tabibi Dr. Kamil Bey ve Sağlık Müdürü tarafından yapılan incelemede de "cesetlerin çürümediği tespit edildiğini, Ankara'ya bildirildiğini ve Ankara'dan mezarların olduğu şekilde korunması emrini aldıklarını" belirtmektedir.

Bu bilgilere dayanarak, esas türbenin Siverek'in Havuz Bahçe mevkiindeki mezarlıkta bulunduğu, 1927 yılında bugünkü yerine nakledildiği ve üzerine günümüzdeki baldaken kümbetin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bugün kümbet içerisinde sadece Koç Ali Baba'nın mezarının bulunması, onun hanımı, oğlu ve kölesinin mezarlarının da nakledilip edilmediği

hakkında bilgi verilmemektedir.

Türbeye genellikle Perşembe akşamları kadınlar gitmektedir. Daha çok dilek tutma amaçlı ziyaret edilen türbe, şifa amaçlı da ziyaret edilmektedir. Türbede dua edip dilekte bulunan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olması için türbenin batı tarafında bulunan dut ağacına ve türbenin giriş kapısına çaput bağlarlar. Bu uygulamalardan sonra dileklerinin kabul olup olmayacağını anlamak isteyen bazı ziyaretçiler, türbenin duvarına taş yapıştırırlar. Yapıştırılan taş düşmez ise, dileğin kabul olacağına, aksi olursa, kabul olmayacağına inanılır.

Diğer yandan söz konusu ziyaretin, romatizma hastaları ile boğmaca hastalığına yakalanmış çocuklara iyi geldiğine inanılır. Türbe içerisine yatırılan romatizma hastasının ağrıyan yerlerine, mezarın üzerinden alınan toprak hasta yakınları tarafından sürüldükten sonra, mezarın veya türbenin etrafında üç defa döndürülen hastanın şifa bulacağına inanılır. Bunun yanında boğmaca hastalığına yakalanmış çocuklar ise, türbe avlusu içerisinde bulunan ve üçgen şeklinde olan delikli taşın altından üç defa geçirilir ve aynı işleme üç Çarşamba üst üste devam edilir. Söz konusu çocukların üçüncü Çarşamba iyileşeceğine inanılır.

Kafur Dede Türbesi, Arastul (*Bakanak*) köyünün üç km. kuzeyinde yer almaktadır. Kuzey güney yönünde dikdörtgen planlı olarak moloz taş malzemeden, inşa edilmiş olan türbenin üzeri, direkli bir düz dam ile kapatılmıştır. Türbe, bir mezarın bulunduğu oda diğeri de

kuzey tarafta bulunan üç gözlü bir revaktan oluşmaktadır.

Kafur Dede’nin mezarının bulunduğu odanın girişi, kuzey taraftaki bir kapı ile sağlanmaktadır. Mezarın üzeri, yeşil renkli örtülerle kapatılmıştır. Mezarın bulunduğu oda bir duvarla ikiye ayrılmıştır. Dikdörtgen planlı odanın kuzey cephesi, antik kalıntılardan devşirilmiş yuvarlak iki sütuna oturan, direkler üzerine düz damlı üç gözlü bir revak bulunmaktadır. Halk arasında keramet sahibi bir kişi olarak bilinen Kafur Dede’nin gösterdiği kerametlerden biri şöyledir. “Malı mülkü çok olan bir ağanın yanında çobanlık eden Kafur Dede, otlatmak üzere meraya götürdüğü sürüyü eve getirdikten sonra banyo yapar. Çobanın her gün banyo yaptığını gören ağa, şüphelenir ama bunun sebebini çobana sormaz ve onu takip etmeye başlar. Bu takip neticesinde ağa, bir de ne görsün! Sürüyü ahıra koymadan önce içeriyi temizleyen çoban, gömleğini çıkarıp yerde yuvarlanıyor. Yuvarlanırken sırtına batan bir şey olursa, onları da dışarıya atıp, ondan sonra sürüyü ahıra alıyor. Durumu gören ağanın, çobanı olan Kafur’a güveni tam olur. Kafur gibi güvenilir ve sadık bir elemana sahip olan ağa, o yıl hac mevsimi gelince gözü arkada kalmadan ailesini, malını ve çiftliğini Kafur’a emanet eder ve hacca gider. Ağanın hacda olduğu günlerden birinde ağanın hanımı, içli köfte yapar. Yemeğe gelen Kafur’a, ağanın hanımı ‘Ağan bu yemeği de çok severdi.’ deyince; Kafur, ‘Bir tabağa koy da ağaya götüreyim.’der. Ağanın hanımı, Kafur’un içli köfteyi kendisi için istediğini ancak istemeye utandığı için böyle

söylediğini düşünerek ona bir tabak köfte verir. Yemeği alan Kafur, bir anda Kabe’de bulunan ağasına görünür ve getirdiği köfteyi ağaya vererek gözden kaybolur. Hac vazifesini tamamlayıp dönen ağa, kendisini karşılamaya gelenlere, ‘Asıl hacı Kafur’dur. Benim değil, onun elini öpün!’ deyince kalabalık bu defa Kafur’a yönelir. Kendisine doğru gelen kalabalıktan ağanın sırrını ifşa ettiğini anlayan Kafur, tam yakalanacakken asasını yere vurur ve kaybolur.

Halk arasındaki inanışa göre, Kafur Dede türbesinde bulunan ve dilek tutan ziyaretçilerin çaput bağladığı dut ağacı bu kuru asadan çıkmıştır. Ziyarete genellikle Çarşamba ve Perşembe günleri kadınlar gitmektedir. Her türlü hastalığın şifası için gidilen türbede, söz konusu kişiye ait olduğuna inanılan mezarın başında dua eden hastalara, içerisine ziyaret toprağı karıştırılmış su içirilir. Böylece hastanın iyileşeceğine inanılır. Şifa verme gücüne sahip olduğuna inanılan ziyaret toprağının, insanları nazardan, kazadan ve beladan da koruyacağına da inanılır. Bu sebeple söz konusu toprak, bir bez parçası içerisine sarılarak çocukların boyunlarına asılır.

Ayrıca, evlenmek veya murat almak isteyen ziyaretçiler de, dua edip dilekte bulunduktan sonra dileklerinin kabul olması için, halk arasında Kafur Dede’nin ağacı olarak bilinen, dut ağacına çaput bağlarlar. Daha sonra dileğin kabul olup olmayacağını anlamak isteyen bazı ziyaretçiler, türbe duvarına taş yapıştırırlar. Yapıştırılan taş düşmez ise, dileğin kabul

olacağına, aksi olursa, kabul olmayacağına inanılır. Daha sonra, iyileştiğine veya dileklerinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, burada kurban kesip yemek yaparlar. Pişirilen yemekten hem kendileri yer, hem de diğer ziyaretçilere dağıtırlar.

Halk arasında ziyaretle ilgili oluşmuş iki inanıştan birine göre, Perşembe geceleri Siverek'te bulunan diğer bütün ziyaretler, ellerinde yanan meşalelerle Kafur Dede ziyaretine gitmektedir. Diğerine göre ise, Kafur Dede ziyareti pis olanları ve gusül abdesti olmayanları kabul etmemektedir.

Kemal Hoca Türbesi, Esmerçayır Mahallesi, Yavuz Selim İlköğretim Okulu karşısında yer alır. Etrafı, yarım metre yüksekliğinde duvarla çevrilmiş geniş bir avlunun güney tarafında bulunan ve siyah taş malzemeden kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbe, sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş bir kubbe ile örtülmüştür. Girişi, güney tarafta bulunan demir bir kapı ile sağlanmış olan türbenin, kuzey cephesinde, üzerinde "Kemal Hoca Türbesi" yazılı bir kitabe bulunmaktadır. Kemal Hoca'nın mezarı, beton malzemeden inşa edilmiş olup, iki ucunda uzun ve geniş birer mezar taşı bulunmaktadır.

Anlatıldığına göre, Ensardan olan Kemal Hoca, Bağdat'ta dünyaya gelmiş olup doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Babasının adı Şeyh Süleyman'dır. Şeyh Süleyman Molla Mustafa, Kemal Hoca, Molla Hüseyin ve Katip Molla adlarındaki dört oğlu ile birlikte 1810 yılında Siverek'e yerleşir. Bu esnada genç bir delikanlı

olan Kemal Hoca, Diyarbakır'a ilim tahsili için gider. Aldığı tahsilin ardından Siverek Sulu Camide imamlık ve Siverek *Feyziye Medresesinde* müderrislik görevlerinde bulunan Kemal Hoca, 1874 yılında vefat eder[174].

Yörede, alim, arif ve keramet sahibi bir kişi olduğundan bahsedilen Kemal Hoca'nın, gösterdiği kerametlerden bir tanesi şöyledir. Kemal Hoca, Siverek medresesinde müderrislik yaptığı sırada, devrin ileri gelen zenginlerinden birisi, hoca ve öğrencilerini yemeğe çağırır. Hoca, zenginden gelen bu daveti kabul etmez ve kendisi gitmediği gibi öğrencilerini de göndermez. Dışarıda biraz işinin olduğunu, kendisi dönene kadar medreseden ayrılmamalarını ve bu süre zarfında dışarıdan yemek gelirse de bahçede bulunan çukura dökmelerini öğrencilerine tembihleyen hoca, medreseden ayrılır. Medresede bu işler olurken davetlilerin gelmediğini gören zengin kişi, davetliler için hazırlanan yemeği medreseye gönderir. Hocalarının verdiği emre itaat eden öğrenciler, gelen yemeği kendilerine gösterilen yere gömer ve hocalarının dönmesini beklerler. Öğrenciler, belli bir süre sonra dönen hocalarına olanları bir bir anlatırlar. Öğrencilerine önemli bir ders vermek isteyen hoca, gömülen yemeği getirmelerini söyler. Yemeği hocalarına götürmek üzere çukurun ağzını açan öğrenciler, yemeğin kurt ve kan dolu olduğunu görünce çok şaşırırlar. Şaşkınlık içerisinde olan öğrencilerine

---

[174] Feyziye ya da Feyzullah Medresesi Cumhuriyet döneminde satışa çıkarılan eski mimari yapılar arasında yer almaktadır.

hoca, ‘Bu zengin parasına haram katıyor. Onun için size bu yemeği yedirmedim’, diyerek haram yemenin ne kadar kötü bir şey olduğunu anlatır.

Anlatılır ki, hayvanları çok seven Kemal Hoca, Kuran-ı Kerim okuduğu zaman kediler saf olur ve okunan ilahi kelamı dinlerler.

Türbenin inşası ile ilgili halk arasında şöyle bir olay anlatılmaktadır. Alim ve arif bir kişi olan Kemal Hoca, uzun yıllar insanlara hizmet eder, ders verir ve her canlı gibi o da vakti geldiğinde dünyadan göç eder. Yıllarca insanlara hakkı ve hakikati anlatmış olan bu zatın, cenaze namazı maddi anlamda devrin hocalarından biri tarafından kıldırılmış olsa da, mana aleminde Hz. Muhammed’in kıldırdığına inanılır.

Cenaze işlemleri tamamlanmış olan hocanın naaşı, küçük bir mezarlığa defnedilir. Aradan geçen uzun yıllarla birlikte hocanın defnedildiği mezarlık mahalle arasında kalır. Bunun üzerine devrin belediyesi, mezarlık bölgesini de yerleşime açmak için mezarlığı buradan kaldırma karar alır. Alınan karar vakit kaybetmeden uygulanmaya konur ve mezarlık içerisinde bulunan mezarlar, sırayla sökülür. Sıra hocanın mezarına gelince, dozer arızalanır. Defalarca tamir edilen araç, bir türlü hocanın mezarını sökmeye muvaffak olamayınca, mezarda bulunan kişinin bir büyük zat olduğu anlaşılır ve mezar, buradan kaldırılmaktan vazgeçilir. Daha sonra mezar üzerine türbe inşa edilir.

Ziyarete genellikle Perşembe akşamı çocuğu olmayan kadınlar başta olmak üzere evlenmek veya iş

bulmak isteyen ziyaretçiler, dilek tutma amaçlı gitmektedir. Çocuğu olmayan kadınlara, içersine Kemal Hoca'ya ait olduğuna inanılan takkenin koyulduğu yastık üzerinde birkaç saat veya bir gece uyumaları tavsiye edilir. Söz konusu yastığın üzerinde uyuyan kadının, çocuğu olacağına inanılır. Yörede bu uygulamaya başvurup da çocuğu olan birçok kadından bahsedilmektedir. Öte taraftan evlenmek veya iş bulmak isteyen ziyaretçiler ise, Kemal Hoca'nın mezarı başında dua edip dilek tuttuktan sonra "Ya Rabbi dileğim kabul olursa ziyarete tavuk keseceğim." veya "Üç mum yakacağım." diye adakta bulunurlar. Bu uygulamaları müteakiben ziyaretçiler, türbenin giriş kapısına veya türbenin batı tarafında bulunan dut ağacına çaput bağlayarak türbeden ayrılırlar. Bütün bu uygulamalara bağlı olarak dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, tekrar türbeye gidip adamış oldukları mumları yakmakta veya kurban kesmektedir. Kesilen kurbanın eti fakirlere dağıtılarak ziyaret sonlandırılır.

Ziyarete dilek tutma amaçlı gidilmesi yanında şifa amaçlı da gidilmektedir. Ziyarete gelemeyecek kadar düşkün olan veya halk arasında "yatalak" olarak isimlendirilen hastaların giymekte oldukları elbiseleri, başörtüleri veya iç çamaşırları yakınları tarafından, "Ya Rabbi hastamıza ya şifa ver ya da onun acılarını dindir!" diye dua edilerek mezarın üzerine bırakılırken, buraya gidebilecek durumda olan hastalar ise, ziyarette birkaç saat yatarak şifa aramaktadır.

Mehmet Ali Bilgen Ziyareti, Asri Mezarlık

içerisinde bulunmaktadır. Mehmet Ali Bilgen isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezar, beton malzemeden yapılmış olup mezarın baş uçunda bulunan mezar taşında "Mehmet Ali Bilgen, d. 1913- ö. 1976" yazılıdır. Mezarın batı tarafında yöre halkı arasında, "Taflan" olarak isimlendirilen ve yaz kış yeşil kalıp yaprağını dökmeyen bir süs ağacı bulunmaktadır[175]. Yörede, meczup bir kişiliğe sahip olduğu belirtilen Mehmet Ali Bilgen'in gösterdiğine inanılan birçok kerametten bahsedilmektedir. Anlatılır ki, ahaliden bir kişinin, işleri ters gider ve bu adam mecburen borçlanır. Alınan borçların ödeme günü gelse de adamın, borçlarını ödemeye gücü olmadığı gibi para alacak hiçbir dostu da yoktur. Bu kişi, içine düştüğü bu çıkmazdan nasıl kurtulacağını bile düşünemez bir halde şehrin çarşısında yürürken, karşıdan çıkan Mehmet Ali, kendisinden para istenmediği halde borçlu adama, 'Al ulan al şu parayı! Senin peşinden koşmaya mecbur muyum?' diye bağırır ve eline bir miktar para verip yoluna devam eder. Ne olduğunu anlamayan borçlu adam elindeki paranın kendisinin borçlarını karşılayacak miktar olduğunu görünce iyice şaşırır. Borçlu adam, başına gelen bu olaydan sonra adı geçen şahsın ermişlerden biri olduğunu anlar.

Ziyarete genellikle Cuma ve bayram günleri

---

[175] Karayemiş de denilen Taflan, gülgiller (Rosaceae) familyasından küçük beyaz renkli çiçekler açan, daha çok rutubetli ve gölgeli yerlerde yetişen 5-15 m boyunda, yaprak dökmeyen bir ağaç türüdür.

kadınlar gitmektedir. Buraya daha çok evlenmeyi isteyen kızlar ile çocuk sahibi olmayı isteyen kadınlar, dilek tutma amaçlı gitmektedir. Mezar başında dua edip dilekte bulunan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olması için mezarın batısında bulunan Taflan ağacına çaput bağlayarak ziyaretlerini tamamlarlar.

Ayrıca, bayram günlerinin ilk saatlerinde ziyarette bulunan kişilerin, mezar üzerine ekmek ve şeker bırakması geleneği vardır. Şifalı olduğuna inanılan ekmek ve şeker, o günün daha sonraki saatlerinde mezara gelen diğer ziyaretçiler tarafından yenilir. Böylece hastalığı olan kişilerin iyileşeceğine inanılır.

Muhittin Hoca Ziyareti, Güney Mahallesi, Yarı Açık Ceza Evinin doğusunda bulunan caddenin kenarında yer alır. Ziyaret olduğuna inanılan yerde iki tane mezar vardır. Mezar taşları üzerinde bulunan Osmanlıca metin, çok silik olduğu için okunamamaktadır. Alim ve mutasavvıf bir kişi olduğuna inanılan Muhittin Hoca'nın 1900'lü yıllarda vefat etmiş olduğu nakledilir.

Ziyaretin tespiti konusunda halk arasında şöyle bir olay anlatılmaktadır. "Muhittin Hoca da her insan gibi, kendisine bahşedilen ömrü tamamlayınca büyük bir mezarlığa defnedilir. Zamanla şehir büyür ve hocanın gömülü olduğu mezarlık mahalle arasında kalır. Devrin belediyesi, içerisinde mezarlığın da bulunduğu bölgeyi, yerleşim yeri haline getirmek için istimlak eder ve mezarlık içerisinde bulunan mezarları sıra ile söker. Hız kesmeden devam eden çalışmalarda sıra Muhittin

hocanın mezarına gelir. Diğer mezarları söken dozer kepçesini bu mezara vurunca, hocanın naaşı yara alır ve kan akmaya başlar. Tam bu anda dozer arızalanır ve mezarı yerinden kaldırılamaz. Bu olayların vukua geldiği haftanın Cuma akşamı, ziyaret civarındaki evlerin musluklarından su yerine kan akar ve ziyaretten büyük bir ışık çıkar. Durumun vahametini anlayan belediye yetkilileri, çalışmalara son verir ve mezar yerinde kalır.

Ziyarete genellikle Perşembe akşamları kadınlar ve kızlar dilek tutma amaçlı gitmektedir. Evlenmek isteyen, bağlanmış olan kaderinin açılmasını isteyen veya çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler, dua edip dilekte bulunduktan sonra dileğin kabul olup olmayacağını anlamak için yatırın etrafını çevreleyen duvara veya mezar taşına, taş yapıştırırlar. Yapıştırılan bu taş düşmez ise, dileğin kabul olacağına; aksi halde ise, kabul olmayacağına inanılır.

Seyit Ahmet Efendi Ziyareti, Esmerçayır Mahallesi, Fevzi Çakmak İlköğretim Okulu civarında Bulunmaktadır. Etrafı, yüksekçe bir avlu duvarı ile çevrilmiş olan ziyarete batı tarafta bulunan yeşil renkli demir bir kapı ile giriş sağlanmıştır. Avlu içerisinde Seyit Ahmet Efendi'nin mezarından başka bir tane daha mezar bulunmaktadır. Siyah kesme taş malzemeden yapılmış olan Seyit Ahmet Efendi'nin mezarının iki başında, uzun iki mezar taşı vardır. Halk arasında Seyit Ahmet Efendinin kimliği ve ne zaman yaşadığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ziyarete genellikle Perşembe akşamları kadınlar,

dilek tutma amaçlı veya şifa amaçlı gitmektedir. Bağlı kaderlerinin açılmasını isteyen kızlar ile evlenemeyen çocuklarının evlenmesi isteyen kadınlar, ziyaret içerisinde bulunan iki mezarın başında dua edip dilek tuttuktan sonra Seyid Ahmet Efendi'nin mezarının kuzeyinde bulunan erik ağacına çaput bağlarlar. Bu uygulamalardan sonra dileğin kabul olup olmayacağını anlamak isteyen bazı ziyaretçiler, mezar taşına, taş yapıştırırlar. Yapıştırılan taş düşmez ise, dileğin kabul olacağına; aksi olursa, dileğin kabul olmayacağına inanılır.

Diğer taraftan her türlü hastalığın şifası için gidilen ziyarette, hastalara şifa verme gücüne sahip olduğuna inanılan mezar toprağı, sulandırılarak hastalara içirilir. Böylece hasta kişilerin iyileşeceğine inanılır. Bundan sonra iyileştiğine veya dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, burada güçleri nispetinde tavuk, kuzu veya koyun kesip yemekler yaparlar. Pişirilen yemeği o anda burada bulunan diğer ziyaretçilerle birlikte topluca yerler.

Şeyh Lütfi Türbesi**,** Hamidiye Mahallesi, Hamidiye Cami'nin **-**Halk arasında bu cami Hamidiye Cami olarak değil, Şeyh Lütfi Camisi olarak bilinmektedir.**-** batısında bulunmaktadır. Kesme taş malzemeden kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Hamidiye Caminin batı duvarına bitişik olarak inşa edilmiş olan türbe ile cami arasında bir pencere bulunmaktadır. Şeyh Lütfi isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezarın başucunda yer alan ve üzerinde fes motifi bulunan mezar taşında, Arapça

olarak Şeyh Lütfi'nin şeceresi yazılıdır. Bu mezar taşında üzerine birçok çatal iğne saplanmış yeşil bir bez ve bir tespih sarılıdır. Mezarın üzeri, Arapça Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şahadet yazılı yeşil renkli örtülerle örtülmüştür.

Yörede, aslen Siirt'in Tillo köyünden olduğu ve İslami ilimleri bu köyde okuduğu belirtilen Şeyh Lütfi'nin, namaz kılarken seccade üzerinde parlayan bir nur gördükten sonra kendini kaybettiğinden bahsedilmektedir. Bu olaydan sonra köyünü terk eden şeyhin önce Diyarbakır oradan da Siverek'e gittiği, burada birçok keramet gösterdiği ve hastalara eli ile şifa verdiği rivayet edilmektedir. Halk arasında anlatılan kerametleri arasında, şeyhin atının, malına ve parasına haram karışmış kişilerin verdiği yemi yemediği ve şeyhin eline bakarak söylediklerinin doğru çıktığı örnek gösterilebilir.

Ziyarete genellikle Perşembe ve Cuma günleri kadınlar gitmektedir. Şifa amaçlı ve dilek tutma amaçlı gidilmektedir. Daha çok felçlilerin, bayılan çocukların ve ruhsal problemi olan hastaların şifa amaçlı götürüldüğü türbede, hasta yakınları, mezarın yanında yatmakta olan hastalarının şifa bulması için iki rekat namaz kılıp, dua ettikten sonra söz konusu hastaları, mezarın etrafında üç veya yedi defa dönerek şifa aramaktadır. Bütün bu uygulamalardan sonra yakınlarının iyileşeceğine inanan hasta yakınları, hastalarını alarak ziyaretten ayrılırlar. Diğer yandan evlenmek, murat almak veya iş bulmak isteyen ziyaretçiler, iki rekat namaz kılıp dua ettikten

sonra dilek tutarlar. Müteakiben dileklerinin kabul olması için mezarın üzerinde bulunan yeşil bez ile mezar taşı üzerine sarılmış tespihe çatal iğne saplayan ziyaretçiler, türbe ile cami arasında bulunan pencerenin korkuluklarına çaput bağlarlar. Dileğin kabul olması için başvurulan bütün bu uygulamaların akabinde, birçok ziyaret yerinde olduğu gibi dileğin kabul olup olmayacağını anlamak isteyen bazı ziyaretçiler, türbe duvarına taş yapıştırırlar. Yapıştırılan taş düşmez ise, dileğin kabul olacağına; aksi halde ise, kabul olmayacağına inanılır. Türbeye hangi amaçla gidilmiş olursa olsun buradan ayrılmadan önce insanları kazadan, beladan ve nazardan koruma gücü olduğuna inanılan mezarın üzerindeki yeşil bezden bir parça alınır.

Yusuf Sami Efendi (1846-1932) Siverek'te doğmuştur[176]. Kadirzade ailesinden babası dönemin müftüsü Eyüp Efendi'dir. Yusuf Sami, küçük yaşta Kur'an'ı hatmeder. İlk eğitimini Sulu Cami'deki mahalle mektebinde tamamlar ve daha sonra da babasından Arapça ve Farsçayı öğrenir. Ayrıca aldığı özel derslerle de kendini yetiştirir. Eğitiminin geri kalanını da yine Sulu Cami bünyesinde bulunan Medrese-i Ulûm'da Siverek'in meşhur müderrislerinden olan Kemal Hoca Efendi'den dersler alarak tamamlamıştır.

Eğitimine devam ettiği dönemlerde şiirle de ilgilenmiş ve şiirlerinde her şeyin yaramazı, kötüsü anlamına gelen, Gafi mahlasını kullanmıştır. Ancak

---

[176] Hikmet Atik. Diyarbakır ve Şanlıurfa Yöresi Mevlidleri

sonradan bu mahlastan vazgeçerek Sami mahlasıyla şiirler yazmıştır. Daha sonra hat sanatına ilgi duyan Yusuf Sami Siverek'te bulunan Bican Efendi'den de hat dersleri almıştır. Onun tarafından yazıldığı belirtilen bazı hatlardan bahsedilse de, bugün ona ait olduğu bilinen sadece Siverek Ulu Cami, Gülabi Bey Camii'nde iki ve mirasçılarında da bir hat levhası bulunmaktadır.

Yusuf Sami Efendi daha sonra hat derslerini ilerletmek amacıyla bir süre Diyarbakır'a gitmiş, burada Fethullah Efendi'den de dersler almıştır. Bir müddet Maden'e (Elazığ) giderek mutasarrıf Rûmi Paşa'nın himayesinde kalmıştır. Bu zaman diliminde de Gafi mahlasıyla şiirlerini yazmaya devam etmiştir. Maden'de bulunan Eren Paşa'nın dikkatini çeken Yusuf Sami Efendi'ye bu zat tarafından Sami mahlası verilmiştir.

1875 yılında Siverek'e geri dönen şair yeni açılan rüştiye mektebine muallim olarak atanmış ve burada 25 yıl görev yapmıştır. Bu süre zarfında ayrıca Ulu Cami'de bulunan babasına ait kütüphanede öğrenciler yetiştirirken başta Sulu Camii olmak üzere, birçok camide, halka vaaz ve hutbeler vermiştir.

Siverekli Yusuf Sami Efendi 1896 yılında hacca gitmiş ve daha sonra da hep duyduğu ve hayran kaldığı İstanbul'a bir seyahat gerçekleştirmiştir. Bayezid Kütüphanesi başta olmak üzere İstanbul'daki kütüphanelere hayran kalmıştır. Bu seyahat dönüşünde kendisini ziyarete gelenlere, "İstanbul'u görmeyen kendini eksik adam saysın.", sözü çok manidardır.

Yusuf Sami Efendi, 1912'de Siverek

mutasarrıflık olarak Diyarbakır'a bağlı iken, Diyarbakır Meclis azalığı ve 1914 yılında da ilçedeki Müdafaa-i Milliye komisyonunda başkanlık yapmıştır. Yusuf Sami Efendi'ye ait olduğu kabul edilen telif ve tercüme olarak altı eser bulunmaktadır. Bunlardan bölgede en meşhuru Mevlid-i Nebi'sidir. Eser, bölgede dini törenlerde okunmakta ve sevilmektedir. Ayrıca şiirlerini ihtiva eden bir divanının varlığından da bahsedilmektedir. Ancak bu eser ve akıbeti hakkında bir bilgi yoktur. Diğer eserleri, Künûzü'n-Nizam, Hilye-i Saadet, El Kasidetü'n-Necatiye, Risale-i Hatm-i Tarikat-i Kadiriyye, Zikirler ve Esmalar Risalesi'dir.

Kadirzade Yusuf Beye ait 1895 tarihli bir vakıftan haberdar oluruz. Kitabesi olmayan Siverek'teki Hacı Yusuf Hanının bu zat tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir.

Osman Efendi (Özen)'nin (1852-1929) babası Hacı Eyüp Efendi'dir[177]. İlk ve orta öğreniminden sonra, Medreseye devam etti. Siverekli Zülfikâr Zühtü Efendi'nin derslerine devam ederek 1874'te Yükseköğrenimini tamamladı. 1884'te Siverek Kazası Bidayet Mahkemesi azalığı ile memuriyet hayatına başladı. Hocası ve Siverek Müftüsü Zülfikar Zühtü'nün vefatı üzerine 1905'te anılan kazanın Müftülüğü'ne tayin edildi.

Ancak bir müddet sonra Müftü Osman Efendi'nin Siverek Mutasarrıfı Cemal Azmi Beyle olan iyi ilişkileri

---

[177] http://www.eskieserler.com/

bozuldu. Bu nedenle, Mutasarrıf Azmi Bey, Diyarbakır Valiliği'ne hitaben yazdığı Şubat 1909 tarihli yazıyla Müftü Osman Efendi'nin azlini istemiştir.

Bunun üzerine Müftü Osman Efendi hakkında, Diyarbakır Valiliğince tayin edilen bir heyetçe tahkikat yapıldı. Heyet, Müftünün görevinden alınmasına sebep bir davranışın bulunmadığı kanaatine varmıştır. Ayrıca heyetçe, Müftü Osman Efendi hakkında şikayetlerin ondan hoşlanmayan Sabık Mutasarrıf Cemal Azmi Bey'in tahrik ve teşviklerinden kaynaklandığı da belirtilmiştir.

1917'de kendisine Mahreç payesi tevcih olunmuştur. Milli Mücadele'nin başlamasıyla, ulusal harekat yanında yer aldı. Siverek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde görev aldı. TBMM Başkanlığı'na çektiği telgrafla Meclisin açılışını kutladı. Bu arada Ankara Fetvası'nı da tasdik etti. Sürekli yeşil sarık taktığı için halk arasında Yeşilbaş lakabıyla tanınır. Ailesi "Özen" soyadını almıştır.

2014’te Siverek Yusuf Sami Anadolu İmam Hatip Lisesi bünyesinde yer alan imam hatip ortaokulu lise kısmından ayrıldı. Bağımsız bir ortaokul haline gelen imam hatip ortaokuluna aynı isimle iki okul olamayacağı için Siverekli din alimi Osman Esat Efendi (Mılla Osmano Babij) ismi verildi.

Suruç Evliyaları

Eski bir yerleşim merkezi olan Suruç'un isminin kaynağı konusunda iki görüş bulunmaktadır[178]. Bunlardan birincisine göre, kaynaklarda "Seruğ" diye de adı geçen bu şehrin Hz. İbrahim ile çok yakın bir ilişkisi vardır. Hz. İbrahim'in babası Azer, dedesi Nahor, Nahor'un babası ise Seruğ'dur. Tarihte adı Seruğ olan bu şehir ile Hz. İbrahim'in atası Seruğ aynı adı taşımaktadır. Seruç bu şehrin asıl adıdır. Diğer görüşe göre ise, yörede iyi cins at yetiştiriciliği meşhur olduğundan dolayı, atların eyeriyle uğraşan ve imal eden Saraç sayısı oldukça fazlaymış. "Saraç" kelimesinin çoğulu Seruç'tur. Zamanla halk arasında Seruç olan ilçenin ismi Suruç şekline dönüşmüştür.

Suruç, 1095'te Artukoğulları´ndan Sökmen'in eline geçer ise de altı yıl sonra Urfa Kontu I. Baudouin (1058-1118)'in egemenliği altına girer. Daha sonra İmadüddin Zengi 1127 yılında Suruç'u haçlılardan geri alır. Suruç, Timurlenk'in istilasına da uğrar. Bölge halkı istilaya karşı koyduğundan, Moğollarca yakılıp yıkılır. Bu kıyımdan sonra şehir uzun süre toparlanamaz. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim Kudüs seferi sırasında Suruç'u Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katar.

[178] İlhami Atmaca. Suruç Ve Çevresi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi. Elazığ. 2006

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Halep vilayetinin Urfa sancağına bağlı bir kasaba durumundadır. Mondros Mütarekesinin (30 Ekim 1918) imzalanmasından sonra, önce İngilizler, daha sonra Fransızlar tarafından işgal edilir. Suruç'un halkı, milli mücadelesini vererek şehri 11 Nisan 1923'te düşmandan kurtarır. Suruç, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte 1923'te ilçe olarak Şanlıurfa'ya bağlanır.

Suruç'ta 13 arkeolojik sit, dört tescilli yapı olmak üzere toplam 17 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Ahmed-i Bican Camii, Şeyh Müslüm Türbesi (Ziyaret Köyü Şeyh Müslüm Külliyesi), Yatırtepe Köyü Konik Kubbeli Evleri ve Suruç Konik Evleri önemli turistik yapılardır.

1890'larda kaza nüfusu 20.488 olup bu nüfusun 18.955'i Müslümandır.

Suruç ilçe merkezinde ticari faaliyetlerin yapıldığı işyerleriyle çevrili durumdaki Ahmed-i Bican Cami, Yeni camii ile aynı avlu içindedir. İnşa kitabesi bulunmayan caminin 5 ramazan 1304/1882 yılında Kürkçüzade izzetli Ahmet Bican Efendi tarafından inşa ettirildiği söylenmektedir. Bu tarihi yapı Suruç kaymakamlığı tarafından 1996 yılında büyük çapta onarılmıştır. Bu onarımda özgün yapısını kaybeden yapının; yedi basamakla çıkılan ve "Köşk Minare" denilen (Baldöken tipi minare) Minaresi silindirik kaide üzerine altıgen kesitli altı sütunun taşıdığı bir kubbe ile örtülüdür.

Muhammed Mintik Ziyareti, ilçeye sekiz km. mesafede bulunan *Karadut* köyü mezarlığı içerisinde bulunan, Müslüm Tekinalp türbesinin 50 m. güneydoğusunda yer almaktadır. Etrafı, yarım metre yüksekliğinde bir duvarla çevrilmiş olan ziyarete giriş, kuzey tarafta bulunan bir kapı aralığı ile sağlanmaktadır. Muhammed Mintik'in mezarı, iki m. uzunluğunda olup üzeri, betonla kapatılmıştır.

Halk arasında Muhammed Mintik isimli zatın kimliği ve ne zaman yaşadığına dair herhangi bir bilgi bulunmazken, köyün diğer tarafında bulunan başka bir mezarın ise, Muhammed Mintik'in kız kardeşine ait olduğu kabul edilir. Ziyaret olduğuna inanılan bu iki mezarın arasına ev veya iş yeri yapanların başlarına bela geleceğine inanılır. Bu sebepten dolayı iki ziyaretin arası boş bırakılmaktadır.

Ziyarete çoğunlukla Cuma günleri kadınlar, şifa amaçlı gitmektedir. Söz konusu ziyaretçiler, Muhammed Mintik ziyareti ile Müslüm Tekinalp türbesini sırası ile ziyaret etmektedir. Müslüm Tekinalp türbesine olduğu gibi, Muhammed Mintik ziyaretine de sadece bel ağrısından muzdarip olan insanlar, şifa amaçlı yattıktan sonra, Müslüm Tekinalp türbesinde de birkaç saat yatan ziyaretçiler, şifalı olduğuna inandıkları ziyaret toprağından alarak buradan ayrılırlar.

Ziyaretçiler evlerinde kestikleri tavuğun etinden pişirdikleri pilavı, köyün çocuklarına sevaptır diyerek burada yedirirler.

Aynı köydeki **Müslüm Tekinalp** Türbesi, kesme

taş malzemeden, dört ayak üzerine inşa edilmiş olup türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır[179]. Kubbenin altında bulunan kısım, tamamen betonla düz bir şekilde kapatılmış olduğundan dolayı, Müslüm Tekinalp'ın mezarı gözükmemektedir. Müslüm Tekinalp'ın yakın tarihlerde yaşadığı ve Karadut köylülerinin onun torunları oldukları belirtilmektedir.

Ziyarete çoğunlukla Cuma günleri kadınlar, şifa amaçlı gitmektedir. Bu ziyaretin, sadece bel ağrısına iyi geldiğine inanılır. Bel ağrısından muzdarip olan hastalar, türbenin önünde dua ettikten sonra kubbenin altında bulunan düz yerde birkaç saat yatarlar. Şifa amaçlı ziyarette yatan hastalara, içerisine ziyaret toprağı katılmış olan su, sabah bir bardak, akşam bir bardak olmak üzere günde iki bardak içirilmek suretiyle şifa aranmaktadır.

Şeyh Ahmet Musullu Türbesi Ahmet Bican Camiinin batısında bulunmaktadır. Kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri açıktır. Türbeye giriş, doğu tarafta bulunan bir kapı ile sağlanmaktadır. Şeyh Ahmet Musullu isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezarın kenarları, betondan yapılmış olup ortasında bir dut ağacı bulunmaktadır.

Ziyarete genellikle Cuma akşamları ve sabahları erkek ziyaretçiler gitmektedir. Ziyaretçiler, türbenin giriş kapısı önünde üç İhlas bir Fatiha okuyup yollarına devam

---

[179] Karadut köyü ve Tekinalp soyadı, yakın tarihlerde PKK'lı kadın terörist Meral Tekinalp'in 2008'de ve eski Suruç Belediye Başkanı Salih Tekinalp ile oğlu veteriner Sinan Tekinalp'in 2014'te otomobilde öldürülmesi ile hatırlanacaktır.

etmektedir.

Şeyh Ali Ziyareti, Cumhuriyet Mahallesi, Sumak köyü yolu üzerinde bulunmaktadır. Etrafı, bir metre yüksekliğinde duvarla çevrilmiş olan ziyarete giriş, kuzey yönünde bulunan bir kapı aralığı ile sağlanmaktadır. Avlu içerisinde bulunan iki mezardan birinin Şeyh Ali isimli kişiye, diğerinin ise, Şeyh Ali'nin ablası İslime'ye ait olduğuna inanılmaktadır. Mezar taşında "Kelime-i Tevhid" yazılı olan Şeyh Ali'nin mezarı üzerinde, yeşil bir örtü bulunmaktadır.

Halk arasında ziyaretin tespiti ile ilgili şöyle bir olay anlatılmaktadır: Mezarların olduğu bölgede savaşırken şehit düşen Şeyh Ali ve ablası, düştükleri yere defnedilirler. Aradan geçen uzun yıllar içinde, şehrin planlaması da değişir ve iki mezarın etrafı evlerle çevrilir. Önceleri mahalleli burada bulunan iki mezarın ziyaret olduğunu bilmedikleri için çöplerini mezarların yanında bulunan çöpe atarlar. Bu hal belli bir süre devam ettikten sonra, mezara komşu evlerden birinde ikamet eden kadınlardan biri, rüyasında Şeyh Ali'yi görür ve Şeyh Ali kadına 'Çöplerinizi üzerimize süpürmeyin', der ve elini kadının karnına vurup iç organlarını dışarı çıkar. Gördüğü rüyadan çok korkan kadın, komşularını mahallede bulunan mezarlara karşı dikkatli olmaları ve bu iki mezarın sıradan mezarlar olmadığı konusunda uyarır.

Ziyarete genellikle Çarşamba ve Cuma günleri kadınlar dilek tutma amaçlı gitmektedir. Evlenmek, murat almak veya çocuk sahibi olmak isteyen

ziyaretçiler, dua edip dilekte bulunduktan sonra dileklerinin kabul olması için ziyaretin içinde bulunan çivili tahtaya ve ziyaretin kuzey tarafında bulunan dut ağacına çaput bağlarlar. Bunun akabinde, “Allah’ım bu dileğim kabul olursa Şeyh Ali ziyaretinde kurban keseceğim.”, diyerek adakta bulunan ziyaretçiler, dileğinin kabul olduğuna inandıkları zaman adamış oldukları kurbanı burada keserler. Kurbanın etinden pişirilen yemekten kendileri yediği gibi ziyaretin yakınında bulunan evlere ve o anda ziyarette bulunan diğer ziyaretçilere de ikram ederler. Ziyarette bulunan çocuklara şeker dağıtılır.

Ziyarete dilek tutma amaçlı gidilmenin yanında, çok az olmakla birlikte felç hastalığı başta olmak üzere her türlü hastalığın şifası için de gidilmektedir.

Şeyh Muhammed Ziyareti, ilçeye iki km. mesafede bulunan *Yalınca* köyü içerisinde yer alır. Etrafı, iki m. yüksekliğinde briket duvarla çevrilmiş olan ziyarete giriş, kuzey tarafta bulunan kapı ile sağlanmaktadır. Şeyh Muhammed isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezarın üzerinde, silindir şeklinde siyah renkli bir taş bulunmaktadır. Üzeri, yeşil örtüler kapatılmış olan bu taşın üzerine basan kişinin öleceğine inanılır.

Yörede, Şeyh Muhammed isimli kişinin Suruç’a bağlı *Ziyaret* köyünde türbesi bulunan Şeyh Müslüm ile ilçedeki Şeyh Nasır mezarlığı içerisinde türbesi bulunan Şeyh Nasır’ın kardeşleri olduğu rivayet edilmektedir.

Ziyarete genellikle Cuma günleri kadınlar, şifa

amaçlı ve dilek tutma amaçlı gitmektedir. Her türlü hastalığın şifası için gidilen ziyarette, mezarın etrafında üç tur dönen hasta ziyaretçiler, birkaç saat burada yatarak şifa aramaktadır. Diğer taraftan hastalanan hayvanların da, ziyaretin etrafında üç tur döndürülmeleri halinde hastalıktan kurtulacaklarına inanılır. Evlenmek, murat almak, işe girmek veya çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler, mezar başında dua edip dilekte bulunduktan sonra dileklerinin kabul olması için ziyaretin duvarlarına çaput yapıştırırlar. Ziyaretçiler, burada tavuk veya horoz kesip yemekler yaparlar. Pişirilen yemekten kendileri yediği gibi diğer ziyaretçilere de ikram ederler. Ziyarette bulunan çocuklara şeker dağıtılır. Ayrıca, üzerinde taşıyan kişiyi nazardan koruma gücü olduğuna inanılan mezar toprağı, bir bezle sarılıp çocukların boyunlarına veya evlerinin bir köşesine asılır.

Şeyh Müslüm Türbesi, Ziyaret Köyü içerisinde bulunmaktadır. Geniş bir avlunun içerisinde yer alan türbenin etrafında revak, şadırvan, mescit, mutfak ve tuvaletler gibi birçok müştemilat bulunmaktadır. Kesme taş malzemeden inşa edilmiş olan türbeye giriş, batı tarafta bulunan bir kapı ile sağlanmaktadır. Bu kapıdan dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş olan erkek mescidine geçilirken, bu bölümün kuzeybatısında, içerisinde Şeyh Müslüm isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezarın bulunduğu oda; kuzeydoğusunda ise, kadın mescidi olarak kullanılan bir bölüm yer almaktadır. Şeyh Müslüm'ün mezarının bulunduğu oda, kare planlı olarak inşa edilmiş olup üzeri, kubbe ile kapatılmıştır.

Adı geçen kişiye ait olduğuna inanılan mezarın iki m. uzunluğunda 1,5 m. genişliğinde olan ahşap sandukasının üzeri, yeşil renkli örtülerle bezenmiş ve etrafına iri taneli bir tespih sarılmıştır. Bunun yanında içerisinde mezarın yer aldığı odada üzerinde Kelime-i Tevhid yazılı yeşil bir sancak bulunmaktadır.

Ayrıca, türbenin giriş kapısının güneyindeki duvara gömülü olan ve 'Hacer-ül Esved' taşı olarak bilinen taşın bir parçası olduğuna inanılan siyah renkli bir taş bulunmaktadır. Türbenin içerisinde bulunan ve Şeyh Müslim isimli kişinin hayat hikayesini anlatan tabelanın verdiği bilgiye göre, "Ebu Name olarak da bilinen Şeyh Müslim, aslen Suruçludur. H. 466 yılında Suruç'un Ziyaret köyünde vefat etmiş alim ve mütefekkir bir insandır.

Şeyh Müslüm et-Teberdari (ö. 1170) olarak bilinen zat, Şeyh Mesleme b. Na'me es-Seruci el-Abbasi'dir. Birecik Sancağı Kanunnamesinde zaviyesine hizmet eden ailenin Abbasi soyundan olduğu ve Kanuni döneminde bu ailenin nesep tespiti yapıldıktan sonra kendilerine meşayih beratının yanı sıra resmi bazı muafiyetler tanındığı belirtilmektedir. Yapı topluluğundaki tek inşa kitabesi 1538 tarihli ve bani olarak Şeyh Hüseyin'in adını veren türbenin kuzey kapısı üzerindeki kitabedir[180]. Bu kitabeden başka onarım kitabeleri de mevcuttur. Yapı topluluğunda dikkati çeken önemli bir özellik, türbenin

---

180 Esra Çakır. XVI. Yüzyılda Suruç. Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi. Manisa. 2006

camiden daha yüksek inşa edilmiş olmasıdır. XVI. Asra ait tahrir defterlerinde Şeyh Müslim Zaviyesi vakfının adı ilk tahrirden itibaren geçmektedir.

Şeyh Müslüm, Suruç'a bağlı Ziyaret köyünde doğmuştur. Tekkesinde devamlı olarak mürid yetiştirmiştir. Bu müridler içinde Şeyh Akil el-Menbeci de vardır. Şeyhin kırk müridinden bahsedilir, ancak Şeyh Akil bunlar içerisinde şeyhlik mertebesine çıkan tek mürididir.

Tekke ve zaviyelerin Cumhuriyet döneminde yasayla lağvedilmesine kadar, maaşlı bir postnişin bu zaviyenin hizmetini üstleniyordu. Bu postnişinler tasavvuf adabına göre, şeyhin birer halifesi olmayıp sadece zaviyenin bakım görevini yapıyorlardı. 1168 yılında, içinde cami, zaviye, tekke olmak üzere bir külliye şeklinde inşa ettirilen yapının etrafı Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait mezarlarla çevrilidir. Mezarlığın doğusunda Eyyubiler tarafından yapılmış ve birkaç defa restore edilmiş üzeri toprakla örtülü camii yer almaktadır. IV. Murat'ın 1636 yılında Bağdat'a giderken buraya uğrayıp, camiyi genişletmek için emir verdiği ve caminin bugünkü şeklini aldığı rivayet edilmektedir. Külliyenin diğer bölümlerinin duvarları moloz taş ve harçla yapılmış, dış yüzeyleri kesme taşlarla kaplanmış, tavan tek kubbeyle örtülmüştür. Külliyenin giriş kapısının sağ duvar yüzünde kalın ve çok şeffaf, 25x35 cm. büyüklüğünde siyah bir taş bulunmaktadır. Ziyaretgah olarak kullanılan yerin ilk girişinde bir bölme ile ayrılan küçük odanın içinde yeşil örtülerle kapalı sandukada

Şeyh'in mezarı vardır. Bitişiğindeki ikinci sandukanın ise, Şeyh Müslüm'ün oğlu Name'ye ait olduğu söylenmektedir. Şeyhin türbesinin kitabesine göre, bu türbenin 1538 yılında Şeyh Hasan isimli zat tarafından yaptırıldığı yazılmaktadır. Camii, türbe ve zaviyenin mimarisi Selçuklu mimari tarzını andırmaktadır.

Şeyh Mesleme'nin bazı Tabakat kitaplarında ve halk arasında anlatılan birçok menkıbesi vardır. Rivayete göre, haçlı orduları Anadolu'yu istila ettikleri zaman Suruç'u da almış ve yağmalamışlardır. Suruç'tan sonra Ziyaret köyüne yöneldikleri vakit şeyhin öğrencileri, haçlıların geldiğini şeyhlerine haber verirler. Şeyh Müslim onlara sabretmelerini söylese de bu olay birkaç defa tekrar eder. Bu esnada haçlılar, şeyhin zaviyesine bir el taşı yetişecek mesafeye gelmişlerdir. Şeyh Müslim zaviyesinden çıkar ve gelmekte olan süvari birliklerine gitmeleri için eliyle bir işaret verir. Bunun üzerine sürücüler, atlarını zaviyeden tarafa sürseler dahi atlar döner ve geldikleri yönde kaçmaya başlarlar. Atlarından düşen birçok süvari burada ölür.

Ziyarete genellikle Perşembe, Cuma ve Pazar günleri şifa amaçlı gidilmesi yanında dilek tutma amaçlı da gidilmektedir. Türbeye girip mezar sandukasının dört köşesini öptükten sonra dua eden ziyaretçiler, buradan geri geri çıkarlar. Söz konusu türbeye daha çok romatizmalı, başı ağrıyan ve beli ağrıyan hastalar, şifa bulmak için gitmektedir. Türbede namaz kılıp dua eden hasta ziyaretçilerin ağrıyan yerleri ya türbede bulunan küçük bir sopa ile ovulur ya da eskiden mum taşı olarak

kullanıldığı belirtilen silindir şeklindeki taş, ağrıyan yerleri üzerlerinde gezdirilir. Bundan sonra hastanın, yüzüne biraz su serpildikten sonra Hacer-ül Esved taşının bir parçası olduğuna inanılan siyah taşa bakması istenilerek şifa aramaya devam edilir.

Bütün bunlardan sonra hasta, hala iyileşmiyorsa o zaman türbede bir gece geçirmesi istenir. Bu son uygulamadan sonra hastaların iyileşeceğine inanılır. Diğer taraftan çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, türbe içerisinde namaz kılıp dua ettikten sonra Allah'tan kendilerine hayırlı bir evlat vermesini dilerler ve "Allah'ım bu dileğim kabul olursa Şeyh Müslüm ziyaretinde kurban keseceğim." diyerek adakta bulunurlar.

İyileştiğine veya dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, türbede kuzu veya koyun kesip yemekler yaparlar. Pişirilen yemekten hem kendileri yer, hem de diğer ziyaretçilere ikram ederler.

Bunlara ilave olarak, sandukanın üzerinde bulunan ve üzerinde taşıyan kişiyi hastalıktan, kazadan ve beladan koruma gücü olduğuna inanılan yeşil renkli bezden bir parça alınır.

Şeyh Nasır Türbesi ilçe merkezindeki Şeyh Nasır Mezarlığı içerisinde yer almaktadır. Kesme taş malzemeden, kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, tamamlanmamış olan yarım bir kubbe ile kapatılmıştır. Türbeye giriş, kuzey tarafta bulunan kapı ile sağlanmaktadır. Şeyh Nasır'ın mezarı, üç basamaklı bir şekilde inşa edilmiş olup baş ve ayak ucunda birer

mezar taşı bulunmaktadır. Üzeri koyun postu ile örtülmüş olan mezarın baş uçtaki taşına beyaz ve yeşil renkli çaputlar sarılmıştır. Şeyh Nasır'ın, Suruç'un Ziyaret köyünde türbesi bulunan Şeyh Müslüm ile yine Suruç'un Yalınca köyünde kabri bulunan Şeyh Muhammed'in kardeşleri olduğu söylenir.

Ziyarete genellikle Cuma günleri kadınlar şifa amaçlı veya dilek tutma amaçlı gitmektedir. Her türlü hastalığın şifası için gidilen türbede birkaç saat yatan hastaya, içerisine şifalı olduğuna inanılan ziyaret toprağı katılmış su içirilerek şifa aranmaktadır. Bunun yanında romatizması olan hastaların ağrıyan yerlerine aynı topraktan sürülür. Diğer taraftan evlenmek, murat almak veya çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler, türbede dua edip dilekte bulunduktan sonra dileklerinin kabul olması için türbenin etrafında bulunan çiçeklere, türbenin batı tarafında bulunan çam ağacına ve türbenin doğu tarafında bulunan kurumuş dut ağcına çaput bağlarlar. Bu uygulamanın akabinde, mezarın üzerine para atarak, “Allah'ım dileğim kabul olursa ziyarete mum yakacağım.” diyerek adakta bulunan ziyaretçiler, dileklerini türbe duvarına yazarak ziyaretten ayrılırlar. Daha sonra, dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, adamış oldukları mumları türbenin penceresinde yakarlar.

Ziyaretle ilgili yöre halkı arasında yerleşen bir geleneğe göre, adı geçen ziyaretin bulunduğu mezarlığa defnedilecek olan cenazeler, türbenin kapısı önüne getirilip burada üzerine fatiha okunmadan toprağa defnedilmez.

Şeyh Said Türbesi, Ziyaret Köyü'nde bulunan Şeyh Müslim türbesinin kuzeydoğu köşesinde yer alır. Kesme taş malzemeden, kare planlı inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Türbeye giriş, güney tarafta bulunan bir kapı ile sağlanmaktadır. Şeyh Said'in mezarının üzeri, ahşap sanduka ile kapatılmıştır. Yörede, Şeyh Said'in Şeyh Müslüm'ün kölesi ve halifesi olduğu rivayet edilmektedir.

Türbeye evlenmek veya murat almak isteyen ziyaretçiler, dilek tutma amaçlı gitmektedir. Türbenin giriş kapısı önünde dua edip dilekte bulunan ziyaretçiler, dileklerinin kabul olması için aynı kapının koluna çaput bağlayarak ziyaretten ayrılırlar. Bu şekilde dilek tutan kişilerin, dileğinin kabul olacağına inanılır.

Şeyh Salman Türbesi, ilçeye beş km. mesafede bulunan *Kara* köyü mezarlığı içerisinde yer alır. Kesme taş malzemeden, kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, kubbe ile kapatılmıştır. Türbeye giriş, batı tarafta bulunan bir kapı ile sağlanmaktadır. Şeyh Salman'ın mezarı, beton malzemeden inşa edilmiş olup iki ucunda uzun iki mezar taşı bulunmaktadır. Üzeri, yeşil renkli bezlerle kapatılmış olan mezarın üzerinde biri yeşil, ikisi siyah renkli silindir şeklinde üç tane taş bulunmaktadır.

Yörede, Şeyh Salman olarak bilinen kişinin gerçekte sahabeden Selman Farisi olduğu; söz konusu bu kişinin, ziyarete kötü niyetle gelenleri buradan uzak tutmak için onların rüyalarına beyaz elbiseli ve iki metre boyunda bir adam suretinde girdiğinden

bahsedilmektedir.

Ziyarete genellikle Perşembe ve Cuma günleri kadınlar, şifa amaçlı veya dilek tutma amaçlı gitmektedir.

Daha çok romatizma hastalarının şifa amaçlı gittiği türbede, hastaların ağrıyan yerleri, mezarın üzerinde bulunan ve ziyarete ait olduğu belirtilen üç silindirik taş ile ovulduktan sonra şifalı olduğuna inanılan türbe içerisindeki sudan biraz içirilerek şifa aranmaya devam edilir. Bunun akabinde türbede birkaç saat yatan hastaların, iyileşeceğine inanılır.

Diğer taraftan evlenmek, murad almak veya yağmur isteyen ziyaretçiler, dua edip dilek tuttuktan sonra dileklerinin kabul olması için türbenin doğu tarafında bulunan dut ağacına çaput bağlarlar. Bunun ardından dileklerini türbe duvarına yazan ziyaretçiler, ziyaretlerini tamamlarlar. Ayrıca, burada da sandukanın üzerinde bulunan ve üzerinde taşıyan kişiyi hastalıktan, kazadan ve beladan koruyacağına inanılan yeşil bezden bir parça alırlar.

Daha sonra, iyileştiğine veya dileğinin kabul olduğuna inanan ziyaretçiler, türbeye halı veya kilim bırakmaktadır.

Özellikle İngiltere'nin ve Fransa'nın olumsuz propagandaları, para yardımı ve bir takım vaatler, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki aşiretleri Türklerden ayırarak bağımsız bir Kürdistan fikrine yöneltir[181]. Bu çerçevede Milli Aşiretinin ileri gelenlerinden Mahmut, İsmail, Halil, Bahur ve Abdurrahman Beyler Güneydeki düşmanla gizli temas kurmuş ve isyan hareketine hazır hale gelmişlerdir. Fransızların Haziran ayı başlarında Urfa'yı ikinci kez ele geçirme girişimleri sırasında Milli Aşiretinin de Siverek yönünde harekete geçmesi TBMM Hükümeti için ciddi bir sorun halini almıştır. Başlangıç olarak 13. Kolordunun 5. Tümeni bölgeye gönderilmiş, 18 Haziran'daki çarpışmalardan sonra Güneydoğuya kaçan asiler dışarıdan aldıkları destekle güçlenerek 24 Ağustos'ta 2 000'den fazla kuvvetle yeniden saldırıya geçmişler ve Viranşehir'i ele geçirmişlerdir. 7/8 Eylül'de 5. Tümenin gerçekleştirdiği taarruz karşısında tutunamayan asiler Suriye tarafına kaçarlar.

Viranşehir'de 17 arkeolojik sit, 28 tescilli yapı olmak üzere toplam 45 tescilli kültür varlığı

[181] Yunus Kobal. Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar

bulunmaktadır[182]. Viranşehir'deki *Tella Martyrionu-Dikmeler,* MS. II. Yüzyılda Süryaniler tarafından yapıldığı tahmin edilen Yolbilen (Hifdemal) Mağaraları, Hıristiyanlık dönemi yapılarının önemli örneklerindendir. Viranşehir'in diğer önemli tarihi alanları Hz. Eyyüb, hanımı Rahime Hatun ve Hz.Elyesa'nın mezarlarının bulunduğu Eyyubnebi Beldesi ve Çimdin Kalesi (Çemdin Kale-Eski Kale) dir**.**

Aslan Baba Ziyareti, ilçeye 13 km. mesafede bulunan *Aslanbaba* köyü içerisindedir. Etrafı, yarım metre yüksekliğinde bir avlu duvarı ile çevrilmiş olan ziyarete giriş, kuzey tarafta bulunan bir kapı aralığı ile sağlanmaktadır. Ziyaretin güneydoğu köşesinde, üzerinde herhangi bir amblem olmayan yeşil bir sancak bulunmaktadır. Ziyaretin etrafında ziyaretçilerin ihtiyaçlarını görebilecekleri bakkal, dinlenme yerleri ve cami gibi yerler bulunmaktadır. Aslan Baba'nın mezarı, beton malzemeden yapılmış olup iki başında birer mezar taşı bulunmaktadır. Baş uçta bulunan mezar taşında, ağzı yukarıya doğru açık olan su tası şeklinde bir çukur ve çukurun içerisinde bir kg. ağırlığında yuvarlak bir taş bulunmaktadır.

Ziyarete genellikle Çarşamba, Cumartesi ve Pazar günleri kadınlar ve erkekler birlikte gitmektedir. Mezarın

---

[182] Ayşegül Özbek-Hülya Özönen- M. Adnan Aksoy-Zuhal Çelebi. Diyarbakır-Şanlıurfa (Trc2) Bölgesi Kültür Ve Turizm Mevcut Durum Raporu. Karacadağ Kalkınma Ajansı

bulunduğu avlu, halı döşeli olmadığı halde, buraya ayakkabılarını çıkartıp giren ziyaretçiler, buradan da geri geri çıkmaktadır. Belinde, kollarında veya bacaklarında ağrıları olan hastalara, iyi geldiği söylenen ziyarette dua edip Allah'tan şifa dileyen hasta ziyaretçiler, daha sonra mezar taşı üzerinde bulunan bir kg. ağırlığındaki taşı ağrıyan yerlerine sürerler. Bu uygulamanın ardından ağrıyan yerlerini mezara yaslayarak şifa dileyen hastaların iyileşeceğine inanılır. Diğer taraftan ziyaret etrafında bulunan ve Aslan Baba'dan kaldığına inanılan mel[n]engiç ağaçları meyvelerinin, hasta çocuklara iyi geldiğine inanılır[183]. Bu sebepten ötürü hasta çocuğu olan ziyaretçiler, bu ağaçlardan topladıkları meyveleri çocuklarına yedirerek şifa aramaktadır. Bunun yanında evlenmek, murat almak, çocuk sahibi olmak veya yakınlarından birinin iş bulmasını isteyen ziyaretçiler, dua edip dilek tuttuktan sonra dileklerinin kabul olması için ziyaretin kuzeybatı köşesinde bulunan ulu bir ağaca çaput bağlarlar. Bu şekilde dilekte bulunan ziyaretçilerin dileklerinin kabul olacağına inanılır.

Ziyaretin kuzey ile güneyinden geçen ve ziyaretin batısında birleşen iki derenin yamaçlarında bulunan

---

[183] Sakızağacıgiller ailesinden, Güneydoğu Anadolu bölgesine özgü yaprak döken Fıstık Familyasından bir çalı türü. Meyveleri ya çerez ya da böreklerde iç malzemesi olarak tüketilir. Ayrıca meyvelerinden menengiç kahvesi, yağından sabun (bıttım sabunu) yapılır.

menengiç ve palut ağaçlarının Aslan Baba'nın askerleri olduğuna inanılır[184]. Menkıbeye göre, ziyaretin olduğu bölgede meydana gelen bir savaş esnasında şehit düşen Aslan Baba, savaşta gerekli gayreti göstermeyen askerlerine kahır eder. Aslan Baba gibi büyük bir zatın ahını alan söz konusu askerler, anında oldukları yerde birer ağaca dönüşüler. Denilir ki, ziyaret bölgesinde bulunan ağaçlar o savaş döneminden kalmadır.

Elyasa Peygamber Türbesi, ilçeye 20 km. mesafede bulunan *Eyyubnebi* beldesinde bulunmaktadır. Kesme taş malzemeden, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir şekilde inşa edilmiş olan türbenin üzeri, beyaz bir kubbe ile kapatılmıştır. Birkaç basamaklı merdivenle çıkılan türbenin kuzey ve güney yönlerinde mescit olarak kullanılan odalar, orta bölümde ise, mezarın bulunduğu oda yer almaktadır. Mezarın bulunduğu odanın giriş kapısı olmayıp, sadece doğu ve batı yönlerinde önleri demir parmaklıklarla kapatılmış iki penceresi bulunmaktadır. Elyasa Peygamber'e ait

---

[184] Anadolu palamut meşesi, kayıngiller familyasından doğal olarak Anadolu'da yetişen meşe alt türü. Palut, pelit, palıt gibi isimlerle de bilinir. Taze veya kavrulmuş meşe palamutları ishal durdurucu olarak kullanılır. Ayrıca hayvan yemi olarak da yer yer kullanılır. Kabuğu soyulduktan sonra kavrulmuş olan palamut, toz edilerek kahvesi yapılabilir. Tadlandırılarak midevî ve ishal durdurucu olarak istifade edilir. Boya ve deri sanayiinde de kullanılır.

olduğuna inanılan mezar, beton malzemeden yapılmış olup üzeri, yeşil örtülerle kapatılmıştır. Mezarın baş ucunda bulunan mezar taşının bir tarafında Türkçe olarak, “Eyyub Peygamber’in türbesine ulaşmadan ölen Elyasa Peygamber’in mezarıdır.”, diğer tarafında ise, Arapça olarak “Besmele, Elyas’ı, İsmail’i, Yunus’u ve Lut’u alemlere faziletli kıldık”[185], mealindeki ayet vardır. Elyasa Peygamber’in mezarının bulunduğu odada, içerisinde Kuran-ı Kerim’den ayetlerin yazılı olduğuna inanılan kurumuş bir dut ağacı kütüğü bulunmaktadır. Bu inanıştan dolayı, türbe inşa edilirken kesilmeye korkulan ağaç kütüğünün, olduğu şekliyle türbe içerisinde bırakıldığı belirtilmektedir.

Kaynaklarda, Elyasa Peygamberle ilgili verilen bilgiye göre, “Elyasa peygamber, çağdaşı olan Eyyub Peygamberi ziyaret etmek için uzun yıllar süren bir yolculuk sonunda Eyyub Peygamber’in yaşadığı köye ulaşır. Ancak kendisi ulaştığı yerin, Eyyub Peygamber’in yaşadığı köy olduğunu bilmemektedir. O zaman insan şekline bürünmüş olan şeytan, Elyasa Peygamber’e musallat olur. Elyasa Peygamber, şeytan olduğunu bilmediği kişiye Hz. Eyyub’un yaşadığı yere ne kadar yol olduğunu sorar. Şeytan da ona yalan söyleyerek, “En az geldiğin kadar bir yol daha gidersen ancak ulaşırsın!”, der. Yaşlanmış ve yorulmuş olan Elyasa Peygamber, bu haberi duyunca umutsuzluğa kapılır ve Hz. Eyyub’u

[185] “Ve ismâîle velyesea ve yûnuse ve lûtâ(lûtan), ve kullen faddalnâ alâl âlemîn(âlemîne)”. En’am Suresi 86. Ayet

göremeden olduğu yerde can verir. Daha sonra köyün ahalisi tarafından fark edilen Elyasa Peygamberin naaşı, öldüğü yere defnedilir.

Ziyarete genellikle arefe, bayram, Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri her kesimden insan gitmektedir. Ziyaretçiler, türbeye giremedikleri için, adı geçen mezarın görülebildiği pencerenin önünde dua edip, pencerenin demir parmaklıklarını öptükten sonra mescitte namaz kılmaktadır**.** Her türlü hastalığın şifası için gidilen türbede, Allah'tan şifa isteyen hasta ziyaretçiler, daha sonra ağrıyan yerlerini türbenin duvarına veya pencere parmaklıklarına sürerek ziyaretten ayrılırlar.

Eyyub Peygamber Türbesi, Eyyubnebi beldesinde bulunmaktadır. Kesme taş malzemeden sekizgen planlı bir şekilde inşa edilmiş olan türbenin üzeri, yeşil renkli bir kubbe ile kapatılmıştır. Türbenin önünde üzeri, beş kubbe ile kapatılmış bir revak bulunmaktadır. İçerisi yedi pencere ile aydınlatılan türbeye giriş, kuzey tarafta bulunan ahşap bir kapı ile sağlanmaktadır. Eyyub Peygamber'e ait olduğuna inanılan mezarın bir metre yüksekliğinde ahşap sandukasının üzeri, kırmızı renkli bir örtü ile örtülmüştür. Sandukanın doğu tarafında bulunan bir aralık ile Eyyub Peygamber'e ait olduğu belirtilen mezarı görmek mümkündür. Kayadan yapılmış olan mezarın üzeri, iki parça yeşil örtü ile kapatılmıştır. Türbe içerisinde Hz. Eyyub'tan kaldığına inanılan yaklaşık 10 kg ağırlığında, yuvarlak ve siyah renkli bir taş bulunmaktadır.

Ziyarete genellikle arefe, bayram, Cuma,

Cumartesi ve Pazar günleri her kesimden insan gitmektedir. Bununla birlikte yörede, “Üç Cuma üst üste Eyyub peygamber mezarını ziyaret eden kişiye Allah’ın Hac sevabı vereceği” inanışı sebebiyle Cuma günleri yapılan ziyaretler, diğer günlerde yapılan ziyaretlerden daha önemli görülmektedir. Bunun yanında her yılın mayıs ayı içerisinde tertip edilen, “Hz. Eyyub’u Anma ve Sabır Günü” isimli etkinliklerin yapıldığı günlerde, ziyaretçi yoğunluğunun maksimuma ulaştığı belirtilmektedir.

Her türlü hastalığın şifası için gidilen ziyarette, dua edip mezarın yanına yatan hasta ziyaretçiler, türbe içerisinde bulunan ve Hz. Eyyub’tan kaldığı söylenen taşı ağrıyan yerlerine sürerler. Daha sonra ellerini söz konusu taşın üzerine koyup dua eden hastaların, iyileşeceğine inanılır. Öbür yandan evlenmek, murat almak, işe girmek veya çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler, dua edip dilekte bulunduktan sonra dileklerin kabul olması için ziyaretin etrafındaki ağaçlar ile türbenin pencere korkuluklarına çaput bağlayıp ziyaretin etrafında yedi tur dönerler. Bunun akabinde, dileğin kabul olup olmayacağını anlamak isteyen bazı ziyaretçiler, Şanlıurfa ve çevresinde bulunan hiçbir ziyarette emsali olmayan uygulama ise, Eyyub Peygamber’den kaldığı söylenen taşı yerinden kaldırmaya çalışmadır. Söz konusu taşın ağırlığının insanın niyetine göre artmakta veya azalmakta olduğuna inanıldığı için dilek tutan kişi, bu taşı kaldırabilirse, dileğin kabul olacağına; aksi olursa, dileğin kabul olmayacağına inanılır.

Ayrıca, ölen insanların ziyaretin şefaatine nail olabilmesi için türbenin etrafına gömme geleneği vardır. Anlatılanlara göre, sadece Eyyubnebi Kasabasının veya civardaki köylerin cenazeleri değil, Türkiye’nin birçok yerinden ve hatta yurt dışından dahi cenazeler gömülmek için buraya götürülmektedir.

Ziyaretle ilgili yapılan son bir uygulama ise, Hac farizalarını yerine getirmek üzere yola çıkan insanlar, Eyyubnebi beldesinde bulunan mezarları ziyaret ettikten sonra yollarına devam ederler. Aynı şekilde Hac farizalarını tamamlayıp yurda dönen bu insanlar, Eyyubnebi beldesindeki mezarları ziyaret ettikten sonra evlerine giderler.

Havmele Türbesi, ilçeye 10 km. mesafede bulunan *Yollarbaşı* köyündedir. Güney kuzey doğrultusunda, dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin üzeri, düz bir dam ile kapatılmıştır. Daha sonraları ziyaretin belli olması için, damın üzerine yeşil renkli sivri bir kubbe eklenmiştir. Biri, hol; diğeri, mezarın bulunduğu oda olmak üzere iki bölümden oluşan türbeye giriş, batı tarafta bulunan yeşil renkli bir kapı ile sağlanmaktadır. Havmele isimli kişiye ait olduğuna inanılan mezarın, bir m. yüksekliğindeki ahşap sandukasının üzeri, yeşil renkli örtülerle bezenmiştir. Yörede, Havmele isimli kişinin Eyyub Peygamber’in oğlu olduğundan bahsedilmektedir.

Ziyarete genellikle Çarşamba günleri kadınlar, şifa amaçlı veya dilek tutma amaçlı gitmektedir. Söz konusu ziyaretin daha çok sakatlığı veya romatizması olan hastalara iyi geldiği söylenmektedir. Adı geçen hastalar,

yörede “Ziyaret namazı” diye bilinen iki rekat nafile namazı kılıp dua ettikten sonra birkaç saat türbede yatarlar. Bu uygulamanın akabinde, türbenin hol bölümünde bulunan yaklaşık üç kg. ağırlığında yuvarlak ve siyah renkli taşı ağrıyan yerlerine süren hastaların iyileşeceğine inanılır.

Diğer taraftan evlenmek, işe girmek veya çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler, dua ettikten sonra türbenin hol bölümünde bulunan ve bir parmak girecek kadar deliği olan kesme taşı elleriyle tutarak “Ya Rabbi! Havmele Hazretlerinin hürmetine tuttuğum bu dileğimi kabul et!” diye dua ederek dilekte bulunurlar. Dileğin kabul olmasını isteyen ziyaretçiler, delikli taşa veya türbenin etrafında bulunan dut ağaçlarına çaput bağladıktan sonra, hem mezarın etrafında hem de türbenin etrafında üçer defa dönerler.

Türbede, tutulan dileğin kabul olup olmayacağını anlamak için ziyaretçilerin çaput bağladıkları delikli taşın üzerine yapıştırılan taş düşmez ise, dileğin kabul olacağına; taş düşerse, dileğin kabul olmayacağına inanılır. Günümüzde artık uygulanmayan ikinci uygulama ise hol bölümündeki yuvarlak ve siyah renkli taştan önceleri altı tane olduğu nakledilir. Dilekte bulunan ziyaretçilerin, bu altı taşı üst üste koyup belli bir süre beklediklerinde üst üste konulan taşlar düşmez ise, dileğin kabul olacağına; aksi olursa, dileğin kabul olmayacağına inanıldığından bahsedilmektedir.

Ayrıca, bazı ziyaretçilerin türbede pişirdikleri yemekler, o anda burada bulunan diğer ziyaretçilerle

birlikte yendikten sonra, kansız kurban geleneği çerçevesinde ziyaretçilerin yanlarında getirdikleri şekerler çocuklara dağıtılır.

Rahime Hatun Türbesi**,** Eyyubnebi beldesinde bulunmaktadır. Kesme taş malzemeden, kare planlı inşa edilmiş olan türbenin üzeri, beyaz bir kubbe ile örtülüdür. Birkaç basamaklı merdivenle çıkılan türbenin bir girişi olmayıp, kuzey ve güney yönlerinde iki penceresi bulunmaktadır. Rahime Hatun isimli kadına ait olduğuna inanılan mezar, beton malzemeden yapılmış olup üzeri, yeşil örtülerle bezelidir. Mezar taşında, "Hz. Eyyub'un Hanımı Rahime Hatun'un mezarıdır.", ibaresi bulunmaktadır.

Rahime Hatunun kimliği hakkında iki farklı rivayet vardır. Bunlardan birine göre, Rahime Hatun, Yakup Peygamber'in kızıdır. Diğer rivayete göre ise, Rahime Hatun, Yusuf Peygamber'in oğlu Menşa'nın kızıdır. Halk arasında anlatılanlara göre, "Eyyub Peygamber'in eşi olan Rahime Hatun, Hz. Eyyub hasta düştüğü zaman yanında kalan ve onun ihtiyaçlarını gören tek insan." iken bazı kaynaklara göre ise, "Eyyub Peygamber hasta düşüp her yerinden yaralar açılınca 'Bulaşıcı hastalık diyerek' bütün yakınları ve Rahime Hatun dahi onu terk etmiştir. Eyyub Peygamber, bu duruma çok içerlemiş ve iyileştiği zaman Rahime'ye 100 sopa vuracağına yemin etmiştir".

Ziyarete genellikle arefe, bayram, Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri yurt içi ve yurt dışından çok sayıda ziyaretçinin geldiğinden bahsedilmektedir. Ziyarete şifa bulma ve dilek tutma amaçlı gidilmektedir.

Türbeye giremeyen ziyaretçiler, mezarın görülebildiği pencerenin önünde dua ettikten sonra pencerenin önünde bulunan demir parmaklıkları öperler. Ziyarette, dua ettikten sonra ağrıyan yerlerini türbenin duvarına veya pencere parmaklıklarına süren hasta ziyaretçiler, daha sonra türbenin güney tarafında bulunan ve suyunun şifalı olduğuna inanılan iki çeşmeden alınan suyu içerek şifa bulmaya çalışırlar.

Diğer taraftan evlenmek veya murat almak isteyen ziyaretçiler, türbenin penceresi önünde dua edip dilekte bulunduktan sonra, dileklerinin gerçekleşmesi için türbenin etrafında bulunan çam ağaçlarına çaput bağlarlar. Bundan sonra dileğinin kabul olup olmayacağını anlamak isteyen ziyaretçiler, türbenin duvarına taş yapıştırırlar. Yapıştırılan taş düşmez ise, dileğin kabul olacağına, aksi olursa, dileğin kabul olmayacağına inanılır.

Ayrıca, yeni doğan kızının ismini Rahime, oğlunun ismini Eyyub koyan aileler, çocuklarının hayırlı olması için ziyarette kurban kesip yemek yaparlar. Yapılan yemekten hem kendileri yer, hem de diğer ziyaretçilere ikram ederler.

Şeyh Muhammed ve Şeyh Mustafa Ziyareti Sanayi Mezarlığı kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Etrafı demir parmaklıklarla çevrilmiş olan mezarlardan birinin, Şeyh Muhammed isimli kişiye, diğerinin ise, Şeyh Muhammed'in kardeşi Şeyh Mustafa'ya ait olduğuna inanılmaktadır. Bu mezarların taşlarından birinde, "Evladı Resulullah'tan Karacadağlı Mürşit Şeyh

Muhammed Seyhan d. 1886, ö. 1943”, diğerinde ise, “Evladı Resulullah’tan Karacadağlı Şeyh Mustafa Seyhan d. 1914, ö. 1964”, yazılıdır.

Şeyh Muhammed ve Şeyh Mustafa’nın keramet sahibi iki kardeş olduklarından bahseden yöre halkı, Şeyh Mustafa’ya ait olduğuna inanılan iki keramet şöyle anlatır. Bunlardan ilki, “Tanımadığı bir köyden geçerken evlerden birine misafir olan Şeyh Mustafa, evin hanımının mahcubiyet duyduğunu görür. Şeyh Mustafa, ilk anda bu mahcubiyetin sebebini anlayamasa da, durumu anlaması çok sürmez çünkü, evde misafire ikram edecek bir çay dahi yoktur. Şeyh Mustafa, oturduğu yerden bir anda kaybolur, çok geçmeden elinde bir torba çay ile geri döner. Gördüklerine çok şaşıran kadın karşısındaki insanın keramet sahibi bir veli olduğunu anlar.” Anlatılan diğer bir keramet ise, “Şeyh Mustafa’nın kendisine sadık büyük bir kartalı vardır. Şeyh, bazen bu kartalın sırtına binerek seyri sefer eder ve uzak diyarlara gider. Bu halde uzun yıllar geçer ve Kore savaşında Şeyh Mustafa da kartalıyla birlikte bu savaşa katılır. Söz konusu savaş bitince kartalı ile birlikte yurda dönen Şeyh Mustafa, çok yaşamaz ve ölür. Şeyhin öldüğünü gören bu sadık kartal, şeyhin naaşı üzerinden yükselmeye başlar ve gözlerden kaybolur. O günden sonra bu kartalı gören olmaz.”

Ziyarete genellikle Perşembe günleri kadınlar, şifa amaçlı veya dilek tutma amaçlı gitmektedir. Daha çok başı ağrıyan ve romatizması olan hastalara iyi geldiğine inanılan ziyarette, dua edip Allah’tan şifa dileyen

hastalar, daha sonra ağrıyan yerlerini mezar taşına sürerler. Böylece hastaların iyileşeceğine inanılır. Diğer taraftan evlenmek, murat almak veya çocuk sahibi olmak isteyen ziyaretçiler, dua edip dilek tuttuktan sonra dileklerinin kabul olması için, ziyaretin etrafında yedi tur dönmekte ve akabinde ziyaretin içersinde bulunan kurumuş dut ağacına çaput bağlamaktadır. Tutulan dileğin kabul olup olmayacağını anlamak isteyen ziyaretçiler, ziyaretin batı tarafındaki duvarına taş yapıştırırlar. Yapıştırdıkları taşa bakmak için, bir hafta sonra tekrar ziyarete gittiklerinde, söz konusu taş düşmemiş ise, dileğin kabul olacağına; aksi olmuşsa, dileğin kabul olmayacağına yorumlanmaktadır. O anda ziyarette bulunan ziyaretçilere şeker dağıtılır. Şeker dağıtacak kimse yok ise, bu durumda şeker mezarın yanına bırakılır.

Şanlıurfa'da Gülşeniyye

XVI. Yüzyılın başlarında Şeyh Gülşeni (1426-1534) bir dönem Urfa'da bulunur[186]. Şehrin hükümdarı Alaüddevle onun şehre yerleşmesini isterse de Gülşeni Hazretleri burada kalmaz. XVII. Asırda Urfa'da Halvetiyye tarikatının Gülşeniyye kolunun bir dergahının bulunduğu anlaşılmaktadır[187].

[186] XVI. Asırda Anadolu'da Tasavvuf. Reşat Öngören. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul. 1996

[187] XVII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf. Necdet Yılmaz. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul. 2000

Şanlıurfa’da Halisiyye

Halisiyye Kolu halifelerinden Şeyh Abdulkadir Sıddıki tarafından Urfa'da temsil edilir. Abdulkadir Sıddiki, *Tasavvuf Ceridesi'nin* sahibi ve tekkelerin kapanmasını teşvik eden Şeyh Safvet’in şeyhi ve aynı zamanda kayınpederidir. Kadiri hilafetini Abdurrahman Talebani (ö.1859)'den almış, 1897 senesinde doksan bir yaşındayken vefat etmiştir. Türkçee ve Farsça şiirlerden oluşan bir *Divanı, Mesnevi'nin* ilk 18 beytine yazdığı *Şerh'i* ve *Behçetü 'l-Esrar* çevirisi bulunmaktadır.

Şanlıurfa'da Halvetilik

Osmanlı döneminde Hacı Gazi Mahallesi'nde bulunan Urfa Halveti Tekkesi, bugün hala ayakta olup Kurtuluş Meydanı'nda yer almaktadır. Bu tekke XVII. Yüzyıl ortalarında ashab-ı hayrattan şeyh Ramazan Şani Efendi b. el-Hac Gazi Halife tarafından inşa ettirilmiştir. Tekkenin sicil defterlerine de kaydedilmiş olan vakfiyesi, 18 Aralık 1656 tarihlidir. Buradaki vakfiyeye göre tekke, biri seccadenişin, biri ferraş, dördü de dervişler için olmak üzere altı oda, bir mutfak, iki eyvan, bir su kuyusu, iki hela ve yeterince avluyu müştemildir. Şeyh Ramazan Efendi buradaki hizmetler için altı dükkan, üç ev, iki bahçe ve hissedarı olduğu iki değirmen ile tekkede okunması ve dışarı çıkartılmaması şartıyla otuz üç kitap ile üç adet Mushaf-ı şerif vakfetmiştir. Vakıf gelirinin, imara meşrut olduğu tekkenin inşa gayesi, Halveti dervişleri ile fukara için "evrad, zikir, tevhid ve tehlil" olarak belirtilmiştir. Vefatından sonra tekkeye ehil bir kimsenin postnişin olmasını şart koşan Ramazan Efendi, tevliyetin de aynı kişide olmasını ve bu kimseye ifa ettiği hizmetler için yevmi on akçe tahsis edilmesini istemiştir. Ayrıca tekkede imam olacak zata yevmi beş, müezzine üç, ferraşa iki, loğkeşe bir, cabiye beş, sıbyan muallimine üç, hatibe iki, cuma müezzinine bir, tekkedeki dört odadan her birine üçer akçe ödenmesini ve tekkenin

kandil, hasır, kuyu gibi ihtiyaçları için yevmi beş kuruş tahsisat ayrılmasını şart koşmuştur.

Urfa Halvetiye Tekkesi inşa edildikten kısa bir süre sonra Osmanlı tahrirlerinde yer almıştır. Aynı kayıtta tekkenin geliri 22.440 akça gösterilmiştir ki, dönemin şartları itibariyle oldukça yüksek bir meblağa tekabül eden bu miktar, tekkenin bina edildiğinde önemli bir yapı olduğunu göstermektedir. XIX. Yüzyıla ait arşiv kaynaklarında bu tekkenin ismi, banisinin adına izafetle "Hacı Gazi Tekkesi" ve "Şeyh Ramazan Şani Dergahı" olarak geçmektedir. Ancak bugün halk arasında, son şeyhlerinden Mustafa (Safvet) Efendi'ye nisbetle daha ziyade "Şeyh Safvet Tekkesi" olarak bilinmektedir[188].

---

[188] Şanlıurfa'nın Hacı Gazi Mahallesinde 1866 yılında doğmuştur. Şeyh Abdülkadir Kemaleddin'in küçük oğludur. Öğrenimini sırasıyla Şanlıurfa, İstanbul, İskenderiye ve Kahire'de tamamlayarak el-Ezher'den mezun olmuştur. 1902 yılında Urfa İdadî Mektebi'nde Farsça ve ahlak öğretmenliği yapmış, daha sonra Urfa Mahkeme azalığına atanmıştır. 1908 Meşrutiyeti ilan edilince tekrar Urfa'dan milletvekili seçilmiştir. Osmanlı Meclisi Mebusanının 1. 2. ve 3. dönemlerinde Urfa mebusu olarak Mebusan Meclisine katılmıştır. TBMM'de 2.dönemde Urfa milletvekili olarak görev almıştır. Urfa Halveti Dergâhı Postnişinlerindendir. Ayrıca Meşihat Dairesi, Meclis-i Meşayih, Müellefat-ı Şer'iye reisliklerinde, Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Meclisi'nde bulunmuş, cumhuriyet döneminde de Urfa'dan milletvekili seçilmiştir. 1950 yılında Ankara'da oğlu Suud Kemal Yetkin'in evinde vefat etmiş ve orada toprağa verilmiştir. Safvet'in Hatt-ı Kur'an-ı Kerim, Tasavvufun Zaferleri, Ulûm-ı Şer'iye ve Asrî Müceddidlerimiz adlı eserleri vardır.

XIX. Yüzyılın başlarında Halveti Tekkesi'nin meşihat makamına 28 Temmuz 1813 tarihli bir berat ile Şeyh Abdurrahim Halife tayin edilmiş, ancak onun "bila veled" vefatından sonra postnişinliğe kimse tayin edilmemiştir. Şeyh Ramazan Şani Efendi'nin vakfiyeye koyduğu "Tarik-i Halvetiyeden hak celle şanuhû hazretlerinin rıza-i şerifleri ve kerem ve lütûf ve hidayeti her kime mukarrer ve müyesser olur ise ol kimse seccadenişin olub orada ezkar ve tevhid ve tehlil ide ve fakr-u dervişana enfa,, olduğu takdirce sakin olub ahardan bir ferd müdahale ve muaraza eylemeye" şartı gereği şeyh Abdürrahim Efendi'nin vefatından sonra tekkenin postnişinliği kimseye nasip olmamıştı. Meşihat için evlad-ı vakıf şartının olmaması ve münasip bir şeyhin ortaya çıkmaması nedeniyle dergahın ve vakfın işlerini Halil Efendizade Osman Efendi b. Halil Efendi mütevelli sıfatıyla idare etmekteydi. Daha önce vefat eden Abdurrahim Efendi'nin bu makamda ne kadar süre kaldığı bilinmemektedir. Ancak 1846 yılına ait vakıf kayıtlarında, tekkenin 85 kuruş Evkaf-ı Hümayûn hissesi, 80 kuruş da hazine hissesi bulunduğu ve mütevellisinin Osman Efendi olduğu yer almaktadır. Aynı şekilde 24 Ekim 1857 tarihli bir dava belgesinde Nimetullah Beg Camii'nden tekkeye akan suyun mecrasının değiştirilmesi üzerine, tekkenin suyunun kesildiği ve mütevelli Osman Efendi'nin mahkemeye müracaatta bulunarak suyun eski mecrasında akmasını sağladığı görülmektedir. Dolayısıyla son postnişin Abdurrahim Efendi'nin, söz konusu tarihlerden önce vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Abdülkadir Efendi'nin, Hacı Gazi Tekkesi olarak bilinen Halvetiye Dergahı'na kadılık kararıyla tayin edilmesi 19 Haziran 1883 tarihinde olmuştur. Yusuf Paşa Mahallesi'nde yer alan Urfa Şeriyye Mahkemesi'nde evkaf müdürü ve yardımcılarının da hazır bulunduğu heyet tarafından imtihan edilen Abdülkadir Efendi için, "bil-imtihan vet-teftiş ehil ve mütehakkık olduğu bil-vucûh tebeyyün ve tahakkuk ettiği", belirtilmiştir. Aslında aynı kayıtta yer alan "dergah-ı mezkûr fukaralarının ve ehl-i meclisin iltimasiyle orada ikamet ve irşada muvafakat gösterdiği" ifadesinden, Urfa'daki sûfi çevreler arasında iyi tanındığı ve şehirdeki Halveti Tarikatı mensuplarıyla meclis heyeti tarafından bu göreve layık görüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, Urfa müftüsünün bu iş için Abdurrahman Efendi'ye müracaat etmiş olması, onun Urfa'daki dini ve ilmi çevrelerce en uygun kişi olarak görüldüğü sonucunu ortaya koymaktadır. Bu tarihten yaklaşık yirmi üç sene önce Urfa'ya yerleşen Abdülkadir Efendi'nin, bu süre zarfında bilgisi ve takvasıyla, şehirdeki ilim çevreleri ve tarikat büyükleri arasında iyi tanındığı ve kendisine büyük hürmet duyulduğu anlaşılmaktadır.

Halvetiye Tekkesi'nin meşihatına tayin edilen Abdülkadir Efendi, kendi ifadesine göre burada aynı zamanda imamlık, müezzinlik ve feraşet cihetlerini de yerine getirmekte ve buna karşılık vakıftan aylık 300 kuruş almaktaydı. Tekkede imametle beraber müezzinlik ve feraşet hizmetlerinin şeyhi tarafından ifa edilmiş olması, burada derviş ve talebelerin, hatta hizmet için

hiçbir görevlinin bulunmadığını göstermektedir. Anlaşılan o ki; bir önceki postnişin Abdurrahim Efendi'den sonra mülkleri, vakfı ve mütevellisi bulunmasına rağmen tekkenin meşihat cihetinde kimsenin bulunmaması sebebiyle buradaki dini hizmetler aksamış ve binası zamanla metruk hale gelmiştir. Aslında Şeri mahkemeye yansıyan ve sicil defterlerinde kayıt altına alınan bir dava, bu yıllarda tekkenin içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından önemlidir.

Bu dava, Abdülkadir Efendi'nin göreve tayin edilmesinden yaklaşık bir sene sonra Hacı Gazi Mahallesi ahalisinden yaklaşık 20 kişinin mahkemeye yaptığı şikayettir. 11 Ocak 1884 tarihli bu şikayet kaydına göre mahalle sakinleri, Osman Efendi'nin uzun bir müddetten beri tekkenin mütevellisi bulunduğunu ancak "varidat-ı vakfı menafi-i zatiyesine sarf ve hasr ve ekl ve bel„ iderek dergah-ı mezkûru külliyen metrûk ve derûnunda bulunan hüceratı dahi hayvan ahuru ittihaz eylediğini" ve bu sebeple "cihet-i tevliyet-i mezkûrenin mezbûr Osman Efendi üzerinden ref„ ile ehil ve erbabından birine tevcihi"ni talep etmişlerdir. Şikayet üzerine başlatılan tahkikat neticesinde, olayın bu minval üzere olduğu, mütevellinin dergahın mülklerini korumak bir yana, vakfı ve tekkeyi kendi menfaati için kullandığı tespit edilmiştir.

Çeşitli vesilelerle kayıt altına alınan konuyla ilgili benzer kayıtlarda, Osman Efendi'ye izafe edilen suçlar; "varidat-ı vakfı menafi-„i zatiyesine sarf ve istihlak etmek", "hücerat-ı dergahı ahur ittihaz etmek", "bazı mevkufat-ı vakfı bi-gayri vech-i Şeri kedike rabt ve

tahvil etmek" ve bu suretle "vakfa hıyanet etmek" şeklinde ifade edilmiştir. Mahkeme tarafından ifadesi alınan Osman Efendi, söz konusu suçları reddedememiş, böylece vakfa ihanetinin sabit olması üzerine de tevliyet görevinden azledilmiştir. Yerine Hacı Gazi Mahallesi'nden Arabizade Mehmed Şerif b. Abdülkadir Efendi mütevelli nasb edilmiştir.

Halvetiye Tekkesi'nde mütevellinin değişmesi üzerine Abdülkadir Efendi, mahkemeye müracaat ederek yaklaşık 10 aydan beri burada ifa ettiği imamet, hitabet, müezzinlik ve feraşet hizmetlerinden kalan 2400 kuruş ücretini talep etmiştir. Bu müracaatta kendisi, yaklaşık 10 ay önce vakfın eski mütevellisi Osman Efendi ile İhlasiye Medresesi'nde şehir müftüsünün de hazır bulunduğu mecliste, tekkedeki söz konusu hizmetlere mukabil aylık 300 kuruşa anlaştıklarını ancak göreve geldiği tarihten bu yana sadece 560 kuruş alabildiğini belirtmiştir. Mahkemede hazır edilen önceki mütevelli Osman Efendi, bu talebi reddederek söz konusu mecliste, Abdülkadir Efendi ile aylık 150 kuruşa anlaştıklarını iddia etmiştir. Ancak o dönemde İhlasiye Medresesi'nde talebe olarak bulunanlardan bazı kimselerin şahitliği ve ifadesi üzerine Abdülkadir Efendi'nin haklılığı ortaya çıkmıştır.

Bu davaya rağmen söz konusu paranın daha sonra Abdülkadir Efendi'ye ödenip ödenmediği belli değildir. Zira tekkenin mütevellileri ile yaşanan ücret anlaşmazlığından birkaç ay sonra rızasıyla Şeri mahkemeye müracaatta bulunarak tekkede eda etmekte olduğu hizmetlere mukabil kendisi için, kadılık kararıyla

“emsala kıyasen, vakıf gallesinden kadar-ı marûf bir ücret” belirlenmesini talep etmiştir. Mahkeme bu başvuru üzerine, vakıf gelirinden ödenecek ücretin tespiti için dört kişilik bir heyet görevlendirmiştir. Aralarında Urfa Mevlevi Tekkesi şeyhi Seyyid Ahmed Efendi b. Abdülhamid Dede’nin de bulunduğu bu heyet, gerekli tahkikat ve değerlendirmelerden sonra, tekkede ifa ettiği hizmetlerine mukabil Abdülkadir Efendi’ye “galle-i vakıftan beher şehriye 300 kuruş” ödenmesinin uygun olacağını belirtmiştir.

Urfa Halveti Tekkesi’nde mütevelli Osman Efendi’nin azli ve yerine Mehmed Şerif Efendi’nin tayin edildiği hususu, şehir yetkilileri tarafından Evkaf-ı Hümayûn Nezareti’ne bir arz ile bildirilmiştir. Ancak buradan gelen cevabi yazıda, dergaha ait vakfiye suretinde tevliyet cihetinin, postnişin olan şeyhe meşrut olduğu belirtilince liva meclisi tarafından tahkikat başlatılmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde, Osman Efendi’nin azlinden sonra aynı görevin Mehmed Şerif Efendi’ye tevcihin “hilaf-ı şart-ı vakıf” olduğu belirlenmiş ve onun bu görevden istifası sağlanmıştır. Tekkede bulunan Abdülkadir Efendi’nin meşihat cihetine tevcihi için gönderilen arz üzerine ise İstanbul Halveti tekkelerinden, hırka-i saadete yakın olan Uşşaki Tekkesi’nin postnişini şeyh Hasan Hilmi Efendi, onun “irşada mezûn ve erbab-ı telifden” bir zat olduğunu belirterek kendisine meşihat ve tevliyet için berat tevcih edilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Bu arz üzerine, daha evvel Urfa Kadılığı’nın kararıyla Halveti Tekkesi

meşihatına tayin edilen Abdülkadir Efendi için 1887 senesinde padişah beratı tevcih edilmiştir. Aslında bu dönemde tekkenin vakfiyesinde yer alan tevliyet ve meşihat cihetlerinin aynı kişide olması gerektiği şartının, hem vakıf hem de şehir yetkilileri tarafından bilinmediği anlaşılmaktadır. Zira 10 Ekim 1884 tarihli bir sicil kaydında Abdülkadir Efendi, vakfın "sicillat-ı mahkemede ve defter-i evkafda mukayyed vakfiyesi olmadığı gibi der-dest vakfiyesi dahi olmadığı"nı belirtmiştir. Muhtemelen tekkenin, zaman içinde kaybolmuş olan vakfiyesi, bu dönemde Evkaf Nezareti"ne gönderilen arz üzerine ortaya çıkartılmış ve daha sonra şehrin sicil defterlerine de kaydedilmiştir. Vakfiyenin ortaya çıkmasıyla şeyh Ramazan Efendi'nin burada belirttiği "tekke-i mezbûrede seccadenişin olan kimesne mütevelli ve mutasarrıf ola" şartı yerine getirilerek, tekkenin maddi ve manevi idaresi yani tevliyet ve meşihatı bir arada Abdülkadir Efendi'nin uhdesine verilmiştir.

Abdülkadir Efendi'nin, tekkenin meşihatı ile beraber maddi anlamdaki sevk ve idaresi olan tevliyetini de üstlendikten sonra öncelikle vakfın mülklerini tespit cihetine gittiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde, bazen bir-iki nesil vakıf mülklerinde kiracı olarak bulunanlar, zamanla varislerinden devraldıkları mülklerin sahibi olduklarını ve vakfa ödemekte oldukları bedellerin sadece birer mukataadan ibaret olduğunu iddia ederek kira artırımına izin vermemekte ve hatta kiralarını vermeyebilmekteydiler. Mesela 1879 yılına ait bir Şeri

mahkeme kaydına göre Halvetiye Vakfı'nın Attar Pazarı'nda bulunan bir bab dükkanı, daha önce şehir sakinlerinden Molla Halil adlı bir şahıs tarafından kiralanmış ve senevi kirası olan 50 kuruş vakfa düzenli olarak ödenmişti. Ancak Molla Halil'in vefatından sonra, çocukları İshak ve Osman, söz konusu dükkanın babalarından miras kaldığı zannıyla dükkana el koymuş ve kirayı ödemekten imtina etmişlerdi. Tekkenin mütevellisi Osman Efendi'nin başvurusu üzerine açılan dava neticesinde dükkanın vakıf mülküne kayıtlı olduğu anlaşılmış ve İshak ile Osman kardeşlerin dükkanı vakfa teslim etmeleri sağlanmıştır.

Değişen ekonomik şartlarla beraber kiraların artırılamaması ve mevcut kira bedellerinin zaman içinde oldukça cüzi oranlarda kalması, vakıf gelirlerinde azalmaya yol açmaktaydı. Zamanında tedbir alınmayan hallerde, bazen vakıf mülkleri kiracıların eline de geçebilmekteydi. Abdülkadir Efendi, tekkenin tevliyet görevini üstlendikten hemen sonra söz konusu nedenlerle kirası ödenmeyen veya kiracıları tarafından zapt edilmiş olan mülkleri geri alabilmek için sicil defterlerinden takip edilebildiği kadarıyla Şeri mahkemede davalar açmıştır. Onun vakıf mütevellisi sıfatıyla mahkemeye yaptığı başvurulardan biri Hızanoğlu Mahallesi'nden Zabtiye Süleyman b. Hacı Mehmed'e açtığı 11 Şubat 1886 tarihli davadır. Bu davada Abdülkadir Efendi, Neccar Pazarı'nda bulunan ve vakfa ait olan bir bab dükkanın, önceki mütevelliler eliyle kiraya verile geldiğini ancak dükkanda kiracı bulunan Zabtiye Süleyman'ın, dükkanı

zapt ederek kendi mülkü olduğu zannıyla kiraya verdiğini belirterek iadesini talep etmiştir. Süleyman'ın vekili Ermeni Artin veledi Estiban, dükkanın müvekkilinin mülkü olduğunu ve 40 seneden beri söz konusu vakfa yıllık 30 kuruş mukataalı bulunduğunu iddia etmişse de, görülen dava neticesinde vakıf kayıtları ve şahitlerin ifadesi esas alınarak dükkanın vakfa ait olduğuna karar verilmiştir. Aynı şekilde bir sonraki senenin Ramazan ayında, mahkeme yoluyla söz konusu dükkanda Zabtiye Süleyman'ın marifetiyle kiracı bulunan Neccar Süleyman bin Hameş'ten, o zamana kadar ödemediği kiraların toplam bedeli olarak 558 kuruş tahsil edilmiştir.

Halvetiye Tekkesi'nin vakıf emlakı arasında arazi ve bahçeler de mevcuttu. Abdülkadir Efendi, bu mülklerin vakıf menfaatleri doğrultusunda en uygun şekilde kullanılması için çeşitli ortaklıklar akdetmiştir. Mesela bu çerçevede 26 Mart 1887 tarihinde vakfın Harran Şakkasında bulunan ve tahminen beş kile olan bahçesinin ekilmesi hususunda "Sarı Silo Oğlu" diye bilinen Hacı Bekir b. Mikail ile musakat akdi yapılmıştır. Hacı Bekir Efendi ile yapılan akitte de onun, masrafı kendisine ait olmak üzere vakıf bahçesine sebze ve meyve ekmesi, elde ettiği geliri de tekke vakfı ile yarı yarıya paylaştırması kararlaştırılmıştır.

Osmanlı'da vakıf mülklerinin tamirat ve tadilatları için yapılacak yüklü miktardaki harcamalara ilişkin olarak, yetkililerinin şeri mahkemelerden harcama izni alması gerekmekteydi. Bu çerçevede Abdülkadir Efendi döneminde Halvetiye Tekkesi'nin mülkleri için

alınan izinler, onun vakıf mülkünü koruma noktasındaki hizmetlerini belirleme açısından önemli bir husustur. Mesela 14 Eylül 1897 tarihli bir belgede oğlu Mustafa Efendi, Karaköprü'de bulunan ve tekkenin de hissedarı olduğu değirmeninin tamiri için babasının vekili sıfatıyla mahkemeden izin talebinde bulunmuştur. Hiç şüphesiz vakıf gelirinin devamı için talep edilen bu iznin, Abdülkadir Efendi'den habersiz ve onun tasarrufu dışında gerçekleşmiş olabileceğini düşünmek mümkün değildir.

Bu dönemde, tekkedeki hizmetlerin tekrardan başlaması ve dolayısıyla tekkenin yeniden ihyasını müteakip Abdülkadir Efendi'nin gayretleriyle tekkeye çeşitli vakıflar da yapılmıştır. Bunlardan biri 9 Nisan 1889 tarihinde Hoca Ahmed Mahallesi'nden Ali Hüseynizade Bekir Efendi'nin yaptığı bağıştır. Bekir Efendi, Harran şakkasında hissedarı olduğu bahçedeki sülüs yani 1/3 hissesini, mütevelli Abdülkadir Efendi'nin de hazır bulunduğu mahkeme meclisinde tekkeye vakfettiğini belirtmiştir.

Bir taraftan vakfın gelirlerini vakfiyede belirtilen mülkler çerçevesinde düzene koyarak tekkenin gelirlerini arttırma gayretinde olan Abdülkadir Efendi diğer taraftan tekkenin varlık sebebi olan irşad faaliyetleri için gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Dergahın vakfiyesinde yevmi iki akçe vazife ile bir hatibin tayini belirlenmiş ancak "sabık mütevellilerin tekasul ve şart-ı vakfa „adem-i riayetlerinden naşi cihat-ı mezkûre müddet-i mediden beru metrûk ve muattal" kalmıştı. Bu hususa

özel bir ehemmiyet verdiği anlaşılan Abdülkadir Efendi, daha evvel tekkede Kur'an muallimi olarak görevlendirilen oğlu Mustafa'nın aynı zamanda burada hatiplik görevi de yapması için 2 Eylül 1886 tarihinde şeri mahkemeden izin talebinde bulunmuştur. Mahkeme huzurunda Urfa Evkaf Müdür vekili Arabizade Ömer Efendi b. Mehmed Necib Efendi başkanlığındaki komisyon tarafından imtihan edilen Mustafa'nın, tekkede hitabet hizmetine de ehliyetinin olduğu tespit edilmiş ve bu göreve tayini yapılmıştır.

Abdülkadir Efendi, 1891 senesine kadar Urfa Halvetiye Dergahı'nın tevliyet ve meşihat cihetlerini ilerlemiş yaşına rağmen yalnız başına yürütmüştür. Ancak bu yılda vakfın idaresi hususunda kendisine yardım edecek emin bir kişiye ihtiyaç hissetmiş ve tevliyet görevini başka birine tevdi etmek istemiştir. Bu çerçevede 2 Ocak 1891 tarihinde kendi isteğiyle şeri mahkemeye müracaat ederek, vakfı ve tekkeyi tesis eden şeyh Ramazan Şani Efendi'nin evladından 24 yaşındaki Mehmed Bakır'ın kendisine yardımcı olması için mütevelli nasb edilmesini talep etmiştir. Şeyh Abdülkadir Efendi'nin yaşlılığı sebebiyle vakıf işlerinde acze düştüğü, vakıf mülklerinin kiraya verilmesi, gelirinin icab eden yerlere sarf edilmesi hususlarında istemeden de olsa tekkeye zarar ihtimalinin bulunduğu göz önüne alınarak 4 Aralık 1890 tarihinde bu isteği kabul edilmiş ve Mehmed Bakır, kendisine yardımcı olmak gayesiyle mütevelli tayin edilmiştir.

Vakfiyedeki tevliyet meşihat hizmetlerinin aynı kişi tarafından yürütülmesi gerektiği şartına rağmen Abdülkadir Efendi‘‘nin kendisine bir yardımcı tayin etmesinin ve bu görevi evladı vakfa devretmek istemesinin temel sebebi, vakıf mülkünün en güzel şekilde korunmasını sağlamak ve vakfa bir zarar gelmesini önlemektir. Zira kadı tarafından tayin edilen vakıf mütevellilerinin, vakıf mülklerini koruması, ecr-i misliyle kiraya vermesi, kiralarını toplaması, bu husus için icap ettiğinde mahkemede dava açması, ihtiyaç halinde mülklerin tamirlerini yaptırması, vakfa ait kayıtları düzenli bir şekilde tutması ve bu kayıtların muhasebesini yapması gerekmektedir. Ancak zikredilen bu tedbirlerin zamanında ve en uygun şekliyle alınması, seksen yaşını çoktan aşmış olan Abdülkadir Efendi’nin kudret ve takatini aşmaktaydı. İşte bu sebeblerle, tekkenin maddi işlerini düzenlemek ve bu konularda Abdülkadir Efendi’ye yardımcı olmak için evlad-ı vakıftan Mehmed Bakır’ın görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Halvetiye Tekkesi’nin bugün mevcut olan kitabesine göre yapı, Abdülkadir Efendi döneminde tamir edilmiştir. Söz konusu tamirata tam olarak ne zaman başlandığı bilinmemekle birlikte şeyh Abdülkadir Efendi’ye heyet marifetiyle maaş belirlenen 10 Ekim 1884 tarihli belgenin sonunda, tekkenin tamirine ilişkin bir kayıt da bulunmaktadır. Bu kayıtta ona, tekkedeki hizmetleri için aylık 300 kuruş tahsisat ayrılmasının uygun olacağı, ancak tekkenin tamire muhtaç olduğu ve

şeyhinin tahsisatından fazla gallenin tamire kafi olmakla birlikte şeyhe de vazifesinin verilmeyip tüm gelirin evvela tamire sarf edilmesi gerektiği kaydedilmiştir. Bu kayıtlar tekkenin, muhtemelen sadece vakıf geliriyle tamir edildiğini ve söz konusu tamirata bu senelerde başlandığını göstermektedir. Tekkenin kapısı üzerindeki kitabeye göre bu tamir 1890 senesinde tamamlanmıştır. Dolayısıyla söz konusu tamirat beş yıl civarı sürmüş olmalıdır. Abdülkadir Efendi'nin oğlu ve tekkenin hatibi Mustafa Efendi tarafından bu tamirden sonra kaleme alınan inşa kitabesinin kaydı şu şekildedir. "Zuhûr etti Hüdavendi kerimin lütf-i ihsanı Göründü nagah halvetime feth-i rabbani Bu ca-yi dilküşa-yı şeyh Abdülkadir'in feyzi Seraser eyledi reşk ol firdevs-i rızvani Yapıldı himmetiyle minar-i enfas-i pakinde Mücedded bir minare hücrelerle bab-ı zi-Ģani Bu asariyle mesrûr oldu rûh-i bani-i vakıf Mukim-i ravza-i cennet-i cenabı hazreti Şani Hitamında safa-yı fikre safvet gelüb der tarihi Serapa revnak efza oldu bu dergah-ı rahmani Sene 1308".

Tekkenin tamir edilmesinden sonra, iyice yaşlanmış olan Abdülkadir Efendi, tekkenin işlerini idare etmesi amacıyla oğlu Mustafa Efendi'yi kendisine vekil tayin etmiştir. Mustafa Efendi, bu dönemde çeşitli vesilelerle tekkenin müdahil olduğu davalarda babasının vekili sıfatıyla şeri mahkemede hazır bulunmuştur.

XIX. Yüzyılın ortalarında Akarbaşı mevkiinde inşa edilen Sakıbiye Tekkesi’nin banisi, Narıncı Mahallesi’nden “hacegan-ı divan-ı hümayûn ve ashab-ı hayrattan el-Hac Mehmed Emin Sakıb Efendi b. Mustafa Efendi”dir. Bugün ayakta olmayan yapının, inşa kitabesi de mevcut değildir. Kadiri Tarikatı erkanının icra edildiği tekkenin berat talebi 6 Eylül 1870 yılında olmuşsa da, vakfiyesi 2 Şubat 1860 tarihinde kaleme alınmış ve tasdik edilmiştir. Ayrıca 5 Ekim 1859 tarihli bir terekede Bağdatlı Seyyid Ahmed b. Seyyid Osman’ın Sakıbiye Tekkesi’nde vefat ettiği kaydedildiğinden tekkenin bu tarihlerde açık olduğu anlaşılmaktadır. Külliyenin müştemilatında tekkenin yanı sıra cami, medrese, sıbyan mektebi, muvakkithane ve imarethane bulunmaktaydı. Sakıb Efendi, inşa ettirdiği bu eserlere ait masrafların karşılanması için de şehrin dört bir tarafında yer alan çok sayıda dükkan, fırın, bağ-bahçe gibi gayrimenkulünü vakfetmiştir.

Vakfiyesine göre Sakıbiye Tekkesinin meşihatı şeyhine, tevliyet ve nezareti ise diğer vakıf eserlerle birlikte evlada meşruttur. Tekkeyi hayatta oldukça Hacı Sakıb Efendi’nin kendisi, vefatından sonra oğlu Halil Bey, ondan sonra da onun oğlu Ahmed Bey idare

etmiştir. Ahmed Bey'in 1899 senesindeki vefatından sonra oğlu Halil'in küçük olması hasebiyle tekkeye, Efendizade Hacı Fazlullah Efendi "kaimmakam" tayin edilmiştir. Hacı Sakıb Efendi'nin masraflarını karşılamak için servetinin büyük bir kısmını vakfettiği külliyede, Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Urfa'nın ilim ve kültür hayatına yön veren Ahmed Lami (1826-1888), Mehmed Admi (1818-1900), Mustafa Alim (?), Mustafa Reşid (1841-1912), Ahmed Fehim (1837-1900), Ahmed Hikmet (1832-1878) gibi çok sayıda alim ve şair yetişmiştir.

Kadiri Tarikatı'na müntesip olan Sakıb Efendi, yaptırdığı tekkenin tamamlanmasından sonra aynı tarikattan bir şeyhin idaresi için Erbil'deki şeyhi Ziyaeddin Abdurrahman Halisi Efendi'ye müracaat eder. Sakıb Efendi'nin "mürşid-i agahım" dediği Kadiri Şeyhi Abdurrahman Halisi de bu talep üzerine kendisine, halifelerinden Abdülkadir Efendi'yi gönderir. Bu husus vakfiyede "müşarun ileyh efendim hazretlerinden niyaz ve istida etmiş olduğum cihetle lütfen ve keremen „ulema ve hulefasından bil-intihab nasb ve irsal buyurmuş oldukları reşadetlü şeyh Abdülkadir Efendi hazretleri" ifadesiyle belirtilmiştir. Vakfiyede ayrıca Abdülkadir Efendi'nin Urfa'ya geldikten sonra "hankah-ı mezkûrun kaffe-i varidat ve masarıfatına ve derûnunda mevcûd bulunan fukara ve dervişanın ita-yı nan ve itam-ı taamına ve hulasa-i kaffe-i umûr ve husûsatına nezaret-i Şamilesi derkar olmak üzere meşihat ve imamet ve nezaret ve

hatim ve duahanlık cihetleri"ne "ihal ve tefviz" olunduğu kaydedilmiştir.

Sakıbiye Tekkesi'nin tevliyet ve meşihat cihetleri ile bu cihetlerin idaresi, vakfiyede ayrı şekillerde belirlenmiştir. Vakfın tevliyetini alakadar eden davalarla, hayatta oldukça Sakıb Efendi'nin kendisi, vefatından sonra da çocukları ilgilenmiştir. Bu sebeple, tekkenin şeyhi olan Abdülkadir Efendi'nin ismi bu dönemde kadı mahkemesi kayıtlarında hemen hemen hiç yer almamaktadır. Onun söz konusu dönemde, sadece tekkedeki manevi eğitimle, irşad hizmetleriyle, derviş ve halifelerin yetiştirilmesiyle alakadar olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca vakfiyede geçen ifadeler esas alındığında, onun tekkede meşihatın yanı sıra imamet, nezaret, hatim ve duahanlık cihetlerinden de sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Abdülkadir Efendinin postnişinlikte tam olarak ne kadar süre kaldığı, bu görevi ne zaman ve niçin bıraktığı hususunda ayrıntılı bir bilgi mevcut değildir. Sicil defterlerinde yer alan kayıtlardan görüldüğü kadarıyla 1290 yılının Safer ayında (Nisan 1873'te) hala bu görevdedir. Ancak 1876 tarihli bir başka belgede, tekkenin aynı görevinde Abdülğani Efendi b. Abdülkadir Efendi b. Veliyuddin Efendi'nin bulunduğu görülmektedir. Muhtemelen burada on beş sene postnişinlik yapan Abdülkadir Efendi yerine Abdülğani Efendi'yi bırakmıştır. Zira aynı kayıtta Abdülğani Efendi'nin de Kerküklü ve selefi Abdülkadir Efendi'nin halifelerinden olduğu belirtilmiştir. 1905 yılında Urfa'da

vefat eden Abdülğani Efendi, muhtemelen vefatına kadar da bu görevi devam ettirmiştir.

Bugün "Dergah" denilen ve Ayn-ı Halilu'r-Rahman civarında yer alan "Mevlid-i Halil Zaviyesi"ni Kadiri Tarikatı Halifeleri idare etmekteydi[189]. Şehirdeki en eski zaviyelerden biri olan bu zaviyenin postnişinliğinde XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Dede Osman Efendi b. Dede Abdal Mehmed b. Dede Eyüb Efendi bulunmaktaydı. 13 Mart 1883 tarihli bir kayıtta, bu tarihte vefat eden ve "tarik-ı zühd ve takvada ifna-i vücûd etmiş" olan Dede Osman Efendi'nin, 70 seneden beri Mevlid-i Halil Zaviyesi'nde zaviyenişin bulunduğu yer almaktadır.

Dede'nin Sarnıcı Mağara Mescidi, şehir merkezinin güney batısındaki dağlık alanda, Ağaçlı Mağara, Kanlı Mağara, Dip Karlık gibi antik taş ocaklarının, karlıkların ve sarnıçların yer aldığı bölgededir. Urfa halkı tarafından yüzyıllardan beri mesire yeri olarak kullanılan bu bölgede *"Dede'nin Sarnıcı"* olarak isimlendirilen mağaralar, Kadiri tarikatı Şeyhi Dede Osman Avni hazretleri ve müritleri tarafından ders ve ibadet amaçlı kullanılıyordu. Bu mağaralar ve bunlardan mescit olarak kullanılan en büyüğü günümüze ulaşmış durumdadır. Mağara-mescidin mihrabı kayaya oyulmuş olup sade ve süslemesizdir. Peygamber soyundan gelen Dede Osman Avni Efendi'nin babası

---

[189] Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

Seyyid Abdal Muhammed Baba da Kadiri şeyhidir. Mevlid-i Halil Camii'nde oturan Dede Osman Avni 1883 senesinin Kasım ayında vefat edince buradaki hazireye defnedilmiştir. Kendisine ait tesbih, cübbe ve bazı eşyaları ile tarikat sancağı Mevlid-i Halil Camiinde, İbrahim Peygamber'in doğduğuna inanılan mağaranın girişindeki odada muhafaza edilmektedir.

Şanlıurfa’da Mevlevilik

Urfa Mevlevihanesi‘nin kitabesi ve vakfiyesi bulunamadığı için kuruluş tarihi bilinmemektedir[190]. İlk banisinin Hacı İbrahim Ağa, ikinci banisinin Urfa Valisi Darendeli Hüseyin Paşa olduğunun rivayet edildiği ileri sürülür[191]. 1722’de paşa rütbesine yükseltilerek Urfa valiliğine tayin edilen Darendeli Hüseyin Paşa, Karameydan mevkiinde 1728 yılında Hüseyin Paşa Camii’ni yaptırır. Bu cami ile aynı yıllarda inşa ve tamir edilen Hizanoğlu Camii ve Mevlevihane benzer mimari özelliklere sahiptir.

Hacı Sadık Hoca torunlarından Asaf Döner ise Mevlevihanenin inşaı ve günümüzdeki durumu ile ilgili makalesinde şunları kaydeder[192]. “İki kardeş çocukları Türkistan'dan Anadolu'ya gelmişler ve (Şeyh Mollazadeler) Hacı Mehmet Efendi Urfa'ya Hacı Abdülhamit Efendi ise de Konya'ya yerleşmişlerdir. O sıralar Konya merkez olmak üzere tüm Anadolu'ya

---

190 İlhan Palalı. Urfa Mevlevîhânesi Ve Urfa’da Mevlevilik

191 Urfa Mevlevihanesi. Ş. Barihüda Tanrıkorur. TDV İslam Ansiklopedisi. 2012. Cilt: 42

192 Asaf Döner. Şanlıurfa Mevlevihanesinin İnşası Ve Günümüzdeki Durumu

Mevlevilik tarikatının kurulması karara bağlanmış, bunu takiben Hacı Hüseyin Efendi, şeyhlik icazet beratını alarak mevlevi şeyhliği mertebesine ulaşmıştır. Daha sonra Şanlıurfa'ya tayin edilen Hacı Hüseyin Efendi, göstermiş olduğu başarı belgesi sebebiyle Haydar Dede ismi ile maruf zatla beraber Urfa'ya tayin edilmişlerdir. Burada ikamet eden Arif Ali Haydar Dede ile görüşmüştür. Bu iki değerli mevlevi şeyhleri, Şanlıurfa'da; Suriye'nin bir eyaleti olan Rakka Valisi Hüseyin Paşa'nın kurmuş olduğu vakfın yanındaki arsayı satın alarak mevlevi dergahının temellerini atmışlardır. İki yıl içinde tamamlanan bu dergah, 17 aralık 1740 tarihinde dualar eşliğinde açılmıştır. Mevlevihanenin inşasını tamamlayıp Mevlevilik meşkine fiilen başlamış olurlar. Bir sene sonra da dedemiz Hacı Hanım'la evlenmiş 8 sene içinde 5 erkek 2 kız çocuğu olmuştur. Daha önce Urfa'ya yerleşmiş olan kardeş çocuğu Hacı Mehmet Efendi de Hacı Aynı Hanımla evlenmiş, onun da 2 erkek çocuğu olmuştur. Şu anda semah edilen yer Mevlevihane Vakfı olup Mevlevihane Hal Camii olarak ibadete açılmıştır."

"1720 yılında doğan hacı Abdülhamit Efendi Haydar dede ile beraber mevlevihane vakfını inşa ettikten sonra Mevlevi şeyhliğini 112 sene devam ettirmiş ve 1852 yılında 132 yaşında vefat etmiştir. Mevlevi şeyhliğini 1842 yılında doğan hacı Seyyit Ahmet devralarak 1918 senesine kadar devam ettirmiştir. Hacı Seyyit Ahmetin vefatından sonra 1898 yılında doğan Hüseyyin Hüsamettin ve 1900 yılında doğan Hacı

Hasan Döner Mevlevi şeyhliğini devam ettirmiş, 1925 yılında tekke ve zeviyelerin kapanması ile Mevlevihane külliyesi vakıflara devredilmiş 1950 yılında ise belediyece istimlak edilmiş sadece Mevlevi dervişlerinin ev olarak kullandıkları hane ile Haydar dedenin defnedildiği yer Hacı Hasan Dönere bırakılmıştır.1950 den sonra Hacı Hasan Döner tarafından sıhhi banyo ve üzerine iki oda bir hol olarak hane halkının ikamet olarak kullanmaları için iskan mahalli inşa edilmiştir. Sıhhi banyo 1952 de kıraathaneye çevrilmiş 1954 te kebapçı fonso 1955 te Asri fırın olarak Bozan Güngör'e kiraya verilmiş ve 1956 yılı 27 Temmuzunda Hacı Hasan Dönerin vefatıyla 1960 yılına kadar kiraya devam edilmiş veraset ilamından sonra varislerin kararıyla Bozan Güngör'e satılmıştır.

Mevlevihane ile ilgili bilinen en eski kayıt 1705 yılına aittir. 1845 tarihli bir kayda göre bu dönemlerde devlet içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan dolayı, Ruha (Urfa) Mevlevihanesi şeyhi Abdülhamid Efendi'nin mutasarrıfı olduğu tımara hazine adına el koyulmasına rağmen onun yerine maaş tahsis eder. Urfa Mevlevihanesi Postnişini Abdülhamid Dede Efendi'nin maaşı zaman içerisinde yetmeyince 1857'de içinde bulunduğu maddi sıkıntıyı bildirmek için Yenikapu Mevlevihanesi şeyhi Osman Selahaddin (1819-1886) Efendiye bir dilekçe yazar. O da bu dilekçeyi Maliye Nezareti Celilesine göndererek, "icrayı icabı hususunda emir buyurulursa..." dileğinde bulunur.

Abdülmecit (1823-1861) zamanında Urfa Mevlevihanesi şeyhlerine maaş bağlandığı gibi, Mevlevihane Vakfı'na bağlı dükkanların kiralarının arttırılması için Sadaret Mektubi Kalemi ve ilgili dairelerle yazışmalar yapılarak Mevlevihanenin gelirleri 1860 tarihinde arttırılır. Urfa Mevlevihanesi Vakıf gelirleri yetersiz olduğundan zaman içerisinde Mevlevihane'nin külliyesi harap hale gelmiş 1861 tarihli bir arşiv belgesine göre o günlerde Mevlevihane'nin tamamen harap olan derviş hücreleriyle, binasının yeniden yapılmasına ihtiyaç olduğu ancak önceden belirlenen onbin kuruşluk keşif bedelinin yetmediği için inşaatın yarım kaldığı, kış mevsiminin gelmesinden dolayı inşaatın hemen bitirilmesi için üçbin kuruşa daha ihtiyaç olduğu belirtilmiş, eksik kalan paranın Laleli Vakfına masraf kaydıyla karşılanması kararlaştırılmıştır.

Urfa Mevlevihanesi 1861'de önemli bir tamirat geçirmiş bunun için de devletten yardım almıştır. Ahmed Dede şeyhliği döneminde 1911'de Semahane, harem dairesi, derviş hücreleri, şeyh odası, dükkanlarıyla beraber külliyesi tamamen yıkılmaya yüz tutmuştur. Bu durum Urfa Mutasarrıfı tarafından yazılan bir mektupla Konya Çelebisine detaylı tamir keşfi krokisiyle gönderilerek acil tamire ihtiyacı olduğu bildirilmiştir. Fakat dergahın bu tamiratının gerçekleştirilemediği 1925'de Tekkelerin kapatılmasıyla harap olduğu anlaşılmaktadır. Tapu Müdürlüğündeki bir kayıttan 1966 tarihinde Semahanenin Mevlevihane diye kaydedildiği ve Vakıflar idaresinden Belediyeye ambar olarak kiraya

verildiği anlaşılmaktadır[193]. Çevresindeki müştemilatı olan yapılar yıktırılarak yerine sebze hali inşa edilmiş, semahane kısmı uzun yıllar Hal esnafı tarafından belediyenin izniyle ambar olarak kullanılmış, oldukça bakımsız bir yer haline gelen semahane 1973 yılında Orhan Cezmi Tuncer'in projelendirmesiyle Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek Cami'ye dönüştürülmüştür.

Semahaneye bitişik olarak yapılan sebze halinin dükkanlarının yıkılarak çevre düzenlemesinin yapılması için Vakıflar Genel Müdürlüğü 1992 yılında Kültür Bakanlığı Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na bir teklifte bulunmuş, kurul teklifi kabul etmesine rağmen ödenek yetersizliğinden çevre düzenlemesi gerçekleştirilememiştir.

2003-2004 yılında etrafının tamamen temizleneceği, çevresinde kafeler, satış merkezlerinin yapılacak oturma alanlarında yöresel taş işçiliğini yansıtan motiflerin yer alacağı bir proje hazırlanmış, fakat bu proje kabul edilmemiş, yerine projesiz basit bir onarım planı uygulanarak bugünkü durumuna getirilmiştir. Bu onarıma göre Mevlevihane'den günümüze kalan tek yapı olan Semahane'nin doğu-batı cephesindeki Kasap Pazarı hariç, etrafındaki bütün dükkanlar yıkılarak etrafı tamamen açılmış, Semahanenin, binasını ortayı çıkaran bir meydan düzenlemesi yapılmıştır. Meydanın etrafına oturma

---

[193] A. Cihat Kürkçüoğlu. Urfa Mevlevihanesi

alanları ve zemin katının altına dilimli havuzlar eklenmiştir.

Mevlevilikle ilgili olarak ilk tespit edilen isimler 1540'da Temür Boğa medresesi müderrisi Mevlana İbrahim, 1629-1630 yılları arasında Urfa Kadılığı yapan Mevlana İbrahim'dir. 1911 tarihinde Mevlevihane'de Postnişin olan Seyyid Ahmed Dede'nin Dergah Tarihi ile ilgili verdiği bilgilere göre; dergahta Meşihat ve Vefat tarihleri bilinmemekle birlikte postnişin olanlar Ali Haydar Dede, İbrahim Ağa'nın mahdumu Hacı Sıddık, Muhammed Dede, Baki Dede, Salih Dede, Şeyh Yusuf Dede, vekaleten bulunan Konyalı Osman Dede ve babası Abdulhamid Dede olup bunlardan Ali Haydar Dede semahanede diğerleri ise Hamuşan'da medfun bulunmaktadır.

Ahmed Dede'nin Mevlevihane'nin faaliyetleriyle ilgili olarak naklettikleri şöyledir. "Meşihat Sertabbah, Türbedar, Neyzen, Mesnevihanlık ve bi'l-umum musikiye aşina muhibbanımızdan Hacı Saitzade, Ağazade Müslim Sıdki Efendi var ise hiçbir hizmet talibi olmayıp ancak intisab-ı muhibbanlıkla iktifa etmektedir. Emr-i Alilerinin vurudundan önce de dergahta padişahımız ve selameti vatan ve ehli iman için dua olunmaktadır. Mevlevihanede görevli olarak 1852'de dergaha giren Osman Dede 1858'de dergaha intisap eden biraderim Hacı Mustafa Dede, 1862'de dergaha intisap eden Nathan Hacı Abdullah Dede, 1868'de intisaplı Mesnevihan Müslim Dede olup bunlardan hiçbiri bir asitanede çile çıkarmamışlardır. Ulu'l azime ve hizmet-i

adab-ı meşihatı öğrenmek için Hüseyin Dailerini asitane-i aliyeye gönderilmesi düşünülürken daha önceden de arz ettiğim gibi hizmeti aciziye diğer Hasan Daileri icraya mukadder ise de mumaileyh Hasan Dailerinin hizmet-i askeriyeye duhul eylediğinden asitane-i aliyyeye gelmesi emr-i aliye-i mün'i manelerine vabestedir."

1919'da Seyyid Ahmed Efendinin vefatı üzerine oğlu Hüsameddin Hüseyin yerine şeyh olur. Onun da 1920'de şehit olması üzerine şeyhlik postuna 1920'de Seyyid Ahmed Efendi'nin ikinci oğlu Hasan Efendi geçer. Son iki Urfa Mevlevi şeyhlerinden Hüsameddin Hüseyin ve Kardeşi Hasan Efendi savaşlara katılmışlar ve Hacı Hüseyin Efendi şeyh olmuştur. Hasan Efendi şeyhlik görevini 1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasına kadar devam ettirir. Tekkelerin kapatılmasından sonra Urfa'da Mevlevilik sadece Şeb'i Aruz ve Tasavuf geceleri, Mevlana'yı anma ve Kur'an-ı Kerim okuma gibi bazı geceler düzenleyerek faaliyetlerini sürdürmeye çalışır. Son Urfa Mevlevi şeyhi Hasan Efendi, Soyadı Kanunu ile Döner soyadını almış ve 1956'da vefat etmiştir.

Şeyh Hasan Efendi ve Ali Haydar Dede hariç Hacı Sıddık Dede, Şeyh Salih Dede, Muhammed Dede, Baki Dede, Şeyh Yusuf Dede, Konyalı Osman Dede, Abdulhamid Dede, Şeyh Ahmed Dede, Hüseyin Dede gibi Urfa Mevlevihanesi şeyhleri hamuşanda gömülü idiler. 1925'de Mevlevihanelerin kapatılmasından sonra külliye bahçesinde bulunan mezarlar da yıkılarak üzeri

toprakla örtülmüştür. Bu mezarların başka bir yere nakledilip edilmediği bilinmemektedir.

Şanlıurfa Kültür ve Araştırma Vakfı bünyesinde 1994 yılında bir Semazen topluluğu ve Türk Tasavvuf korosu kurulur ve 1997 yılına kadar çalışmalarını sürdürür. Ancak o yıl içersinde lağv edilir. 2004 tarihinde Şanlıurfa Mevlevi Kültürü'nü ve Tasavvuf Musikisini yaşatmak amacıyla Şanlıurfa Mevlevihanesi'ni Yaşatma Kültür Derneği kurulmuş olup bu dernek günümüzde halen faaliyetlerini devam ettirmektedir.

Urfa Mevlevihanesi'nin külliyesinin yerleşim planı ve mimari yapısı hakkında bilgiyi Konya müzesindeki Aralık 1911 tarihli tamir keşfi ve haritasından tespit etmekteyiz. Buna göre yaklaşık 1300 metrekare bir arsa üzerine kurulmuş güney tarafında Cami-Tekke niteliğinde 195 metrekare büyüklüğünde bir Semahane yaklaşık 700 metrekare büyüklüğünde içinde çift havuzun ve ağaçların bulunduğu dikdörtgen bir bahçe, Semahanenin batısında merdivenle çıkılan ikinci katta iki oda bir salondan ibaret bir bahçenin batısında yer alan (muhtemelen harem dairesi) ince uzun bir gezeneğe açılan yapı, külliyenin güney tarafında idi. Altta dükkanlar üstte büyük bir şeyh odası ve dört derviş odası ve doğuda bir mezarlıktan meydana gelen bir yapı topluluğudur. Aynı yıl tertip edilen masarif cetvelinde çarşıda ve dergahın alt katında bulunan kırk yedi küçük dükkan ile Urfa'daki üç küçük bağbahçenin icarlarından oluşan mevlevihanenin geliri 19.742 kuruş, gideri 19.743 kuruş olarak belirtilmiştir. Semahane harem dairesi ve

hücreleriyle yıkılmaya yüz tutmuş, külliyenin krokisi ve tamir edilecek mekanlar ve masrafları tek tek çıkarılarak tamiri için 78.914 kuruş gerektiği tesbit edilmiştir.

Urfa Mevlevihanesi Külliyesi havuzlu bahçesi, cümle kapısı, kabristan, harem dairesi, vakıf dükkanları bugün mevcut olmayıp günümüze sadece semahane kalmıştır. Semahanede son yıllarda bir takım tamirat ve restorasyon geçirerek bugünkü duruma gelmiştir. Günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. Semahanenin mimarisiyle ilgili ayrıntıları inceleyen birçok çalışma vardır.

Geçmişte Mevlevihane'de icra edilen tasavvuf musikisinin Urfa halk müziğine önemli etkileri olmuş ve bugünkü Halk müziğinin temellerini oluşturmuş olduğu ileri sürülür[194]. Mevleviliğin Şanlıurfa'ya yerleşmesinin ardından, Şanlıurfalı müzisyenler mûsiki alanında yeni soluklar bulmuş; Konya'dan görevlendirilen dervişler sayesinde birçok ney, kûdüm, rebab, tanbur gibi Klasik saz ve söz icracılarının yetişmesinde mevlevihane sebep teşkil etmiştir[195]. Kanuni Cürre Mehmet (hanende ve sazende), Neyzen İsmail Şimşek (Kıdey Hafız), Hanende Hacı Bozan Uzungöl, Tanburi Abdurrahman (? -1941,

---

194 "Şanlıurfa, Uygarlığın Doğduğu Şehir". Şanlıurfa Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları. Cihat Kürkçüoğlu, Müslüm Akalın, S. Sabri Kürkçüoğlu ve Selâhaddin E. Güler

195 Osman Öksüzoğlu-M. Mercan Özkan. Şanlıurfa Mevlevîhânesi Ve Şanlıurfa Mevlevîhânesi'nde Yapılan Dinî Musiki İcralarının La Dini Musiki İcralarına Yansıması

Dar’ül-Elhan derleme çalışmalarında kaynak kişi), Kûdümzen Hacı Ahmet Efendi Şanlıurfa Mevlevihanesinden feyz alarak burada yetişen kişilerden sadece bir kaçıdır. Hicaz makamında “ Mesnevi ” ismiyle ve Mesnevinin ilk on sekiz beyti ile icra edilmekte olan bir gazel, mevlevihanede icra edilen dini mûsikinin din dışı mûsikiye yansımasıdır.

Şanlıurfa'da Nakşibendilik

"Ayn Halilürrahman Zaviyesi" Nakşibendi tarikatına mensup dervişlerin buluştuğu bir zaviye idi[196]. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında, zaviyenin tamir gördüğü, el-Hac Mustafa Efendi'nin 19 Nisan 1873 tarihli tayin belgesinden anlaşılmaktadır. Bu kayda göre, son postnişin Bican Efendi'nin vefatından sonra harap haldeki tekkenin meşihatına uzun yıllar görevli tayin edilememiş, tekkenin ancak yeniden inşa ve tamirinden sonra el-Hac Mustafa Efendi b. Hasan Efendi tayin edilmiştir. 4 Ağustos 1894 tarihli bir i'lamdan aynı zatın görevine devam ettiği ve söz konusu tekkenin çok sayıda akarının olduğu kaydedilmiştir.

196 Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013

Şanlıurfa-Gaziantep karayolunun beşinci kilometresinde, yolun sağındaki tepede *"Beş Mağara"* olarak adlandırılan mevkideki mağaralar yüzyıllardan beri Rüfai Tarikatı mensupları tarafından ikamet ve zikir amaçlı, en büyük mağara ise kayaya oyulmuş mihrabı ile mescit olarak kullanılmıştır. Rufai tarikatının Sayyadi kolunun İzzeddin şubesinin bilinen en eski şeyhi Seyyid Abdullah Sayyad Efendi'dir. Kendisi vefat edince yerine Naim Dede Ramazan Efendi geçmiştir. Onun da halifesi Süleyman Zeki Efendi'dir. Naim Dede Ramazan Efendi ve Süleyman Zeki Efendi aslen Urfalı olup Diyarbakır'da ikamet etmişlerdir. Süleyman Zeki Efendi'nin Urfa'daki Halifesi de Mustafa Nuri Baba'dır. Urfa'da Arabikatibizadelerden Muhammed Efendi'nin oğlu olan Nuri Baba, Beş Mağara'yı müritleriyle yıllarca kullanmıştır. 1 Aralık 1951 tarihinde vefat edince yerine iki halife bırakmıştır. Bunlardan biri Urfa'da Yusuf Halife (Yusuf Yoldaş), diğeri Gaziantep'te ikamet eden, ancak Urfalı olan Mahmut Halife (Mahmut Küçük)'dir. Her iki halife de vefat etmiştir.

Mutayyiri Sayyadilerinin bir kısmı Urfa sınırları içinde bir kısmı Suriye ve Irak Katar Ürdün gibi şehirlerde yaşamaktadır[197]. Urfa Merkezde oturan bir kısmına Cumhuriyet döneminde Seyidoğlu soyadı

[197] İbrahim Bozkurt. Seyid Ahmet el Rufai

verilmiştir. Bu aile Ahmed İzeddin Sayyadinin oğullarından Musa El Kebirin soyundan gelmektedir. Bölgede Hallac Bi'rul Uveyc'in evlatları olarak tanınırlar. Günümüzde Tarikat Postunda oturan Şeyh Seyyid Muhammed Bin Mahmud El Mutayyiri'dir. Ailenin Lakabı Şeyh Ali bin Yusuf El mutayyiriden geldiği için bu lakapla anılmışlardır. Seyid Ali el Mutayyirinin birçok kerametinin bulunduğu söylenir. Tarikat çalışması ve genişlemesi hizmetinde halife olarak Şeyh Ahmet Bin Muhammed el İcli tarikatın çalışmalarını Urfa ve Birecik ilçelerinde yürütmektedir. Medrese tahsili gören şeyh Ahmet'in babası da Rufai tarikatı şeyhlerinden idi. Bu aile Etingü soyadı ile tanınır.

Urfa’da Şazeliyye

Şazeli Ali Efendi (ö.1661), Şazeliyye'nin kurucusu Ebu'l-Hasan eş-Şazeli'nin (ö.1258) torunlarındandır. Afrika'dan önce İstanbul'a gelerek Erenköy'e yerleşmiş ve burada bir müddet kaldıktan sonra Urfa'ya giderek Halilurrahman Camii yanına yerleşmiştir.

Halilurrahman Camii'nin doğusundaki kabristanda bulunan türbesinin içindeki kitabede, Osmanlı Sultanı IV. Murad’ın, 1639 yılında Bağdat seferine giderken, Şazeli Ali Dede’yi tekkesinde ziyaret ettiği ve kendisine birçok bağışta bulunduğu rivayet edilmektedir.

Urfa’daki Şazeli tarikatının temsilcisi Ali Dede’nin devrinin Osmanlı Padişahı IV. Mehmet’in (Avcı Mehmet) ferman buyurması ve vezir-i azam Gürcü Muhammed Paşa tarafından 1651 yılında kendisine verilen bir berattan, Ali Dede’nin büyük bir şeyh ve Şazeli tarikatının piri olduğu belirtilmektedir. Şeyhin Ebu’l-Hasan Şazeli'nin evlatlarından olduğu vurgulanmaktadır. Beratta Şeyh’in Halilurrahman makamına yerleşmiş olduğu, tekkesinde maddi imkansızlıklar içerisinde bulunduğu ve bizzat Şeyh’in, Sultan’ın huzuruna çıkıp Şazeli tarikatının kurucusu Şeyh Ebu’l-Hasan Şazeli'nin evlatlarından olduğunu, ancak şahsı için herhangi bir maişet talebi olmadığını, Urfa’daki Halilurrahman makamındaki tekkesinin irşad faaliyetleri

için yardım talebinde bulunduğu ve Sultan'ın da, Şeyh'in Ebu'l-Hasan Şazeli'nin evlatlarından olduğunu kabul ettiğini, talep ettiği yardıma karşılık olarak o dönemde kaza olan Ruha (Urfa) civarında olan Karaköprü Köyü'nün mülkiyeti ve geliri ile vergi ve buna tabi tüm öşür, rusûm ve benzeri kesintilerden muaf olmak üzere kendisine bağışlandığı, ayrıca Sultan'ın kendisi için her gün bu makamda bir hatm-ı şerif okunmasını istediği ifade edilmektedir.

Ayrıca bu berat, bir çeşit vakfiye niteliğinde olup, bağışlanan mülkiyetin devlet idarecileri tarafından geri alınmasını önleyen bazı ifadelerle sınırlandırılmıştır. Beratta mülkiyetin bağışlanma sebebi açıkça belirtilerek, Şeyh'in Karaköprü köyünün ister kendisi, ister evlatları tarafından istendiği gibi kullanılabileceği, hatta satılabileceği belirtilmektedir.

Şazeli Ali Dede'nin soyundan gelenler, Halilurrahman Camiindeki Şazeli dergahında tarikat hizmeti verdiklerinden dolayı halk tarafında kendilerine "Halilurrahman Şeyhi" denilmiştir.

Torunları 'Eren' ve 'Felhan' soyadlarını almışlardır.

Türbe arasındaki iki küçük yeşil mezarın, Şeyhin küçük yaşta vefat eden Hasan ve Hüseyin isimli çocuklarına ait olduğu söylenir.

Yer ve İsim İndeksi

A

B

C

İ

K

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

U

Y

Z

Kaynakça

Kitaplar

1. "Şanlıurfa, Uygarlığın Doğduğu Şehir". Şanlıurfa Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları.. Cihat Kürkçüoğlu, Müslüm Akalın, S. Sabri Kürkçüoğlu ve Selahaddin E. Güler
2. Abdulhalim Durma. Evliyalar Şehri Elazığ
3. Abdulhalim Durma. Evliyalar Şehri Çorum
4. Abdulhalim Durma. Evliyalar Şehri Malatya
5. Abdulhalim Durma. Evliyalar Şehri Afyonkarahisar
6. Abdulhalim Durma. Evliyalar Şehri Bayburt
7. Abdulhalim Durma. Evliyalar Şehri Kastamonu
8. Maarif Salnamesi. 1903
9. Ayşegül Özbek-Hülya Özönen- M. Adnan Aksoy-Zuhal Çelebi. Diyarbakır-Şanlıurfa (Trc2) Bölgesi Kültür Ve Turizm Mevcut Durum Raporu. Karacadağ Kalkınma Ajansı
10. Cuinet, Vital. La Turquie d'Asie. Géographie administrative, statistique descriptive et raisonnée de l'Asie mineure. 1891
11. Raymond Kevorkian. Armenian Genocide. I. B. Tauris. London-New York. 2011
12. Açıklamalı Yönetim Zamandizini. 1919 – 1929. Ankara Üniversitesi. Ankara, 2007
13. Osmanlı Müellifleri. Bursalı Mehmed Tahir Efendi. Meral Yayınevi

Tezler

1. Bünyamin Borazan. Şanlıurfa Ve Çevresinde Ziyaret Ve Ziyaret Yerleri. Yüksek Lisans Tezi. KSU. Kahramanmaraş. 2005
2. Ayşe Karakoç. Şanlıurfa Adak Ve Ziyaret Yerleri. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üni. Gaziantep. 2010
3. Urfa Vakıfları (1850-1900). Bahattin Turgut. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2013
4. Muhammet Kurucu. XIII ve XX. Yüzyıllar Arasındaki Birecik'teki Mimari Eserler. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üni. Van. 2006
5. Tahir Öğüt. XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi Ve Sosyal Yapı. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 2008
6. Aynur Özfırat. Harran Tarihi (Başlangıcından Yeni Babil Döneminin Sonuna Kadar). Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 1988
7. Esra İlhan. Erken Dönem Eğitim Tarihinde Harran Okulu. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi. 2009
8. İlhami Atmaca. Suruç Ve Çevresi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi. Elazığ. 2006
9. Esra Çakır. XVI. Yüzyılda Suruç. Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi. Manisa. 2006
10. Zelal Özağaçhanlı. Siverek İlçesinin Tarihi, Sosyo-Kültürel Yapısı. Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi. Niğde. 2010
11. İsmail Hakki Ataş. 438 Numaralı Siverek Şer'iyye Sicilinin (H.1283–1284/M.1866–1867)

Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi. Gaziantep. 2011

12. Abdulnasır Yiner. 443 Numaralı Siverek Şeriyye Sicili. Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi. Şanlıurfa. 1996
13. Yaşar Gülbiçin. Günümüze Gelen Şanlıurfa Hamamları. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Van. 2006
14. Halit Özşavlı. Urfa Ermeni Olayları (1880-1920). Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitsi Şanlıurfa. 2010
15. Bedrettin Basuğuy. Selahaddin-i Eyyûbi Devrinde İlmi Faaliyetler. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul. 2006
16. Mehmet Sait Şahinalp. Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluş Ve Gelişmesi. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara-2005
17. XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf. Hür Mahmut Yücer. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul. 2001
18. XVII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf. Necdet Yılmaz. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul. 2000
19. Ahmet Nezihi Turhan.XVI. Asırda Urfa (Ruha) Sancağı. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi. 1993
20. Şehnaz Öztürk. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa'da Eğitim. Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi. Şanlıurfa. 2006

Makaleler

1. Mehmet Kurtoğlu. Şehre Dışardan bakmak. Türk Yurdu. Haziran 2013. Cilt. 33. Sayı 310
2. Mehmet Kurtoğlu. Şair Sakıb Efendi Hayatı, Vakfiyesi ve Vakfettiği Kitaplar. Vakıflar Dergisi 2011. Sayı : 35
3. Zerrin Köşklü. Vakfiyelere Göre 17. Ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darülkurraları
4. Mehmet Emin Üner. Osmanlı Döneminde Urfa'da Hanımlar Tarafından Kurulmuş Vakıflar. Şurkav Şanlıurfa Dergisi. Sayı 18 Zerrin Köklü.
5. Remzi Mızrak. Şanlıurfa'da Tarih boyunca Kurulan Kütüphaneler.
6. Remzi Mızrak. Urfa Kapılarında İnanç İzleri: Hacı Kapıları. Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi. Sayı 11. 2011
7. Asaf Döner. Şanlıurfa Mevlevihanesinin İnşası Ve Günümüzdeki Durumu
8. A. Cihat Kürkçüoğlu. Urfa Mevlevihanesi
9. A. Cihat Kürkçüoğlu-Reşit Gerger. Şanlıurfa'daki Tarihi Su Yapıları
10. Cihat Kürkçüoğlu. Şanlıurfa'nın Tarih Mirasını Korumanın Neresindeyiz. Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi. Sayı 8. 2010
11. Cihat Kürkçüoğlu. Şanlıurfa Hanları. Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi. Sayı 10. 2010
12. Osman Öksüzoğlu-M. Mercan Özkan. Şanlıurfa Mevlevihanesi Ve Şanlıurfa Mevlevihanesi'nde

Yapılan Dini Musiki İcralarının La Dini Musiki İcralarına Yansıması

13. Evren Yılmaz-Süreyya Eroğlu. Edessa'dan Urfa'ya: Urfa'da Kilise'den Camiye Dönüştürülmüş Yapılar
14. Muhammet Arslan. Şanlıurfa Nimetullah (Ak) Cami Taçkapısı
15. Yasin Taş. 19. Yüzyılda Urfa'da Bir Tarikat Şeyhi: Erbilli El-Hac Abdülkadir Efendi (Ö. 1898)
16. Yasin Taş. Şeriyye Sicillerine Göre Ermenilerin Urfa Kazası'ndaki Vakıf Faaliyetleri (1884-1889)
17. Sadi Bayram. Türk Kültür Tarihi Ve Bize Bıraktığı Stratejik Büyük Bir Kurum: Vakıflar
18. Ali Bakkal. Harran Tıp Okulu
19. Abdulkadir Güzel. Urfa Vilayeti Sıhhi Ve İçtimai Coğrafyasının Analizi
20. Mehmet Memiş. Rızvaniye Camii Ve Külliyesi
21. Mehmet Sait Şahinalp. Şanlıurfa Şehri'nin Kültürel Fonksiyonu
22. N. Serpil Altuntek. Şanlıurfa İli Bediüzzaman Mezarlığı Yazıtlarındaki "Uçmak" ve "Kapı" Metaforları Üzerine Bir Simgesel Antropolojik Çözümleme
23. İbrahim Bozkurt. Seyid Ahmet el Rufai
24. Nejla Günay. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'nun Güney Bölgelerinde Ermeni Çete Faaliyetleri
25. İdris YÜCEL. Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)
26. Halep Konsolosu'ndan (Rössler) İmparatorluk Şansölyesi'ne (Bethmann Hollweg) Rapor. Halep, 8 Kasım 1915
27. Yaşar Akbıyık. Milli Mücadele'de Güney Cephesi

28. Gül Güler. Urfa Dede Avni Haziresindeki Tarihi Mezartaşları
29. Ülkü Özel Akagündüz. Satılan cami ve mescitlerin sessiz çığlığı. 18 Şubat 2008- Aksiyon
30. Adil Özme. Urfa Barutçu (Yahudi) Hanı
31. Adil Özme. Ruhada (Urfa) Bir Grup Şehiriçi Han
32. Hikmet Atik. Diyarbakır ve Şanlıurfa Yöresi Mevlidleri
33. İhsan Burak Birecikli. Medine-İ Urfa Şer'iyye Sicillerine (204, 205, 218, 225 No'lu) Göre Urfa Kazası'nda Vakıflar 1845-1899. Vakıflar Dergisi Haziran 2012 Sayı : 37
34. Selahattin Eyyubi Güler. Urfa'da İranlı bir Evliya "Bediüzzaman Ahmed el-Hemedani". Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi. Sayı 8. 2010
35. Selahattin Eyyubi Güler. Urfalı Hacı Hafız Müslüm Efendi Hazretleri.Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi. Sayı 10. 2010
36. Abdullah Ekinci. Tarihsel Süreçte Urfa'da Değerler ve Kırılmalar. Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi. Sayı 15. 2013

Ansiklopedi

1. HARRANİ, Hayat b. Kays. Süleyman Uludağ. İslam Ans. 1997. Cilt. 16
2. HARRANİLER. Şinasi Gündüz. TDV İslam Ansiklopedisi. 1997, cilt.16
3. Harran Ulucamii. İsmail Orman. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. Harran Ulucamii. İsmail Orman. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 42

4. ŞANLIURFA. Ahmet Nezihi Turan. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 38
5. Urfa Mevlevihanesi. Ş. Barihüda Tanrıkorur. TDV İslam Ansiklopedisi. 2012. Cilt: 42
6. Birecik. İdris Bostan. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 6.
7. Harran. Ramazan Şeşen. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 16
8. Hayat bin Kays el-Harrani. Türkiye Ansiklopedisi

WEB

1. http://www.yerelnet.org.tr/
2. http://mekan360.com/
3. www.sanliurfa.com/
4. http://www.urfakultur.gov.tr/
5. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/
6. https://maps.google.com/
7. http://www.ceylanpinarmuftulugu.gov.tr/
8. http://www.hartavi.net/secere
9. http://www.akcakale.gov.tr/
10. http://www.surkav.org.tr/
11. http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/